TADAS IVANAUSKAS

gamtininko užrašai

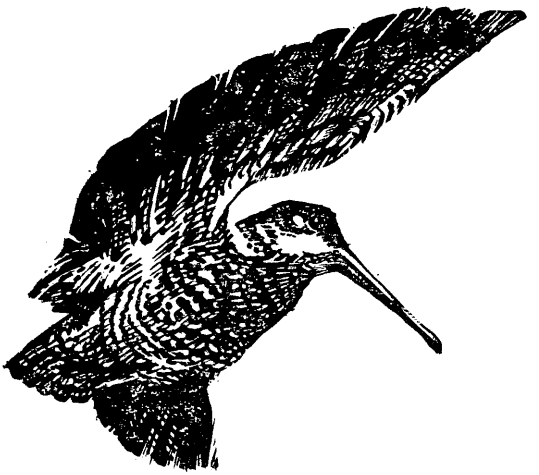

Dailininkas VILIUS JURKŪNAS

VILNIUS „MOKSLAS“ 1982

28.65
Iv-2

Trečiasis pataisytas ir
papildytas leidimas

2001000000

I $\frac{21001—134}{M\ 854(08)—82}$ 30—82

© Leidykla „Mokslas", 1982

Šį darbą skiriu
savo mirusios bendradarbės žmonos
HONORATOS IVANAUSKIENĖS
atminimui

PROFESORIUS TADAS IVANAUSKAS IR JO KELIONĖS

Kiekvienas turime savąją svajonių ir siekimų žemę. Jos ieškodami, dažnai nuklystame į tolimas ir artimas šalis, bet nuolat ir nuolat atsigręžiame į gimtosios prieplaukos švyturį, tarsi norėdami patikrinti, ar teisinga kryptimi vykstame. Ir juo labiau tolsta paliktas gimtasis krantas, tuo plačiau matoma tėvynės žemė, tuo jos laukų ir miškų siluetai šviesesni, gražesni, brangesni, ir neatsiranda jiems lygių.

Ypač mielas išlieka peizažas, kuriuo pravingiavo jaunystės takai. Gal tuokart ir buvo darganų, ir šalo sąnariai, kankino nuovargis, bet ilgainiui mintyje tai išblėso, ir anų vargų vietoje šviečia jaunyste nudažytos vaivorykštės, žydi gėlės, pabudę paukščiai... Jei taip gyvenime neatrodytų, užvis nuobodžiausios būtų memuarų ir kelionių aprašymų knygos — jų nemėgtų skaitytojai. Tų knygų ir rašyti niekas nenorėtų.

Beveik kiekvienas keliaujantis ir gamtą stebintis žmogus gali daug ką apie savo keliones papasakoti, parašyti ar net tapti nerimuotų eilučių poetu. Ne vieną tokią knygą mums paliko profesorius Tadas Ivanauskas. Trečią kartą leidžiamus „Gamtininko užrašus" mielai paims į rankas ir tas skaitytojas, kuris savo knygų lentynoje turi pirmuosius šios knygos leidimus.

Jau buvo išgyventos įspūdingiausios kelionės, kai savo atsiminimuose T. Ivanauskas rašė, jog mokslininkas, ypač gamtininkas, neturi likti užsidaręs siaurame savo specialybės kevale. Jam būtina „domėtis kitomis žmogaus sąmonės sritimis; etika, grožis, romantika, poezija turi taip pat lydėti jo žingsnius (...). Tada tik jis mokės atjausti kitų žmonių kančias ir nelaimes, mokės matyti, pajausti ir aprašyti grožį tos gamtos, kurioje dirbo ir ieškojo amžinųjų jos dėsnių".

T. Ivanauskas — mūsų krašto gyvosios gamtos tyrinėtojas ir visapusiškas žinovas. Per visą netrumpą savo gyvenimą liko ištikimas šiems kilniems širdies polėkiams. Jis stebėjo įvairias gyvosios gamtos sritis, atskleidė daugelį jos puslapių, „atrado" atskiras mūsų krašto įžymybes ir mokėjo apie jas papasakoti kitiems. Be to, jis pirmasis iškėlė ir skleidė gamtos globos, mūsų žodžiais tariant, gamtos apsaugos idėjas, išugdė gausų būrį Lietuvos gamtininkų. O paskui, gyvenimo vakare atsigręždamas atgal, pasakė: „Jokių savo amžiuje pasiektų privalumų, kurie priklausytų tik man, aš nematau. Mano nuopelnų čia nedaug. Svarbiausia tai, kad buvau sveikas, nesirgau jokiomis ligomis, dirbau kiek spėjau ir nieko nemėgau daryti vidutiniškai". Iš tiesų, jo gyvenimas buvo įstabus — be vidutiniškumo ir be senatvės. Jis didelis ir kartu paprastas, logiškas lyg sodietiška daina; buvo ramių sietuvų, aukštas viršūnes keitė naujos kalvotos pakilumos ir... kelionės. Jis bene vienintelis mūsų laikų Lietuvos gamtininkas ir kartu keliautojas.

Dabar atrodo, kad pirmosiomis gamtotyrinėmis kelionėmis galima būtų pavadinti dar tas būsimo profesoriaus iškylas, kai jis kartu su eiguliu Jasiumi išeidavo prie kūdros, kai, peržengęs gimtosios Lebiodkos sodo tankų liepų aptvarą, išvydo Keturkių pelkę, gimtinės upelį.

Dzūkų upelę Katrą peržengė, jau iš tolimų miestų sugrįždamas nuo mokslo laisvų vasaros mėnesių praleisti gimtinėje. Prisimena, susitiko čia medkirtį su kirviu už juostos, anas maloniai nukėlė kepurę, bet susikalbėti negalėjo. Mokėjo jaunuolis lenkų, rusų kalbas, dailiai šnekėjo prancūziškai, baltarusių kalbą suprato, bet lietuviškai kalbėti neišėjo...

Gudų giria buvo pirmoji jo jaunystės kelionių ir svarbių jo gyvenimui atradimų žemė. Pamažu viliojo jį paslaptimis, vis iki galo jų neatverdama. Gal todėl gražiausius žodžius ir ty-

riausius jausmus savo užrašuose paskyrė jai. Traukė girių karalija su nepalyginamu savo laukiniškumu Čepkeliuose, su šilagėlėm kopų atokaitose ir aklaežeriais raiste. Ir dar traukė į save girios žmonės. Tie žmonės buvo susigyvenę su giria, mylėjo savo kuklius verslus, jautė daugiau nei kiti miško dvasią, gerbė savo paprastą tarmę, prašalaitį žavėjo maloniu būdu.

Kažkiek gražiausių jaunystės dienų praleido jie vieni du su giria. Tada jaunuolis pajuto slapčiausius girios bylos atbalsius. Jis buvo pirmasis jos gyvojo pasaulio stebėtojas, tyrinėtojas. Dar mūsų šimtmečio pradžioje T. Ivanauskas, daug kartų apėjęs Dubičių apylinkes, be kokių ypatingų matavimų ir nagrinėjimų pastebėjo čia dideles permainas: nyko paskutiniai liekaniniai ežerėliai, jų pakrantes pamažu palikdavo paukščiai. Mums dabar šie gyvi liudijimai ne tik brangūs, bet ir vertingi. 1901 metais T. Ivanauskas dar matė Pelesos ežerą su vandens lelijomis, perėjusiomis gervėmis, unguriais, o 1919 m. jo vietoje jau rado šienaujamą pievą... Gamta mainosi, ir esti tokių jos šuolių, kad ir žmogaus globa bejėgė. Taigi dar profesoriui gyvam esant, Dubičių apylinkes su persimainiusiomis upėmis ir išsekusiais ežerais ėmėsi pertvarkyti pats žmogus. Buvo sureguliuotos upės, nusausintos daubos — sužaliavo vešlūs Dubičių tarybinio ūkio laukai.

O kai dabar lankaisi atjaunėjusioje Dubičių gyvenvietėje, praeini pro 1863 metų didvyrių paminklą, pasuki link piliakalnio, pakluonėse pastebi dar tebegulinčias valtis... Lyg savo senelės vestuvių nuometą matytum...

„...Myliu žemę... Su gamta man visuomet būdavo lengviau, nei su žmonėmis", — sakydavo profesorius. Bet mylėjo jis ir žmones, ypač žmogų gamtoje. Vyresnieji musteikiečiai dar prisimena, kai, prisiklajojęs vienas, kartais žiemą su „šliūžėm" ateidavo į sodžių. Mėgo vakaroti jų kvepiančiose pirkiose, ragauti paprastus kaimo valgius. Džiaugėsi eidamas į girią kartu su žinomaisiais Musteikos medžiotojais Martynu Gaidžiu, Tamošium Gaidžiu, Jokūbu Sakavičium. Ypač žavėjosi jų gera medžioklės išmone, giliamintiškumu, pamilo juos. Grįžęs į Peterburgą, išleido pašto atviruką su savo pamiltų liesų, vikrių, vyžotų Musteikos medžiotojų nuotrauka.

Svarbūs to meto girios žmonių verslai buvo grybų ir uogų rinkimas, miškinė bitininkystė, tada dar vadinama drevine.

T. Ivanausko dienomis ji dar buvo gyva, o profesorius, lyg suprasdamas neišvengiamą gyvenimo permainą, atidžiai ją stebėjo, ir šiandieną jo senosios bitininkystės aprašymą galima laikyti vertinga ir autentiška etnografine studija.

Kai 1967 metais Vilniaus kraštotyrininkas J. Petrulis pasidomėjo Gudų girios bitininkyste, tai rado po senovei šį verslą gyventojų mėgstamą. Kelminiai aviliai buvo pakeisti moderniais, o senieji drevių medžiai — ne be T. Ivanausko pastangų — Gamtos apsaugos komiteto paskelbti gamtos paminklais. Jų čia saugoma daugiau kaip keturiasdešimt. Kai kuriuose gyvena bitės.

Jaunasis medžioklis, pagyvenęs lyg atsiskyrėlis Robinzonas savaitę raistuose, pasiilgdavo žmogaus. Užėjęs į kaimą, kai jau buvo pramokęs dzūkiškai, kalbindavo vaikus, suaugusius, mėgo ilgiau pasiklausyti senųjų. Greit įsidėmėdavo jų vardus, būdingus posakius. Įsiminė ir jiems nedidelis juodbruvas medžiotojas. Gal kai kuriems visam amžiui. Antai 1962 metais, praslinkus nuo anų dienų penkiasdešimt metų, profesoriui atėjo į Kauną laiškas iš tolimos Amerikos. Rašė Jokūbas Gaidys, dar 1912 metais palikęs Musteiką:

„Gerai atsimenu, kai vieną žiemą mes mokėmės pas Tamošiaus brolį Motiejų ir Tamsta atsilankėt į mūsų mokyklą. Ir kaip Tamsta labai nusistebėjot, kad mes visi mokiniai mokėmės iš maldaknygių ir kantičkų. Mūsų mokytojas tada buvo Simonas Kvilonas, gabus vyrukas. Tamsta paklausėt jį, kiek turi mokinių. Gal už poros savaičių gavom visi naujus vadovėlius. O kurie jau mokėsi rašybos, tie gavo uždavinynus, geografijos ir lietuvių istorijos vadovėlius. O kas už tas knygas ir vadovėlius mokėjo? Aš dar atmenu, kai vasaros laiku mus, piemenis, mokėte nebijoti ir nemužti žalčių (jo pabraukta), ba jie yra nenuodingi, ir mes juos drąsiai imdavom į rankas nebijodami".

Į Gudų girios glūdumas tuo metu T. Ivanauskas kvietėsi ir kitus savo draugus, kuriems stengdavosi parodyti šį gražų kraštą. Štai kaip aprašo vieną tokią kelionę A. Žmuidzinavičius: „1907 metų vasarą mudu su Tadu Ivanausku nutarėme perbristi Gudų girios dalį — Čepkelių raistą. Tai ekskursijai iš anksto pasiruošėme. Tadas pasiėmė butelių žalčiams, gyvatėms ir driežams sukišti, formalino vabzdžiams preparuoti, dvi po-

ras vyžų, na ir, žinoma, savo dvivamzdį su visokiais reikmenimis. Aš į kuprinę susidėjau, kas svarbiausia,— dėžę su dažais ir porą naginių; žinoma, abu paėmėme dar šį tą maistui, skardines kavai išsivirti". Dar 1901 m., Nemuno aukštupyje pirkęs laivelį, leidosi iki Gardino, plaukiojo Pinsko pelkynų upėmis, su A. Žmuidzinavičiumi ir P. Rimša praplaukė Merkį. Šios ir panašios kelionės jaunystės metais turtino betarpišką pažintį su gamta.

1918 metais, ketindamas nuolat apsigyventi nuošalioje vietoje, T. Ivanauskas apsistojo Musteikoje. Jauna Ivanauskų šeima čia įkūrė mokyklą, kurioje dėstė ir Honorata Ivanauskienė; kartu jiedu surežisavo Musteikoje pirmą vaidinimą. Profesorius savo mokykloje daugiausia dėmesio skyrė gamtos pamokoms, parodydavo daug išradingumo: su vaikais stebėdavo savo miškų augaliją ir gyvūniją, pasakodavo jiems apie žvėris, jų būdą ir naudą, apsaugos reikalingumą. Šiaipjau daugiausia laiko leido girioje, kartais ir kelias dienas negrįždamas.

Nepatirtų gamtos stebuklų čia, Musteikoje, rado ir sau jaunasis gamtininkas; tai — kurtiniai, šių paunksnių karaliai briedžiai, retieji ereliai ir žalčiai. Žalčiais susidomėjo iš pat pirmųjų dienų ir iki amžiaus pabaigos nesiliovė jais žavėjęsis. Vėliau juos ir „gražiausią girios gėlę" šilagėlę vis veždavosi į savo Obelynę ir stengėsi ten įveisti. Deja, tie Gudų girios gyventojai nepamėgo pakaunės miškų.

Ne vien šiuos Gudų girios numylėtinius profesorius norėjo matyti savo gyvenamoje aplinkoje prie Obelynės. Tolimiausiuose pasaulio kraštuose jis visą gyvenimą ieškojo eksponatų savo įkurtam Kaune zoologijos muziejui. Tam ir buvo skiriamos jo artimiausios kelionės po Lietuvą ir tolimiausios išvykos į šiaurę, į Pietų Amerikos tropikų miškus ir nuošalias TSRS sritis. Labai pelnytai Kauno zoologijos muziejus dabar vadinamas T. Ivanausko muziejumi.

Pirmosios tolimos T. Ivanausko kelionės (1914 ir 1917 m.) buvo į šiaurę. Jauną gamtininką viliojo paukščių bei kitų gyvūnų tirštai apsėstos šaltųjų jūrų pakrantės, taip pat tundra — ta nuostabi gamtininkui aplinka, kurią galima tik iš dalies pajusti mūsų Čepkeliuose, kituose aukštapelkių tyruose, tose pavėlavusiose pasitraukti į Šiaurę gamtos salelėse. Keliavo kartu su geru draugu dail. A. Žmuidzinavičiumi. Abudu po to

aprašė įspūdžius. Nors keliavo kartu, bet žiūrėta įdviejų į tą Šiaurės pakrantę kitomis akimis ir matyta skirtingi dalykai. Abu bičiuliai sugrįžo ratuoti: vienas praturtino mūsų gamtos mokslus naujais atradimais ir muziejus eksponatais, kitas — dailės kūriniais. Domėtasi ne tik rūsčios Šiaurės gamtos egzotika, bet ir pakrančių gyvenimu. Pro jų akis tada praslinko stambokos, daugiau kaimiškos negu miesto tipo, gyvenvietės. Jų siluete pagrindinis švyturys paprastai būdavo cerkvė, o dažnokai — ir vienuolynas. Toks buvo ir Archangelskas, kurio egzotikos svoriu galėjai laikyti turgų su stirtomis įvairiausių žuvų, kailių, riestainių ir duonos džiūvėsių. Virš minios tvyrojo vėlgi tos pačios žuvies kvapas. Tiesa, miestas jau turėjo originalų etnografinį muziejų, didžiavosi esąs M. Lomonosovo gimtojo krašto centras. Dabar tai beveik mūsų Vilniaus didumo miestas, srities centras, svarbus tarybinis uostas su išvystytu eksportu, miško pramone, laivų statyba, žuvies apdirbimo įmonėmis. Panašų skirtumą pastebėtume, lygindami profesoriaus patirtus įspūdžius Murmanske, kuris tuo metu priminė milžinišką kaimą. „Tada galvojau, kad tiems beviltiškai tuštiems kraštams lemta ir toliau šimtus metų prastovėti be pasikeitimo, kaip išstovėjo ligi tolei, nes ar dar daug atsiras žmonių, norinčių keltis į šią skurdžią Murmano šalį. Ir vis dėlto mano spėjimai pasirodė klaidingi",— rašė jis po daugelio metų.

Tarybiniais metais T. Ivanauskas, jau, berods, septyniasdešimt metų sulaukęs, vėl apsilankė Šiaurėje, šįkart poliarinėse Sibiro pakrantėse. Tų kelionių aprašymai spausdinami šiame leidinyje. Be to, tarybiniais metais Tadas Ivanauskas atliko daugybę vertingų mokslinių, įdomių patirtimi ir įspūdžiais, kelionių į kitas Tarybų Sąjungos vietas. Kiekviena tų kelionių turėjo mokslinį tikslą — surinkti naujų vertingų eksponatų zoologijos muziejui, naujų preparatų mokomajam darbui. Antai 1947 metais profesorius vyksta į Volgos deltą, kur, be kita ko, norėjo surinkti žąsų kiaušinių, parsivežti į Lietuvą, išperinti čia žąsiukų ir paleisti į paežeres. Tai padaryti jis, berods, mėgino ne vieną kartą.

Po dvejų metų profesorius vėl vyksta į Kaspijos pakrantes. Azerbaidžano Mokslų Akademijos bendradarbių padedamas, nuodugniai susipažįsta su Kaspijos pakrantėmis Lenkorano že-

mumos srityje. Šios kelionės metu profesorius galėjo betarpiškai pajusti Kaspijos didingumą ir jos pakrančių gamtos egzotiškumą. Tuo išsiskiria ir šios kelionės aprašymas.

Dažnai manoma, jog dykuma nedėkinga gamtininkui sritis ir veikti joje nėra ką. Anaiptol. T. Ivanauskas, kaip ir didysis rusų gamtininkas V. Obručevas, nepaprastai žavėjosi dykuma. Ten jį traukė smėlynų pasaulio egzotika, gyvūnijos prisitaikymo akivaizdumas, taip pat turtingi paukščių Amudarjos vandenys. Iš visų nepaprastai turiningų ir įdomių profesoriaus kelionių bene ypatingiausia buvo ši, kurią jis vadina Turkmėnistano kelionės vardu. Ji labai praturtino muziejaus ekspoziciją, o prityrusio gamtininko akis sugavo nepalyginamų įspūdžių, įėjusių į knygas, straipsnius, papuošusių, paįvairinusių įdomias jo paskaitas.

Šioje kelionėje, kaip ir kitose, profesorius žvelgė į turkmėnų šalį ne tik gamtininko akimis. Jis tąja žeme vaikščiojo pagarbiai, prisimindamas jos didingą praeitį, šios šalies įnašą į Europos ir pasaulio kultūrą. O su kokiu nuoširdumu profesorius žiūrėjo į nūdienos žmogų, jo didžias pastangas ir laimėjimus, apvaldant smėlynus.

Kelionėje T. Ivanauskui ir jo bendrakeleiviams padėjo Turkmėnijos Mokslų Akademijos bendradarbiai bei vietos gyventojai. Ypač profesorius susidraugavo su jų kelionės „locmanu", geru medžiotoju ir dykumos žinovu Šaniaz-aga. Tas žmogus kelionėje po Karakumus dalyvavo su savo kupranugariu, šunimi, sakalu ir šautuvu. Jis labai mylėjo savo gyvulius, pažino dykumos gyvenimą, mokėjo parinkti ir įrengti nakvynę, kiekvieną dieną lauže iškepdavo šviežios duonos.

Kai pasirodė „Gamtininko užrašų" knyga, profesorius nusiuntė egzempliorių ir jam. Iš Turkmėnijos atėjo padėkos laiškas ir liūdna žinia, jog Šaniaz-aga miręs. Rašė žmona, palikusi su septyniais mažais vaikais... „Jeigu gyvas būtų buvęs aga, jis būtų sujaudintas Jūsų dėmesio, kad jį prisiminėte, įvertinote jo pastangas Jūsų darbe". Profesorius rašė jo našlei, užjautė, nusiuntė kelis siuntinius dovanų ypatingo dykumos žmogaus Šaniaz-aga vaikučiams. Atidumas ir jautrumas kelionėse pažintiems žmonėms buvo ryškus profesoriaus būdo bruožas.

Nuostabios įspūdžiais ir sukauptais mokslo turtais buvo profesoriaus Tado Ivanausko kelionės. Jos vykdavo tiksliai, sklan-

džiai, nes joms profesorius ilgai ir kruopščiai ruošdavosi, mokėjo pasirinkti bendrakeleivius. Be to, jo kilnius tikslus visad suprasdavo sutikti geros valios žmonės, kurie daug padėdavo, patardavo. Kelionės sekėsi ir dėl to, kad profesorius jas mėgo, jų troško. Nebuvo pavasario, kurio jis nebūtų laukęs be kelionės polėkio. Kažkuo panašus jis buvo į savo numylėtuosius paukščius...

Ne visos profesoriaus sumanytos kelionės įvyko. Jis daug metų puoselėjo mintį pamatyti Afriką. 1939 m. susirašinėjo su Persijos mokslininkais dėl gamtotyrinės kelionės po tą šalį. Visiems tiems lūkesčiams kelią pastojo karas. Tarybiniais metais susidarė palankios sąlygos pažinti Šiaurę, subtropikus, taigos pasaulio egzotiką. Čia profesorius taip pat turėjo gražių sumanymų, kurių ne visus spėjo įgyvendinti...

Nemaža didelių sumanymų vėl susitelkdavo ties gimtuoju kraštu. Kelionės po Lietuvą profesoriui anaiptol nebuvo antraeilis, pripuolamas panamės reikalas. Jis nuolat lankydavosi Žuvinte, kuris buvo jo antrasis po Gudų girios Lietuvos gamtos atradimas, Nemuno deltoje ir kitur. Visur buvo laukiamas, nes turėjo tarp paprastų žmonių „savo korespondentų", neabejingų gamtai, kurie, tarsi mokslo eiliniai, rašė jam laiškus, pranešdavo, ką pastebėję, visada jo laukė apsilankant. O jis jau, žiūrėk, ir skuba, važiuoja... Kartais neįtikėtinai sunkiomis sąlygomis. Antai 1943 metų vasarą, gavęs žinią iš savo ištikimo Žuvinto stebėtojo Teofilio Zubavičiaus, kad paežerės nendrynuose pasirodė retas mažas paukštelis — mėlyngurklė, dviračiu iš Kauno nuskubėjo. Beveik šimtas kilometrų, o juk jau buvo sukakę šešiasdešimt...

Kai profesorius kartais iš lėto eidavo per savo zoologijos muziejaus sales, apžvelgdamas iš 17 šalių savo rankomis sugabentus eksponatus, tai vis ilgiau sustodavo prie pirmųjų, surinktų iš gimtųjų girių jaunystės klajonių metais. Mintimis nusikeldavo į anas dienas, anuos laikus. Jų niekad nepamiršdavo. Gražiausius savo Obelynės žiedus, pirmąsias iš spaustuvės knygas ir nuoširdžius žodžius profesorius siųsdavo į Gudų girios sodžių seniems draugams, į senąją Dzūkiją anapus Katros — į savo jaunystės svajonių ir atradimų žemę. Ir laukiamas ten ne mažiau buvo: Marcinkonyse, Lynežeryje, Pelesoje, Musteikoje. 1962 metų žiemą, perskaitę šią profesoriaus knygą,

Marcinkonių mokyklos vaikai jam rašė: „Mums mokytojai aiškino, kad žmogus, kuris myli gamtą, myli žmones, yra geras žmogus. Mes tuo tikime. Dėkojame už džiaugsmą, kurį mums suteikėte".

Nuo 1945 metų profesorius kasmet sutikti pavasario keliaudavo į Gudų girią. ...Nuostabi pavasarėjanti giria su mėlynai spindinčia giedra ant sniego ir gęstančiom vakaro žarom ledokšniuose. Ar gali būti kas didingiau ir brangiau už tai, ką žmogus patiria, vaikščiodamas bundančia giria, kai jo siela sklidina kūrybinių polėkių. ... Jis nakvoja raisto salose, girdi alsuojančią žemę ir mato aukštą dangų.

Gudų giria turi savo profesorių, nuostabų gamtininką ir nepailstantį keliautoją, daugelio knygų autorių ir šimtų Lietuvos gamtininkų mokytoją.

Žvaigždė virš Čepkelių raisto paliovė spindėjusi. Bet jos kelias nedingsta... Jis tebešviečia gimtojoje padangėje, nors nuo kelio pradžios štai sueina pirmas šimtas metų. Tiems, kas girdėjo jo paskaitas, kas prisimena įspūdingas gyvenimo sukaktis, profesoriaus gimimo šimtmetis lyg ir netikėtas,— tokios netolimos dar bendros dienos, toks gyvas ir aktualus jo dėmesys gimtojo krašto gamtos pažinimui ir jos apsaugai. Šimtmečiui skiriamas naujas, gerokai išplėstas, šios knygos leidimas. Dažnai rinktinių apybraižų knygos, kartojant jų leidimus, trumpėja, šioji knyga — atvirkščiai. Tikėsimės, kad taip bus ne kartą. Kad ir kaip keistųsi gyvenimas ateityje, kad ir kaip jis modernėtų,— žmonės domėsis natūraliąja gamta, jos ilgėsis. Profesoriaus Tado Ivanausko knygos liudys mūsų gamtos įgimtą grožį, padės geriau suprasti žmogaus minties kelią į jos paslapčių pažinimą, dar įtikimiau primins jos didelę vertę.

Č. KUDABA

Juodgalvi sniegena
(Pyrrhula
pyrrhula)
Žaltys
(Natrix natrix)

KAIP AŠ TAPAU GAMTININKU

VAIKYSTĖS ĮSPŪDŽIAI
MANO TĖVAS
KOLEKCIJOS IR IŠVYKOS
PAŽINIMO KELIU
PRANCŪZIJOJE
ROSKOFO BIOLOGIJOS STOTIS
IŠVYKA Į LONDONĄ
PRIE VIDURŽEMIO JŪROS

KAIP AŠ TAPAU GAMTININKU

VAIKYSTĖS ĮSPŪDŽIAI

Mane kartais klausia — kokią įtaką turėjo gamtos mokslai mano galvosenos susiformavimui. Pasijuntu šiek tiek kebliai, nes reikia kalbėti apie save. Man sunku atsakyti, nuo kada prasidėjo mokslo įtaka man, nes nuo mažų dienų buvau veikiamas jeigu ne mokslo, tai bent labai elementarios ir labai prieinamos gamtos mokslų populiarizacijos. Veiksnius, kurie man mažam darė įtaką, vargiai pavadintum moksliniais. Tai buvo aplinka, kurioje augau: žmonės, dainos, pasakos, legendos, sodas, miškas, upelis, pelkė, kintantys metų laikai, gėlės, drugiai, paukščiai.

Nepaprastą įspūdį išgyvendavau pavasarį, kai atšildavo oras ir iš po sniego pasirodydavo pirmi juodos žemės lopiniai, o kieme įsaulyje imdavo sruventi vanduo, nešdamas pjuvenas, šiaudelius, šipuliukus į griovį, iš griovio toliau į pievą ir pagaliau į Lebiodkos upelį... Koks džiaugsmas būdavo, kai kovo mėnesį atskrisdavo pirmieji varnėnai ir, nutūpę senų liepų viršūnėse, švilpaudavo ir plasnodavo sparnais, o apačioje iš drėgnos žemės jau keldavo savo geltonus ūglius snieguolės ir scylės... Kartais grįždavo žiemos šalčiai, pūsdavo žvarbus vėjas, sunešdamas sniego pusnis. Bet aš žinojau, kad trumpam.

Žinojo tai ir baltoji kielė, kuri, tupėdama ant tvoros, tarytum sakė, jog bus šilta, bus juoda žemelė... Vėliau ateidavo tikras pavasaris, sužydėdavo alyvos, baltais žiedais obelys. O paskui — gausi visokių gėrybių vasara. Vėliau — ruduo, sidabriniais voratinkliais apsiraizgęs, kruvinais putinais apsisagstęs. Dienos eina trumpyn, stoja ūkanoti rytai, žemė skendi baltuose kaip pienas rūkuose ir atrodo, jog visas pasaulis nebe tas, kas buvo vakar.

Tai vaikystės įspūdžiai, patirti mano tėviškėje Lebiodkoje, į rytus nuo Dainavos krašto plytinčioje Eišiškių—Lydos lygumoje.

Praeina vasara, ruduo, ateina žiema. Atsimenu pirmąjį sniegą. Už langų aviečių krūmai, jų lapai dar žali, nors ir susiraitę. Ima snigti, ir sniegas, krisdamas ant aviečių lapų, lenkia prie žemės jų ūglius. Daug daug sniego, žemę apkloja tarsi patalais, iš kurių riogso viena kita apyžalė šaka. Snigti nesiliauja, ir didelės pūkuotos snaigės mirguliuoja ore, net akyse raibsta. Aš su sesute, suklaupę ant suolo ir prie lango priploję nosis, žiūrime į sodą... Staiga atskrido dvi sniegenos: raudona ir pilka. Nutūpusios ant aukštų, parudavusių piktžolių, ima aižyti nenubirusius vaisius. Tokių gražių paukščių aš kaip gyvas nebuvau matęs, ir ši pirma pažintis su jais įstrigo man visam gyvenimui.

Dieną išėjome pasivaikščioti. Svarbiausia buvo nueiti prie kūdros pažiūrėti, ar užšalęs ledas. Ledas užšalęs, tik kažin, ar storas. Ieškome akmenų išmėginti jo stiprumui. Jei vanduo užšąla nepasnigus,— ledas lygus, gražus, o po juo kai kur raibuliuoja balti oro burbuliukai, o kai kur, tingiai irdamiesi savo ilgom kojom, lėtai slankioja didoki vandeniniai vabalai. Meti akmenį į ledą, ledas nelūžta, bet nuaidi savotiškas garsas, lyg triu-tiu-tiu... Nežinia, ar galima eiti, ar ne. Tik, laimė, pasirodo senasis Stasiukas. Jis gyvena Ribokuose už pušyno. Ilgu storu basliu Stasiukas daužo ledą. Ledas nelūžta. Šitaip, sako jis, net Nemune bando ledo stiprumą. Aš tuomet dar nebuvau matęs Nemuno, nes jis nuo Lebiodkos už trijų mylių, bet Stasiuko posakis įtikina mane, kad Nemunas — galinga upė, su kuria negali lygintis Lebiodkos upelis.

Kūdra buvo mūsų žiemos pramogų centras: čiuožinėjome, važinėjome rogutėmis, žaidėme su šunimis. Jie buvo mūsų nuo-

latiniai palydovai ir geriausi draugai. Tarp jų buvo mūsų mylimasis Grifas, didžiulis senbernaras, gauruotas kaip meška. Įsibėgėji nuo krašto ir slysti per visą kūdrą (kurios platumas ir ilgumas — kaip dviejų didelių kambarių). Kiek kartų pargriūni, kartais aukštielninkas, ir taip susitrenki pakaušį, kad net kibirkštys pasirodo akyse. O Grifas paskui tave — stveria už skvernų ir velka ledu; tuomet pats stengiesi įsikabinti į jo uodegos gaurus ir, jei pasiseka, važiuoji iki pat krašto.

Kartais eidavome miškan. Tai gražus, nors nedidelis, pušynas. Medžiai labai seni, milžiniški. Tiesa, pušynas ne visas senas — iš vienos pusės prisodintas ir ten lygiomis eilėmis auga jaunos, lygios pušelės. Per visą pušyną eina siauras, tik vaikščiojamas kelias; juo arčiausia į Vasiliškių miestelį ir gretimus kaimus.

Dabar pušynas apsnigtas, baltas. Diena saulėta, ir ant šarmotų šakučių lyg deimantai žiba ledo kristalai; kitos pušelės, laibos ir aukštos, neišlaikiusios sniego sunkumo, palinkusios iki žemės. Kai jas pajudini, sniegas bematant nubyra ir medelis vėl atsitiesia. Vienoje pušyje kala genys — margas raudongalvis paukštis — koks jis gražus! Kitam kartui namie pasidirbsiu lanką su strėlėmis. Strėlės bus bukos, ir aš tik lengvai pašausiu genį, paskui jis atsigaus, bus visai sveikas ir aš jį auginsiu... Tuo tarpu genys kala ir kala aukštoje sausoje pušies viršūnėje. Tikrai kitą dieną lanką pasidirbau: išpjoviau lazdyno šaką, sulenkiau ją ir surišau abu galus stipria virvele. Strėles irgi padirbau iš to paties lazdyno. Bet visas šis ginklas pasirodė esąs labai netobulas, o svarbiausia — netaiklus. Strėlė išlėkdavo iš jo, bet, paskridusi gal dešimt metrų, sunkiai krisdavo; ji nepasiekdavo nė pusės to aukščio, kuriame tupėjo genys.

Didelė pramoga būdavo eiti į rūsį parsinešti obuolių. Dažniausiai ten eidavo viena tetulė, bet kartais pasišaukdavo ir mus. Rūsys buvo kitame trobesy, ir reikėjo pereiti kiemą. Tetulė apsigobdavo galvą ir pečius šilta skara, pasiimdavo žvakę, degtukų, raktus ir pintinę. Ten nuo pat rudens ant ilgų lentynų gulėjo eilėmis obuoliai — vieni raudoni, kiti smulkūs, pilkšvi ir susiraukšlėję kaip senio veidas. Atidarius duris, padvelkdavo savotiškas rūsio oras: malonus obuolių, kalkių, šviežiai obliuotų pušinių lentų kvapas. Daugiausia atrinkdavo

ne sveikus obuolius, o tuos, kurie pradėję gesti arba kuriuos apgraužė pelės. Bet tai niekai, jie buvo tokie pat skanūs, kaip ir kiti. Kiekvienas mūsų gaudavo po keletą obuolių, ir jei kuriam tekdavo nevienodos jų atmainos, tai tuomet apsikeisdavom puselėmis. Vieną sykį tetulė, parėjusi iš rūsio, pasakė, kad užtikusi ten visai baltą žebenkštį. Tetulė norėjusi ją pagauti, metusi ant jos savo skarą, bet žvėriukas buvęs toks vikrus, kad pasprukęs. Aš baisiai gailėjausi, kad šį sykį nebuvau nuėjęs į rūsį, nes tikrai būčiau žebenkštį pagavęs.

Žiemos diena trumpa, ir popiet tuoj vakaras, bet žiburių dar nedega ir ilgai prietemoje baigiami visokie dienos darbai. Kai tik įneša lempą, iš karto kieme pasidaro tikra naktis, ir pro langus vos matyti artima tvora.

Dabar prasideda vakaro gyvenimas, labai skirtingas nuo viso to, kas buvo dieną.

Kai jau būdavo užžiebta lempa, ateidavo mūsų senelė (motinos motina), nes popiet ji miegodavo savo gretimame kambaryje. Senelė atsisėsdavo į savo didelį krėslą ir imdavo verpti linus arba vilnas. Iš to verpalo ji paskui pati numegzdavo kojines visiems vaikams arba atiduodavo pažįstamoms kaimietėms ką nors išausti.

Tuoj ateidavo ir merginos ką nors padirbėti. Jos susėsdavo aplink didelį stalą, ir prasidėdavo darbas. Darbų buvo įvairių įvairiausių, pavyzdžiui, plunksnas pešioti, aguonas, pupeles aižyti ir kt. Iš pradžių darbas vykdavo nesklandžiai, nes kaskart kam nors reikėdavo atsitraukti nuo jo, o vėliau jau eidavo kaip reikiant; ant stalo susidarydavo didelė plunksnų krūva, net iki kabančios, musių apterštos lempos. Didelė suirutė kildavo, jei kuris nors dirbantysis sučiaudėdavo — tuomet pakildavo debesys pūkų ir ilgai sukiodavosi, nelyginant snaigės. Aš labai laukdavau to momento, nes man ta minutė buvo labai įdomi: senelė bardavosi, o merginos cypdavo ir ginčydavosi.

Darbus dirbant, kartais giedodavo šventas giesmes, kartais dainuodavo šiaip visokias dainas arba pasakodavo pasakas, būtas nebūtas istorijas.

Daug prisiklausiau baisių pasakų apie piktas dvasias. Apie geras dvasias niekuomet nebuvo kalbos, ir, kad jų esama, tik vėliau sužinojau. Taip pat sužinojau, kad, be piktųjų ir gerųjų dvasių, dar yra vidutinių, piktesnių ir geresnių, kartais ne vi-

sai blogų. Jos gyvenančios visur, bet daugiausia raistuose, kartais ir trobesiuose, ypač arklidėse. Vadinamos jos visaip. Apie Lebiodką, kur jų irgi būta, pavyzdžiui, Keturkių pelkėje, jos vadintos „raisto dėdėm". „Raisto dėdžių" nuotaika labai nevienoda, ir žmogus nežino, ko iš jų galima laukti. Jie kartais krečia žmonėms visokias išdaigas, mėgstamiausia iš jų — tai naktį vedžioti paklydusį žmogų. Taip ir buvę vienam žmogui: jis važiavęs naktį nuo Sabakincų namo; jam atrodę, kad jau nebetoli jo sodyba, tik staiga arklys įklimpęs į balą; pamanęs, kad per daug bus pasukęs į kairę, žmogus pasukęs į dešinę, bet, pavažiavęs kiek, žiūri — vėl tas pat. Taip ir važinėjęs pusę nakties, kol pagaliau nusikamavęs sustojo. Čia staiga išgirdęs „ka ka ka". Tada jis supratęs, kad jį vedžioja „raisto dėdė". Bet „raisto dėdė" kartais nežinia už ką rodo pyktį kokiam gyvuliui, arba atvirkščiai, kokį nors gyvulį globoja. Dažniausia taip esti su arkliais. „Raisto dėdė", pamilęs kokį arklį, globoja jį visaip: naktį atneša jam gero pašaro, avižų, arklys pasidaro riebus, gražus, miela žiūrėti. Užtat kurio arklio nemyli, nukamuoja jį visai. Naktį jodinėja ant jo, o prieš auštant pastato į pravarynę. Rytą ateina šeimininkas ir mato — visas arklys sukaitęs, net putoja. Jei arklys geras ir ūkininkas nenori jo parduoti, reikia padaryti taip, tarsi norėtum jį parduoti — išvesti į kermošių, siūlyti jį visiems didele kaina, kad niekas nepirktų. Paskui, kai parsivesi arklį namo, jau viskas bus gerai, „raisto dėdė" jo nebekankinsiąs. „Raisto dėdei" patarnaujanti maža žebenkštis, todėl šį žvėriuką dažnai ir pamatysi arklidėse.

„Raisto dėdė" kartais draugauja su kai kuriais žmonėmis ir juos globoja kaip arklius. Maždaug už 4 kilometrų nuo Lebiodkos yra Artišių kaimas. Jo gyventojai kalba su aiškiu lietuvišku akcentu ir vartoja daug lietuviškų žodžių, už tai kiti tyčiojasi iš jų. Ten gyvena ūkininkas Sergejus, baisus medžiotojas; jo galva tiek pramušta medžioklei, kad jis palieka visus darbus ir eina medžioti. Jei tik pasirodys koks ypatingas paukštis ar žvėris, Sergejus jį tikrai suieškos ir nušaus. Visi apylinkės medžiotojai pavydėdavo jam tokio pasisekimo, nors Sergejus turėjo tik seną, ilgą aprūdijusį šautuvą ir paprastą gauruotą šuniuką. Jau seniau kai kas įtardavo, kad Sergejus pažįstamas su „raisto dėde", ir tik vėliau tai paaiškėję

galutinai. Vienas žmogus vėlai rudenį, kai jau pelkėse žolės ir nendrės buvo visai parudusios, pamatęs tokį vaizdą: „raisto dėdė", stovėdamas ant kupsto, laikė už ausų kiškį, o Sergejus taikė į jį iš savo šautuvo.

Kaip atrodo „raisto dėdė", niekas tikrai nežinojo. Tik, sakė, esąs jis nedičkis, juodas, panašus į iškasto juodalksnio kelmą. „Raisto dėdė" kartais baisus, kartais geras. Aš vieną sykį sapnavau jį — jis buvo vidutinio ūgio, kažkoks juodas, pamatęs mane, lyg norėjo pulti, ir aš nežinojau, kur dėtis. Bet čia įvyko netikėtas dalykas — jis prišokęs pakuteno man pilvą, nusijuokė ir išnyko.

Jei Lebiodkos name būta „raisto dėdžių", tai tikriausiai palėpėje, nes ten riogsojo nesuskaitoma galybė visokių griozdų, sulaužytų kėdžių, verpiamųjų ratelių, senų skrynių, batų, nuo ūkio mašinų dantračių, net senovinių puošnių apdarų, pavyzdžiui, krinolinų su įvairaus dydžio lankais. Ten buvo daugybė dulkių, tamsu ir nejauku. Naktį ten dėdavosi keisti dalykai, ir ne vieną sykį girdėjau kažką smarkiai bėgiojant ten ir atgal, paskui cypiant čii, čii, čii. ... Dieną nuėję, išbaidėme didelę pilką pelėdą, kuri išskrido pro stogo langelį, o ant molinio grendymo tįsojo pusiau suėsta žiurkė. Sodininkas sakė, kad ten būta ir kiaunių.

Vieną sykį, rodos, tikrai mačiau „raisto dėdę". Buvo taip. Mes pirmą sykį važiavome į svečius pas dėdę Lunkevičių, toli toli, už Nemuno, net apie Zietelą. Grįžome dideliu poriniu vežimu. Buvo mėnesiena. Kelias ėjo per didelį mišką. Vienoje vietoje privažiavome skynimą. Jis buvo apsėtas grikiais, o tuo metu kaip tik grikiai žydėjo. Visas skynimas atrodė kaip balta kvepianti jūra, tik joje šen bei ten riogsojo juodi apdegę kelmai. Aš žinojau gerai, kad tai kelmai, bet vienas kelmas buvo kitoks, ir aš į jį atidžiai žiūrėjau, o paskui aiškiai pamačiau, kad jis sukrutėjo. Jis buvo juodas kaip ir kiti, bet panašus ir į žmogų, ir į vilką. Žodžiu, taip ir turėjęs atrodyti „raisto dėdė". Vėliau, kai paaugau, vieną sykį pasiprašiau Sergejų, kad jis mane paimtų į medžioklę ir nesusilaikiau nepaklausęs, ar tiesa, kad jam „raisto dėdė" kiškius rodo. Sergejus dievagojosi — tai netiesa ir įrodymui čia pat persižegnojo.

Kaip ir visuomet, kai susirenka žmonių dirbti įvairius darbus, nuotaika ir kalbos esti įvairios. Taip ir Lebiodkoje per

šiuos darbo vakarus buvo kalbama ir apie kaimynus, ir apie merginas, ištekėjusias į tolimus kraštus, ir apie kitos parapijos šventes... Buvo tokia mergina Fruzia. Ji pirmiau tarnavo kažkur prie Rodunės. Ji sakė, kad ten žmonės kalba tik lietuviškai, vyrai nešioja marškinius, užleistus ant kelnių, o moterys, eidamos į bažnyčią, labai gražiai pasipuošia karoliais ir kaspinais. Ten teka upė Dzitva, o jos pakraščiuose telkšo plačios balos, kuriose peri daugybė visokių paukščių: gervių, baublių. Man buvo taip įdomu, ir aš vis ją klausdavau, kokių paukščių ten dar esama. Būdavo, paklausiu, ar yra ten toks ir toks paukštis. Fruzia sako, kad yra. Apie visus man žinomus paukščius paklausiau, ir pasirodė — visų jų esama Dzitvos pelkėse. O žuvų kokių ten! Šamai tokie, kad, padėjus ant vežimo, uodega velkasi žeme... Ten esąs toks kaimas, kuriame pilna žalčių. Kai vaikai susėda ant grindų aplink dubenį, iš visokių urvų jie šliaužia prie dubens pieno gerti. Tuomet vaikai gena juos — šaukštu taukšt per galvą. Žalčių esą pilni tvartai. Vasarą, kai išveža mėšlą rugiams, randa jų kamuolius. Bet „gigūnai" (taip baltgudžiai vadina lietuvius) jų nebijo. Tik vieną sykį buvo taip. Viena moteriškė turėjo karvę. Rytą atėjusi melžti, pamatė didelį žaltį, apžiojusį karvės spenį ir žindantį pieną. Ji paėmusi spragilą ir užmušusi žaltį. Po to karvė pasidarė nelinksma, maurojo visą dieną, pieno sumažėjo — taip ji gailėjosi užmušto žalčio. Man irgi baisiai pagailo žalčio — kam šita moteriškė jį užmušė. Aš norėjau, kad ir Lebiodkoje būtų žalčių. Pastatyčiau jiems dubenį su pienu, kad jie gertų, kiek tik norėtų. Bet, deja, apie Lebiodką nebuvo žalčių. Ir paskui, kai aš jau buvau gimnazistas, maišais gabenau žalčius iš tolimų girių, paleisdavau juos aplink namus, bet įveisti nepasisekė.

Kai buvau visai dar mažas, vos nepagavau žalčio. Važiavome su mama mažu vienkinkiu vežimėliu nuo Zieziulkos pusės. Įvažiuojant į mūsų pušynėlį, kur baigiasi pieva ir prasideda miškas, auga keli dideli gluosniai. Žiūriu — po vienu gluosniu susirangęs gražus žaltys šildosi įsauly. Norėjau iššokti iš vežimėlio ir jį sugauti, bet mamytė, kuri baisiai bijojo visokių roplių, neleido manęs. Aš stipriau pavariau arklį, ir, vos parvažiavome į kiemą, bėgte grįžau į miškelį prie to gluosnio. Bet, deja, žalčio nebebuvo.

Kitais vakarais buvo dainuojamos įvairios baltgudiškos lyriškos, švelnios dainos. Kaip paskui paaiškėjo, daugelis tų dainų buvo lietuviškų dainų vertimas, o motyvas irgi buvęs lietuviškas. Kitos, sprendžiant iš turinio, buvo kilusios iš Ukrainos ir jų motyvai buvo ukrainietiški. Kai kurios iš šių dainų giliai man įstrigo, ir aš jas išmokau atmintinai.

Labai man patiko „Atskrido žąsys į svetimą kraštą, sudrumstė vandenį ramaus Dunojaus". Aš aiškiai įsivaizdavau pilkas žąseles — žinoma, jos buvo laukinės — atskridusias į gražiąją Dunojaus upę ir sudrumstusias jo vandenį; turbūt jos nutūpė arti krašto, seklumoje, kad galėjo sukelti iš dugno drumzles. Kita labai man patikusi dainelė buvo „Oi tu, upeli, upeli, kodėl tu nepilnas. Kodėl tu nepilnas, ties krantais nelygus. Kaipgi man lygiam būti,— žmonės eina vandens gerti, Jasius žirgą pagirdyti". Aiškiai mačiau tada vingiuotą upelį, sruvenantį per pievą, aukštais, bet griūvančiais krantais; taigi dėl to, kad jie aukšti, ir griūna, upelis yra nelygus... Taip pat įsivaizdavau ir berniuką, vedantį girdyti arklį; jis kažko nuliūdęs, turbūt, našlaitis... Dėl to ir visa dainelė tokia liūdna.

Bet nė viena daina nepaliko man tokio didelio įspūdžio, kaip ta, kur kalbama apie kranklį, atnešusį žmogaus ranką su žiedu. Iš debesies pamiškėje nusileido juodas kranklys. Snape laiko baltą ranką su aukso žiedu ir šaukia savo vaikus lesti. Sesė jį klausia, iš kurio krašto vėjas jį atnešė, kieno ta ranka su aukso žiedu. Ten, už kalnų, buvęs aršus mūšis, bernelių kraujo upės tekėję, tūkstančiai galvų kritę. Ant kapų vilkų gaujos kaukia, motinos, suklupusios ant sukastos žemės, gailiai verkia. „Žinau dabar,— tarė sesė,— kas užmuštas, kieno ši baltoji ranka — šį aukso žiedą aš mylimajam dovanojau".

Ši dainelė daug kartų dainuota, bet aš vis prašiau mergaites ją dar padainuoti. Mano tetulė dažnai mums pasakodavo apie praeitį. Ir ši daina jai priminė tolimą senovės puslapį. Šis kraštas, kur gyvename,— Lietuva, jos gyventojai — lietuviai. Krašto valdovai, kunigaikščiai, buvo sukūrę stiprią valstybę, turėjo didelę kariuomenę, kuri puldavo kryžiuočius, lenkus, gudus. Visas mūsų kraštas buvo apaugęs tankiais miškais. Neperbrendami raistai skyrė Lietuvą nuo kaimynų. Lietuviai žinojo miško kelius ir takus tarp raistų. Jų arkliai buvo nedideli, užaugę miškuose, ir drąsiai eidavo net per klampynes.

Jodami į karą, jie trimituodavo ilgais trimitais, padarytais iš tošies, ir šių trimitų garsas aidėdavo per miškus ir pelkes. (Tokį trimitą, mačiau, turėjo skerdžius, kuris ganydavo bandas Lebiodkos apylinkėse. Šių trimitų garsai ypač dažnai aidėdavo rudenį.)

Vieną sykį lietuvių kariuomenė smarkiai sumušusi totorius. Lietuvių valdovas Švitrigaila viję̨sis juos ir pasiviję̨s netoli Lebiodkos, toje pusėje, kur vakare būna raudonas dangus. Ten Šeibakpolės kaimas. Prie jo Švitrigaila ir pasiviję̨s totorių vadą Šeibanį, bet jis pasprukęs, ir antrą sykį lietuvių karių buvo užkluptas truputį toliau, prie Lebiodkos upelio. Ten jį lietuviai ir nukovę, ten padėję̨ galvas jo kariuomenės likučiai. Aš buvau toje vietoje, ten supiltas piliakalnis, o vieta pavadinta Pilkapiais. Ten vieną sykį mūsų kaimynas kasė duobę ir iškasė kardą ir senovinių šarvinių marškinių liekanas.

Čia juodasis kranklys ir galėję̨s rasti nukirstą baltą ranką su aukso žiedu, nes toje pusėje viskas atrodo nepaprastai. Iš šios pusės saulė niekuomet nešviečia, tik vakarais dangus būna raudonas, tarsi nuo gaisro, o vasaros naktį čia vis šviesiau. Ten auga dvi didelės guobos, ir kai dangus esti raudonas, jos aiškiai matomos, lyg juodi griaučiai ties milžiniška kalva. O už tų guobų, ten, kur baigiasi akiratis, tamsus miškas. Kažin ko yra tame miške, kažin kaip toli jis tęsiasi. Ar yra kas buvęs jame, bet ne pakrašty, o ten toli toli, kur galbūt nėra jokio kelio, auga vien milžiniškos pušys, rausvais kamienais ir keistai išsisukiojusiomis šakomis. Kažin, ar tenai jau nebėra lietuvių kariuomenės, o gal stovi kur pririšti prie medžių palši, nedideli arkliukai, storais kaklais ir mažomis galvomis. Galbūt tie tolimi trimito garsai, kuriuos girdėdavau ūkanotą rudens rytą,— tai ne skerdžiaus trimituojami, bet šarvuotų karių... O kiek kartų mačiau kranklį, skrendantį iš anos pusės. Jis šaukdavo „krum-krum", ir jo balsas buvo nepaprastas, ne toks kaip kitų paukščių. Tikrai jis, mano supratimu, skelbė svarbų įvykį. Aš nesuprasdavau kranklio kalbos, bet nujausdavau, ką jis sako.

Kai ateidavo ruduo, ir suveždavo paskutinius pėdus iš laukų, šaltas vėjas draskydavo paskutinius geltonus lapus nuo senų liepų, iš anos pusės, kaip tik iš tos, kur saulė niekuomet nešviesdavo, traukdavo nesuskaitomi varnų, kovų ir kuosų pul-

kai. Jie traukdavo taip žemai, kad, prilėkę prie mūsų aukštų liepų, turėdavo jas aplenkti arba pakilti viršum jų. Iš kur jų tiek? Ištisom valandom traukė jie, ir vis nebuvo galo. Kartais jie nusileisdavo mūsų pievoje, už sodo, ir ten ilgai pešiodavo samanas iš žolės. Aš gailėjausi, kad nemoku paukščių kalbos,— gal sužinočiau, iš kur jie traukia. Bet vis tiek bėgdavau į sodo galą, kur buvo kirpta gyvatvorė, o už jos — pieva, pilna varnų. Tuomet aš pasislėpdavau tvoros tankumyne, kad paukščių nematomas galėčiau juos stebėti. Jie kartais prieidavo taip arti, kad aiškiai matydavau melsvai baltas kuosų akis.

Ateidavo tylios, ramios rudens dienos. Rytais būdavo tirštos, neperregimos ūkanos. Kur pažvelgsi — tarsi balta jūra. Nei mūsų šilelio, nei Holovičpolės nematyti, net ir mūsų senos milžiniškos liepos slypi rūkuose, ir tik tose vietose, kur žinai, kad jos turi būti, kažkas neaiškiai juoduoja, lyg kokie kalnai. Tuomet visas pasaulis kitoks,— tai ne kiemas, ne namas, apskritai ne Lebiodka, bet kitas, pasakiškas kraštas. Tame krašte tą valandą gali įvykti nepaprastų įvykių, ir niekas nenustebtų, nes visa aplinka stebuklinga. Ir kas žino, ar iš Pilkapių, iš po žemės, šią valandėlę neišjoja totorių kariai, apsivilkę šarvuotais marškiniais ir apsiginklavę lankais. Klausau, ar neišgirsiu trimito. Bet nieko negirdėti. Štai kažkoks keistas garsas, kaip tik iš tenai... Nutilo, vėl girdėti — kei ga gak... Jau visai aiškiai, rodos, iš aukšto. Keliu galvą ir štai virš liepų matau traukiančių laukinių žąsų virtinę. Jos atrodo visai juodos. Girdėti, kaip šlama jų sparnai, bet neilgai. Vos išnėrusios iš balsvų rūkų, vėl pasineria į juos...

Viena maloniausių pramogų ilgais žiemos vakarais buvo eiti pas sodininkus, pažiūrėti, ką jie dirba. Lebiodkoje būdavo vienas vyresnysis sodininkas ir keturi penki jo padėjėjai, praktikantai — 17—20 metų vaikinai. Šie „sodininkėliai" ir būdavo mūsų didžiausi draugai. Žinoma, būdavo visokių, jie keitėsi. Vienus mylėdavome daugiau, kitus mažiau. Tai buvo daugiausia apylinkės pažįstamų tėvų vaikai, norintys pramokti sodininkystės. Pabuvę keletą metų Lebiodkoje, mano tėvo rekomenduojami, gaudavo vietą didesnėse sodininkystės įmonėse. Vasarą jie turėjo daug darbo sode, medelynuose, daržuose, užtat žiemą darbo buvo nedaug. Jie turėjo paruošti etikečių

sodui ir medelynui, visokio didumo ir pavidalo: didelių ąžuolinių, baltais dažais dažytų — medelynų eilėms, mažų, viela pakabinamų — atskiriems medeliams. Taip pat sodininkai žiemą pindavo pintines vaisiams rinkti. Tam buvo auginami visokių rūšių karklai su žalia, geltona, raudona žieve. Jų vytelės buvo ilgos ilgos ir tokios lanksčios, kad nulaužti jokiu būdu negalėjai. Tų vytelių rudenį būdavo paruošiama daugybė: prieš pinant jos šutintos šutintuve, ten, kur buvo šutinamas akselis galvijams.

Nueini, būdavo, pas sodininkus į jų butą kitame name,— jie visi sėdi ant žemės su kreivais peiliais rankose. Vienas ruošia pintinei dugną, sukryžiavęs keletą trumpų pagaliukų, kitas jau laiko įpusėtą pintinę iš geltonų vytelių, o dabar ima raudonas ir per pusę aukštumo padarys raudoną skersinę juostą. Man atėjus, jie meta dirbę ir prasideda kalbos, juokai. Dažnai gaunu dovanų, pavyzdžiui, išdrožtą iš medžio kardą arba mažą mažytę pintinėlę uogoms rinkti vasarą. Užtat ir aš turiu ką nors atnešti, o labiausiai pageidaujamas dalykas — cukrus. Aš apie tai jau žinau, todėl cukraus prisirenku niekam nematant — pasaugau valandėlę, kai jis neužrakintas, ir ištuštinu visą cukrinę, prisikemšu kišenes.

Šalia namo, kur gyveno sodininkai, buvo vištynas. Jame buvo auginama galybė vištų, kalakutų, žąsų ir ančių. Antrame vištyno aukšte — karvelynas. Dieną, išėję pasivaikščioti, mes, vaikai, mėgdavome užsukti į antrąjį, tiksliau sakant, į trečiąjį kiemą, skirtą paukščiams. Ten jų buvo pilna: didelės žąsys raudonais snapais ir mėlynom akim, ir baltos antys. Žiemą jos buvo negražios, nes labai purvinos. Jos spietėsi apie šulinį ir lovį, ten, kur, nuolat pilstant vandenį, buvo susidaręs ištisas ledo kalnas ir paukščiai ant jo slidinėjo, dažnai net parklupdami. Lovys buvo visas apšalęs, po juo karojo ilgi ledo varvekliai, kitu savo galu net prišalę prie žemės. Antys ir žąsys tik ir saugo, kad kas ateitų pasemti joms vandens iš šulinio. Kai nieko nėra, jos tupi pilvais ant ledo, paslėpusios kojas šiltose plunksnose. Kai mes ateiname, žąsys iš lengvo pasijudina, atkiša į mus snapus, lyg nori šnypšti, bet apsigalvoja ir nurimsta.

Vištų būdavo įvairių veislių, bet ne visų kartu, o pakaitomis — tai viena, tai kita,— kokia užeidavo mada. Seniausia

mano atmenama veislė buvo minorkos — gražios juodos vištos su baltais auskarais. Ypač gražūs buvo gaidžiai — aukšti, liekni, kaip kareiviai. Paskui išnyko minorkos ir pasirodė dideli margi plymutrokai, paskui buvo orpingtonai, leghornai, tamsiai rudi, kaip kaštonai, rodailendai. Bet prie šių veislinių vištų vis prisimaišydavo viena kita lietuviškos kilmės vienokios ar kitokios spalvos vištelė. Jos atsirasdavo pavasarį, kai reikėdavo perėti viščiukus. Mama paskelbdavo, kad Lebiodkai reikia perekšlių, ir aplinkinės moterys sunešdavo jų, o paskui šios vištos, atlikusios savo pareigą, t. y. išperėjusios viščiukus, įsigydavo lyg pilietybės teisių ir likdavo žiemai. Kaip į tai žiūrėdavo puikūs veisliniai gaidžiai,— nežinia, tik, manau, nuo to grynoji vištų veislė pradėdavo keisti savo grynus požymius, išsigimdavo ir pagaliau buvo keičiama kita.

Būdavo labai įdomu, pasiėmus kokių grūdų pintinėlę, nueiti pas paukščius... Tik paberi vieną saują, ir bematant tarp paukščių pasidaro didelė suirutė: bėga vištos, gaidys, antys ir žąsys, skuba slidinėdamos, pusiau bėgdamos, pusiau skrisdamos, iš kito kiemo galo atplasnoja povas ir povė. Antys skubiausiai ryja, ką joms duodi, greit kratydamos galvas, kad grūdai sparčiau patektų gerklėn. Tarp ančių painiojasi vištos. Antis tuo nepatenkinta — kad griebs artimiausią vištą už uodegos arba tiesiog už šono ir dar nepaleidžia. Višta rėkia, kol pagaliau antis išveda ją iš paukščių minios ir tik tuomet paleidžia, o jos vieta jau užimta ir ji vėl turi stumdytis tarp kitų paukščių. Gaidys mandagesnis. Kai tik paberi grūdų, jis, tiesa, bėga pirmas, bet grūdų nelesa, — pirma šaukia vištas, giriasi radęs gerą daiktą. Tačiau jei višta tuoj neateina — jis neišlaiko: pats praryja grūdą. Kalakutams gerai, jie tokie dideli, kad lengvai prasistumia pro minią arti tos vietos, kur daugiausia lesalo. Tik senam kalakutui kliudo lesti tas varveklis, užaugęs ant jo nosies. Povų irgi niekas nenuskriaus, net atvirkščiai,— jie dažnai kitus skriaudžia. Kaip duos kuriai vištai, tai ji surikus net pašoka aukštyn.

Nuošaliai, už visų paukščių, nedrąsiai vaikščioja keli karveliai. Jie negali prieiti, čia tirštynė. Norėdamas ir jų neapeiti, metu vieną grūdų saują į šalį, ten, kur jie laukia savo duoklės. Bet kur tau — visa paukščių minia puola į naują vietą, o karveliai, vos spėję čiuptelėti kokį grūdėką, turi trauktis. Tad

karvelius reikės lesinti atskirai, už tvoros, arba nuėjus į karvelidę.

Jau gruodžio * mėnuo, ir netoli kalėdos. Prasideda tikra žiema. Gerokai prisnigo, ir vis dar sninga. Vieną dieną, kai pakilo vėjas ir ėmė nešti sniegą, žiūri ir nežinai, kur tas sniegas lekia: jis nekrinta ant žemės, bet lekia lygiagrečiai su žeme, kažkur toli toli. Tą dieną mes, vaikai, tik trumpai iškišam nosį į kiemą, į arklidę, klojimą, nes nebegalime nustovėti, o žiūrėti — dar sunkiau. Snaigės kapoja veidą kaip adatomis, bematant užkemša ausis, užlipdo akis. Tuoj už apykaklės prisirenka sniego, jis ima tirpti, ir šalti lašai ritasi nugara.

Tokią dieną kaip tik reikėjo siųsti žmogų į Vasiliškes pašto parvežti ir dar kažkokiais reikalais. Nuvažiavo Jonas, mūsų vežėjas, augalotas vyras su plačia barzda. Žiemos diena trumpa, tai jį grįžtant užklupo naktis. O sniego pusnys vis nerimsta. Grįžęs pasakojo, jog kelio jokio pėdsako nesą, dar iki Vasiliškių kapinių šiek tiek, o paskui nieko nematyti. Davęs jis valią kumelei bėgti taip, kaip ji pati norėjusi ir tai du sykius įvažiavęs į griovį, du sykius apvirtęs. Visa Jono išvaizda tai patvirtina — jis apsivilkęs ilga miline su užmauta ant galvos vaura, visas apsnigtas nuo galvos iki kojų, su botagu rankoje ir žirnių virkštimis, prikibusiomis prie rankovės. Įėjęs jis padavė odinį laiškų krepšį, pastatė skardinę su žibalu ir kitus daiktus, pirktus Vasiliškėse, paskui ėmė valyti nuo barzdos ir ūsų ledo varveklius ir sniegą. Aš pasigėrėdamas žiūriu į Joną ir manau, kad jis šaunus vyras, bet ir toji kumelė gera, kad taip gerai kelią žinojo.

O vėjas vis nesiliauja pūtęs ir sniegą nešęs. Nors langai apšalę, bet vis dėlto matyti, kad kiekvienas stiklas iki pusės apneštas sniegu. O tarp dvigubų langų, nors atrodo, kad jie sandariai uždaryti, pro kažkokį mažą plyšelį prinešta sniego, ir pasidaro mažytė vėjapūta. Ūžia ir švilpia, ypač kamine, atrodo, kad ten pasislėpusi kažkokia gyva būtybė, gal „raisto dėdė", ir pučia, ir ūžia. Tie garsai nevienodi — prasideda kažkokiu žemu ūžesiu, paskui ūžimas virsta aukštu švilpesiu ir, pasiekęs aukščiausią toną, vėl žemėja, atrodo, tuoj nutils. Bet taip tik atrodo — viskas kartojasi garsyn, vėl švilpia. O ge-

* Senojo stiliaus, t. y. 13 dienų vėliau.

ležinis krosniakaištis, surūdijęs ir aprūkęs, skambina ir barškina kamine. Tuomet taip gera žinoti, kad esi namie, o ne kur plyname lauke.

Bet štai kuria krosnį, įdėję storų beržinių malkų ir smalingų balanėlių. Priešais savo minkštame krėsle sėdi senelė ir verpdama meldžiasi už tuos, kuriems tenka keliauti šią baisią naktį. Sutraška, suliepsnoja sausos smalingos balanos, nuo jų užsidega malkos — ūžia ir šaudo ugnys žaliojoje krosnyje. Pasidarė visai jauku.

Kitą rytą oras visai pasikeitęs: jau prieš auštant nurimsta vėjas, išsisklaido debesys, ir rausvas rytų dangus žada skaisčią saulėtą dieną. Netrukus pro apšalusius, šalčio gėlėm pasipuošusius langus ima rodytis raudoni tekančios saulės spinduliai. Tuomet kiekvienas mažiausias ledo gabaliukas, kiekviena snaigė, prikibusi prie lango, atspindi saulės spindulius savaip. Kai žiūri į jas nejudėdamas, jos irgi nejuda, tik mirksi kaip žvaigždės danguje. Bet kai pajudini galvą — vienos iš jų užgęsta, o vietoj jų pasirodo daugybė kitų. Atrodo, kad į langą kas beria kibirkštis, tokias, kaip teko matyti kalvėje tyškančias iš priekalo. Tik šios yra dar gražesnės, nes įvairių spalvų.

Rūpi žvilgtelėti į lauką — apledėjusiame lange reikia prakrapštyti nedidelę skylutę — tuomet matyti kiemas. Kaip gražu — balta balta, tik trobesių stogai storai apnešti sniegu ir nuspalvinti lyg švelnios aušros. Kelių kaip nebūta, tik nuo arklidės į svirną eina dvi visai naujos vėžės,— gilios, lyg būtų žagre pravažiuota. Kambary šilta, gražu. Štai įneša didelį, garuojantį virdulį, stato ant jo arbatinuką, iš po virdulio išbyra ant misinginio padėklo keletas žėrinčių anglių. Adolfina atneša didelį juodos duonos puskepalį, sviesto, pieno ąsotį, pila mums arbatos į molinius glazūruotus puodukus, papuoštus žaliais raštais. Šį kartą yra ir riestainių, nes jų vakar atvežė iš Vasiliškių Jonas. Jauku ir gera. Turbūt dėl to, kad vakarykštis vakaras buvo toks baisus.

Po pusryčių tuoj puolame prie veltinių ir kailinukų. Visi turime juos vienodus, pasiūtus iš baibokų kailių, atvežtų dar iš Krasnojės. Tie kailiukai gelsvai palšo trumpo plauko, nelabai šilti (turbūt jų nemažai turėjo mano tėvai, nes ilgus metus Lebiodkoje daug kas turėjo iš jų pasiūtą vieną ar kitą daiktą). Šunys, tie, kuriems leista būti kambaryje, t. y. tėvo

paukštšuniai, džiaugiasi, šokinėja ant mūsų patenkinti, kad einame su jais pasivaikščioti. Jie bėga pirmyn, šoka ant durų, norėdami jas atidaryti. O už durų sutinka mus kiemo šunys, pirmiausia senbernaras Grifas.

Saulė šviečia taip, kad pirmą akimirką apakina mus. Reikia, kad akys priprastų, o žiūrėt aplinkui norisi, nes tiek įdomių permainų padarė ši audringa naktis! Jokių takų aplink namą nematyti, nes viską dengia storas sniego sluoksnis, minkštas ir purus, kaip tos plunksnos, kurias pešiojom vakarais. Jau atidaryti gonkų duris reikėjo tam tikrų pastangų, nes jos buvo užpustytos, tas pats ir atidarant vartelius į sodą. Sodo tvora kaip atrodo! Ant jos aukštas sniego volas, kai kur jau pakrypęs į šoną nuo savo sunkumo, o kai kur neišlaikęs ir nugriuvęs, palikęs gilią spragą. Net kiekvienas baslys, kiekvienas smaigalys sode papuoštas aukšta kaip cukraus galva kepure. Keliukų nėra, todėl brendame puriais sniego patalais. Prisemiame veltinius tiek, kad netrukus ir kulnai, ir padai sušlampa. Bet vis tiek einame, palikdami paskui save keistus gilius pėdsakus. Šunys irgi džiaugiasi, vejasi vienas kitą, suka aplink mus ratus, stipresni paveja silpnesnius, panardina juos sniege, o mes irgi prisidedame prie bendro žaidimo, užgulame tą šunį, kuris yra viršuje ir taip pat panardiname jį — pasidaro bendras kamuolys iš vaikų, šunų ir sniego.

Vienas svarbiausių priešKalėdinių ūkio reikalų buvo kiaulių skerdimas; Lebiodkoje apie tai buvo kalbama jau keletą savaičių: minima druska, salietra, pipirai, lauro lapai ir kiti būtini reikmenys. Specialistas kiaules skersti buvo senasis Stasiukas (tas pats, kuris bandė ledo stiprumą kūdroje). Jis jas svilino, mėsinėjo, apskritai buvo nepamainomas žmogus. Jis tą gerai žinojo ir todėl, nors šiaip kitu laiku mažai kas reikšdavo jam pagarbos ir net negražiai jį pravardžiuodavo, bet kai ateidavo metas kiaules skersti, Stasiuko reikšmė kitų žmonių akyse labai iškildavo. Skersdavo anksti rytą, kur nors už trobesių, tokioje vietoje, kad vėjas nenuneštų kibirkščių į sodybą. Prašvitus paprastai jau ant sniego gulėdavo stambūs gyvuliai, nusvilinti ir nuskusti. Paskui kiaules užkeldavo ant mažų rogučių. Stasiukas komanduodavo ir liepdavo vežti į namus, į vadinamąją kepyklą — didelį kambarį šalia virtuvės. Jį taip vadino dėl to, kad čia stovėjo didžiulė duonkepė. Joje

prireikus buvo galima kepti daug didesnį daiktą, pavyzdžiui, ėriuką. Tam reikalui čia buvo įtaisymas, kad, užmovus ant iešmo didžiausią kepsnį, būtų galima jį sukti ties ugnimi. Čia prieš velykas kepdavo pyragus, vadinamuosius šakočius. Taigi į šią patalpą, visiems padedant, atgabendavo paskerstąją kiaulę, ir prasidėdavo mėsinėjimas.

Stasiukas liepdavo padėti kiaulę aukštielninką ir pirmiausia išpjaudavo jai bambą. Jisai įpjaudavo aplink ją nedidelį keturkampį, paskui, įsikabinęs į jį pirštais, išraudavo kartu su ilga, į virvę panašia gyslele. Paėmęs už šios gyslos, jis pakilnodavo ore visą tą dalyką ir sakydavo: „štai dziegorėlis", nes iš tikrųjų jis buvo kiek panašus į laikrodėlį, pakabintą ant retežiuko. Šis pavadinimas taip įstrigo mums į galvą, kad mes paskui visų gyvulių bambas vadindavome tik „dziegorėliais". „Dziegorėlį" čia pat atiduodavo šunims, kurie, apsupę ratu „operacijos" stalą, laukė savo duoklės, nors tai jiems nepigiai kainuodavo: pasipainiojusį po kojom, Stasiukas skaudžiai sudrausdavo. Paskui, jau gerokai įkyrėjusius, juos iš kepyklos visai išvarydavo. Tik neilgam: žiūrėk jau vienas kitas kažin pro kur begrįžtąs, ir vėl visi tupi aplinkui.

Po „dziegorėlio" nupjaudavo galvą, nuleisdavo kraują, išpjaudavo paltis, išimdavo vidurius ir atskirdavo kumpius. Nuimant paltis, Stasiukas pridėdavo savo ranką: matuodavo lašinių storumą ir pranešdavo, pavyzdžiui, „keturių pirštų". Įdomiausias dalykas buvo viduriai, tuo labiau, kad Stasiukas, išimdamas kiekvieną jų dalį, pavadindavo savišku vardu. Štai skilvys „matai, koks didelis, kaip maišas su pelais,— sakydavo jis,— o karvės kitoks — iš keturių dalių sudarytas". Į skilvį eina stemplė, o iš kito galo išeina žarna. Ši žarna toliau pasidaro drūta drūta ir daugely vietų skersai persmaugta. Šioje žarnoje yra mėšlas (kad nepasakyčiau taip, kaip Stasiukas sakė) ir ji baigiasi po uodega. Paskui parodydavo kasą *, pailgą, plokščią, tamsiai raudoną. Toliau irgi tokios pat tamsios spalvos kepenys. Paskui plaučių eilė — jie šviesiai rausvos spal-

* Kasa baltgudžiai vadina ne kasą *(pancreas)*, o blužnį *(splen)*.

vos ir nuo jų eina vamzdis, sudarytas iš balsvų narelių, panašiai, kaip mačiau žąsies. „Tai ir yra kvėpuojamoji gerklė",— sako Stasiukas, o paskui, pakilnojęs plaučius ore, paaiškina, kad tai yra pati lengviausia kūno dalis. Dar viena įdomi vidurių dalis — pūslė. Ši pūslė buvo visai maža, galbūt kaip didelis obuolys, ir aš netikėjau, kad iš jos galima padaryti didelį daiktą. To mane pamokė Juziukas, Aleksandrienės berniukas... Vėliau Stasiukas išėmė širdį, inkstus, perpjovė išilgai visą stuburą ir pasakė: „Žmogaus viduje viskas taip pat dėl to, kad žmogus, kaip kiaulė, viską valgo". Tuo užsibaigė mano pirmoji anatomijos pamoka, turiu pridurti — sėkmingai, nes aš iš Stasiuko žodžių nieko nepamiršau.

Juziukas man pašnibždėjo į ausį, kad paimčiau pūslę. Tą aš ir padariau. Jis paėmė porą rieškučių pelenų, metė į juos pūslę ir ėmė batu trinti ir kočioti pelenuose. Pūslė pasidarė minkšta ir palaida kaip skurlis. Tada jisai per šiaudelį pripūtė ją oro, ir čia įvyko stebuklas — pūslė pasidarė didelė kaip arbūzas. Prieš tai mes į ją įdėjome keletą žirnių,— kad jie barškėtų viduje, kai pūslė išdžius. Kad oras neišeitų, jos galą perrišome siūlu ir viską užmetėme ant pečiaus, kad išdžiūtų. Kitą dieną pūslė jau buvo visai sausa ir gražiai barškėjo.

Stasiukui baigus mėsinėti, dėl jo darbo mes, vaikai, dar ilgai darėme visokių pastabų. Ypač „dziegorėlio" negalėjome pamiršti. Šia proga prasimanėm vaidinti Stasiuko darbą. Paimdavome vieną iš mūsų šunų, dažniausiai taksiukę Musę, kuri buvo labiausiai pripratusi prie visų mūsų daromų su šunimis išdaigų ir leisdavosi daroma ką tik norėjome. Musė turėjo vaizduoti paskerstą kiaulę. Ją guldydavome aukštielninką, paskui jai neva išpjaudavome „dziegorėlį" ir mesdavome kitiems šunims ėsti, vėliau „nupjaudavome" galvą, kumpius ir t. t. Visą laiką Musė gulėdavo nejudėdama, bet kai visas vaidinimas būdavo baigtas, ji imdavo šokti ir žaisti.

Pas mus buvo dar ir kitas anatomijos profesorius. Tai skerdžius Jasius. Jis pjaudavo tik avis, ir aš taip pat eidavau pažiūrėti, kai mėsinėdavo. Jis man parodė, kad avies skilvys sudarytas iš keturių dalių. Kartą avies kepenyse buvo daugybė plokščių baltų kirmėlių. „Tai peteliškės" *,— paaiškino jis.

* Dviburnė *(Distomum hepaticum)*.

Domėjimąsi gyvąja gamta, matyt, paveldėjau iš savo tėvo. Turiu prisipažinti, kad apie jį žinau labai nedaug, visų pirma dėl to, kad jis buvo labai nešnekus, ypač su vaikais, ir neatsimenu, kad būtų ką nors apie save pasakojęs vaikams. Apie jį daugiau esu girdėjęs iš savo senelio, motinos, tetos arba iš senų Lebiodkos tarnautojų. Kita vertus, ir aš pats kaltas, nes buvau nedrąsus ir drovėjausi atvirai su tėvu kalbėti. Išskyrus dukrą Eleną, kurią jis labiausiai mylėjo ir lepino, kitiems vaikams jis buvo labai griežtas, ir mes smarkiai jo bijojome. Aš labai gailiuosi, kad susidarė tokie santykiai ir kad neteko savo tėvo geriau pažinti, nes jis to buvo vertas.

Gimė jis Lebiodkoje 1845 m. Žinau, kad turėjo dvi seseris, bet jos mirė dar gana jaunos. Mano tėvo motina irgi mirė gana anksti, ir vienintelis vaikas Leonardas augo savarankiškai, nes, atrodo, jo tėvas (mano senelis Stanislovas) mažai turėjo įtakos savo įpėdiniui. Sunkūs tuomet buvo laikai, ypač tuoj po 1863 metų sukilimo. Dėl sunkios materialinės padėties dauguma dvarininkų negalėjo leisti vaikų į mokslą, bet savo senelio garbei turiu pareikšti, kad jis tinkamai išmokslino savo sūnų. Mano tėvas buvo atiduotas į pirmąją Vilniaus gimnaziją (kampas Didžiosios ir šv. Jono gatvių *— dabartiniai senieji universiteto rūmai). Šią mokyklą jis baigė gerai.

Apie mano tėvo gyvenimą Vilniuje duomenų turiu mažai. Žinau, kad jis turėjo kambarį kažkur šv. Jono gatvėje. Vieną kartą, kai aš jau buvau studentas, tėvas man rodė savo kambario langą. Prie šito lango kartą į pakulų plaušus įsivėlė čiurlys. Tėvas jį pagavo ir padarė iškamšą, kuri visą mano gyvenimą buvo Lebiodkos paukščių kolekcijoje. Mokydamasis gimnazijoje, tėvas susidomėjo gamtos mokslais. Kas jam įkvėpė šį pamėgimą, nežinau, bet atrodo, gimnazijoje būta gerų mokytojų, kurie turėjo tam įtakos. Aš atsimenu tėvą su malonumu minint botanikos pratybų pamokas. Per pirmąsias pratybas buvo nagrinėjamas raktažolės žiedas. Galbūt todėl mano tėvas visą savo gyvenimą šį augaliuką ypač mėgo. Raktažolių

* Dabar Gorkio ir Balio Sruogos gatvės.

Lebiodkos apylinkėse nebuvo, o Vilniaus apylinkių kalvose jos gausiai auga. Mano tėvas mus prašydavo, kad, važiuodami iš Peterburgo į Lebiodką, prikastume jų Paneriuose ir pasodintume Lebiodkos parke. Atsimenu, kad tėvas gerai pažino mūsų florą, matyt, jo gyvenime būta ir „floristinio periodo". Atsimenu didžiulį jo surinktą herbarą, kuris žuvo Pirmajam pasauliniam karui besibaigiant.

Kas jį sudomino zoologija, tiksliai nežinau, bet atsimenu, jis minėjo pavardę Bienė. Man atrodo, kad tai buvo vienas iš senojo Vilniaus universiteto darbuotojų, greičiausiai preparatorius ar laborantas, galbūt vienas iš tų, kuriuos anais laikais pasikvietė iš Vokietijos Bojanas ar Eichvaldas. Iš šio žmogaus tėvas pramoko preparuoti paukščius bei žvėriukus ir daryti jų iškamšas, taip pat kolekcionuoti vabzdžius. Visi surinktieji objektai tiksliai apibūdinti, sutvarkyti sistematine tvarka ir preparavimo technika nepriekaištinga, tokia, kaip buvo to meto Vakarų Europos muziejuose.

Tėvas keliaudavo paprastai į Vilniaus apylinkes. Jis man vieną sykį minėjo, kad po 1863 m. sukilimo, kai buvo vykdomos visokios represijos, jis neteko galimybės medžioti, nes visi ginklai buvo konfiskuoti. Kažkoks karininkas, žinojęs mano tėvo pomėgį, ne tik parūpino jam šautuvą, bet dargi paskyrė jam savo ordonansą, kuris jam nešiojo šautuvą.

Vasarą gimnazistas Ivanauskas atvažiuodavo pas savo tėvą į Lebiodką ir ten laisvai galėjo atsidėti savo pomėgiui — rinkti herbarą, medžioti, rinkti ir preparuoti vabzdžius bei paukščius. Jis įsitaisė laboratoriją atokiau nuo namų, gana erdviame svirne, o vėliau ir visai persikėlė ten gyventi, pasikvietęs vieną artimo kaimo berniuką, kurį išmokė daugelio laboratorinių darbų. Iš ten abudu jaunieji gamtininkai dažnai išvykdavo į gamtą, pasiėmę entomologinį tinklelį, šautuvą, butelių ir skardinę augalams rinkti. Grįždavo tik vakare, pavargę ir išalkę, o rytojui buvo darbo visai dienai. Kartais jaunasis gamtininkas Leonardas Ivanauskas su savo „asistentu" išsiruošdavo toliau už Nemuno, į Slonimo apskritį. Ten gyveno jo pusbroliai Lunkevičiai (mano dėdės). Šis kraštas Ščiaros pakrantėse turėjo Polesės bruožų — pelkėtas, miškingas. Ten buvo gera medžioti ir buvo ką rinkti. Taip susidarė Lebiodkoje kolekcijų, vėliau tapusių Kauno zoologijos muziejaus užuomazga.

Mano tėvas nemėgdavo svečiuotis, bet vis dėlto kai kada, savo tėvo spiriamas, nuvažiuodavo viešnagėn ir ten nuobodžiaudavo. Kai pagaliau mano senelis išsiruošdavo važiuoti namo ir ieškodavo savo sūnaus, jo niekur nebūdavo, o parvažiavęs namo, rasdavo jį savo svirne.

Tėvo gamtos pamėgimas neužgeso anksti, kaip daugelio jaunų žmonių. Priešingai, nors ir pasirinkęs kitą specialybę, jis visuomet domėjosi gyvąja gamta ir nuolat kuo nors praturtindavo Lebiodkos rinkinius. Visą gyvenimą jis domėjosi gražiais augalais, ypač dekoratyviniais medžiais, vaismedžiais, gėlėmis. Iš jo atgabentų arba išrašytų augalų Lebiodkoje užsiveisė gražus parkas, didelis sodas ir medelynai, iš kurių buvo išplatinti medžiai net už Lietuvos ribų. Šis tėvo pomėgis, net stipriau, persidavė man. Ir ne tik man, bet ir aplinkiniams, nes iš mūsų kaimynų daug kas juo užsikrėtė ir ėmė mėgdžioti mano tėvą.

Baigęs gimnaziją, tėvas pasiryžo įstoti į aukštąją mokyklą, pasirinkęs Peterburgo technologijos institutą. Reikėjo išlaikyti konkursinius egzaminus. Tai jam gerai pasisekė. Baigęs šį institutą ir gavęs inžinieriaus technologo diplomą, išvažiavo pasidairyti po Sibirą, kuris visą gyvenimą nenustojo traukęs jo savo impozantišku didingumu, neaprėpiamomis galimybėmis, juo labiau, kad būta ten ir mūsų šeimai artimų žmonių. Vienas iš jų — Juozapas Kozel-Poklevskis, 1863 metų sukilimo dalyvis ir tremtinys, vėliau prasigyvenęs Sibire ir turėjęs didelių turtų — aukso kasyklą, didžiulius miškų plotus, įmonių. Pačiame Kinijos pasienyje Maimačine jis turėjo spirito varyklą. Mano tėvas, kaip chemikas, gavo čia savo pirmąją tarnybą, kurioje išbuvo neilgai, nes, norėdamas pasitobulinti, išvažiavo į Prancūziją. Nežinau, kiek laiko jis ten gyveno, tik žinau, kad nuodugniai susipažinęs su Prancūzijos įmonių naujoviškais spirito technologijos metodais, įsitikino, kad Rusija šiuo atžvilgiu yra labai atsilikusi. Grįžęs iš Prancūzijos, tėvas pritaikė naujus metodus vienoje stambioje Voronežo gubernijos spirito varykloje. Rezultatai buvo puikūs ir tėvas buvo pakviestas dirbti šios įmonės vedėju su dideliu atlyginimu. Bet čia jam irgi neilgai teko būti, nes, pagarsėjęs savo gabumais, jis buvo iškviestas į valstybinę tarnybą — iš pradžių į Varšuvą, o vėliau į Peterburgą.

Būdamas Varšuvoje, jis, finansų ministerijos siūlymu, parašė veikalą iš savo specialybės. Tėvas buvo laikomas dideliu šios srities specialistu ir labai vertinamas. Netrukus buvo perkeltas į finansų ministeriją Peterburgan. Man atrodo, kad ši tarnyba buvo jam maloni todėl, kad nebuvo jis per daug pririštas prie vietos.

Didelę savo tarnybos dalį jis praleisdavo komandiruotėse, kartais į tolimiausius didžiosios Rusijos pakraščius,— į Sibirą, Uralą ir kt. Ten jis vadovaudavo didelių chemijos įmonių statyboms. Apskritai jis buvo gana plataus akiračio žmogus. Vienais metais jam buvo pavesta rekonstruoti metalinių pinigų kalimą Peterburge. Tai jis sėkmingai atliko. Jis labai mėgdavo keliauti, o progų pasitaikydavo nemažai, nes dažnai reikėdavo važiuoti į užsienį spręsti klausimų, susijusių su Rusijos ekonomika. Rusija buvo suinteresuota parodyti pasauliui savo ekonominį pajėgumą, todėl dalyvaudavo didelių pasaulinių centrų parodose. Rusijos skyrių organizavimas buvo pavedamas mano tėvui — jis pasidarė šios srities specialistas. Turine, Berlyne, Vienoje — visur jis turėjo pažįstamų ir nesijautė svetimas.

Iš visų kelionių tėvas paprastai grįždavo patenkintas ir kupinas energijos imdavosi savo eilinio darbo. Šiaip gyveno jis Peterburge ir, matyt, mėgo šį miestą, nes buvo prie jo pripratęs dar iš studijų laikų. Gyveno jis kukliai, nemėgo pokylių, nebent tik nueidavo į privalomus oficialius. Turėjo keletą senų pažįstamų dar iš Vilniaus gimnazijos laikų, su kuriais palaikė artimus ryšius. Aš ir mano vyresnieji broliai, būdami studentais, gyvenome su tėvu, taigi kartu sudarėme vyrišką šeimyną.

Tėvas buvo labai darbštus, tvarkingas, laikėsi griežto režimo — keldavosi anksti, vis tą pačią valandą, atlikdavo keletą darbų prie savo rašomojo stalo ir eidavo į tarnybą visada pėsčias, nors jo įstaiga — finansų ministerija — buvo gana toli. Ir grįždavo pėsčias. Nors ir gyvendamas toli nuo tėviškės, jis visada siela buvo jai atsidavęs. Visų jo kelionių, ypač į Vakarų Europą, maršrutai ėjo pro Lebiodką. Bet ir tuomet, kai kelionė buvo į Rytus, tėvas taip ištaikydavo laiką, kad bent dvi, o kartais vieną dieną galėtų pabūti Lebiodkoje. Prabėgom apžiūrėdavo visą ūkį, patikrindavo darbus, ypač sodą. Jei mes,

vaikai, tuomet būdavome namie, pavyzdžiui, per atostogas, turėdavome asistuoti jam, viską kartu su juo matyti, išklausyti visų jo pastabų ir t. t.

Rudenį, paprastai nuo rugsėjo 1 d., jis atostogaudavo visą mėnesį. Šį laiką pasirinkdavo sąmoningai, nes tuomet vyksta svarbiausi ūkio, ypač sodo, darbai. Sodas buvo jo „hobby". Kas rudenį buvo vykdoma jo numatyto plano dalis — sodinamas naujas sodo kvartalas, nauja alėja, naujas medelynas. Paskutiniais Lebiodkos klestėjimo laikais (t. y. 1914 m., prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui) sodas jau užėmė apie 20 ha plotą. Per atostogas tėvas keldavosi anksti, tikrindavo visus darbus. Jis buvo visur, viską matė, tad nereikia stebėtis, jog išvargindavo ir darbininkus, ir tarnautojus, ir savo šeimos narius. Jam išvažiavus, visi, net ir mano mamytė, galėjo laisviau atsikvėpti.

Dėl tėvo padorumo, darbštumo ir proto mes, visi vaikai, labai jį gerbėme, jis buvo mums didelis autoritetas. Tačiau negaliu paneigti vieno jo būdo trūkumo: jis buvo blogas psichologas, nemokėjo įsigilinti ne tik į savo žmonos, bet ir į savo vaikų sielą. Jo reikalavimai vaikams buvo griežti ir neatšaukiami, todėl įvykdavo skaudžių konfliktų, į kuriuos turėdavo įsikišti motina, užstodama vaikus. Mes, vaikai, šio tėvo bruožo labai bijojome, todėl tarp mūsų ir tėvo susidarė kažkokia neperžengiama riba, užstojanti artimesnius nuoširdžius santykius. Tik vienintelei savo dukrai Elenai jis buvo kitoks, daug švelnesnis ir nuolaidesnis, o ji savo moteriška intuicija greit šitą suprato ir mokėdavo tėvo šiurkštumą sušvelninti. Manyje paliko daug pagarbos tėvui, ir daugeliu atžvilgių norėčiau būti į jį panašus, bet paliko ir skaudaus kartėlio.

Man atrodo, kad tėvas buvo atviresnis su svetimais žmonėmis negu su savo vaikais. Kai jis atvažiuodavo į Lebiodką, į jį įvairiais reikalais kreipdavosi visokie žmonės ir kaimynai — dvarininkai, dvarininkėliai, kaimiečiai ir artimų miestelių žydai. Daugiausia bendros kalbos jis turėjo su kaimiečiais, ypač žemės ūkio reikalais. Ir šiandien tarsi matau savo tėvą, trumpa ūkiška skrandute apsivilkusį, apsuptą būrio kaimiečių su ilgais avių kailiniais. Jie apžiūri laukus, naujoviškus ūkio įrankius, gyvulius. Bet ypač ilgai jų tėvas nepaleidžia iš sodo. Dažnai jis juos apdovanoja — čia jorkšyrų veislės par-

šelį, čia naujų rūšių bulvių, čia sėklų arba jaunų vaismedžių iš medelyno. Vaismedžių jis dovanojo artimiausioms ir tolimesnėms mokykloms, nes laikė jas židiniais, iš kurių gali plisti sodų kultūra. Tais pačiais sumetimais Vasiliškių mokyklai jis dovanojo vitriną su paukščių iškamšomis (kurias padaryti buvau įpareigotas aš). Kad paskatintų kaimiečius imtis pažangesnių žemės ūkio priemonių, jis sumanė organizuoti nedideles ūkio produktų parodas. Tam tikslui Žemės ūkio ministerijoje Peterburge jis išsirūpino subsidijų, pagyrimo lapų ir pan. Šios parodėlės tilpdavo didelėje Lebiodkos dvaro daržinėje. Jos turėjo nemažą pasisekimą ir, manau, darė nemažą įtaką vietiniams ūkininkams. Atsimenu, kai parodos dalyvis, gavęs piniginę premiją arba pagyrimo lapą auksiniais kraštais su gražiai įrašyta savo pavarde, pagarbiai laikė jį savo rankose.

Mūsų krašte nuolat buvo pasigendama gerų amatininkų, tad tėvas buvo išsirūpinęs atitinkamos ministerijos leidimą įkurti amatų mokyklą. Vieta buvo numatyta Baniukų kaime, artimoje Lebiodkos kaimynystėje. Medžiagos buvo paskirta artimame valstybiniame miške. Gyventojai turėjo vien šią medžiagą suvežti. Čia pasireiškė įprastas mūsų žmonių apsileidimas — jie delsė suvežti medžiagą, o 1914 metais prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, ir geras sumanymas nebuvo įvykdytas.

Paskutiniai prieškariniai metai buvo Lebiodkos aukščiausio klestėjimo metai: nusistovėjusi nuosekli ūkio tvarka, pažangi agrotechnika, drenažas, naujoviškos žemės ūkio mašinos, veislinė gyvulių banda, didokas komercinis sodas ir t. t. Tai buvo Lebiodkos apogėjus, bet po to prasidėjo smukimas, susijęs su karo pradžia.

KOLEKCIJOS IR IŠVYKOS

Lebiodkos rinkiniai davė pagrindinę kryptį ne tik mano vaikiškai vaizduotei, bet ir tolesnei galvosenai — nuo pat mažų dienų buvau gamtininkas. Pradėjau rinkti kolekcijas. Prieinamiausi buvo vabzdžiai, nes rinkimo būdas gana paprastas, ypač vabalų, tačiau ir čia buvo keblumų, pavyzdžiui, kaip užmušti vabalą. Prieinamiausia priemonė buvo spiritas arba benzinas,

bet kai kurie vabalai, ypač ilgaūsiai, dusės, karkvabaliai, iš karto tik apsvaigdavo, būdavo lyg negyvi, o netrukus atgydavo, kartu su segtuku imdavo rėplinėti po visą dėžutę ir apgadindavo kitus, jau anksčiau surinktus vabzdžius. Neturėjau entomologinių (specialių vabzdžių rinkiniams) segtukų. Nei Vilniuje, nei Varšuvoje tokių segtukų anais laikais nebuvo, ir man reikėjo tenkintis paprastais tualetiniais segtukais, kuriuos aš stverdavau, kur tik buvo galima, o daugiausia nuo mamos ir tetos tualetinio stalo. Tik vėliau, kai tėvai pastebėjo mano susidomėjimą, jie parūpino man tikrų entomologinių segtukų. Mano krikšto motina, senutė Stasė, pasiuvo iš marlės tinkliuką drugiams gaudyti. Kaip ir dauguma pradedančių entomologų, aš pirmiausia domėjausi žymiais, dideliais, ryškių spalvų vabzdžiais, tik vėliau pamažu ėmiau domėtis smulkiomis rūšimis. Vabzdžiai — mano zoologinio žinyno pirmoji pakopa, bet netrukus vabzdžiai turėjo užleisti vietą paukščiams. Šis susidomėjimas buvo labai tvirtas, nes paukščiai lig šiol yra mano mylimiausi gyvūnai.

Iškamša — tai nebloga vaizdinė priemonė, o jų mūsų namuose buvo nemažai, gal pusė visų Lietuvoje gyvenančių rūšių. Vasarą buvo daugiau progų tirti paukščius. Mūsų sode knibždėte knibždėjo visokių smulkių paukščiukų. Jie čia čiulbėjo, suko lizdus ir neretai buvo galima pagauti dar nevikrius, nepaskrendančius jauniklius. Tėvas irgi buvo paukščių mėgėjas, ir mūsų sodininkas, žiemai baigiantis, turėdavo patikrinti paukščių inkilus, pakabinti naujų. Tai buvo maloni proga ir mums, vaikams, padėti sodininkui. Mes susiradome ir kitų bičiulių: tai buvo artimo kaimo piemenukai, kurie ganydavo gyvulius mūsų miške. Piemenukai gerai pažino paukščius, nes visą dieną galėdavo juos stebėti. Piemenys dažnai pridarydavo ir žalos, nes išdraskydavo lizdus, paimdavo jaunus paukščiukus, kepdavo juos ir suvalgydavo. Mes, vaikai, bardavome juos už šiuos darbus, nors mūsų artimi draugai piemenukai dievagojosi to nedarą, o darą taip tik kito kaimo piemenys. Kaip ten buvo, bet iš piemenų daug ko išmokau, ne tik vaikas būdamas, bet ir daug vėliau. Įsitikinau, kad anais laikais, kai miškuose buvo plačiai ganoma, paprotys naikinti paukščius irgi buvo paplitęs. Labiausiai nukentėdavo stambesni paukščiai — varnos, strazdai, kėkštai. Kartais jaunų strazdų

Tulžys
(Alcedo atthis)

būdavo tiek prirenkama, jog jų pridėdavo geležinį puodą bulvėms šutinti. Piemenys ypač ieškodavo jaunų čiurlių, nes jie būna nepaprastai riebūs. Bet juos sugauti nelengva, nes jie peri aukštų senų pušų uoksuose.

Nuo mažų dienų troškau pats pasidaryti iškamšą. Proga tam pasitaikė tik sukakus 10 metų. Buvo taip: mes, vaikai, tėvui atvažiavus, vaikščiojome po sodą ir staiga pamatėm porą vištvanagių. Tėvas pasiuntė mano vyresnįjį brolį Vacį šautuvo ir šovinių. Pora vanagų kaip tik skrido virš mūsų galvų, ir tėvas vienu šūviu nudėjo vieną iš jų — tai buvo patelė. Šia proga tėvas paaiškino, kad plėšriųjų paukščių patelės yra stambesnės už patinėlius. Pasinaudodamas šiuo laimikiu, tėvas parodė mums, vaikams, kaip daryti iškamšą. Tiesa, jo technika buvo senovinė, skyrėsi nuo dabartinės (tai buvo apie 1892 m.), bet vis dėlto man buvo naudinga. Netrukus dažnai gaudavau nušautų paukščių ir galėjau pratintis juos preparuoti.

Iškamšų technika (taksidermija) nėra lengvas dalykas, be teorijos, reikia ir ilgametės praktikos. Be to, reikia tam tikro estetinio jausmo, panašiai kaip skulptoriui arba tapytojui. Suprantama, pirmieji mano kūriniai buvo nekokie, bet pamažėliais žengiau į priekį. Per metus padariau apie 100 iškamšų, žinoma, ne kažin kokios kokybės. Vieną sykį atvažiavęs iš Peterburgo tėvas, apžvelgęs mano rinkinį, pasiūlė jį padovanoti Vasiliškių pradinei mokyklai. Jis užsakė gerai įstiklintą vitriną, ir dar kiek papildytą savo rinkinį aš pats nuvežiau į Vasiliškių mokyklą. Kiek atsimenu, Švietimo ministerijos Vilniaus apskrities valdyba atsiuntė mano tėvui oficialią padėką.

Medžioklė, vabzdžių rinkimas, paukščių preparavimas tuo metu virto mano svarbiausiu užsiėmimu vasarą, todėl namų šeimininkei aš tapau nepakenčiamas. Man buvo paskirtas atskiras kambarys kitame name. Čia aš galėjau dirbti, ką norėjau ir kada norėjau. Tada buvau jau Varšuvos 5-tos gimnazijos pirmoje klasėje ir, žinoma, savo mėgstamam darbui galėjau skirti tik vasaros, kalėdų ir velykų atostogas. Vasaros atostogos truko 3 mėnesius, o kalėdų ir velykų atostogoms buvo skirta po 3 savaites.

Peterburgo turguje buvo galima įsigyti įdomių paukščių, ypač atvežtų iš Sibiro ir Vidurinės Azijos. Kai kada išvykda-

vau laiveliu į Suomių įlanką — ten buvo galima aptikti kirų, narūnėlių ir kitų jūros paukščių. Kartais išvykdavau į Suomiją. Ten miškuose rasdavau pušinių sniegenų, šių puikių paukščių, kurių Lebiodkoje tik retkarčiais buvo galima aptikti. Bet maloniausias ir sėkmingiausias buvo atostogų laikas Lebiodkoje.

Iš ten aš keliaudavau į Gudų girią, apsistodavau Musteikoje arba Zubrave. Užtrukdavau keletą dienų, o kartais net visą savaitę. Ten su eiguliais ir piemenukais išbraidydavau didelius plotus, iš kurių parsinešdavau gausų laimikį Lebiodkos muziejui. Mėgdavau susigauti ir gyvų paukščių, auginti juos pusiau laisvėje. Vieną kartą parsivežiau į Lebiodką porą jaunų juodųjų gandrų. Jie užaugo mūsų kieme, o vėliau išskrisdavo į aplinkines pievas ir Keturkių raistą, bet vis grįždavo nakvoti į kiemą. Ypač mėgdavau plėšriuosius paukščius: auginau erelį rėksnį, kuris pasirodė esąs nepaprastai malonus paukštis, labai prie manęs prisirišęs. Malonūs buvo ir suopiai, savo būdu panašūs į erelį. Šito negaliu pasakyti apie vištvanagius — jie būdavo įžūlūs ir žiaurūs, ir jų reikėdavo pasisaugoti. Labai mielas buvo skėtsakalis ir pelėsakalis, taip pat visos pelėdos. Maloniausiais paukščiais laikau gervę, kranklį, kuosą ir varną. Su pastaraja grupe galima atlikti įdomių lyginamosios psichologijos stebėjimų.

Lebiodkoje paukščių karalija nebuvo labai įvairi, bet gana gausi, tada mūsų rinkiniui jų pakako, o retesnių rūšių reikėjo ieškoti kitur. Keturkių pelkėje aptikdavau kai kurių stibynuočių, perkūno oželių, stulgių, griciukų, pempių, tilvikų, be to, dar keletą vandeninių vištų rūšių ir kt. Ši pelkė, išskyrus žiemą, buvo mano nuolatinės medžioklės teritorija.

Šiek tiek toliau įdomių vietų buvo daug. Man ypač įsmigo galvon Rodunės kraštas, kur teka dvi įdomiausios man upės — Dzitva ir Pelesa. Apie šį kraštą aš girdėjau dar vaikystėje. Tad paaugęs, pirmai progai pasitaikius, išsiruošiau į šią, mano manymu, žadėtąją žemę. Tikrai, čia paukščių gausumas nustebino mane, bet ypač didelį įspūdį man paliko Pelesos raistas: didelis plotas, apaugęs liekniniais beržais ir karklais, o jo gyvūnijos ypatumas buvo tai, kad čia perėjo daugybė tetervinų ir gervės. Kartais, važiuojant pro šalį, galėjai matyti visą pulką melsvų gervių, ypač dažnai buvo jų matyti netoli Pravažos.

Šis kraštas kažkodėl vadinamas Barčių kraštu ir net Pelesos kaimas buvo vadinamas Barčių Pelesa. Man šis Lietuvos kampelis buvo ypač brangus pirmiausia dėl savo nuostabios gamtos, ypač pelkių, o pelkės man visuomet darė ypatingą įspūdį. Bet ir senovinis gyventojų būdas, savotiška kalba, savotiškos žmonių, ypač moterų puošmenos, senovinio stiliaus kryžiai, spalvingų gėlių pilni darželiai,— visa tai sukeldavo mano sieloje jaukią nuoširdžią nuotaiką. Ten aš su savo broliais kartais nuvažiuodavau pamedžioti.

Ne mažiau malonūs buvo apsilankymai pas mūsų gimines Lunkevičius, gyvenančius Slonimo apskrityje, kitoje Nemuno pusėje. Tai miškingas, pelkėtas kraštas. Šio krašto gyvūnija gausesnė ir įvairesnė negu Lebiodkos. Aš ir mano broliai visi medžiodavome, o Lunkevičiai taip pat buvo šaunūs medžiotojai. Pro pat sodą tekėjo srauni smėlėtu dugnu upelė. Joje buvo daug žuvų ir vėžių. Iki Lunkevičių ūkio nuo Lebiodkos buvo apie 50 kilometrų, o pusiaukelėje — Nemunas. Kairiajame Nemuno krante buvo didelis miško masyvas, priklausantis kunigaikščiui Sviatopulk-Četvertynskiui, o jame daug smulkių ežeriukų. Juos pavėsino aplinkinis miškas, ir vanduo atrodė tamsus kaip rašalas, išmargintas plačiais vandens lelijų lapais ir jų baltais žiedais. Viename tų ežerėlių man pirmą kartą teko susipažinti su tulžiu, šiuo nuostabaus grožio paukšteliu, ir pirmas mano rinkinio egzempliorius yra kilęs iš čia. Kita šio miško įžymybė buvo žalčiai.

Buvo tai labai seniai, aš buvau bene 8 metų ir pirmą kartą savo gyvenime kartu su tėvu, mama ir kitais broliais važiavome pas Lunkevičius. Važiuojant pro ežeriuką, mano tėvas pamatė žaltį ir iššoko iš vežimo. Jis ir mano vyresnysis brolis ėmė badyti bruknių kupstą, kur žaltys pasislėpė ir netrukus jį pagavo. Gražus, žalsvai pilkas su marga papilve ir ryškiai geltonomis dėmėmis kaklo šonuose. Kaip ir visuomet, tėvas parodė žaltį, papasakojo apie jį ir norėjo vežtis į Lebiodką, bet, mamos prašomas, paleido jį atgal į mišką, nes mama labai bijojo visų roplių.

Prie Nemuno aš susipažinau su didelėmis upinėmis žuvėdromis, kurių Lebiodkoje nebuvo, ir pirmi mano rinkinio egzemplioriai yra kilę iš čia. Taip pat ir kirlikai — gausūs smėlėtuose Nemuno krantuose. Pačiame Lunkevičių ūkyje buvo vėl ki-

tokia gyvūnija: čia pat, prie sodo, buvo ganykla, o joje dažnai buvo galima aptikti purplelių, kurių Lebiodkoje visai nebuvo, kiek toliau, Ščiaros pelkėtuose pakraščiuose, buvo griciukų.

Vėliau mano išvykos padažnėjo ir padidėjo. Pirma mano išvyka Nemunu įvyko 1901 metais. Orlios miestelyje (Lydos apsk.) už 3 rublius nusipirkau valtį ir ja pasileidau Nemunu žemyn iki Gardino. Per šią išvyką pirmą kartą Lietuvoje aptikau jūrų šarką.

Iš visų Lietuvoje aplankytų kraštų aš bene daugiausia pamėgau Merkio upyną ir jo sraunius, šaltus ir švarius upelius. Ten kaip tik nutįsusi senoji Rūdninkų giria, su kuria susiję tiek garsių įvykių iš mūsų tautos istorijos ir kurioje lig šiol išlikę gyvūnų, augalų, kurie kitur išnykę. Čia ir dabar rasi puikiausią gėlę klumpelę *(Cypripedium calceolus)*, ypač apie Pakrampio kaimą, rasi ten ir nelabai gausią lieknąją plukę *(Anemone sylvestris)*, o gyvūnų atžvilgiu Rūdninkų giria — tai briedžio, lūšies, kurtinio, tetervino būstinė. Ten peri ir tokie reti paukščiai, kaip gyvatėdis, sakalas keleivis, erelis žuvininkas... Ten aš radau retą žalčių rūšį — lygųjį žaltį *(Coronella austriaca)*. Ten mėgdavau atvažiuoti per velykų atostogas pamedžioti kurtinių. Vieną sykį per tokią medžioklę sumedžiojau gervę ir barsuką (tie du egzemplioriai yra Kauno zoologijos muziejuje). Malonūs visi Merkio intakai, o jų pakraščiuose gyvena spalvoti kaip brangūs akmenėliai paukščiukai tulžiai.

Ypač įsiminė išvyka Merkiu su mielu mano draugu dailininku Antanu Žmuidzinavičiumi. Dalyvavo, be Antano ir jo žmonos, Petras Rimša, mano žmona Honorata ir aš. Pirkę Vilniuje laivelį, nusivežėm jį į Jašiūnų geležinkelio stotį ir nuleidome į Merkį. Žavi buvo Dzūkijos upė tarp Valkininkų ir Varėnos su vingiais, auksiniu dugnu ir senais medžiais krantuose. O Antanas vis rasdavo vieną ar kitą jos detalę, į kurią aš pats nebūčiau atkreipęs dėmesio. Kiekvieną gražų vaizdą jis mokėjo analizuoti, ir atvirkščiai, mažus pakrikusius vaizdelius mokėjo sintetinti į darnią visumą...

Naktys eina ilgyn. Atsiranda užsiėmimų ir ilgiems rudens vakarams. Turiu darbo ir aš. Viename kambaryje stovi kelios vitrinos su paukščių iškamšomis. Jas padarė tėvas, dar pats vaiku būdamas. Kiekviena turi etiketę su pavadinimu. Aš jau žinau visų vardus, tik kai kada negaliu išskaityti lotyniško pavadinimo. Turiu didelį sąsiuvinį ir visus tuos paukščius piešiu, paskui padažau ir parašau kiekvieno vardą. Kai kuriuos paukščius ypač malonu tapyti, nes jie spalvoti, pavyzdžiui, sniegenos patinėlis, arba žalvarnė, arba kukutis. Blogiausia piešti smulkius giesmininkus, nes jie visi panašūs, pilkšvų spalvų. Mano vyresnysis brolis tyčiojasi, kad bet kuriam galima duoti bet kurį vardą. Vargas man dėl to brolio — jisai vis randa ką nors juokingo mano darbuose, ir galo nėra jo pasityčiojimams.

Paukščiai — mano svarbiausias darbas. Jiems visiems nupiešti ir nutapyti reikia daug laiko, gal pusės žiemos. Turiu pripiešęs jų jau storą sąsiuvinį — mano paukščių albumą. Jį man užsakė mano krikštamotė, ir dabar laukiu jos atvažiuojant pažiūrėti mano darbo.

Tame pačiame kambaryje, kur stovi vitrinos su paukščiais, yra ir vabzdžių kolekcijos. Sistematine tvarka — tik vabalai ir drugiai. Matyt, tais laikais, kai juos rinko mano tėvas (tai buvo apie 1861 m.), kitos sistematinės grupės buvo dar mažai žinomos, be to, atitinkamos literatūros buvo sunku gauti. Po paukščių antroje mano simpatijų vietoje buvo drugiai, o trečioje — vabalai.

Baigęs piešti paukščius, ėmiausi iš eilės drugių, pirma dieninių, paskui naktinių. Tarp dieninių drugių esama puikių rūšių. Iš tikrųjų, ką beprikiši šeiriui *(antiopa)* arba atalantai, arba vyčiadrugiui *(machaonas)*, o citrinukas ir dilginukas ypač malonūs tuo, kad jie pirmieji pasirodo pavasarį. Vadovėliuose, kuriuos turėjau, radau puikaus drugio atvaizdą. Buvo tai spungė, ir man keista, kodėl aš jo neaptinku. Jo nebuvo ir mano tėvo rinkiniuose, ir tik apie 1895 metus aš, didžiai susijaudinęs, pamačiau šį drugį mūsų sodo gėlyne. Nuo tada jis dažnai pasirodydavo, o dabar yra vienas iš gausiausių.

Malonu piešti ir tapyti tokius gražius drugius. Mano idealas buvo du stambūs drugiai *Limenitis populi* ir *Apatura iris* — nors pažinau juos tik iš paveikslų ir tėvo rinkinio. Ir štai man nusišypsojo laimė! Vieną kaitrią vasaros dieną pamačiau didelį margąjį drugį įlekiant į mūsų stiklinę verandą. Puoliau uždaryti durų, o po minutės drugys jau daužėsi į stiklą. Buvo tai apatura, mano gyvenime aptiktą pirmą kartą. Apie įvykį aš tuojau pranešiau laišku į Paryžių savo buvusiai mokytojai, simpatingai prancūzaitei madmuazelei Blanš, kuri gyvai domėjosi mano gamtos mokslų pomėgiu.

Kitą rūšį — *Limenitis populi* — man pavyko pagauti daug vėliau, kai jau buvau paauglys ir savarankiškai atlikdavau tolimesnes išvykas. Bet ir šis susitikimas vis tiek buvo ne mažiau jaudinantis.

Baigęs piešti dieninius drugius, ėmiausi naktinių. Uždavinys sunkesnis, nes jų neapsakoma daugybė rūšių — ir didelių, ir mažų, daugiausia pilkų, kurios labai mažai skiriasi vienos nuo kitų. Bet ir čia turėjau savo „favoritų". Pirmą vietą užėmė sfinksai. Tėvo rinkinyje iš jų pirmą vietą užėmė kaukolėtasis sfinksas — tai buvo ir pats didžiausias drugys, ir mano nepasiekiamas idealas. Aš apie jį skelbiau ir mūsų sodininkams, ir darbininkams paaugliams, kurie buvo mano uolūs padėjėjai, bet, nepaisant visų pastangų, šio drugio negavau. Ir tik daug vėliau, jau būdamas studentas, pirmą sykį aptikau jį mūsų krašte.

Labai simpatinga man buvo dusių šeima. Tai didžiuliai vandeniniai vabalai, dažniausiai tamsiai žali su geltonais krašteliais. Pirma mano pažintis buvo tokia. Kadangi mūsų šuliniuose Lebiodkoje vanduo buvo kietas, kalkingas, tai kai kuriems ūkio reikalams vandenį veždavo iš šaltinio. Ir štai vieną dieną mūsų namų šeimininkė, pildama šį vandenį į virdulį, aptiko jame didelį žalią vabalą, kurį pagavo, įdėjo į lėkštę ir atnešė man. Tai man buvo graži dovana. Vėliau su šiais vabalais susipažinau arčiau. Už sodo buvo didoka Keturkių pelkė, iš jos išteka Lebiodkos upelis. Ten mes, vaikai, čiuožinėdavome žiemą. Vieną kartą ten aptikau nedidelę natūralią eketę, o joje pamačiau keletą dusių, kurios iš dugno kildavo iki vandens paviršiaus ir, plačiai išskėtusios savo užpakalines kojas, pilvelio galu traukdavo orą. Tuoj kelias pagavau. Buvo tai tos pa-

čios rūšies, kaip ir anoji, lėkštėje atneštoji *(Dytiscus circumcintus)*. Aš vis gulėjau ant ledo ir laukiau naujo laimikio. Laimė vėl man nusišypsojo. Eketėje, bet dar giliai, pasirodė didžiulė dusė, daug didesnė už tas, kurias buvau ką tik pagavęs. Aš iš karto ją pažinau, nes tokia buvo tėvo rinkinyje,— tai plačioji dusė. Ji dar giliai, dar prie pat dugno, bet savo lėtais užpakalinių kojų judesiais artinasi prie vandens paviršiaus. Mano širdis plaka, kad tik nepražiopsočiau, kad tik tinkamu momentu ją stverčiau. Jau ji pakilo į viršų, traukia orą, o aš, sudėjęs rankas šaukštu, griebiau ir ištėškiau ją ant ledo. Buvo didelis triumfas. Kantriai pagulėjęs ant ledo, sulaukiau ir antro tos pačios rūšies egzemplioriaus. Turiu jų porą — patiną ir patelę. Tai man pasisekė!

Labai domėjausi dar viena vabalų grupe. Tai ilgaūsiai. Jų yra įvairių: didelių, spalvotų, mažų, kietų, tvirtų, lyg iš metalo padarytų, o kai paimi į rankas, jie čirškia. Malonu šio balso klausytis, pridėjus vabalą prie ausies... Įdomiausi jų ūsai — ilgi, lenkti. Pavasarį, kai saulutė sušildo medžių kamienus, ant pušies žievės rasdavau pilkšvai bronzinės spalvos astinomų — ilgais ilgais ūsais, arba ragijų — trumpais ūsais. Bet jie manęs nejaudina, nes jų daug. Kas kita gražuolis muskusinis ūsuotis *(Aromia)* — ilgas, lieknas, visas žalias, su auksiniu atspindžiu. Jeigu randi vieną, dairykis aplink — ir rasi kitą. Jie laikosi vis poromis. Šie vabalai savotiškai maloniai kvepia. Vėliau susipažinau su didžiuliu pjūklaūsiu kelmgraužiu *(Prionus)*; vakaro prieblandoje jisai įskrido į mūsų stiklinę verandą ir, atsimušęs nuo sienos, krito ant grindų, kur aš jį tuoj pagavau. Su pasididžiavimu visiems jį rodžiau, bet niekam, išskyrus mane, jis nepadarė įspūdžio. Mano savigarbos jausmas buvo užgautas; pagalvojau, kaip čia paveikus kitų nuomonę apie mano vabalą. Kad jis mane įkąstų taip stipriai, jog nuo to pravirkčiau — gal tuomet įspūdis būtų didesnis. Pakišau pirštą vabalui, kanda jis mane, truputį skauda, bet pravirkti negaliu. Visaip stengiausi, kad pasirodytų ašaros, bet nesiseka. Ir vis tiek nenusileidžiu: vis laikydamas vabalą rankoje, trinu akis ir tyliai kūkčioju. Viešinti pas mus giminaitė paklausė: „Kas tau yra?"— „Vabalas įkando",— sumurmėjau.—„O, kaip tau negėda verkti dėl vabalo". Pasirodo, artisto iš manęs būta nekokio, ir gerai, kad aš šiuo keliu nepasukau.

Kitų būrių vabzdžių Lebiodkoje apie mūsų namus buvo nemažai, bet sistematinio jų rinkinio mano tėvo kolekcijose nebuvo, ir tinkamo veikalo jiems apibūdinti neturėjau. Tik paprasčiausias rūšis galėjau apibūdinti iš populiarios literatūros paveikslų. Vieną kartą berže radau didelį žalią vikšrą. Auginau tol, kol jis sudarė tvirtą kietą kokoną ir virto lėliuke. Pavasarį didžiai nustebau, kai iš to kokono išsirito ne drugys, bet plėviasparnis. Išsiaiškinau, kad tai beržinis cimbeksas *(Cimbex betulae)*. Iš paveikslėlių pažinau kitą šios giminės pavyzdį, didįjį ragauodegį *(Sirex gigas)*, bet gyvo jo nebuvau matęs. Praėjo keleri metai, mane pirmą kartą nuvežė į miestą, į Vilnių. Man buvo apie 10 metų. Stotyje mama paliko mane prie daiktų, o pati kažkur nuėjo. Belaukdamas susidomėjau aukšta, uniformuota, lėtai slankiojančia žandaro figūra. Ir staiga ant jo rankovės matau šliaužiantį didelį, geltoną, juodai margą, su stipriu pilvelio priedu vabzdį. Ką daryti? Rodos, tik keli žingsniai — ir puikus egzempliorius jau būtų mano rankose, bet bijau žandaro, nes tuomet labai bijojau visų uniformuotų žmonių. Vis dėlto būsimojo zoologo aistra nugalėjo — patyliukais iš užpakalio prisėlinęs, nuėmiau, kaip man tuomet pasirodė, didelę vertybę. Buvo tai *Sirex gigas.*

Galiu pasakyti, kad nuo pat jauniausių dienų buvau „ornitologas" ir „entomologas", o vėliau susipažinau ir su kitais gyvūnais. Nors mano tėviškėje negausu vandenų ir žuvų ten nedaug, bet tėvas iš savo tolimųjų kelionių (iš Rusijos, ypač Sibiro) atveždavo šaldytų paukščių ir žuvų. Iš patirties žinojau, kad tarp tėvo daiktų turi būti vienas ypatingas. Tai į ragažę įsiūtas, apšerkšnijęs pailgas daiktas. Nekantriai laukiau, kol jį išpakuos, ir štai pasirodo nematyta būtybė: pusantro metro ilgio keista žuvis su ilgu snapu ir mažytėmis žiotimis — tai sibirinis eršketas. Ir kitos keistos būtybės,— plokščios kaip blynai plekšnės, keista nedidelė navaga ir kt. Iki vėlyvos nakties negaliu užmigti, vis galvoju apie keistus padarus... O kitą dieną piešiu juos savo dideliame sąsiuvinyje.

Žinduolius, ypač smulkius žvėriukus — peles, pelėnus, šikšnosparnius ir kirstukus,— pažinau tik daug vėliau. Bet apskritai apie mūsų gyvūniją turėjau neblogą supratimą jau stodamas į gimnaziją, todėl net kartais sugėdindavau studentą gamtininką ar veterinarą.

Berniukai paprastai mažiau domisi augalais negu gyvūnais, o mergaitėms daugiau rūpi gražios gėlės. Aš, dar vaikas būdamas, taip pat mažiau domėjausi augalais, bet ir jie man buvo įdomūs, ypač gražios gėlės. Smarkiai susijaudindavau, išvydęs žydinčias sibirines scyles, tulpes, narcizus. Į žydinčią laukinę kriaušę įlipęs, godžiai gerdavau jos žiedų aromatą, o žydinčios blindės su dūzgiančiomis bitėmis, kamanėmis, drugiais man buvo grožio viršūnė. Mes, vaikai, pažinojome nemaža augalų, nes namie buvo kitados tėvo surinktas herbaras ir keletas didelių botanikos atlasų. Kita vertus, mano tėvas, o jo paveikta ir motina, ir tetulė Korbutienė, netgi mano abi sesutės buvo gražių augalų mėgėjos. Be to, Lebiodkoje nuolat dirbdavo kvalifikuotas sodininkas, kuris daugiau ar mažiau išmanė botaniką. Taigi mums, vaikams, buvo iš ko pasimokyti. Aš mėgdavau talkininkauti sodininkui, kai jis pavasarį rengdavo šiltadaržius, sėdavo gėles ir skiepydavo medelius, sodindavo į gėlyną jaunus augaliukus. Iš to buvo man naudos, nes antrą vasaros pusę viskas gausiai sužydėdavo, o ant žydinčių astrų, petunijų, leukonijų, tagečių sulėkdavo gausybė visokių drugių ir galėjau visą dieną su tinkliuku juos gaudyti.

Mano tėvas buvo didelis dekoratyvinių medžių mėgėjas. Dažnai išrašydavo jų iš kitų kraštų. Į artimiausią Parečės stotį buvo 60 kilometrų smiltingo ir miškingo kelio, kuriuo dažnai tekdavo važiuoti ar bent siųsti vežimus parvežti krovinių. Tėvas nepaprastai globojo pasodintus ir šiaip augančius medžius. Vargas buvo vaikui, kuris, norėdamas išbandyti savo peiliuką ar kirvuką, sužalodavo medį. Atpildas už tokį darbelį buvo toks, kad daugiau jis nenorėdavo to daryti. Tai būdavo gera pamoka visam gyvenimui.

Matyt, iš tėvo paveldėjau tam tikrus psichikos bruožus, o jaunų dienų aplinka buvo palanki tiems bruožams sustiprėti. Jau būdamas dvylikos metų, neblogai išmaniau apie Lietuvos gyvūniją, ypač apie paukščius, vabzdžius, atsiminiau šimtus jų vardų, jų gyvenimo būdą, tarpusavio ryšius, reikšmę žmogui. Tai buvo neblogas pagrindas būsimam mokslininkui. Tikrai, dabar aš, 80 metų senis, neretai pasitelkiu tas žinias, kurias įsigijau, būdamas 10—12 metų.

1895 metais įstojau į Varšuvos 5-ąją gimnaziją; tai buvo naujas etapas mano gyvenime, tačiau intelektualiniu atžvilgiu

ne visai teigiamas. Reikia žinoti, kas tuomet buvo vidurinės mokyklos Lietuvoje ir Lenkijoje. Visi dalykai buvo dėstomi tik rusų kalba. Net kalbėti mokykloje gimtąja kalba buvo griežtai draudžiama ir už tai baudžiama. Tikyba ir rusų kalba buvo svarbiausi dalykai. Atestatuose tikybos pažymį įrašydavo pirmoje vietoje; jei jis buvo mažesnis kaip 5 — tai buvo labai bloga atestacija.

Praėjusio šimtmečio antrojoje pusėje iš gimnazijų programų buvo pašalinti gamtos mokslai. Tik fizika su chemijos pradmenimis buvo dėstoma septintoje klasėje po 2 val. per savaitę. Nei botanika, nei zoologija visai nebuvo dėstoma, todėl mokiniai, kurie savarankiškai šiais dalykais nesidomėjo, likdavo nieko iš šios srities nežinantys.

Tokia mokymo sistema buvo nuosekliai vykdoma. Devynioliktas šimtmetis buvo didelių mokslo laimėjimų periodas. Ypač biologijos moksluose prasidėjo dideli reikšmingi įvykiai. Pasirodęs Č. Darvino veikalas „Rūšių atsiradimas" padarė perversmą, pasuko biologiją į naujus, kūrybingus kelius. Senos pažiūros apie pasaulio atsiradimą, gyvenimą, žmogaus kilmę neišlaikė triuškinančios naujojo mokslo kritikos. Naujos idėjos palietė sociologiją, psichologiją, politinę santvarką. Greitai paplitusios Anglijoje, Vokietijoje ir kituose Vakarų kraštuose, jos ėmė skverbtis į Rusiją. Ji tuo laiku buvo didžiausia reakcijos ir despotizmo tvirtovė. Kadangi naujų idėjų šaltinis buvo biologija, pasirūpinta pirmiausia ją pašalinti iš mokyklų. Zoologija ir botanika buvo visiškai išbrauktos iš gimnazijų programos. Tuo pasirūpino buvęs švietimo ministras Tolstojus, nacionalistas ir reakcionierius. Kad būtų atitraukta jaunuomenės galvosena nuo naujai atsiradusių idėjų, vietoj pašalintų biologinių dalykų gimnazijų programa numatė sustiprintą senųjų kalbų kursą — lotynų kalbos nuo pirmosios ir graikų kalbos nuo trečiosios iki pat paskutinės klasės.

Kartu buvo įgyvendinta griežta tikybinė prievarta. Buvo privalomas ne tik tikybos mokymas, bet ir visa tikybinė praktika. Kontroliuoti pavesta kapelionams ir klasių auklėtojams.

Tokia mokymo sistema dalį mokinių paveikė, ir vėliau jie tapo reakcijos šulais. Bet kita dalis, manau, kad ji sudarė daugumą, nesitenkino šia sistema ir ieškojo ko kito. Ši dalis stengėsi papildyti savo žinių troškimą. Dėl spaudos griežtos

cenzūros ne visi veikalai galėjo būti spausdinami. Mokinių kontroliavimas net jų butuose, šnipinėjimo sistema — irgi kliudė bet kokiai jų savišvietai. Savarankišką mokymąsi vyriausybė visuomet suplakdavo su politiniais nusikaltimais. Jaunuolis, kuris lavinosi savarankiškai, buvo laikomas politiškai nepatikimu, šalinamas iš mokyklos be teisės stoti į kitą. Jis gaudavo vadinamąjį „vilko pažymėjimą".

Ištikimybės vyriausybei atžvilgiu to meto Varšuvos mokyklos buvo nevienodos — vienos daugiau, kitos mažau lojalios. Mano mokykla — 5-oji gimnazija — turėjo bene blogiausią vardą, ir mes, mokiniai, turėjome būti labai atsargūs, kad neįklimptume.

Įstojęs į gimnaziją, aš, žinoma, dar buvau vaikas, tačiau tęsti savo zoologijos pažinimo darbelius galėjau. Tuo laiku iš spaudos išėjo 10 tomų Alfredo Bremo (Brehm) veikalas „Gyvūnų gyvenimas". Šis veikalas pateko į mano rankas. Jis davė mums, vaikams, labai daug. Su dideliu susidomėjimu perskaičiau bendrąją dalį, kur buvo aprašoma Bremo ekspedicijos istorija, spalvingi Rytų Afrikos vaizdai ir kt. Kai kurių gyvūnų aprašymai buvo nepaprastai patrauklūs ir labai žadindavo mano vaizduotę. Tam jautrus buvo ir mano brolis Vaclovas, ir, skaitydami Bremo tomus, paprastai gulėdami lovose, mudu iki vėlyvos nakties dalijomės savo įspūdžiais. Mano motina turėdavo mus sudrausti, nes, nemiegoję naktį, nenorėdavome rytą keltis.

Bremas buvo keliolika metų praleidęs Egipte, Sudane, Nubijoje, Senare, Kordofane ir kituose Afrikos kraštuose. Jis matė ir europiečių daromą skriaudą Afrikos tautoms, jas labai atjautė, ir net dažnai su rimbu rankose šokdavo ginti nuskriaustųjų. Vertingas ir jo Afrikos gamtos aprašymas. Čia yra ne tik privalomo gamtininkui tikslumo, bet ir gilaus estetinio jausmo, romantikos, poezijos. Bremo veikalai buvo plačiai skaitomi, juos suprato ir zoologas, ir šiaip inteligentas, studentas, mokinys dėl to, kad autorius mokėjo į savo mokslinį veikalą įpinti ir beletristinių elementų. Tai didelis dalykas. Tikrai jo raštai turėjo negirdėtą ligi tol pasisekimą. Jis buvo kviečiamas į Ameriką ir kitus kraštus skaityti paskaitų, jo veikalai buvo verčiami į daugelio kraštų kalbas ir sudarė visai naują gamtos mokslų populiarizacijos etapą. Kad Bremas buvo jautrus

grožiui, rodo tai, jog paskutiniaisiais gyvenimo metais, sunkiai sirgdamas, aistringai buvo pamėgęs rožių auginimą.

Bremo veikalai man davė labai daug. Jie puikiai papildė mano žinias, gautas iš tėvo, jo rinkinių ir apskritai iš mano šeimos aplinkos. Tie veikalai buvo tarytum neakivaizdinis biologijos fakultetas. Iš Bremo veikalų aš susidariau ne tik supratimą apie organinę gyvąją gamtą. Jie sukėlė man tikrą romantiką. Skaitant šiuos veikalus, man ir gimė svajonė pažinti ne tik savo, bet ir tolimųjų kraštų gyvūniją bei augaliją. Ši svajonė ir buvo vėliau man gimusios kelionių aistros užuomazga.

Varšuvoje turėjome ir kitų neblogų auklėjimo priemonių. Ten buvo gana turtingas botanikos sodas, kurį mes, vaikai, mielai lankydavome. Jame augo visokių įdomių medžių. Ten pažinome, pavyzdžiui, ginkmedį, tulpmedį, kukmedį, pūslių, gledičiją ir daug kitų augalų, vogčiom prisirinkdavome jų nuostabių sėklų ir paskui pasėdavome jas Lebiodkos sode. Kartais lankydavome pomologijos sodą ir dar vieną privatų parką, vadinamą „Frascatti", priklausiusį turtuoliui Branickiui. Mano tėvas su šiuo žmogum turėjo kažkokių bendrų reikalų ir kartais mus ten siųsdavo.

Varšuvoje tais laikais buvo garsi iškamšų dirbtuvė, priklausiusi Lastovskiui. Jis buvo gyvūnų preparatorius, ir daug kas, ypač medžiotojai, naudojosi jo paslaugomis, prašydami preparuoti savo medžioklės trofėjus. Aplankyti tą dirbtuvę buvo didžiausias malonumas. Visos sienos nukabinėtos gražiomis, daugiausia plėšriųjų paukščių, iškamšomis: kurtiniais, tetervinais, briedžių ir šernų galvomis. Bet svarbiausia buvo pažiūrėti, kaip jis dirba, pačiam pramokti to darbo.

Lastovskis dirbo ir pas minėtąjį Branickį. Šis turtuolis buvo aistringas medžiotojas, atlikęs keletą ekspedicijų į tropinę Afriką, o iš viso jo laimikio susidarė didžiulis muziejus jo rūmuose, „Frascatti" parke. Per Lastovskį aš susipažinau su šio muziejaus vedėju Jonu Štolcmanu, kuris paprastai dalyvaudavo Branickio ekspedicijose. Vieną ekspediciją į Kordiljerus jis atliko savarankiškai ir atvežė iš ten nepaprastai gausų ir vertingą tropinių paukščių laimikį. Atsimenu gerai tą palaimintą dieną, kai Štolcmanas įvedė mane, keliolikos metų vaiką, į didžiulę salę, kur stovėjo eilės vitrinų su spalvingų

egzotinių paukščių iškamšomis. Nuo tos dienos aš ir dažniau tenai lankydavausi. Štolcmanas, matydamas mano susidomėjimą, davė man rekomendacinį laišką, adresuotą universiteto profesoriui N. Nasonovui, kurio žinioje buvo Varšuvos zoologijos muziejus. Profesorius leido man bet kokiu laiku lankyti muziejų ir mokslinius fondus. Nasonovas, lygiai kaip ir Štolcmanas, padarė dar daugiau — davė man rekomendaciją pulkininkui A. Bykovui, ornitologui, kuris turėjo didžiulį paukščių rinkinį ir iš dalies bendradarbiavo su zoologijos muziejumi. Ši pastaroji pažintis nulėmė mano tolesnę mokslinę karjerą.

A. Bykovas iš karto pasielgė tėviškai: pasodino mane savo darbo kambaryje ir liepė padėti jam tvarkyti, sisteminti rinkinius. Parodė, kaip reikia apibūdinti paukščius, vaizdžiai pademonstravo rūšių kintamumą, geografinius rūšių morfologijos svyravimus. Aš buvau sužavėtas. Negana to. Pašaukęs savo ordonansą, kuris buvo ir preparatorius, liepė jam artimiausią sekmadienį paimti mane į medžioklę, o paskui parodyti, kaip preparuoti paukščius rinkinių fondams. Aš pasiryžau jam atsilyginti geru už gera ir sekančią vasarą visus savo surinktus paukščius, apie šimtą preparuotų egzempliorių, atvežiau į Varšuvą ir padovanojau jam. Čia teko patirti dar didesnį malonumą. Bykovas pažadėjo išrūpinti Žemės ūkio ministerijoje Peterburge leidimą man laisvai medžioti visuose valstybiniuose miškuose Vilniaus, Gardino ir Minsko gubernijose. Šį savo pažadą jis ištesėjo, o aš jam surinkau naują rinkinį.

Leiskite man trumpai nutraukti savo minčių eigą. Bykovas jau seniai miręs, bet prieš keletą metų * man reikėjo apžiūrėti paukščių fondus Mokslų Akademijos zoologijos muziejuje Leningrade. Ir štai prof. Portenka parodė paukščius su mano etiketėmis, mano parašais ir 1901 metų datomis. Mat Bykovas prieš mirtį perleido savo paukščių kolekciją Mokslų Akademijai, ir mano vaikiškas darbas atsidūrė tenai.

Dabar, prisiminęs Bykovą, suprantu, kad jis suvaidino nemažą vaidmenį mano intelekto raidoje. Iki mūsų pažinties aš žinojau daugybę faktų, mokėjau lengvai atskirti ir pažinti šimtus paukščių, vabzdžių ir augalų rūšių, žinojau jų geografinį išplitimą, jų veisimosi ir mitybos būdus ir šiaip daug ką iš

* 1970

jų biologijos. A. Bykovas padėjo man šią visą medžiagą susisteminti, apibendrinti.

Tuo metu (buvau 7-oje klasėje) aš jau galėjau skaityti rimtesnę literatūrą. Čia A. Bykovas irgi man daug padėjo. Iš jo gavau pirmuosius N. Cholodkovskio veikalus, tarp kitų „Europos paukščius", gavau taip pat didelę Neumano (Näumann) knygą apie paukščius. Viena iš Bykovo gautų knygų buvo Voleso veikalas „Natūrali atranka". Šis veikalas paliko mano galvosenoje gilius pėdsakus, nes jo autorius paprastai ir suprantamai rašė, kaip gamtoje atsiranda tikslingas prisitaikymas ir tuo būdu paneigė teologines pažiūras. Dar didesnę įtaką padarė E. Hekelio veikalas „Gamtos raidos istorija", kurį radau savo tėvo bibliotekoje. E. Hekelis buvo puikus populiarintojas ir kai kurias mintis išreiškė galbūt suprantamiau negu Č. Darvinas. E. Hekelio veikalas sustiprino man tuos skepticizmo daigus, kurie jau seniai buvo atsiradę dėl pažiūrų į antgamtinius dalykus.

Turiu pripažinti, kad mūsų šeimoje religinės nuotaikos kaip ir nebuvo, į tikybinę praktiką buvo žiūrima liberaliai, o kai kada ji buvo traktuojama jumoristiškai. Bet dėl šventos ramybės tikyba nebuvo neigiama. Mirus mano seneliams, kurie buvo religingi, tikinti liko vien motina, bet ji buvo tolerantiška ir neversdavo vaikų bei tarnų vykdyti tikybinės praktikos. Tokiomis sąlygomis nebuvo dirvos ir mano tikybinei sąmonei išsivystyti. Tad ir mano pažiūros plėtojosi gana švelniai, nebuvo skaudžių persilaužimų. Tik gimnazijoje tikybos praktika buvo privaloma ir griežtai kontroliuojama, todėl neišvengiau čia susirėmimo. Per išpažintį pasisakiau kunigui savo abejones, ir kunigas atsisakė duoti man išpažinties atlikimo pažymėjimą, kurį mokiniai turėdavo pateikti gimnazijos vyriausybei. Aš susiginčijau, nutraukiau išpažintį, ir kitoje bažnyčioje, kitam kunigui pasisakiau tą patį. Šį kartą kalba buvo kitokia: įsileidome į ilgoką diskusiją, aš laikiausi savo pažiūrų, kunigas pasiūlė man nors retkarčiais sukalbėti trumpą maldelę „Dieve, jeigu tu egzistuoji, apšviesk mane!". Su tuo aš sutikau, gavau nuodėmių išrišimą ir išpažinties pažymėjimą.

Būdamas septintoje klasėje, susirėmiau su savo gimnazijos vyriausybe, įžūliai kalbėjau su inspektoriumi ir buvau pašа-

lintas iš gimnazijos. Atsidūriau gana keblioje padėtyje, nes dėl blogų rekomendacijų manęs niekur kitur priimti nenorėjo. Po ilgų pastangų man pavyko įstoti į Peterburgo 10-ją gimnaziją. Buvau labai patenkintas, nes čia mokytojų santykiai su mokiniais buvo daug žmoniškesni negu Varšuvoje. Santykiai buvo liberalūs, net draugiški. Mano klasės draugai irgi buvo geri, nors nė su vienu iš jų kiek labiau nesuartėjau. Varšuvoje tarp mokinių vyravo konspiratyvių elementų, opozicija prieš mokyklos vyriausybę, sąmokslas prieš ją. Čia tokių nuotaikų nepastebėjau.

Tai buvo 1902 metai. Paviršutiniškai žiūrint, Rusijoje buvo visiškai ramu, bet gilumoje brendo dideli įvykiai. Šių įvykių reiškėjai buvo pramonės darbininkai ir studentai. Tuo laiku Peterburge gyveno apie 20 tūkstančių lietuvių, be to, kas rudenį iš Lietuvos atvažiuodavo ir įstodavo į aukštąsias mokyklas daug jaunuomenės. Per savo brolius, kurie mokėsi aukštosiose mokyklose, susipažinau su daugeliu studentų, ir kai kurie jų vėliau turėjo nemažai įtakos mano galvosenos formavimuisi.

1903 metais, baigęs gimnaziją, įstojau į Peterburgo universiteto Gamtos fakultetą (tuomet Fizikos-matematikos). Prasidėjo vėl naujas gyvenimo etapas. Atsikratęs visų nuobodžių vidurinės mokyklos dalykų, galėjau visiškai atsidėti toms mokslo šakoms, kuriomis domėjausi. O svarbiausias dalykas — tai studentiška laisvė. Nėra užduočių, nėra atsakinėjimų per pamokas. Gali skaityti, ką nori ir kada nori. Man labai patiko dalykinė mokymo sistema: per mokslo metus buvo keli egzaminų terminai, galėjai eiti egzaminuotis tada, kai buvai pasiruošęs. Esant tokiai sistemai, galėjai sutelkti savo jėgas į tą discipliną, kuri tau buvo įdomesnė, ir iš pat pradžių pasirinkti specialisto kelią. Taip buvo ir man. Tiesa, tokia sistema turėjo ir neigiamybių — rimtas specialistas atsidėjęs studijavo savo mėgstamą dalyką, bet atidėdavo „ad calendas graecas", nors ir svarbius, bet jam neįdomius dalykus.

Man iš pat pradžių patiko prof. Šimkevičiaus paskaitos: „Biologiniai zoologijos pagrindai" ir „Stuburinių gyvūnų lyginamoji anatomija". Tiems mokslams likau ištikimas visą gyvenimą. Kiek buvo vertas jo skaitomas kursas, įrodo tai, kad jis buvo išspausdintas rusų kalba, išverstas į vokiečių kalbą ir išleistas garsios Fišerio (Fischer) leidyklos. Kaip žinoma, ly-

ginamoji anatomija, homologinių ir rudimentinių organų reiškiniai sudaro vertingą evoliucijos mokslo dokumentaciją, o kadangi prof. Šimkevičius skaitė labai metodiškai ir suprantamai, mano evoliucionistinės pažiūros buvo dar geriau paremtos. Arti universiteto Peterburge yra Mokslų Akademijos zoologijos muziejus. Šis ir garsusis Britų muziejus (British Museum) yra vieni iš turtingiausių Europos muziejų.

Aš buvau nuolatinis lankytojas, ir jame praleistos dienos priklauso prie mano gražiausių gyvenimo atsiminimų. Daugelį dalykų, apie kuriuos kalbėjo prof. Šimkevičius, buvo galima čia patikrinti praktiškai.

Vis dėlto ilgai būti Peterburge man neteko. 1904 m. prasidėjo Rusijos—Japonijos karas, o svarbiausia — brendo revoliucija Rusijoje. Prasidėjo politiniai bruzdėjimai, į kuriuos jautriai reagavo studentija, organizuodama sueigas, protestus ir kt. Normali mokslo eiga buvo nutraukta, prasidėjo areštai, ir pagaliau 1905 m. sausio mėnesį įvyko istorinis darbininkų žygis su popu Gaponu priešakyje. Nuo šio momento prasidėjo Rusijoje revoliucija, universitetas buvo uždarytas.

Aš, tėvo patariamas, išvykau į Paryžių ir įstojau į universitetą (Sorboną). Čia prasidėjo naujas, galbūt reikšmingiausias, mano gyvenimo etapas.

PRANCŪZIJOJE

Į Prancūziją važiavau per Vilnių, Varšuvą, Berlyną. Pirmą kartą savo gyvenime patekęs į užsienį, negalėjau atsitraukti nuo vagono lango, nes didelį įspūdį darė Vokietijos vaizdai, tvarkingi jos miesteliai ir kaimai su čerpėmis dengtais namais, geri keliai ir gerai apsirengę žmonės. Toliau tirštai apgyventa Belgija, taip tirštai, jog atrodo, kad traukinys visą laiką važiuoja per miestą, ypač toks įspūdis susidaro naktį. Pro traukinio langus nuolat mirguliuoja apšviestos gatvės, butų langai, įmonės, kuriose matyti iki baltumo įkaitinti geležies luitai. Greit pravažiuojame Belgiją, nes tai nedidelė valstybė, ir esame pirmoje Prancūzijos stotyje. Čia traukinys turi pastovėti ilgiau, nes iš belgų jį perima Prancūzijos geležinkeliečių

brigada. Girdėti plaktukų dūžiai į ratus, prancūzų tarnautojų kalba gražiu Paryžiaus akcentu, bet kartais su necenzūriškais Paryžiaus žargono žodžiais. Tačiau man malonu ją girdėti, nes prie tos kalbos esu pripratęs nuo mažų dienų. Dar keletas valandų, ir esame Prancūzijos sostinėje.

Kur man apsigyventi? Girdėjau, kad žymiausias inteligentų centras yra Lotynų kvartalas — čia koncentruojasi aukštosios mokyklos, muziejai, čia gyvena dauguma studentų, kartu tai yra nebrangi miesto dalis, vidutinių žmonių centras. Ilgai buto nereikia ieškoti, nes čia daugybė viešbučių, didelių ir mažesnių, įvairia kaina, todėl pasirinkimas didelis — pagal kišenę, norą ir nuotaiką. Tad ilgai neieškojęs, apsigyvenau viešbutyje Samerardo gatvėje penktame aukšte.

Dauguma Paryžiaus studentų gyvena viešbučiuose. Ten dažniausiai yra ir pensionai, kur studentai gauna pusryčius, pietus ir vakarienę. Kas nori būti laisvesnis, moka vien už kambarį, o valgo kur pasitaiko — visokiuose restoranuose, kurių Paryžiuje, ypač mūsų, Lotynų kvartale, didelė gausybė ir jų gradacija labai plati, bet daugiausia — nuo labai pigių iki vidutinių. Prabangūs restoranai yra jau kituose miesto kvartaluose, ir studentams neprieinami. Mano viešbutyje buvo pilna studentų, daugiausia medikų, nes čia pat buvo medicinos mokykla, o kiek toliau — universitetas, t. y. Sorbona. Čia pat gražus Liuksemburgo parkas.

Kadangi atvažiavau vakare, pirmas mano noras buvo atsigulti ir išsimiegoti po ilgos kelionės. Kaip visoje Prancūzijoje, mano kambaryje didelė ir labai plati lova — galima miegoti ir išilgai, ir skersai. Kojų gale padėta „une bouillotte", t. y. mošastu apsiūta skardinė su karštu vandeniu sušalusioms kojoms šildyti, nes oras dar buvo šaltokas. Iš ryto pabudau su mintimis, ką pirmučiausia turiu pamatyti. Visų pirmiausia reikia įsigyti „Bedekerį". Taip buvo vadinamas vadovas visoms Europos įžymybėms pažinti. Bet artimiausia įžymybė, kuri buvo ir mano kelionės tikslas,— tai Sorbonos universitetas. O jis čia pat. Ten pirmiausia ir nubėgau. Informacijų biuras bematant informuoja man apie viską, ypač apie paskaitų ir pratybų tvarkaraštį, apie lektorius, apie imatrikuliacijos formalumus. Greit perbėgu visą Sorbonos pastatą. Jame tik du fakultetai: gamtos mokslų ir literatūros.

Ši aukštoji Prancūzijos mokykla įkurta 1253 m. Jos kūrėjas — Sorbonas, įamžinęs savo vardą mokyklos pavadinime. Man Sorbona paliko neišdildomą įspūdį, bet manau, kad ir kiekvienas, įžengęs į ją, jaučia tą patį. Didžiulis pastatas su marmuriniais laiptais, ilgais, bet šviesiais koridoriais, taip pat išklotais marmuru. Koridoriuose ilgos mokslininkų biustų galerijos. Norom nenorom savo mintimis persikeli į tuos senovės laikus, kai šie mokslininkai dirbo savo nemirtingą darbą. Ramūs ir tylūs koridoriai — čia viešpatauja mokslo šventovės atmosfera. Visas pastatas ratu supa platų, tašytais akmenimis išgrįstą kiemą. Viename jo gale — didelis senovinio darbo saulės laikrodis su parašu „Sicut umbra dies nostrae" *. Taigi šitame kieme prieš 700 metų ant žemės sėdėjo pirmi aukštosios mokyklos mokiniai ir klausė savo mokytojo paskaitos. Ir manyje kilo pasididžiavimo jausmas, kad ir aš dalį savo gyvenimo galėsiu praleisti šioje mokslo šventovėje.

Atlikęs imatrikuliacijos formalumus, tapau studentu, tačiau turiu prisipažinti, kad iš pradžių nelabai stropiai atlikdavau savo darbą. Mat aplink per daug buvo naujo, buvau blaškomas į visas puses, negalėjau tinkamai susikaupti. Domėjausi ir vienu, ir kitu, ir dešimtu, ypač kai atėjo pavasaris. O ten pavasaris ankstyvas — kovo mėnesį pradeda žaliuoti medžiai. Pabudo mano valkatiški instinktai, norai arčiau pažinti Prancūcijos gamtą. Mano laimei, artėjo velykų atostogos ir laisvas laikas išvykoms. Atėjus šiltam sezonui, išvykų galimybė padidėjo. Jas organizuodavo tam tikra universiteto katedra, pavyzdžiui, gamtininkams — geologijos, zoologijos, botanikos katedros. Jų tikslas buvo susipažinti su Paryžiaus apylinkių geologijos formacijomis arba su augalija, su gėlųjų vandenų gyvūnija.

Išvykas organizuodavo ne tik universitetas, bet ir gamtos muziejus arba čia pat esantis botanikos sodas. Universiteto išvykos būdavo rimtesnės ir turėdavo specialų uždavinį, skiriamą einamam kursui iliustruoti. Išvažiuodavome paprastai traukiniu sekmadienį anksti rytą ir grįždavome tik vakare. Išvykoms vadovaudavo pats profesorius, bet dažniausiai — kas nors iš jaunesniojo mokslo personalo,— žmogus, gerai pažįs-

* Kaip šešėlis mūsų dienos

tantis Paryžiaus apylinkes ir išmanantis, kur ko ieškoti. Atgal į Paryžių veždavomės butelių, buteliukų, dėžučių, skardinių su aptiktais vandenų gyvūnėliais, vabzdžiais, augalais, o kitą dieną turėjome apdoroti visą parsivežtą medžiagą, patikslinti pavadinimus ir gauti paaiškinimų iš savo mokslinių vadovų. Ką tik paminėjau, kad išvykos buvo skiriamos ne tik studentams, kurie turi tam tikrą pasiruošimą, bet ir šiaip žmonėms, kurie domisi gamta ir turi apie ją vien elementarių žinių. Man teko būti ir vienose, ir kitose išvykose. Elementariąsias išvykas daugiausia organizuodavo gamtos muziejus. Jis rengdavo ir elementarias pratybas iš zoologijos, botanikos, geologijos. Aš manau, kad tai įdomus ir naudingas gamtos mokslų populiarinimas.

Buvau sužavėtas puikiomis, rūpestingai paruoštomis Deliažo paskaitomis, bet dar didesnį įspūdį darė man Roskofo biologijos stotis, kurioje praleidau pirmą savo vasarą Prancūzijoje. Archainis, uolėtas Bretanės krantas, gausi jūros gyvūnija, didžiuliai jūros atoslūgiai ir potvyniai, romantiškas, o kartu ir tragiškas jūros žvejų likimas, kurį taip gražiai savo veikaluose aprašė šio krašto dainius Pjeras Loti. L. Diutjeras, įsteigęs Roskofo biologijos stotį, sumaniai pasirinko šią vietą. Prancūzų geografas E. Rekliu (Elisee Reclus) yra pareiškęs: „La mer est l'educatrice de la force"— jūra — tai jėgos lavintoja. Bet, man atrodo, čia per maža pasakyta. Man atrodo, kad jūra yra ir proto lavintoja, minties ugdytoja, didelių mokslinių apibendrinimų šaltinis ir pagaliau pačios gyvybės lopšys bei puoselėtoja...

Buvau paveiktas ir kito mano profesoriaus G. Priuvo (George Pruvot), kuris vadovavo Banyulso biologijos stočiai Ispanijos pasienyje. Čia kitos nuotaikos — subtropikų klimatas, mėlynasis Vidužemis, stati Pirėnų siena, apaugusi violetiniais viržiais, mūsų laboratorijos garlaivis „Rolandas" ir visų mieliausias — mūsų gerasis profesorius. Čia nesibaigė mūsų ryšiai su jūra. Vėl grįžęs į Paryžių, klausiau naujų kursų ir šį kartą mane paveikė profesorius M. Koleris (Maurice Collery), organizmų evoliucijos katedros vedėjas. Savo metodišku dėstymu, dokumentiniu minčių grindimu ir gera dikcija jis traukte traukė klausytoją.

Artėjant vasaros atostogoms, vis dažniau pradėjau galvoti apie savo išsvajotą žygį į Roskofo biologijos stotį. Šiuo reikalu kreipiausi į profesorių I. Deliažą, kuris Sorbonoje dėstė zoologijos kursą ir jo žiniai priklausė minėtoji stotis. Leidimą gavau greit, nes profesorius labai vertino praktinį studento pasirengimą. Ilgai nedelsdamas, pasiruošiau važiuoti.

Mano paskyrimo vieta buvo Roskofo miestelis Bretanėje — apie 100 km į šiaurės rytus nuo Bresto, žymaus Prancūzijos karo laivų uosto. Iš Paryžiaus šiaurės stoties apie 17 valandų teko važiuoti iki galutinės stoties. Vietovaizdis man naujas, labai skirtingas ir nuo mūsų krašto, ir nuo Paryžiaus apylinkių. Per vagono langus buvo matyti granito uolomis pasišiaušęs kraštas su gana skurdžia, bet savotiška augalija. Kai kur kaštainių *(Castanea sativa)* miškeliai, o šiaip dideli plotai ulekso *(Ulex europaeus)*, geltonai žydinčio ankštinio augalo. Apie vidurdienį buvau savo paskyrimo vietoje ir iš karto nuvykau į biologijos stotį. Aš dar Peterburge iš profesoriaus Šimkevičiaus žinojau apie jos tvarką. Žinojau, kad ten yra „garçon de laboratoire", kurio pavardė Marti. Jį aš iš karto suradau. Pasirodė, kad šis „garçon" (berniukas) — jau senyvas žmogus, buvęs jūrininkas, bet seniai dirbantis biologijos stotyje, profesoriaus Deliažo bendradarbis. Aš buvau vienas iš pirmųjų darbuotojų, atvykusių šiemet, tad laboratorija buvo beveik tuščia, ir ponas Marti, matyt, turėjo dar daug laisvo laiko. Jis tuoj ėmėsi mane globoti. Pirmiausia nusiuntė pavalgyti į pensionatą, kuris yra čia pat, greta laboratorijos, ir pasakė, jog tuoj popiet grįžčiau pas jį, kad jis galėtų viską aprodyti.

Mūsų stotis, atseit ir laboratorija, yra pačiame jūros pakraštyje — iš vienos pusės uolėtas granitinis krantas, iš kitos — žemas smiltingas krantas, kur patogu maudytis. Šalia laboratorijos — didelė halė. Joje ištisa eilė akvariumų — didelių ir mažų. Per visus tuos akvariumus be pertraukos teka jūros vanduo, ir juose gyvena paprasčiausi jūros gyvūnijos atstovai. Kiekvienam darbuotojui skiriamas vienas toks akvariumas, ir ten gali auginti ką nori. Man ponas Marti tuoj paskyrė vieną tokį akvariumą ir aprodė visus kitus. Tada nuėjome į antrą

aukštą — ten yra kambariai, skirti stoties darbuotojams gyventi. Pasirinkau vieną, iš kurio langų buvo platus reginys į jūrą, ir atsinešiau savo daiktus. Į pono Marti klausimą, kokie darbo objektai man reikalingi rytojaus dieną, pasakiau, kad pageidauju poros ryklių, nes jų dar nebuvau preparavęs ir norėjau susipažinti su jų anatomija.

Išskyrus Suomijų įlanką, jūros gerai nepažinau. Roskofo krašte turėjau pirmą progą susipažinti su tikra druskinga jūra, su plačiu vandenynu, kur protarpiais siaučia baisios audros ir kur per parą įvyksta du potvyniai ir du atoslūgiai. Papietavęs ir atlikęs visus formalumus laboratorijoje, nubėgau prie jūros, į miestelį ir į žvejų uostą. Nedidelį supratimą apie šiuos dalykus jau turėjau iš Pjero Loti (Pierre Loti) gražaus romano „Pecheur d' Islande". Tikrai viską radau taip, kaip tenai aprašyta: nedidelis tylus miesčiukas, gal tiksliau kaimas, maži žvejų namukai, pastatyti iš granito ir dengti šiferiu, bažnyčia taip pat iš granito ir aplink ją granitinė tvora. Šiuo metu buvo kaip tik atoslūgis, todėl uoste visi laivai gulėjo ant dugno, o jų burės buvo suvyniotos ir pritvirtintos prie stiebų. Ore sklinda malonus dumblių, dervos, sūdytų žuvų kvapas. Žmonių, ypač vyrų, mažai, nes dauguma jų iškeliavę į plačią jūrą. Kiti triūsia tolimos Islandijos pakraščiuose ir tik vėlyvą rudenį grįš namo. O gal ir negrįš, nes, kai mažytis Roskofo laivynas parplaukia namo, dažnai trūksta vieno kito laivo ir buvusių ten žvejų. Namie palieka našlės ir našlaičiai... Todėl čia taip daug moterų juodais drabužiais. Apie tai liudija parašai kapuose prie bažnyčios: toks ir toks žvejys tokią datą žuvęs prie Islandijos jūroje. Žmonių drabužiuose, tiek vyrų, tiek moterų, daugiausia juodos spalvos. Moterys ant galvos dėvi kažką panašaus į plačią skrybėlę iš krakmolytos medžiagos, vadinamą „coiffe". Daug kas avi medinėmis klumpėmis, panašiai kaip Lietuvoje. Aplinkui girdėti bretonų kalba, bet visur galima susikalbėti prancūziškai, tik kartais moterys, ypač senos, nelabai prancūziškai supranta. Krinta į akis savotiškos pavardės krautuvėlių iškabose, jos visai nepanašios į prancūziškas, o žmonių tarsena originali — aiškiai tariama raidė „r", kas nebūdinga prancūzų kalbai.

Nors man neilgai teko būti Bretanėje, bet šio krašto gyventojus spėjau nors paviršutiniškai pažinti. Jie labai skiriasi

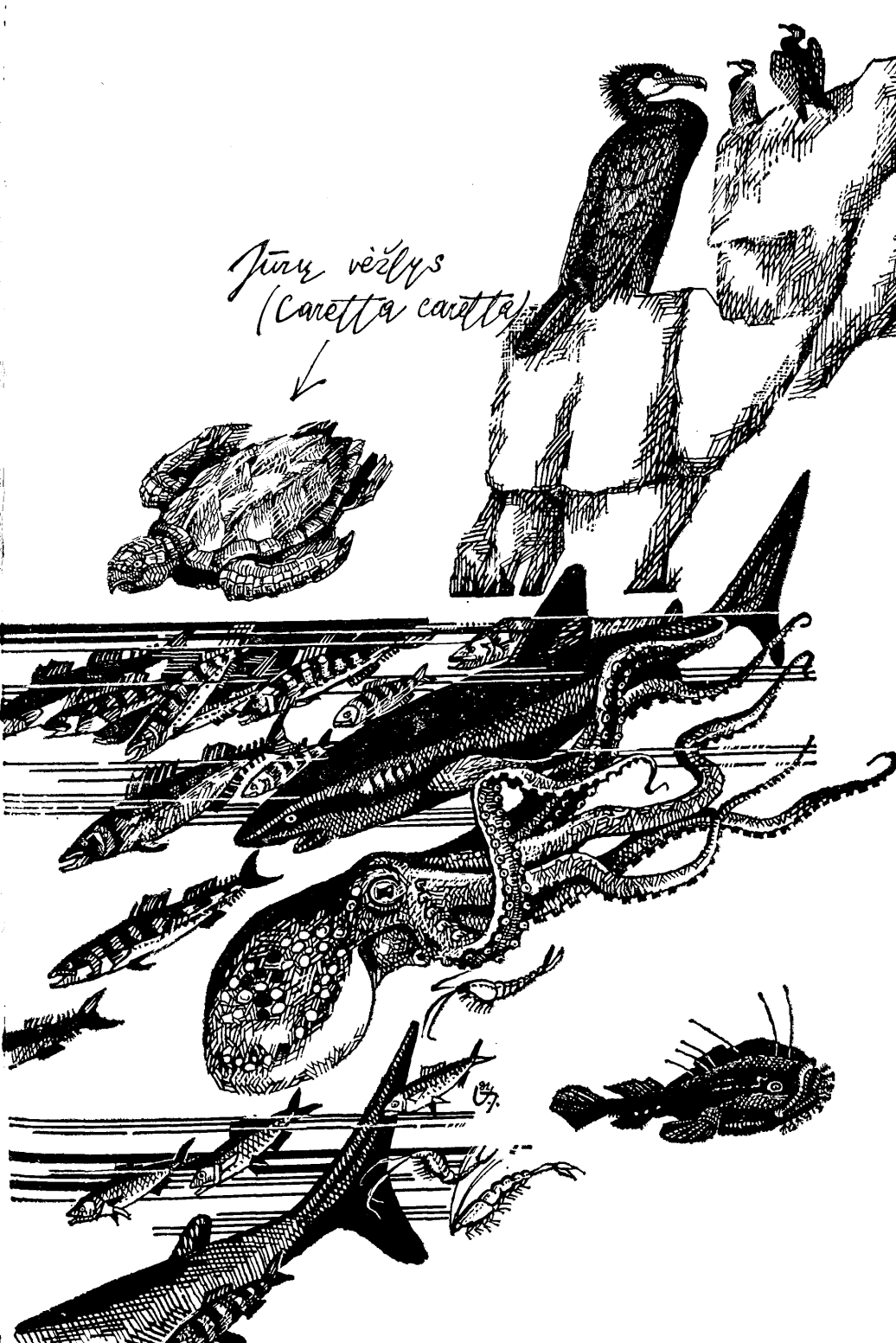
Jūrų vėžlys
(Caretta caretta)

nuo prancūzų. Bretonas yra konservatyvus, linkęs į melancholiją, bet kartu guvus, įširdus. Dėl savo konservatyvumo bretonai pasipriešino Prancūzijos revoliucijai, todėl Bretonė buvo virtusi kruvinų susirėmimų arena. Bretonas didžiuojasi savo keltiška kilme, myli savo kraštą, kalbą, labai religingas, tad skiria daug laiko bažnyčiai, nepraleidžia bažnytinių apeigų. Bet dėl savo konservatyvumo nėra linkęs siekti prabangesnio gyvenimo. Geras žvejys, drąsus kareivis ir jūrininkas, todėl prancūzų laivyno vertingiausias personalas sudaromas iš bretonų. Bretonuose gyvas tam tikras neslepiamo separatizmo jausmas, dėl to tarp jų ir prancūzų kyla antagonizmų. Prancūzų valdžia norėtų šį separatizmą užgniaužti. Kaip žinoma, bretonai yra likučiai kitados didelės tautos, kurią romėnai vadino galais. Gretimų tautų užkariauti ir jų veikiami, bretonai nutauto, ir šiandieninė Bretanė sudaro tarytum tos tautos reliktą. Kai kuriais savo būdo bruožais bretonai panašūs į lietuvius.

Dabar noriu pasakyti keletą žodžių, kokią praktiką turi atlikti atvažiavę čia studentai per atostogas. Studentui, išklausiusiam teorinį kursą Paryžiuje arba kitų miestų aukštosiose mokyklose, svarbu susipažinti su kalbamu objektu praktiškai. Biologijos stotyje tam yra visos galimybės. Studentas čia gausiai randa visų tų gyvūnų, apie kuriuos buvo kalbama paskaitose. Vieną dieną jų užsisako, o kitą dieną randa juos ant savo stalo. Studentas gyvena pačios laboratorijos pastate ir į savo darbo vietą tik nusileidžia iš viršutinio aukšto į apatinįjį. Laboratorijos personalas, taip pat ir turtinga biblioteka bei rinkiniai kiekvieną momentą yra studentų paslaugoms. Didelis stoties privalumas yra akvariumas. Tai didoka salė, kurioje įtaisyti visokio didumo akvariumai. Juose auginami visi tie jūrų gyvūnai, kuriuos galima rasti jūroje. Jų yra labai daug, tad studentui nėra reikalo varžytis. Kiekvienas čia gauna vieną akvariumą jau minėtoje salėje ir gali laikyti, stebėti tuos gyvūnus, kuriais domisi. Gali čia skrosti, preparuoti juos ir būti tikras, kad jų nepritruks.

Nežinau, kokie buvo kitų studentų motyvai važiuojant į Roskofą, bet mane labiausiai traukė pati jūra. Šis ligi šiol neregėtas man gaivalas — ir galingas, ir siaubingas, ir romantiškas. Ji sunaikindavo milijonus žmonių gyvybių, o kartu duo-

davo gražiausių pergyvenimų, kurie ugdo žmogaus valią, jėgą, išradingumą. Joje slypi tiek paslapčių, tarp jų svarbiausia — gyvybės atsiradimas. Nuo pat pirmos pažinties su jūra buvau paveiktas nepaprasto gyvybės formų gausumo, nes sausumoje randame organizmų nuo tam tikros jų raidos pakopos, o jūroje — ir iki tos pakopos.

Tos biologijos stotys, kurios yra plataus vandenyno pakraštyje, kaip Roskofo stotis, už kitas panašias stotis, pavyzdžiui, Vidužemio, yra pranašesnės tuo, kad čia vyksta periodiniai jūros reiškiniai, vadinami potvyniais ir atoslūgiais. Du kartus per parą jūros horizontas pakyla ir du kartus atslūgsta. Atvirame vandenyne šie judėjimai nežymūs, bet arti kranto, įlankose, sąsiauriuose, jie labai žymūs ir imponuoja žmogui savo galingumu.

Ties Roskofu per potvynį vanduo pakyla maždaug keturis metrus aukščiau vidutinio horizonto, o per atoslūgį maždaug vieno kilometro pločio jūros dugno juosta atsiduria sausumoje. Potvyniai ir atoslūgiai ypač dideli būna per rudens ekvinoksiją, t. y. rugsėjo 22 d. Per potvynį jūra prieidavo prie pat mūsų laboratorijos sienos, o per atoslūgį ten iškildavo jūros dugnas. Ši dugno juosta ir per atoslūgį nebuvo visai sausa, nes ten gilesnėse vietose palikdavo vandens klanai, o tuose klanuose gausybė gyvūnų, kurie nespėdavo arba ir nesistengdavo pasitraukti iš čia kartu su vandeniu. Ten paprastai buvo galima rasti visokių žuvų, vėžiagyvių, jūrų žvaigždžių ir jūrų ežių, visokių moliuskų, anelidų, duobagyvių, ypač gražiųjų aktinijų (daugiausia *Actinia equina*) ir kt. Ten buvo gausu ir augalijos, pavyzdžiui, ištisos povandeninės pievos dumblių — liūnių, guveinių ir žolių — jūrinio andro.

Mums, laboratorijos darbuotojams, atoslūgis buvo laukiamas momentas. Pasiėmę brezentinius kibirus, keletą įvairaus dydžio stiklinių butelių, tinklinį samtelį, eidavome nuimti savo derliaus. Neretai valkose pasitaikydavo ir stambesnio laimikio, pavyzdžiui, aštuonkojis, kitaip kalmaras, arba sepija. Tai dideli moliuskai iš galvakojų būrio. Jie turi 8 ilgas kojas, prisagstytas siurbtukų. Kai jį pagauni, jis savo siurbtukais prisisiurbia prie rankų, ir reikia padėti daug pastangų, kad iš jo išsilaisvintum. Išvykas atoslūgio tirti studentai vadindavo „faire la maree", t. y. apdoroti atoslūgį. Iš tokios išvykos par-

sinešdavome po pilną kibirą visokių gyvūnų, tad būdavo darbo visai dienai. Kartais dalyvaudavo ir ponas Marti. Jis buvo labai pageidaujamas, nes smulkiai žinojo visą Roskofo gyvūniją. Mes, studentai, dažnai su juo konsultavomės, antra vertus, jis buvo labai populiarus žmogus, ir kartais, patekus į kebliją padėtį, užtekdavo paminėti jo vardą, kad iš jos išsipainiotum.

Tarp įdomių gyvūnėlių, kuriuos aptikdavome atoslūgio metu, mane ypač domino sepija ir aštuonkojis (galvakojai moliuskai). Jie būna gana dideli, 20—30 cm ilgio. Pastebėję žmogaus piktus kėslus, jie paleidžia juodą skystį. Tuomet aplink vandenyje pasidaro tamsus debesėlis, ir jie išnyksta. Reikia turėti daug sumanumo ir vikrumo, kad juos pagautum. Ir kitais atžvilgiais šie gyvūnai yra įdomūs. Jie geba keisti savo spalvą ir gali užsimaskuoti jūros dugne. Aštuonkojai senais laikais buvo laikomi didžiausia jūrų pabaisa, nes buvo manoma, kad dideli jų individai, prisisiurbę prie žmogaus kūno, gali „sugerti" visą žmogų. Taip rašo net toks žymus rašytojas kaip Viktoras Hugo. Bet ir dabar yra nemaža žmonių, kurie bijo maudytis jūroje dėl šios pabaisos.

Mane labai sudomino kiti keisti gyvūnai — dygiaodžiai — jūrų žvaigždės, jūrų ežiai, gyvatuodegiai ir kt. Jie turi penkiaspindulę simetriją. Jūrų ežiai yra rutulio formos, o žvaigždės ir gyvatuodegiai yra žvaigždės formos. Dygiaodžiai yra labai estetiškos išvaizdos ir ryškių spalvų — ežiai esti violetiniai, rausvi, gelsvi, o jūrų žvaigždžių kai kurios rūšys raudonos kaip kraujas. Jūrų žvaigždės yra plėšrios ir puola jūrų ežius labai savotiškai — išverčia savo skrandį pro burnos angą ir apgaubia juo jūrų ežį. Vaizdas nepaprastai patrauklus, tad mes, studentai, parsinešę tų gyvūnų į akvariumą, galėdavome šią kovą aiškiai stebėti.

Visa Bretanės pakrantė — tai granito luistai. Granitinių uolų yra jūroje ir toli nuo kranto. Jos stūkso tarytum dideli ir maži stulpai. Per atoslūgį galima prie jų prieiti. Jų vaizdas niūrus. Jos šlapios nuo potvynio, apsitraukusios vandeniniais dumbliais, iš kurių dar sunkiasi vanduo. Reikia stengtis ant jų neužlipti, nes dumbliai yra nepaprastai slidūs, galima pargriūti, susilaužyti ranką ar koją. Dažnai šios granitinės uolos dėl statumo yra visai neprieinamos, bent žmogui. Užtat jų vir-

šūnėse peri kai kurie jūrų paukščiai, pavyzdžiui, narūnėliai, mormonai, kormoranai. Uolų papėdėje ir šonuose gana gausi savotiška gyvūnija. Ten galima rasti moliuskų *Patella, Fissurella, Haliotis.* Pirmieji du yra dubenėlio išvaizdos ir tvirtai prikibę prie uolos taip, kad tik peiliu galima juos nukrapštyti. Haliotis labai gražus, panašus į žmogaus ausį, todėl jis taip ir pavadintas (graikiškai *hals* — jūra, *ota* — ausys). Prancūzai vadina jį „oreille de mer". Prie uolos yra prikibusių visokių duobagyvių, ypač įvairių spalvų aktinijų. Čia randama keista kirmėlė, vadinama *Bonellia* — jos patelė yra keliasdešimt centimetrų ilgio, o patinėlis beveik mikroskopinio dydžio ir gyvena ant patelės kūno.

Vienoje vietoje aptikau gerai man pažįstamą Lietuvos paukštį. Tai kranklys, Vakarų Europoje jau retas paukštis; pastebėjau ir jo lizdą stačios uolos nepasiekiamame iškyšulyje. Kaip man paaiškino mane lydėjęs vaikas bretonas,— šis paukštis bretoniškai vadinamas „er wran" (bendra šaknis su mūsų varnas). Bet apskritai paukščių čia nedaug. Tik vasaros pabaigoje, prasidėjus paukščių traukimui, pakrantėje galima pamatyti keletą stibynuočių rūšių, ypač akmenių. Vieną kartą aš, gavęs šautuvą, kiek pamedžiojau ir nušoviau keletą mormonų, vieną kormoraną, vieną narūnėlį ir 3 akmenes.

Kartais iškeliaudavome toliau. Vieną kartą motoriniu laivu buvome nuplaukę į „Les sept Iles" (septynias salas). Ta pačia proga išsikėlėme ir į „Ile de Baz" (sala, vadinama Baz). Tai vieniša akmeninga sala, kur gyvena keletas žmonių. Kadangi čia kartais atvyksta turistų iš žemyno, įsikūrė restoranėlis su kavine. Tik keli medžiai auga šioje saloje, o prie vieno medžio originalumo dėlei prikaltas plakatas, kuriame parašyta, kad šiame medyje praleido savo pirmą naktį Robinzonas Kruzas, kai jūra jį išmetė iš sudužusio laivo.

Vasaros viduryje į Roskofą suvažiavo daugiau žmonių. Mūsų laboratorijoje dirbo ne tik Paryžiaus studentai, bet ir kitų aukštųjų mokyklų auklėtiniai, be to, čionai atvažiavo šiaip vasarotojų. Pensionas prie mūsų laboratorijos buvo pilnas. Maitino mus gerai, net prabangiais patiekalais, pavyzdžiui, dažnai duodavo omarų, langustų, krevečių (tai tokie jūros vėžiai). Omarai ir langustai būdavo iki 2—3 kilogramų svorio, o krevetės — tai smulkūs vėžiukai su labai plonu kevalu. Juos

galima valgyti su visu kuo, išskyrus galvą ir uodegą, ir jie labai skanūs. Gerti duodavo sidro. Tai putojantis gėrimas, pagamintas iš obuolių sulčių. Bretanės ir Normandijos sidras pagarsėjęs nuo senų laikų. Kai mes vykdavom į išvyką visai dienai, pensiono šeimininkė kiekvienam ekskursantui paruošdavo pintinę su visokiais valgiais, o prie jų visuomet būdavo pridėtas litras sidro.

Per pietus susirinkdavo daug žmonių — visi mūsų laboratorijos studentai, šiaip vasarotojai, daugiausia mamytės su savo dukterimis ir t. t., taigi buvo triukšminga ir linksma. Netrukus užmezgėm daug pažinčių, o tam buvo daug progų. Viena proga buvo mūsų akvariumai. Vasarojanti publika kartais čia ateidavo pažiūrėti visokių nuostabių jūros padarų. Kartais mes, studentai, pažinčiai užmegzti taikėme savo išgalvotus metodus, ypač jei jauna atvykusi mergaitė per mažai į mus kreipė dėmesio. Tuomet atnešdavome į pensioną kalmarą arba sepiją (aštuonkojį) ar kitą jūrų baidyklę. Atneštam gyvūnui nelikdavo abejingų — norėdavo jį pamatyti iš arti, išgirsti apie jį ką nors ir pan. Pažintis būdavo pradėta, o kitą dieną buvo jau lengviau tęsti ją toliau.

Apie vasaros vidurį į Roskofą atvažiavo keletas mokslininkų iš kitų kraštų, dauguma jų buvo anglai. Tarp jų žinomas zoologas spongiologas (pinčių specialistas) Minchinas, kiti — iš Vokietijos, Lenkijos. Dauguma jų — aukštųjų mokyklų dėstytojai. Jie atvyko prie jūros praleisti vasaros, o kartu patikslinti savo darbų, nes Roskofas tam buvo tinkama vieta. Apie tą laiką atvažiavo ir mūsų šefas, Roskofo biologijos stoties kūrėjas, profesorius I. Deliažas. Jis jau buvo senyvas žmogus, žymus zoologas, autorius daugelio veikalų, be kita ko kapitalinio penkiatomio veikalo „Traite'de zoologie concrete". Bet Deliažas nespėjo jo baigti, nes, dirbdamas kažkokį darbą, susižalojo akis natrio šarmais ir apako. Tą vasarą, kai aš buvau Roskofe, t. y. 1905 m., jis dirbo savo darbą apie jūrų žvaigždžių dirbtinį apvaisinimą ir partenogenezę. Paveikęs jūrų žvaigždžių neapvaisintus kiaušinius anglies dioksidu, jis paskatino kiaušinių vystymąsi. Deliažas buvo labai griežtas ir užsispyręs, tad studentai jo bijojo. Pasakojo, kad jis, jau nebejaunas būdamas, užsispyręs iš Paryžiaus dviračiu nuvažiuoti į Roskofą ir, nors kelyje ir susikūlęs, įvykdė savo sumanymą.

Artėjo liepos 14 diena. Prancūzijoje tai didelė šventė — Bastilijos paėmimo metinės. Jau iš anksto tam ruošiamasi. Aptvarkomos miestelio aikštės, kad būtų vietos šokiams ir orkestrams. Mes, keli draugai studentai, nutarėme nuvažiuoti į Brestą pažiūrėti karo laivų ir besilinksminančių jų įgulų jūrininkų. Oras buvo gražus, todėl visos pramogos galėjo vykti atvirame ore, miestas buvo pasipuošęs trispalvėmis vėliavomis (mėlyna, balta, raudona). Buvo girdėti grojant bretonų muzikiniu instrumentu „obua" (hautbois), akordeonu, smuiku. Kol dar buvo nesutemę, mes panorome aplankyti kurį nors karo laivą, stovintį Bresto reide. Paprastai, vadinasi kitomis dienomis, tai neleidžiama, bet šiandien, tautinės šventės proga, buvo daroma lengvatų ir mus įleido į vieną kreiserį ir į vieną minininką.

Kai grįžom į Brestą, buvo pats šventės įkarštis — pilnos kavinės, barai, o gatvėse uniformuoti jūrininkai vaikšto susikabinę tarpusavyje, jau kiek įkaušę, ar su mergaitėmis. Visur, kur tik buvo vietos — šokiai, ant suolelių — meiliai apsikabinusios porelės. Paskutiniu traukiniu grįžome į Roskofą, o kitą dieną ir ten buvo švenčiama.

Iš pat pradžių biologijos stotyje buvo išstatytas vienas sensacingas dalykas — visas banginio skeletas. Tų metų pavasarį banginio lavoną bangos atplakė prie Bretanės krantų. Apie tai buvo pranešta profesoriui Deliažui, ir šis pasirūpino, kad banginis būtų iškeltas į laboratorijos kiemą. Tada pradėta jį skrosti. Jis buvo nedidelis, gal apie 10 m ilgio, ir jau gerokai apiręs, tad skrodžiant kilo bjaurus dvokimas, jaučiamas visame miestelyje. Gyventojai skundėsi. Pagaliau darbas buvo baigtas, bet dvokimas dar ilgą laiką gadino gyventojams nuotaiką.

Šia proga reikia pasakyti, kad mūsų mokslo įstaiga darė tam tikrą kultūrinę įtaką vietiniams gyventojams. Nekalbant apie vasarojančius lankytojus, kurie, neturėdami ką veikti, sekmadieniais aplankydavo mūsų laboratoriją, ja domėjosi ir vietiniai žvejai. Radę jūroje neįprastą žuvį ar kitą gyvūną, jie dovanodavo jį mūsų įstaigai ir šia proga gaudavo reikalingos informacijos. Šis dalykas paveikė ir mane. Todėl man kilo sumanymas, grįžus Lietuvon, panašiai pradėti mokslinę propagandą.

Aš mėgdavau lankytis mūsų mažyčiame uoste, pažiūrėti, kaip ruošiasi išplaukti žvejai, arba pažiūrėti, ką jie atvežė iš jūros. Su keliais žvejais arčiau susipažinau, ir jie kartais paimdavo mane kartu. Pamenu, vieną kartą mes žvejojome krevetes *(Palaemon serratus)* ir šia proga gerokai pasivaišinome. Supylę į mažą tinklelį pagautas krevetes, žvejai panardindavo jas trumpam į verdantį vandenį ir tuoj valgydavo. Tai labai skanu ir sūdyti nereikia, nes jos yra persisunkusios sūriu jūros vandeniu.

Iš Bretanės išveža daug gerų daržovių į Prancūzijos miestus, taip pat į Angliją, nes su Anglija patogiausias ir pigiausias susisiekimas buriniais laivais. Bretanės klimatas labai palankus daržovėms auginti, gana drėgnas, nėra didelių šalčių, tad daugelis daržovių gali išbūti visą žiemą ore. Galima nuimti vieną po kito tris derlius, net ir žiemą galima gauti gerų salotų, ridikėlių, porų, salierų.

IŠVYKA Į LONDONĄ

Iš mūsų mažyčio uosto Roskofe dažnai išplaukdavo buriniai laivai, pilni bulvių, svogūnų. Prakalbinau vieną prikrauto laivo kapitoną ir iš jo sužinojau, kad jis ruošiasi vežti svogūnus į Angliją. Pasisiūliau, kad ir mane paimtų, o jis, trumpai pagalvojęs, sutiko. Nubėgau namo paimti kiek pinigų ir kito ko. Po to užsirioglinau ant svogūnų ir po dviejų dienų buvau Anglijoje — Nju Haveno uoste. Iš ten sėdau į traukinį, važiuojantį į Londoną. Traukinys važiavo Pietų Anglijos lyguma, gana tuščia ir neįdomia. Iš abiejų traukinio pusių — plačios ganyklos, jose ganėsi labai gražių veislių galvijai. Dažnai matyti pilkųjų garnių. Pagaliau traukinys įvažiavo į tirščiau apgyventą vietą. Iš to buvo galima suprasti, kad esame arti didžiulio miesto. Pagaliau važiuoja pačiu miestu. Keletą kartų sustoję, pagaliau privažiavome centrinę, vadinamąją Viktorijos stotį.

Londonas nepadarė man labai teigiamo įspūdžio, ypač lyginant su Paryžiumi. Tai niūrus, pilkas miestas, o prie to pilkumo prisideda dažni rūkai ir dūmai, susimaišę vieni su kitais. Dū-

mai nusėda ant pastatų, medžių, žmonių. Iš ryto balta marškinių apykaklė vakare jau nešvari. Dėl rūkų sunku orientuotis mieste, nes kartais jie būna labai tiršti, net ir vietiniai žmonės negali atpažinti savo gatvės. Man pasakojo tokį įvykį: vienas gyventojas kone apčiuopom ieškojo savo gatvės, bet staiga, pamatęs ryžtingai einantį pilietį, pasiprašė leidimo eiti kartu. Taip jis rado savo gatvę ir, padėkojęs atsitiktiniam praeiviui, paklausė, kaip jis orientuojasi, taip drąsiai vaikščiodamas. „Aš esu aklas",— išgirdo atsakymą.

Apsigyvenau sename miesto kvartale, netoli žymios Oksfordo gatvės, Old Kemptono gatvelėje. Tame kvartale gatvelytės buvo siauros ir kreivos. Old Kemptono gatvelė buvo daugiau panaši į kokio apleisto miestelio užkampį negu į Didžiosios Britanijos sostinės gatvę. Gatvelėje judėjimas buvo mažas, galėjai eiti ir šaligatviu, ir gatvės viduriu; ten, pakinkęs asiliuką, atvažiuodavo rylininkas su savo ryla (katarinka); jis, sukdamas rankeną, grodavo senovines polkas ir valsus. Aplink jį tuoj susidarydavo keletas šokančių porų, ir kiekvienas šokėjas pagal išgalę numesdavo muzikantui kelis pensus.

Tuo laiku (1905 m.) automobilių buvo dar labai nedaug ir susisiekimas gatvėmis vyko omnibusais, t. y. dideliais tvirtais vežimais, pakinkytais pora arklių. Omnibusai buvo dviejų aukštų — apatinio ir viršutinio; į viršutinį reikėdavo pasikelti laiptais. Viršutiniame aukšte sėdėjo ir vežėjas. Į omnibusą tilpdavo apie 20—25 žmonės. Man įdomesnis buvo viršutinis aukštas, nes iš tenai patogiau buvo dairytis ir geriau pažinti miestą. Ypač man būdavo malonu sėdėti greta vežėjų, kurie (turbūt iš nuobodumo) būdavo labai šnekūs. Surasti tinkamą omnibusą dideliame mieste, kaip Londone, nelengva. Tuo pasinaudodavo gatvės vaikai. Pastebėję, kad koks keleivis, greičiausiai svetimšalis, dairosi tarp omnibusų, jie tuoj pasiūlydavo savo paslaugas, o po to ištiesdavo ranką paimti arbatpinigių. Jau tais laikais Londone buvo naujoviška susisiekimo priemonė — metropolitenas, arba, kaip jį vadindavo, „two penny tube" (dviejų pensų vamzdis).

Šeimininkė, pas kurią gavau kambarį, valgydino savo gyventojus, bet aš, norėdamas turėti didesnę laisvę, nuo šios paslaugos atsisakiau ir valgiau, kur pasitaikydavo. Man ypač patiko vadinamieji „Grill room", kur kepdavo visokius daly-

kus. Ten dideliame ugniakure kepdavo daugiausia žuvis ir čia pat jas patiekdavo. Prie ugniakuro triūsdavo virėjas, apsivilkęs baltu apsiaustu ir užsidėjęs baltą kepurę ant galvos. Ten būdavo ir gero alaus „paleale" (šviesus alus) arba tamsaus ir stipraus porterio („stout"). Būdavo labai jauku, ypač vėsiomis dienomis malonu pasišildyti prie ugnies.

Svetimuose kraštuose mėgstu aplankyti turgų, kad galėčiau pamatyti ten visokių žmonių ir visokių to krašto produktų. Londone man ypač krito į akis žuvų turgus. Čia daugybė nematytų man žuvų iš Atlanto vandenyno, omarų, langustų, krabų ir ypatingų vėžių *(Nephrops norvegicus)* iš Norvegijos pakraščių, taip pat moliuskų su gražiomis kriauklėmis. Už nedidelius pinigus šio to pirkausi. Tada nepagalvojau, kad dėl šio pirkimo turėsiu išsikraustyti iš savo kambario Old Kemptono gatvėje. Įvyko štai kas: buto šeimininkė pamatė šiuos mano gyvūnus ir pamanė, kad aš dėl to pas ją nepietauju, kad maitinuosi šiais jūriniais padarais, tad užpykusi vakare atsakė man butą ir liepė išsikraustyti... Taigi dėl zoologijos pomėgio turėjau nukentėti.

Londone aplankiau kai kuriuos miesto kvartalus, apie kuriuos anksčiau buvau girdėjęs. Nesiruošiu aprašinėti Londono. Šį darbą palieku enciklopedijoms, tuo labiau, kad apskritai miestų nemėgstu, ypač didelių. Prabėgomis vis dėlto paminėsiu svarbiausias miesto dalis — Vestminsterį ir Sitį (Westminster ir City), kur daug istorinių paminklų. Bet apskritai Londono pastatai nėra gražūs, ir tuo atžvilgiu Londonas neprilygsta Paryžiui. Kartais pačiame miesto centre aptinkama siaurų nešvarių gatvelių, kaip toji, kur aš gyvenau. Kai kurie kvartalai yra tokios primityvios išvaizdos, kad sunku patikėti, jog jie priklauso galingos valstybės sostinei. Aplankiau miesto dalį, vadinamą Silvertaunu (Silvertown). Tai darbininkų centras. Jame maži nameliai su mažyčiais kiemais. Patekau ten dėl to, kad ten daugiausia gyvena Londono lietuvių, ypač darbininkų, ir ten tuomet buvo leidžiamas lietuvių laikraštukas.

Nors Londonas yra niūrus, tamsus, pilkas, bet vienu atžvilgiu jis paliko man šviesų atminimą. Kalbu apie puikius jo parkus. Jų yra daug, jie labai dideli, beveik kiekviename parke yra vanduo — ežeriukas ar tvenkinys. Čia londonietis gali pakvėpuoti grynu oru. Parkai labai vertinami, čia vyksta žai-

dimai, mitingai. Man buvo malonu įsitikinti, kad tuos parkus vertina ne tik žmogus, bet ir paukščiai. Į jų vandenis sulekia daugybė laukinių ančių ir greičiausiai čia nakvoja. Rudenį čia sulekia nesuskaitomi būriai varnėnų ir išbūna iki vasario mėnesio pabaigos, kol ateina laikas grįžti į savo šaltesnę tėvynę, pavyzdžiui, Lietuvą. Čia apsipratęs su žmogum ir juodasis strazdas, ir karvelis keršulis,— šioje didelėje žmonių tankynėje jie jaučiasi visai saugūs ir su pasitikėjimu artinasi prie suolų, kur ilsisi žmonės, kad gautų iš jų rankų duonos.

Vienas iš mano sumanymų buvo aplankyti zoologijos sodą. Sodas nuostabus, kur kas turtingesnis už Paryžiaus zoologijos sodą. Anglai, turėję tiek kolonijų visuose žemynuose, jų salose, valdydami vandenynus, lengvai galėjo surinkti gyvūnų iš viso pasaulio. Susidomėjimas jais labai didelis — pilna lankytojų, ypač jaunuomenės. Dažnai pamatai lankytoją su bloknotu rankoje paišant kokį žvėrį ar paukštį.

Apskritai anglai labai domisi gyvąja gamta. Yra nemaža vadinamųjų klubų, t. y. draugijų arba ratelių, kurie specialiai domisi kokia nors gyvūnų grupe, pavyzdžiui, ropliais ar voragyviais. Jų nariai periodiškai susirenka ir aptaria tik šios srities klausimus. Bet ir šiaip yra daug gyvulių mėgėjų. Labai mėgstami šunys. Tad Londone galima pamatyti gana neįprastą mums vaizdą: šunys parduodami gatvėse, pardavėjas turi jų visą būrį, įvairių veislių — mažyčių ratlerių, foksterjerų, pudelių ir kt. Su šiuo gyvu „kromeliu" apeina judresnes gatves ir, radęs pirkėją, parduoda. Visi tie šunys pririšti, kiekvienas savo pasaitu, o pardavėjas kiekvienoje rankoje laiko 5—6 pasaitus, t. y. tiek, kiek esama šunų. Bet tie šunys, matyt, disciplinuoti, nes nesipainioja ir nesipeša. Laukiniai žvėriukai irgi čia mėgstami ir daug kas laiko juos prijaukintus. Mano sesuo Elena mokėsi Kembridžo universitete. Ji pasakojo, kad tokių mėgėjų buvo tarp jos draugų. Vienas vaikščiodavo net į laboratoriją su pripratinta voveraite rankoje ar užantyje, kitas su dideliu afrikiniu driežu. Daug kas iš studentų nesiskirdavo su savo šunimis ir atsivesdavo į laboratoriją. Jie ten turėdavo savo guolį, o vėliau kartu su savo ponu grįždavo namo.

Man pasakojo, kad per Pirmąjį pasaulinį karą, skęstant anglų karo laivui, staiga jame pasirodęs šuo. Šio laivo įgula jau buvo sulipusi į mažus laivelius ir norėjo nuplaukti į šalį, bet

staiga pastebėjo šunį. Tuomet vienas iš jūrininkų prisiyrė prie skęstančio laivo ir išgelbėjo jį.

Šia proga noriu pacituoti žinomo švedų rašytojo Akselio Muntės (Axel Munthe) žodžius: „Gyvuliams reiškiamas gerumas yra aukščiausias žmogaus dorybės laipsnis; juo daugiau ši savybė yra žmoguje išlavėjusi, juo daugiau žmogus skiriasi nuo savo primityvių laukinių protėvių".

Atvažiavusio į svetimą kraštą keleivio niekas taip nevargina, kaip muziejų apžiūra. Tą patį ir aš patyriau, ypač didžiuliuose Didžiosios Britanijos muziejuose, o dar turėjau susipažinti su Zoologijos muziejumi. Jis sudaro dalį garsaus Britų muziejaus (British Museum). Seniau jie buvo viename pastate, bet vėliau zoologijai buvo pastatytas atskiras namas. Jau iš anksto spėliojau, kad muziejus, kuriame turi atsispindėti Č. Darvino, t. y. garsiausio pasaulinio gamtininko mokslas, turi būti nepaprastas. Darvinui ir jo mokslui skirta didžiulė halė tuoj prie įėjimo. Jos gilumoje yra natūralaus didumo Darvino stovyla, o iš abiejų jos pusių — eksponatai, kurie įrodo jo mokslo teisingumą. Ši muziejaus dalis yra tarytum įkūnijimas tų pakopų, kurios vyko didžiojo gamtininko galvosenoje, o kartu lyg jo minčių apoteozė.

Už darvinizmo halės eina sisteminės kolekcijos, o jų tokia aibė, kad sunku įsivaizduoti. Ir tai tik dalis, tai tik ekspozicija, o ten, kabinetų pavėsiuose, yra moksliniai fondai, kuriuose slypi pagrindinė šių kolekcijų dalis. Man, žinoma, daugiausia rūpi paukščių rinkinys ir aš jam skiriu visą dėmesį. Nuostabūs paukščiai iš Naujosios Gvinėjos, Indijos, Pietų Amerikos. Iškamšų atlikimo technika yra be priekaišto. Nėra blogos iškamšos, kuri kartais muziejuose gadina visą vaizdą. Specialią muziejaus dalį sudaro biologinės grupės, t. y. gyvūnai savo natūralioje aplinkoje. Tada, apžiūrėdamas jas, svajojau, kad kada nors ateityje sukursiu kažką panašaus, nors ir mažu mastu, Lietuvoje.

Artinosi pavasaris ir velykų atostogos. Aš jau iš anksto sužinojau, kad profesorius G. Priuvo rengia išvyką į Pietų Prancūziją ir į Ispaniją, tad paprašiau jį leidimo šioje išvykoje dalyvauti ir gavau pritarimą. Maršrutas buvo toks: Paryžius, Orleanas, Tulūza, Karkasona, Narbona, Perpinjonas, Banyulso biologijos stotis, Barselona. Iki Tulūzos geležinkeliu, o toliau pėsti, važiuoti, kaip pasitaikys.

Čia jau tikras pavasaris, nes veikia Viduržemio kaimynystė ir Afrikos įtaka, o ypač Sachara. Tai krosnis, iš kur šilto oro bangos apšildo Pietų Prancūziją, todėl klimatas čia švelnesnis negu tos pačios paralelės kraštuose Juodosios jūros pakraštyje. Todėl prancūzai nepageidauja sukultūrinti Sacharą, nes tuomet jų krašto klimatas atšaltų. Bet žmonijai plintant pasaulyje, turbūt toks momentas ateis. Tuo tarpu čia palaimintas kraštas — auga milžiniški platanai, kamštiniai ąžuolai, alyvmedžiai *(Olea europaea)* ir vynuogynai, kiek tik akis mato. Čia pats sodinimo laikas, vynuogynai purškiami Bordo skysčiu.

Krašte, kuriame esame, gausu istorinių paminklų. Tai buvusi Galija, kurią pavergė romėnai, pastatė čia savo tvirtoves. Jos dabar virto archeologiniais muziejais. Tai senasis Provansas, trubadūrų kraštas, turėjęs skirtingą kalbą, kuri vėliau, veikiama prancūzų kalbos, išnyko, liko tik vietinis dialektas.

Mūsų vadovas yra profesorius G. Priuvo ir kitas profesorius, irgi zoologas, Rakovitza. Abudu puikiai pažįsta šį kraštą ir mums išsamiai viską aiškina. Bet labiausiai mūsų kelionės laukiamas etapas — tai Banyulso kaimas, kur yra profesoriaus Priuvo vadovaujama biologijos stotis, priklausanti Paryžiaus universitetui. Esame Rytų Pirėnų departamente, pačiame jūros pakraštyje, dar Prancūzijoje, bet prie pat Ispanijos sienos, Pirėnų papėdėje. Čia lygumoje ir pačiuose kalnuose pabiręs mūsų kaimas. Daugiausia tai nedideli akmeniniai balti namukai, tarp jų — nedideli sklypeliai su vynuogynais, o pačiame pakrašty — žvejų namai, prie kurių įsaulyje džiūsta ilgi tinklai sardinėms žvejoti. Nors tik balandžio mėnesio pradžia, bet saulė gerai kepina ir medžiai jau žaliuoja. Galbūt ne tiek, kiek Nicoje ar Monte Karle, nes tos vietovės Alpėmis beveik iš

visų pusių atitvertos nuo šiaurės, o čia dažnai iš centrinio Prancūzijos plokštikalnio (Sevenų) pučia šiaurus šaltas vėjas, vadinamas „mistral". Bet dabar jo nėra, ir galima pasišildyti.

Biologijos stotis, keli mūriniai pastatai, yra pačiame jūros pakraštyje. Maždaug 20 m aukščiau jūros lygio krantas čia stačia uola nusileidžia į vandenį. Artimiausioje kaimynystėje yra mažytis uostas; čia stovi mūsų laboratorijos garlaivis „Rolandas". Vidužemio jūroje nėra nei potvynių, nei atoslūgių, tad čia jūros lygis yra pastovus, ir kai kur kranto augalija prieina prie pat vandens. Vaizdas nuo mūsų laboratorijos žavingas: iš pietų — žydroji Vidužemio jūra, o jos paviršiuje šen ir ten baltuoja žvejų laivų burės; iš šiaurės pusės — Pirėnų kalnai, o jų šlaitai apaugę tarsi viržiais, kurie kaip tik dabar žydi. Bet tai ne mūsiškiai viržiai, o kita, pietinė gentis — erika *(Erica)*. Dar aukščiau šios erikų juostos riogso sniegu apsigaubusi 2785 metrų aukščio kalnų viršūnė Kanigu (Canigou). Esame įpiečiausiame Prancūzijos taške, maždaug 42-oje paralelėje. Šio krašto gyventojai, nors oficialiai laikomi prancūzais, yra katalonai ir kalba savo, katalonų kalba. Didesnė Katalonijos dalis priklauso Ispanijai ir užima Pirėnų pusiasalio šiaurės rytus. Visas Katalonijos plotas apytikriai lygus pusei Lietuvos, o gyventojų yra apie keturis milijonus. Svarbiausias miestas — Barselona, kuri ekonominiu atžvilgiu pirmauja tarp kitų Ispanijos miestų.

Banyulse ir jo apylinkėse daugiausia kalbama katalonų kalba; ji sudaro tarpugrandį tarp ispanų ir provansų kalbos. Šia kalba rašyta literatūra, daugiausia dainos. Tais laikais, kai aš ten lankiausi, buvo daug beraščių, tačiau gyventojai darė gerą įspūdį savo išvaizda, darbštumu, energija.

Įsitaisę viešbutyje ir išsimiegoję, kitą dieną visų pirma susipažinome su pačia biologijos stotimi, o joje įdomiausias dalykas buvo akvariumas — gana didelė salė, panašiai kaip Roskofe, su eilėmis patalpų visokiems jūrų gyvūnams. Kaip tik tą dieną žvejai atnešė ir padovanojo laboratorijai jūrų vėžlį *(Caretta caretta)* apie $^3/_4$ m ilgio. Jį tuoj įleido į vieną akvariumą su jūros vandeniu. Žvejai pasakojo, jog tie vėžliai padaro jiems daug nuostolių — naktį jie įlenda į pastatytus tinklus ėsti ten įkliuvusių žuvų, bet patys įsivelia ir sudrasko juos. Jų ėdrumu mes patys įsitikinome. Kitą dieną, atėję pažiūrėti

kaip laikosi vėžlys, nustebome: jis buvo suėdęs apie šimtą moliuskų kartu su jų kriauklėmis. Paliko tik vienas, pats stambiausias, šarvuotas stipria kriaukle *(Murex)*. Ir šitą vėžlys vis bandė sutriuškinti, bet nesėkmingai. Gražus buvo dygiaodžių rinkinys — didžiuliai jūrų ežiai *Echinus* ir keisti, labai ilgais dygiais *Cidaris*, taip pat didžiulės jūrų žvaigždės *(Astropecten)* ir holoturijos. Iš žuvų mums krito į akis jūrų unguriai *(Conger)* ir torpedos su elektros baterijomis.

Popiet padarėme nedidelę išvyką, norėdami susipažinti su artimomis apylinkėmis. Vietovaizdis akmenuotas ir tik kur ne kur tinka augalams augti. Aptinkama nemaža augalų, pas mus auginamų tik kambaryje. Iš tokių nustebęs pamačiau palmes *Chamaerops humilis* — jų čia daug. Didelį įspūdį padarė agavos, kai kurios — tikri milžinai, o auga kartais neprieinamose kitiems augalams vietose, pavyzdžiui, tarp akmenų arba uolų plyšiuose. Pirmą kartą čia esu aptikęs plėnūnę *(Asphodelus ramosus)* ir labai daug erikų, bet nežinau rūšies pavadinimo. Iš medžių dažnai čia pasitaiko pinija *(Pinus pinea)* — pušies rūšis, kurią galima pamatyti Italijos tapytojų paveiksluose. Tai gražus, labai kvapnus medis, jo vainikas panašus į skėtį. Aš buvau pririnkęs jų sėklų ir vėliau pasėjau Lietuvoje. Jos gerai sudygo, bet pirmą žiemą visos iššalo. Iš visų pusių girdėti svilikėlio giesmelės, manau, kad tai vienas iš įprasčiausių čia paukščių. Kaip ir kiti šios šeimos paukščiai, svilikėliai gaudomi klijais ir patenka į virtuves. Šis paprotys labai paplitęs visame Pirėnų pusiasalyje. Už 15—20 santimų galima šių paukščiukų nusipirkti gyvų.

Kitą dieną buvo užplanuota išvyka į jūrą. Nuo pat ryto kūrenamos mūsų laivo „Rolando" krosnys ir apsirūpinama maistu bei gėrimu visai dienai. Turime plaukti į rytus iki Seto (Cette), nedidelio uosto Lijono įlankoje. Oras palankus, šilta, silpnas vėjelis, ir galima tikėtis, kad niekas jūros liga nesirgs. Tačiau apsirikau šitaip galvodamas, nes jūra, iš kranto žiūrint, visuomet atrodo palankesnė. Ir šį kartą kelios mūsų išvykos dalyvės netrukus pažaliavo.

Vadovų buvo užplanuota supažindinti mus su planktonu ir tam reikalui buvo paimtas didelis planktoninis tinklas. Taip pat buvo draga dugno gyvūnams žvejoti. „Rolandas" plaukia negreit, nes kitaip nutrūktų ir mūsų žvejybos įrankiai. Dažnai

pakeliame juos ir paimame planktono pavyzdžių į stiklinius indus. Su draga sekasi sunkiau, nes ji savo geležiniais dantimis skuta dugną. Kartais stveria kokį sunkų daiktą ir reikia saugoti, kad ji nenutrūktų. Bet štai ją pakelia virš laivo, ir geroka masė laimikio pabyra ant denio. Pavasaris — tai daugumos jūrų gyvūnų veisimosi sezonas, todėl planktonas daugiausia lervinės stadijos. Daugiausia tai dygiaodžių lervos, vadinamos *Pluteus, Bipinnaria, Brachiolaria* — mūsų planktoniniame tinkle jų tiršta masė. Labai daug įvairių pirmuonių, ypač *Noctiluca.* Dabar diena ir jie nedaro įspūdžio, bet naktį *Noctiluca* šviečia, ypač tuomet, kai vanduo banguoja. Kiekvienoje planktono porcijoje daugybė šarvuotųjų žiuželinių *(Dinoflagellatae),* įvairių įvairiausių formų. Tai organizmų grupė, labiausiai paplitusi visose jūrose. Taip pat gausu titnaginių dumblių. Šios dvi organizmų grupės bene ir sudaro pasaulio gyvosios medžiagos esminę masę.

Į mūsų tinklą patenka viena kita *Pyrosoma* — tai chordinių gyvūnų gentis, sudaranti vamzdžio pavidalo kolonijas iki 1 m ilgio. Visa ši kolonija yra pusiau permatoma ir susideda iš daugelio šimtų individų. Ji stipriai šviečia, ypač dirginama, pavyzdžiui, judant bangoms arba dirbtiniu būdu, kai liečia žmogus. Vėliau profesorius Priuvo demonstravo mums ją tamsoje. Jis pirštu parašydavo savo pavardę ant šios kolonijos, ir ugningos raidės dar ilgokai buvo aiškiai matomos.

Draga atnešdavo mums iš dugno daugybę moliuskų, ypač daug *Murex, Ceritium* ir kt., bet esminė dragos laimikio masė buvo holoturijos, ypač rūšis *Cucumaria planci,* daug pinčių, daug įvairių gaubtinių rūšių, ypač *Molgula* ir kt. Tos krūvos iššvejotų gyvūnų vieno studento darbams užtektų visiems metams. Įvairiose dugno vietose laimikis buvo skirtingas. Mūsų laboratorijoje įsigalėjo paprotys šią laimikio masę vežtis į savo uostą ir ten išmesti į jūrą. Taip praturtėdavo mūsų uosto gyvūnija ir prireikus ja buvo galima naudotis.

Nuostabus yra šios jūrų gyvūnijos įvairumas ir gausumas, apie kurį sausumos gyventojai paprastai neturi supratimo, dargi dažnai neatskiria augalų nuo gyvūnų. Dalis mūsų laimikio pateko į laboratoriją tolesniam nagrinėjimui, o nereikalingą dalį suvertėm į uostą. Medžiagos darbui užtenka keliom dienom. Mūsų profesorius ir jo padėjėjai aiškina ir pavadina at-

vežtus gyvūnus, kai kuriuos preparuojame, iš smulkių padarome mikroskopinius preparatus.

Mums pažadėta išvyka į Ispaniją, ir mes nekantriai jos laukiame. O iki Ispanijos netoli, tik keli kilometrai. Susidėję į kuprines butelius, dėžutes, viską, ko reikia zoologui, anksti rytą iškeliavome ir perėjome Prancūzijos—Ispanijos sieną. Atėjome į miesčiuką Rosą ir pirmiausia nutarėme pasirodyti šios vietovės vyriausybės atstovams — pasienio sargybai. Bet veltui mes jos ieškojome. O čia tiek įdomių dalykų: mažytės krautuvėlės plačiai atidarytomis durimis, tokios pat mažytės kavinės. Vienoje krautuvėlėje mačiau narvelius su pagautomis raudonosiomis kurapkomis *(Caccabis rufa)*. Kitoje krautuvėlėje mačiau jaukius chameleonus; netoli lango kampe jiems įtaisytas indas su medumi musėms vilioti. Chameleonai gaudo jas savo ilgais liežuviais.

Jau saulė pakilo aukštai, ir prasidėjo tikra vasaros kaitra, miesčiukas tarytum apmiręs, nes visi slapstosi pastogėse, o mes vis nerandame pasienio sargybos. Vienas pilietis pagaliau mums pasakė, kad jie tokiu metu paprastai sueina į Rodrigeso kavinę ir ten mus nuvedė. Tikrai, jie buvo tenai, keturi karabinieriai gėrė raudonąjį vyną. Paklausė, ko mes norime. Pasisakėm, kas esame, ir mums buvo nurodytas kelias Barselonos link. Tai ne kelias, o siauras takas tarp kalnų gana aukštai, iš kurio toli toli matyti žydra Viduržemio jūra, o iš kitos pusės — Pirėnų kalnai su sniego užklota Kanigo viršūne. Iš abiejų tako pusių vešliai auga ir žydi kalnų augalija, milžiniškos agavos ir žydinčių erikų tankumynai, bet kraštas visai nekultivuojamas. Man buvo malonu aptikti Europos vakaruose tokį primityvų gamtos kampą.

Dar vienas vaizdas padarė man didelį įspūdį. Viename kalnų tarpeklyje užėjome didoką avių bandą, o su ja buvo piemenukas, basas, gerokai padėvėtais drabužiais, su plačia skrybėle ant galvos ir ilga lazda rankoje; su juo didelis stiprus šuo. Piemenukui reikėjo įvaryti avis į siaurą kalnų tarpeklį, ir čia šuo parodė visą savo protą; jis apeidavo avių bandą, pavarydavo jas čia iš vienos, čia iš kitos pusės, palaukdavo valandėlę kitą, kad jos nesusigrūstų, ir vėl pavarydavo. Susidarė įspūdis, kad šiame darbe šuns protas buvo ne mažesnės vertės kaip piemenuko. Visas šis vaizdas,— avių banda, saulės

nudegintas basas piemenukas primityviame kalnų vietovaizdyje — mano vaizduotę perkėlė į tolimą žmonijos praeitį.

Dar vieną savotišką dalyką aptikome kalnuose. Tai keliolikos metrų aukščio iš akmenų pastatyti sargybiniai bokštai. Jie išlikę dar iš tų laikų, kai berberų ir kitų Afrikos genčių plėšikai puldavo Pietų Ispaniją. Iš tų bokštų sargybiniai galėjo toli matyti besiartinantį priešą ir perspėti krašto gyventojus. Aptikome ir kitokį pastatą — gilią cilindro formos duobę, visą išmūrytą ir išgrįstą akmenimis. Kas tai galėtų būti? Mūsų profesorius paaiškino: senais laikais į tokias duobes įmesdavo nusidėjėlius, pavyzdžiui, galiūnų priešus, politinius nusikaltėlius ir kt. Jie čia ir baigdavo savo gyvenimą. Tokie kalėjimai buvo vadinami „oubliette" („oublier"— užmiršti), nes ten kalinys likdavo užmirštas.

Apie vidudienį priėjome nedidelę gyvenvietę — kalnuose pastatytą mažytį akmeninį namą. Jo savininkas vertėsi ekskursijų aptarnavimu. Ten radome puikios juodos kavos ir gero ispaniško vyno. Arti namų buvo pavėsinė: pavėsį darė vynkrūmis, bet dėl ankstyvo sezono uogų dar nebuvo. Name buvo net fortepijonas, ir vienas iš mūsų išvykos dalyvių paskambino Šopeno veikalą. Nuostabiai ir saldžiai skambėjo ši muzika aukštai Pirėnų kalnų ir Vidužemio jūros prieglobstyje. Nenorėjome iš čia išeiti. Norėjom tik voliotis pavėsinės prietemiuose. Matydamas, kad visi aptingo, profesorius Priuvo pašaukė vieną savo laboratorijos tarnautoją ir liepė parodyti, kaip Katalonijoje geriamas vynas. Čia, kaip ir Kaukaze, vynas laikomas maišuose iš nulupto ožiuko ar avinuko odos. Pašauktas žmogus užvertęs galvą ir prasižiojęs pylė sau vyną tiesiai į ryklę, nedarydamas jokių rijimo judesių. Mums tai atrodė keista ir nesuprantama.

Visą laiką ėjome maždaug lygiagrečiai su geležinkeliu, jungiančiu Pietų Prancūziją su Barselona. Padarę nedidelį posūkį, galėjom iškart pasiekti traukinį. Dalis mūsų išvykos dalyvių su profesorium Priuvo taip ir padarė, t. y. grįžo į Prancūziją, o aš sėdau į priešingą traukinį ir nuvažiavau į Barseloną.

Ispanijos vagonai nepasižymi prabanga, be to, prišiukšlinta, primėtyta nuorūkų. Kaskart į vagoną įlipa vietinių kaimiečių. Jie galvas apsirišę spalvotomis skaromis ir juosmenį apsijuosę tokia pat raudona ar mėlyna skara. Vienas tėvas vedasi mažą

Alypmedis
(Olea
europaea)

mergytę su ugningomis juodomis akimis ir juodais kaip kranklio sparnai plaukais. Šaukia ją Amancita. Jie važiuoja netoli, kitoje stotyje išlipa... Artinosi velykos, ir daug kas skubėjo į miestą apsipirkti prieš šventes. Barselonoje už pigią kainą gavau viešbutyje kambarį Calle Boqueria gatvėje. Buvo didysis penktadienis, gatvėse pardavinėjamos gėlės, ir ne viena ispanė gražuolė į juodus plaukus įsisegusi raudoną rožę.

Mane ypač domino bulių kautynės, kurios turėjo įvykti pirmąją velykų dieną. Iš anksto įsigijau bilietą, bet be reikalo mano skubėta, nes kautynių amfiteatras toks didelis, kad vietos užtektų didžiausiai žmonių miniai. Nekantriai laukiu pradžios, o dar tik renkasi publika. Aplink areną medinė, bet stipri tvora, už jos — siauras takas tokio pločio, kad tik vienas žmogus telpa. Tai saugumo priemonė. Jei kovotojui reikia nuo buliaus bėgti, jis gali gelbėtis už tos tvoros, įpuolęs ten pro vieną kitą siaurą spragą, tyčia tam padarytą. Už tų įrengimų — koncentriškas amfiteatras publikai ir patalpos buliams. Kol kas arenoje tik barstomas smėlis ir pora tarnautojų su grėbliais akėja, lygina aikštę.

Ateina laukiamas momentas. Užgroja orkestras, ir pasirodo keturių pasipuošusių kovotojų grupė, po to atsidaro stiprios durys. Už jų buvo uždarytas bulius. Jis tuoj išbėga į areną. Tai gražus, vidutinio ūgio, palšai tamsios spalvos labai vikrus gyvulys. Jis apibėga aplink areną. Į areną įjoja raitas kovotojas su ietimi — pikadoras. Savo ieties smūgiais jis įerzina bulių, ir šis greit susidoroja su pikadoru, puldamas arklį. Tai mažiausiai įspūdingas kautynių numeris, pasakyčiau, net šlykštus. Arklio akys aprištos, kad jis buliaus nematytų, tad labai greitai jis įveikiamas — bulius perduria jam pilvą. Arklys kartais dar lieka stovėti, kartais parkrinta ant žemės ir tuomet tenka gelbėti pikadorą. Tą atlieka tam tikri tarnautojai. Jie turi elgtis greit ir vikriai, stverti už pažastų kovotoją ir nutempti jį į saugią vietą, t. y. už tvoros. Arklys, nors ir mirtinai sužeistas, kartais panaudojamas, kol dar gyvas. Toliau nuo buliaus pora žmonių paskubomis užsiuva jam padarytą žaizdą, ir pikadoras vėl įsėda į balną. Tačiau gali sužaloti ir pikadorą — tada jis išnešamas iš arenos. Sužeistąjį pakeičia kitas. Šis kautynių numeris gana bjaurus ir gadina viso vaizdo įspūdį.

Tolesnį numerį atlieka banderiljeras — kovotojas, ginkluotas banderilėmis. Tai apie 75 cm ilgio ietys, papuoštos spalvotais kaspinais. Metaliniame banderilės gale yra kabliukai, panašiai kaip žeberkluose. Banderiljeras laiko po vieną banderilę kiekvienoje rankoje ir erzina bulių, ragindamas jį pulti. Kai šis puola ir nulenkta galva beveik liečia kovotoją, pastarasis įsmeigia jam 2 strėles į kaklą po vieną kiekvienoje pusėje, o pats pasitraukia į šalį. Tai pasikartoja — bulius gauna antrą porą strėlių, paskui trečią ir t. t. Pagaliau šios papuoštos spalvotais kaspinais strėlės sudaro dvi eiles nuo galvos iki menčių, o bulius yra baisiausiai įsiutintas. Dabar į areną išeina espada — kovotojas, ginkluotas vien apie 90 cm ilgio kardu; kairėje rankoje jis laiko muletę — raudoną audeklą, kuriuo mojuodamas erzina bulių ir skatina jį pulti. Šis kautynių numeris pats įdomiausias ir labiausiai jaudinantis, nes kovotojas parodo visą savo drąsą, vikrumą. Vėl bulius puola jį ir vėl kovotojas pasitraukia nuo jo ragų į šalį, uždengęs gyvuliui akis raudona skara, o kartais skara palieka kaboti ant ragų, ir espada vikriu judesiu nuima ją. Pagaliau ateina sprendžiamasis momentas: bulius, tarytum nevilties apimtas, gal porą sekundžių sustoja grėsmingoje pozoje ir tuo momentu espada įsmeigia jam į krūtinę iki pat rankenos savo ilgąjį kardą. Sunkiai krinta bulius ant žemės, bet dar spėja padaryti žaibišką judesį, kuris aukštai išmeta iš jo krūtinės kardą.

Kartais pabaiga būna kitokia. Espada, kitaip vadinamas matadoru, galutinį smūgį suduoda gana trumpu peiliu cachete. Vaizdas apytikriai toks: bulius, nulenkęs galvą, tarytum taikosi surasti tinkamiausią vietą puolimui, o tuo momentu matadoras įžiūri tinkamiausią vietą ten, kur buliaus galva sujungta su pirmuoju slanksteliu. Viskas vyksta greitai — matadoras staigiu, bet labai taikliu smūgiu pataiko į nužiūrėtą vietą, ir bulius, tarytum perkūno trenktas, pargriūva ant arenos smėlio. Pasigirsta audringi plojimai, sutrimituoja trimitas, užgroja orkestras. Į areną išbėga keturi gražiai papuošti arkliai su stručių plunksnų puokštėmis ant galvų, prie jų prikinko nukautą bulių ir išveža iš arenos. Mano tuometinio apsilankymo metu nukauti 6 buliai ir apie 10 arklių. Vienas pikadoras buvo sužalotas ir išneštas iš arenos. Mano dėmesį patraukė žemesniųjų padėjėjų grupė, kurie per kautynes visą laiką buvo scenoje,

atlikdami antraeilius patarnavimus. Nuostabi buvo ir jų laikysena: pavojaus metu jie tik truputį pagreitindavo savo žingsnius, kad išvengtų buliaus ragų. Kovai pasibaigus, nuostabi buvo ir žiūrovų laikysena: plojimams ir šūkiams nebuvo galo, daugelis per visas užtvaras įšokdavo į areną ir pamerkdavo į kraują savo nosinę. Ypač siautėjo moterys — svaidė į areną savo pirštines, nosines ir gėles.

Iš Ispanijos negaišdamas turėjau grįžti tiesiog į Paryžių ruoštis egzaminams. Visą žiemą ruošiausi, o dabar reikėjo tik patikslinti savo žinias. Čia egzaminai vyksta tokia tvarka: iš kiekvienos disciplinos duodama tema, kurią reikia išdėstyti raštu. Jei šis darbas priimtas, tai seka egzaminai žodžiu, po to — praktinis egzaminas. Čia reikia išpreparuoti paskirtą gyvūną ir padaryti šio preparato piešinį. Aš gavau sepiją (galvakojį moliuską). Reikėjo išpreparuoti jo nervų sistemą, ir mano žinias patikrino profesorius I. Deliažas. Tokį pat egzaminą iš lyginamosios anatomijos turėjau išlaikyti pas profesorių G. Priuvo.

Kadangi, būdamas šį pavasarį Banyulse, susižavėjau Viduržemio jūra, kreipiausi į profesorių G. Priuvo, prašydamas leisti man atlikti ten vasaros praktiką. Tad vėl atsidūriau Banyulse Viduržemio pakraštyje.

Buvo jau vasara, ir prasidėjo dideli karščiai, tad maudynė buvo labai pageidaujama, o kadangi ji buvo arti, tuoj už laboratorijos durų, tai naudojausi ja kiek įmanydamas. Čia pat buvo ir gausi jūros gyvūnija, ypač daug įvairių dygiaodžių, tarp jų nuostabaus grožio jūrų lelijų. Tai savotiškas gyvūnas — daugiau panašus į gėlę negu į gyvūną. Jis turi tam tikrų ataugėlių, tarytum kojyčių, kuriomis gali vaikščioti jūros dugnu. Kai kur Viduržemyje, ypač ramiose įlankose ir uostuose, dugnas būna jais sėte nusėtas ir sudaro nelyginant gėlyną. Jūrų lelijos esti įvairių spalvų: geltonos, oranžinės, žalios, taisyklingai išskėtusios savo ilgas, spirališkai susuktas „rankas". Kai kur vyrauja kitų dygiaodžių grupės, pavyzdžiui, jūrų ežių. Netoli laboratorijos buvo neaukšta uola, riogsanti iš vandens. Vieną kartą susigundžiau į ją nuplaukti, bet, priartėjęs ir norėdamas atsistoti, dugne pamačiau daugybę jūrų ežių su ilgais labai smailiais dygliais. Vos tik palietęs kojomis dugną, pajutau skausmą, nes dygliai įsmigo į odą. Nebuvo kur at-

sistoti, nes jūrų ežiai užėmė visą dugną prie uolos, tad reikėjo plaukti atgal.

Keisti jūrų gyvūnai yra holoturijos. Jie taip pat priklauso dygiaodžių tipui, penkiakampės prizmės pavidalo, su daugybe vadinamųjų ambulakrinių kojelių. Jų buvo daugybė mūsų garlaivio uoste, nes savo laimikio perteklių išmesdavome į uostą. Keistas jų fiziologijos bruožas yra autotomija ir regeneracija. Tąja ypatybe, kaip gerai žinome, pasižymi mūsų driežai, kurie sugeba numesti savo uodegą, o vėliau atauginti ją. Taip pat daro mūsų vėžiai, numesdami ir ataugindami vieną kitą koją. Holoturijos sugeba atmesti savo odos viršutinį sluoksnį, vadinamą epidermį. Paimta į rankas holoturija staiga apslysta, jos oda tarytum ištirpsta ir atsiskiria skutais, todėl ir pats gyvūnas pakeičia savo pirminę spalvą, tampa balsvas vietoje bronzinio. Taip pat jis sugeba numesti savo vienpusius organus, žarnas ir vadinamuosius Kiuviero organus. Tie visi organai pirmučiausia suskystėja, virsta lipnia mase ir tarytum iš guminio švirkšto toli ištrėškiami iš analinės angos. Po to, bet labai negreit (gal po pusės metų), tie organai atsistato (regeneruojasi). Mūsų studentai laboratorijoje kartais mėgdavo iš to krėsti išdaigas besilankančiai laboratorijoje publikai. Mes pasiūlydavome kuriam lankytojui paimti į rankas holoturiją ir tuomet jis gaudavo iš jos porciją suskiedintų vidurių.

Turėdavom ir įdomių žuvų, pavyzdžiui, didžiulių jūrų ungurių *(Conger)*. Jie už mūsų ungurius daug didesni, bet skonio atžvilgiu daug blogesni. Keisti buvo jūrų velniai *(Lophius)*, kurie turi tarytum meškerę kitoms žuvims meškerioti. Tai stiebas, augantis nuo galvos, o gale jo — odos skutelis, kuris kaip meškerės masalas privilioja kitas žuvis. Vietiniai gyventojai katalonai iš tų jūros velnių verdasi sriubą, vadinamą „bouillabaisse"— tai jų nacionalinis patiekalas. Banyulse man teko pirmą kartą susidurti su torpedomis, t. y. žuvimis, kurios savo kūne turi elektros bateriją. Mes jų turėjome net savo akvariume ir kartais galėjome demonstruoti lankytojams. Šia proga irgi neapsieita be išdaigų. Lankytojui pasiūlydavome su šia žuvimi susipažinti, o kai jis paliesdavo ją pirštais ir gaudavo elektros smūgį, būdavo daug juoko.

Jūroje, netoli nuo kranto, sekliose vietose augo gana nepaprasta dumblių rūšis acetabuliarija — vienaląstis dumblis,

savo išvaizda panašus į nedidelį grybą, jo kepurėlė maždaug 10 kapeikų monetos dydžio. Šis dumblis dažnai pasirenkamas objektų įvairiems eksperimentams branduolio reikšmei įrodyti.

Apskritai, būdamas prie jūros, gamtininkas visuomet turi progos išplėsti savo žinių akiratį: per kiekvieną maudynę, net valgydamas vietinius patiekalus, pažįsti ką nors nauja.

Po atostogų grįžau į Paryžių ir įnikau studijuoti botaniką ir geologiją. Pagrindinį botanikos kursą skaitė profesorius Bonjė (Bonnier), o geologijos — profesorius Haugas. Bonjė ekskursijose nedalyvaudavo. Profesorius Haugas, nors ir nebejaunas, gerai vaikščiojo ir, gerai pažindamas Paryžiaus apylinkių geologines atodangas, buvo labai veiklus.

Šiuo laiku susidomėjau protistologija, vadinasi, paprasčiausiais organizmais. Jais susidomėti paskatino profesorius M. Koleris (Caullery), organizmų evoliucijos katedros vedėjas. Ši katedra sudarė tarytum atskirą institutą šiek tiek nuošaly nuo Sorbonos, gatvėje, vadinamoje d'Ulm. Koleris buvo geras dėstytojas, kitų dviejų žymių protistologų — Ch. Laverano (Ch. Laveran) ir F. Mesnilio (F. Mesnil) — draugas ir pasekėjas. Jis mokėjo sudominti klausytojus savo dėstomu dalyku. Jo pakalbintas, aš vėliau atlikau protistologinę studiją, kurią dar vėliau panaudojau kaip diplominį darbą Peterburgo universitete. Šis darbas buvo pavadintas „Cothurnia ligiae — etude protistologique". Jo objektas buvo pirmuonis *Cothurnia*, gyvenantis vėžiuko *Ligia* žiaunose. Šių vėžiukų nesuskaitoma galybė gyvena visame Atlanto vandenyno pakraštyje. Šiam darbui paskyriau 1909 metų vasaros atostogas, o vietą pasirinkau prof. M. Kolerio vadovaujamoje Vimija-Vimero biologijos stotyje, netoli Bulonės miesto, viename iš artimiausių taškų tarp Europos žemyno ir Didžiosios Britanijos salos. Negaliu pasakyti, kad vietovė būtų buvusi labai įdomi; ji savo pobūdžiu labai panaši į mūsų Palangą. Tokios pat smėlio kopos, apaugusios lygiai tokia pat augalija. Be manęs, mokslo darbus dirbo tik keletas mokslininkų, tarp jų — daktaras Šakselis (Schaxel), garsiojo E. Hekelio asistentas. Jis papasakojo daug įdomių epizodų iš šio mokslininko gyvenimo.

1909 metų rudenį grįžau į Rusiją, į Peterburgą. Kadangi Rusija nepripažindavo užsieninių diplomų, turėjau perlaikyti visus universiteto egzaminus ir tai atėmė man ištisus metus.

Sirbelis
(Bombycilla garrulus)

GUDŲ GIRIA

PRIE KATROS UPĖS

ČEPKELIŲ RAISTE

MUSTEIKOS KAIME

BRIEDŽIO MEDŽIOKLĖ

PAUKŠČIAI — AUGALŲ PLATINTOJAI

ŽALČIAI

SENOVĖS BITININKYSTĖ

PIRMOJO PASAULINIO KARO PABAIGA.
JO ATGARSIAI GUDŲ GIRIOJE.
PIRMOJI LIETUVIŠKA MOKYKLA MUSTEIKOJE

KURTINIAI

PASKUTINĖS DIENOS MUSTEIKOJE

MERKIU IR PAMERKIAIS

GUDŲ GIRIA

PRIE KATROS UPĖS

Į pietus nuo Merkio upės, tarp Varėnos, Marcinkonių ir Ratnyčios, iki pat Ežeronių ir Astrynos tįso didelis miškų masyvas. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą šį masyvą administravo net keturios miškų urėdijos: Varėnos, Druskininkų, Berštų ir Ežeronių. Šį plotą vietiniai gyventojai — lietuviai — vadindavo Gudų giria, arba dar paprasčiau — Gudų Šalimi, o gudai (taip tada vadindavo baltarusius) — Ruska Puščia. Mat per šį plotą eina natūrali etnografinė Lietuvos ir Baltarusijos riba. Kadangi ši giria yra tolimiausias etnografinės Lietuvos pakraštys, o už jo prasideda Baltarusija, arba, kaip tada sakydavo, Gudai, tai manau, kad dėl to ji ir buvo vadinama Gudų giria. Šiuo metu dalis girios priklauso kaimynams baltarusiams ir dalis — Lietuvos respublikai.

Retai kuris Lietuvos kampelis pasižymi tokia savotiška gamta, kaip Gudų giria.

Dideli smėlėti plotai,— tokie, kaip daugeliui mūsų teko matyti Varėnos apylinkėse,— apaugę gražiais pušynais. Tik paupiais užtiksi puikių juodalksnynų, kurių medžiai ūgiu lenktyniauja su aukščiausiomis pušimis. Baltalksnio čia nepamatysi, nes jo pietinė išplitimo riba eina maždaug Bastūnų—Mar-

cinkonių lygiagrete. Nerasi čia nei varnauogės *(Empetrum nigrum)*, nei pliurės *(Rubus chamaemorus)*, šitų būdingų Lietuvos šiaurės miškams augalų, užtat beržuose rasi parazitinį augalą — amalą *(Viscum album)*.

Šiame krašte gausu upių ir ežerų. Šiaurinėje jo dalyje upės labai sraunios, turi gana pastovią vandens temperatūrą, todėl beveik niekuomet neužšąla ir žiemos metu teikia prieglaudą laukinėms antims, tulžiams, vandeniniams strazdams. Pietinėje dalyje upės ramios, jų pakraščiai pelkėti. Taip pat ir ežerai yra dvejopi. Ten, kur sausas miškas pereina į durpynus, pasitaiko nedidelių, bet gana gilių ežerėlių stačiais krantais, juodu durpėtu dugnu. Jų vanduo rūgštus nuo humusinių rūgščių, rusvos spalvos tarsi alus, o iš tolo atrodo juodas kaip rašalas. Tokie yra Velnežeris, Aklikas, Ežerinis. Savotišką įspūdį daro Kajutis, Krakinė ir kiti ežeriukai. Jie atrodo lyg juoda bedugnė duobė, net nejauku prieiti prie krantų, nes jie liula tartum plėvė pieno paviršiuje, net medžiai pakraščiais linguoja. Vakare kartais pamatai vandeninį kirstuką, pasileidusį plaukti iš durpių kupsto — tuomet jis atrodo kaip mažytis garlaivis, ryžtingai skiriantis vandenį į abi puses. Bet šiaip tuose ežerėliuose gyvių negausu, nes gyviai nemėgsta rūgštaus vandens, tad ir mokslininkų kalboje tokie ežerai vadinami distrofiniais, t. y. blogai palaikančiais gyvybę. Šių ežerų pakraščiuose, durpių sluoksniuose, dažnai randama elnių ragų ir bebrų kaulų. Tai rodo, kad kadaise čia gyventa šių žvėrių.

Kitų ežerų, pavyzdžiui, Kabelių ežero pakrantės smėlėtos, o jų smėlis baltas ir grynas, kaip mūsų Baltijos pajūryje. Įdomu, kad šio ežero pakrančių, taip pat ir kitų smiltynų, pavyzdžiui, apie Kašetų kaimą, gryname smėlyje užtinki daug priešistorinio žmogaus apyvokos liekanų — mezolitinio titnago dirbinių ir molinių šukių su smulkiais granito grūdeliais. Kai tik ilgesnį laiką papučia stiprus vėjas ir smėlio pusnį pavaro priekin, šie kieti daiktai išnyra iš smėlio, ir jų čia nesunku rasti. Tie daiktai rodo, kad šiame sename Baltų krašte jau priešistoriniais laikais buvo savita kultūra.

Šiame dideliame miškingame plote retai užtikdavai kaimų, o dar mažiau dvarų. Matyt, pasiturintis lenkų bajorų luomas nevertino šios miškingos ir nederlios žemės, užleisdamas ją neturtingiems valstiečiams. Todėl čia mažiau įsigalėjo lenkų

bajorijos įtaka ir išliko mažiau pasikeitę senovės lietuvių etnografiniai bruožai.

Vidury girios pasitaiko kaimų, ir jie gana savotiški. Dažniausiai tie kaimai didoki, įsikūrę be jokio plano,— namai išbarstyti po didelį plotą.

Miško gyventojai buvo ir yra dviejų tautybių — lietuvių ir baltarusių. Lietuviški kaimai yra šiaurinėje Gudų girios dalyje, o pietuose gyvena baltarusiai. Dubičiai, Krakšliai, Lynežeris, Musteika, Kabeliai, Ašašnykai *— tai vis lietuviški kaimai, bet jau į pietus nuo jų — Berštai, Zubravas, Poherenda, Ohorodzišče ir kiti — baltarusių apgyventi. Visų šių kaimų gyventojai anais laikais gyveno labai primityviai ir turėjo senovinių papročių, kurių daug dar išliko iki šių dienų. Ypač įdomi jų tarmė, liūdnos liaudies dainos, pasakos ir padavimai. Todėl folkloro tyrinėtojas ir kalbininkas čia galėtų rasti neišsemiamą šaltinį mūsų praeičiai nušviesti, tik gaila, kad jie taip maža dėmesio kreipia į šį visais atžvilgiais įdomų kraštą. Aš, praleidęs Gudų girioje nemažą ir gražiausią savo gyvenimo dalį, su šautuvu rankoje ją išbraidžiojęs skersai ir išilgai, turėjau progą pakankamai gerai susipažinti su giria ir su jos gyventojais bei jų papročiais.

Šio krašto žemė buvo nederlinga, gyventojai, primityviai ją apdirbdami, nuolat skurdo. Jie sėdavo rugių, sodindavo bulvių ir iš hektaro gaudavo apie 2,5 cnt grūdų ir ne ką daugiau prikasdavo smulkių bulvyčių. Sėdavo nemaža grikių. Atsimenu, tie žydintys ir kvapūs grikių laukai, ypač gerai matomi nakties metu, man palikdavo gilų įspūdį. Savo sunkiai būklei pagerinti sodiečiai turėdavo imtis pašalinių darbų, ypač miško kirtimo ir vežimo. Šiokį tokį pajamų šaltinį sudarydavo grybai, uogos, nuo senų laikų užsilikusi medžioklė ir miškinė bitininkystė. Juk ir dabar Merkinė ir Marcinkonys yra garsūs savo grybais ir medumi.

Dar pačioje XIX šimtmečio pabaigoje, vykdamas atostogų arba grįždamas po jų į miestą, turėdavau važiuoti arkliais

* Vardas „Ašašnykai" yra kilęs iš baltarusių žodžio „asočniki". „Asočyc"— reiškia tiksliai nustatyti žvėries ar paukščio buveinę. Šis žodis dar šiandien plačiai vartojamas baltarusių kalboje. Ašašnykų kaimui pradžią davė čia apgyvendinti didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto medžioklės pareigūnai.

apie 60 km į artimiausią Parečės stotį. Kelias ėjo per pačią Gudų girios širdį, ir kiekvieną sykį ji sutikdavo mane kitokiais vaizdais, palikdama neužmirštamų, giliai mano vaikiškoje vaizduotėje įstrigusių įspūdžių.

Važiuojant pavasario atostogų, giria būdavo pasipuošusi laikinais, iš sutirpusio sniego susidariusiais ežeriukais, kvepėdavo gailiais ir marguliuodavo pūkuotomis šilagėlėmis bei juosvomis kulynų galvutėmis.

Grįždamas po vasaros atostogų, negalėdavau atitraukti akių nuo plačių žydinčių viržynų, kur laikėsi spalvotos spungės, šeiriai ir kitos margos peteliškės bei kamanės.

Žiemą vėl kitoks vaizdas. Siauras keliukas vingiuoja čia per tankų, aukštyn išbėgusį jaunuolyną, kurio medeliai sniego naštos vietomis prilenkti prie pat žemės, čia pro tamsias senas egles, kurių nusvirusios sunkios šakos užstoja net patį keliuką ir sniegu apiberia važiuojančius keleivius. Sparčiai lekia per mišką mūsų rogės, ir monotoniškai žvanga skambaliukas, prikabintas prie arklio pavalkų. Ištisas valandas tekdavo šitaip važiuoti mišku — kartais dieną, linksma, giedra nuotaika, kartais naktį, keičiantis fantastiškiems vaizdams ir svajojant apie būtus ir nebūtus dalykus... Tamsią žiemos naktį važiuodavome su žibintu, ir tuomet galva būdavo dar pilnesnė fantazijos. Bet ypatingą įspūdį mano vaikiškoje vaizduotėje sukeldavo didžiulės senos pušys, augančios čia viduryje jaunuolyno, čia kur nors aikštės pakraštyje arba net ir pamiškėje. Tai buvo milžinai, ūgiu ir amžiumi žymiai pralenkę savo seseris. Jų kamienas, storas ir lygus, aukštai, prie šakų vainiko, rausvas, saulėtekio metu atrodydavo lyg paauksuotas. Jų viršūnės buvo išsikerojusios nepaprastai storomis, keistai susirangiusiomis, dažniausiai nusvirusiomis šakomis. Šie prakilnūs girios milžinai mane veikė savotiškai. Prieš juos jaučiausi mažas lyg musė; drauge būdavau kupinas pagarbos ir baimės. Atsimenu, vieną sykį aš, pirmos klasės gimnazistas, važiuodamas iš miesto namo ir išsiilgęs gamtos grožybių, iššokau iš vežimo, ir, apsidairęs, ar kas manęs nemato, pabučiavau vieną aukštą pušį su tokia gilia pagarba, kaip kad bučiuodavau savo senelės raukšlėtą, suvytusią ranką.

Vietomis miškas retėdavo, ir prieš akis iškildavo platūs smiltynai arba dideli ežerai. Turbūt tie ežerai buvo žuvingi,

Sakalo (Falco)
snapos
Vanago (Accipiter)
snapos

nes kartais susitikdavome žuvų prikrautus vežimus, o vieną kartą mačiau vežant tokį didelį šamą, kad net jo uodega kabojo užpakaly vežimo. Daug būta ir vėžių, nes Parečės stoties prekių skyriuje kartais knibždėte knibždėdavo jų prileisti maišai, iš kur sklisdavo savotiškas šlamesys.

Važiuodami į stotį, ypač pavasario atostogų metu, kartais sutikdavome medžiotoją, nešiną stambiu kurtiniu ar juodu kaip anglis raudonbruviu tetervinu. Tai būdavo dažniausiai kurio nors girios kaimo gyventojas, apsiavęs vyžomis, apsivilkęs šviesiai pilka gunčia ir pasikabinęs per petį menką vienvamzdį pistoninį šautuvą. Tuomet dar nesupratau, kad medžioklė yra jo pragyvenimo šaltinis, o tik su pavydu žiūrėdavau į tokį medžiotoją ir toli jį lydėdavau akimis.

Pasiekęs aukštesniųjų gimnazijos klasių, ėmiau vykdyti savo vaikišką svajonę — išvaikščioti Gudų girią, pagyventi joje robinzonišku gyvenimu su kuprine ir šautuvu ant peties, su degtukų dėžute ir druskos sauja kišenėje. Taip ir prasidėjo artimesnė mano pažintis su šiais išsvajotais miškais.

Ypatingas vaikiškas savigarbos jausmas neleisdavo man naudotis jokiu komfortu. Turėjau vykti tik pėsčias, lengvai apsivilkęs, iš namų nesinešti jokio maisto, o valgyt tik tai, ką sumedžiosiu ir išsikepsiu ant laužo. Miegoti irgi turėjau prastai, pasiklojęs eglišakių ir samanų. Mane turėjo lydėti mano šuo, o iš prabangos dalykų galėjau pasiimti vien degtukų ir druskos, be to, skardinę „kvortą" vandeniui išsivirti. Buvau nutaręs nesilaikyti nei kelio, nei takų, o vadovautis vien saule ir žvaigždėmis. Svarbu taip pat, kad keliaujant pasitaikytų kliūčių — pelkėtų upių, raistų ir kt.

Pirmąją savo kelionę pradėjau nuo Bastūnų stoties ir ėjau į vakarus per Dubičius Gardino link. Ši sritis, be kita ko, domino mane tuo, kad Dubičiuose kadaise yra buvusi didžiojo Lietuvos kunigaikščio Vytauto medžioklių pilis, o aplinkinės pelkės ir miškai — jo medžioklių vietos. Gana aukštame kalnelyje ligi šiol dar išliko tos pilies pėdsakų, o aplink juos tais laikais augo labai stori seni ąžuolai. Iš to kalnelio galima buvo matyti seklų pelkėtą Pelesos ežerą ir vingiuotą dumbliną Pelesos upę, toliau — plačias, sunkiai išbrendamas pelkes, kur perėdavo gervės, o rudenį ir pavasarį sustodavo jų didoki pulkai. Pavasarį pelkių pakraščiuose burbuliuodavo tiek te-

tervinų, jog atrodė, lyg vanduo kunkuliuotų katile. Klampynėse bliaudavo perkūno oželiai, ore vartaliodavosi pempės, rodydamos it sniegas baltą sparnų pamušalą ir krūtinę.

Pilies kalno papėdėje buvo gana seklus ežeras, gausiai prižėlęs augalijos. Į jį tekėjo Pelesos upė, o iš jo — Ūla. Dėl savo tamsaus vandens ir gausybės vandens lelijų, tankiai užklojusių visą ežerą, jis man atrodė pilnas paslapčių ir romantikos. Dumblėtame ežero dugne buvo daug ungurių, o žvejai savo tinklais kartu su žuvimi ir dumblu ištraukdavo kadaise tose vietose gyvenusių elnių ragų. Šis ežeras toks buvo dar 1901 metais. Dabar ežero nebėra, jo jau nebebuvo 1919 metais; dabar toje vietoje — šienaujama pieva.

Netoliese buvo kitas toks pat ežeras — Dubas. Anais laikais iš jo tekėjo vienas Ūlos intakų, kurio pradžioje nuo senų senovės buvo pastatyti žuvims gaudyti „jėzdai" (perkolai). Vėliau kažkam prireikė tuos „jėzdus" pašalinti, ir visas Dubo ežeras ištekėjo į Ūlą ir Merkį. Dabar šioje vietoje žaliuoja didelė graži pieva, visa pribarstyta moliuskų kiautų, aiškiai bylojančių apie kadaise čia buvusį ežerą. Štai mano amžiuje Lietuvoje yra išnykę du ežerai — apie tai verta žinoti ir mūsų geografams *.

Norint iš Dubičių patekti į Katros pakrantes, reikia keliauti per pačius pelkynus, apaugusius smulkiais beržynėliais, karklynais, švendrynais. Medžiai ir krūmai čia gana skysti, o tarp jų auga sodrios viksvos.

Pati Katra irgi savotiška, bent savo aukštupyje. Vietomis sunku pasakyti, ar čia upė, ar čia pelkė, nes joje vanduo beveik nejuda; be to, ji suskyla į pertakus, krantai smarkiai liumpsi, o plūduriuojančioje plutoje kai kur matyti tarytum langai. Tuos langus paprastai užstoja karklai ir aukštos viksvos, dėl to sunku juos įžiūrėti ir lengva į tokią klampynę įsmukti. Nuo pat aukštupio iki Zubravo kaimo — nė vieno tilto, tik kartais permestas siauras lieptelis, slidus ir apipuvęs; reikia gero gimnasto vikrumo, kad galėtum pereiti į kitą pusę. Bet man tais laikais ir tokie liepteliai nebuvo reikalingi. Miškiniam žmogui, kokiu aš save vaizduodavausi, nederėjo ieškoti tiltų

* Pastaraisiais metais smarkiai senka ir, be abejo, greit išnyks netoliese esantis Mataros ežeras.

ar lieptų. Nusirengęs surišdavau visus savo drabužius su šovinine į vieną gniužulą, užsidėdavau ant galvos ir, ranka iškėlęs šautuvą, brisdavau, o kur reikėdavo, plaukdavau per upę. Tuomet buvau labai patenkintas, nes žinojau daug medžiotojų, kurie tokiu atveju būtų ieškoję liepto ar laivelio.

Abiejose Katros pakrantėse telkšo sunkiai išbrendamos pelkės, iš pradžios iki Berštų kaimo, o toliau, kartais su pertraukomis,— iki Nemuno.

Anais laikais Katros pakraščiuose galima buvo matyti dubeltų tuoktuvių. Dubeltas — tai ypatingas paukštis, kuris medžiotojų buvo labai vertinamas. Vėliau jis visur mūsų krašte išnyko, ir paskutines dubeltų tuoktuves man teko stebėti tik Merkio ir Katros paupiais. Atsimenu, pirmą kartą dubeltų tuoktuves man parodė du broliai Fedaravičiai, vietiniai valstiečiai, šaunūs medžiotojai iš Zubravo kaimo.

Dubeltas yra artimas slankos ir perkūno oželio giminaitis. Turi tokį pat kaip jie ilgą snapą ir panašias plunksnas, bet jų tuoktuvės visai skirtingos. Susiradę lygią aikštelę vidury pelkės, saulei leidžiantis, čia ima rinktis šie ilgasnapiai, o temstant prasideda tikri sportiniai žaidimai. Patinukas užriečia galvą atgal, išskečia uodegą, kiek nuleidžia sparnus, ir pasigirsta jų keisti, su niekuo nepalyginami, balsai. Iš pradžios girdėti reti, trumpi garsai, paskui jie darosi vis dažnesni, kol pagaliau pradeda virpėti. Bet staiga viskas nutyla, ir atrodo, kad paukščius kas pabaidė, tačiau tik trumpam laikui, nes greitai pasigirsta vėl tie patys balsai. Protarpiais vyksta muštynės, vienas patinukas puola kitą, bado jį snapu, pešioja plunksnas, vydamas iš kovos lauko. Patelės paprastai laikosi atokiau ir stebi kovą. Prieš vidunaktį kautynės nurimsta, bet auštant vėl prasideda iš naujo.

Prisimenu, kai pirmą kartą man teko stebėti šias įdomias tuoktuves. Mudu su Fedaravičium gana patogiai sėdėjome paskubomis padarytoje palapinėje, ir, kai pradėjo rinktis dubeltai, aš ėmiau smarkiai nerimauti. Stebėjausi savo draugo šaltakraujiškumu, nes, pradėjus rinktis pirmiesiems paukščiams, jo šautuvas dar nebuvo nė užtaisytas, o jam užtaisyti reikėjo daug darbo — tai buvo pistoninis šautuvas. Fedaravičius kažkur vienoje kišenėje turėjo parako, supilto į mažą savo darbo ragutį. Nesiskubindamas jis išpylė ant kairiosios rankos delno

parako žiupsnį, paskui jį suleido į šautuvo vamzdį ir užkimšo „pleituku", tai yra pakuliniu kamščiu. Paskui ilgai rausėsi po savo gilią kišenę, ieškodamas šratų. Pasirodė, kad jie buvo sumaišyti — kartu stambūs, tinkami maždaug ožiui, ir smulkūs dubeltams. Pasisėmęs šio mišinio saują, jis nesiskubindamas ėmė atrinkinėti stambiuosius šratus nuo smulkiųjų ir pagaliau smulkiuosius subėrė į šautuvo vamzdį. Dubeltų tuoktuvės trunka gana ilgai, tad medžiotojams nėr ko skubintis. Mano draugas tai, matyt, gerai žinojo.

Vėliau patyriau, kad geros dubeltų tuoktuvės buvusios apie Ramanavą, pačiame Katros aukštupyje. Vietiniai gyventojai nuo senų laikų buvo įgudę tuoktuvių aikštėse statyti kilpas ir taip šių paukščių daug išgaudydavo. Savo laimikį jie siųsdavo parduoti į Gardiną arba į Varėną. Tai buvo vienas nuskurdusių gyventojų pragyvenimo šaltinių, nes tuo laiku ten buvo poligonas, ir kas vasarą stovyklaudavo artilerija. Žmonės iš to turėjo šiek tiek pajamų, nes Varėnos stovykla buvo stambus maisto produktų vartotojas.

Kai bekeliaudamas vis į vakarus pereini Katros aukštupį, tai pirmiausia pamatai gražų aukštą pušyną, bet toliau miškas darosi vis žemesnis, dirva vis drėgnesnė ir pagaliau virsta plačiu samanynu, apaugusiu retokomis, apykreivėmis, skurdžiomis pušimis, berželiais ir karklais. Tie medžiai, ypač pušys, matyt, kovodami su drėgmės pertekliumi žemėje, vos vos gyvuoja. Pušys čia tesiekia 3—4 metrus aukščio, bet ir tokių nedaug — jų pasitaiko vien aukštesnėse vietose, nedideliuose kauburiuose, kurie vadinami salomis. Dauguma pušelių tėra vos vieno metro aukščio, apaugusios kerpėmis, sakytum, barzdotos; jų apatinės šakos jau seniai nudžiūvusios, ir tik pati viršūnė atrodo sodriai žalia. Auga jos labai lėtai — gal dešimt, o gal dvylika centimetrų per metus, ir anos keturių metrų pušys — tai tikros senutės, kurioms jau nebetoli galas. Apie tai byloja daugybė šen ir ten riogsančių stuobrių, jau seniai praradusių savo šakas, nusilupusių ir supuvusių. Gal prieš keliasdešimt metų tos senutės dar žaliavo, bet šiandien liko tik jų skeletai, kurie vos vos laikosi stati. Užtenka paliesti juos ranka, užtenka papūsti stipresniam vėjui, ir jie be trenksmo atsigula į minkštas baltąsias samanas. Tuose stovinčiuose lavonuose dažnai pamatysi švelnių, apvalių angų; jos veda

į uoksus, padarytus įvairių paukščių, ypač genių, kuoduotųjų zylių ir kt.

Visas plotas apaugęs vienur baltos, kitur žalsvos ar net rausvos spalvos kiminais, o jų paviršiumi driekiasi dailios spalgenų šakutės, pakaitomis su žavėtino grožio andromeda. Spalgenų ir andromedų žiedai panašūs, švelnios rausvos spalvos, tik spalgenos žiedai guli pačiose samanose, o andromedos stiebai esti iškilę į orą. Rudenį, kai spalgenų uogos parausta, balti samanų kilimai atrodo lyg nuberti raudonais kaip kraujas karoliais.

Dar vienas augalas yra būdingas kiminų raistui — tai gailis. Gegužės mėnesį jis žydi didelėmis, nepaprastai kvapniomis kekėmis, ir jų svaiginantis aromatas plačiai sklinda raiste; gailio net ir lapai turi malonų kvapą.

ČEPKELIŲ RAISTE

Čia aprašomas raistas — tai Gudų girios įžymybė; jo vardas Čepkeliai. Jis gerai žinomas vietiniams medžiotojams, nes tai yra kurtinių ir briedžių būstinė. Jį pažįsta ir aplinkinių kaimų moterys, nes čia jos renka spalgenas.

Vaikščioti Čepkeliuose — savotiškas menas. Žengi per vandens pilnas samanas, tarsi per minkštą patalynę, stengdamasis statyti koją iškilesnėn vieton, ant kupsto. Bet šis iškilumas nieko nereiškia, koja šį kupstą įspaudžia, kaip pūkų priegalvį, o įmintoje vietoje bematant atsiranda vandens klanas. Apskritai, kur atsistoji ar atsisėdi, ten prisisunkia vandens. Kartais, užėjus norui pailsėti ar atsigulti, turi pasirinkti kur nors iškilesnį kupstą, ar geriau tankų gailių kerą. Pagulėti čia galima, bet neilgai, nes netrukus pajunti, kaip iš apačios ima sunktis vanduo. Tačiau „salose" vis dėlto galima rasti sausų vietų.

Čepkeliuose jau iš tolo šen bei ten matyti aukštesnių pušų būreliai, o tarp jų, ypač rudenį, išsiskiria beržai ir paraudusios epušės. Tai smėlėti kauburiukai, gal per metrą ar mažiau iškilę aukščiau samanyno paviršiaus. Radęs tokią salą, tikrai gali pasilsėti sausoje vietoje, gali susikurti ugnį ir pernakvoti.

Dažniausiai matai, kad esi čia nebe pirmas, nes apsidairęs pastebi senų ir dar senesnių ugniaviečių, paliktų prieš tave čia nakvojusio „glušatnyko" (kurtinių medžiotojo) ar spalgenų rinkėjo. Tokia sala dažnai esti apaugusi viržiais ir rudeniop, kai jie sužysta, atrodo kaip ištisas violetinis kupstas. Ten dažnai užtiksi variu spindinčių gluodenų, gražių žalsvų žalčių ir margų, kaip lietuviška juosta, gyvačių.

Iš visų mano Gudų girioje praleistų naktų man ypač atmintina viena naktis Čepkelių raisto saloje.

Ėjau nuo Dubičių Musteikos kaimo link. Neskubėjau, nes buvo vasara ir nakvoti buvo galima bet kur. Radęs gražią, nors ir mažytę, vos keliasdešimties kvadratinių metrų salelę, nutariau apsinakvoti. Visų pirma prisirinkau kuro laužui, o jo buvo daug, nes, be viržių, kuriais visa salelė buvo tirštai apaugusi, aplink visur styrojo seniai mirusios ir net sutrūnijusios pušys ir beržai, o kita tiek jų gulėjo ant žemės; gulintieji buvo šlapi, todėl rinkau tik stačiuosius. Darbas buvo nesunkus, nes medžiai vos vos laikėsi. Patalą pasiklojau iš viržių; tam reikalui šis augalas labai tinka: jis minkštas ir tamprus. Kai tik sutemo, tuojau suliepsnojo mano laužas.

Kas nepažįsta tų saldžių valandų, kai atsidūręs toli toli nuo žmonių triukšmo, atrėmęs šautuvą į medį, atsiguli prie laužo. Tada atrodo, kad naktis ateina staiga, nes žvilgsnis, nukreiptas nuo ugnies į šalį, susiduria su visiška tamsa. Pasirėmęs smakrą, rodos, žiūrėtum ir žiūrėtum į degančius pušų stuobrius, klausytum, kaip pokši nuodėguliai ir cypia drėgnesni kamienai! Tarytum bičių spiečius, kyla aukštyn kibirkštys, besimaišydamos su dūmais, dažnai gęsta ir tik kai kurios pasiekia aukštybes, kad ten irgi užgestų... Vėjas aptilo, viskas nurimo, tik kažkur artimoje saloje retkarčiais ūbauja pelėda, ir vėl ramu. Bet štai iš tamsumos išneria didokas paukštis ir tyliai, kaip šmėkla, padaręs aplink laužą keletą posūkių, vėl išnyksta nakties tamsumoje. Tai lelys. Šį būdingą spygliuočių miškų naktinį paukštį prie ugnies atviliojo stambios plaukuotos peteliškės.

Miegas tokioje aplinkoje esti nestiprus; tai ne miegas, bet snaudulys, nes pažadina kiekvienas, nors ir mažiausias, šlamesys. Iš ryto pabundi anksti, nes prieš auštant dažnai pakyla vėjelis, sušlama pušys, pranešdamos, kad jau diena. Nebelieps-

noja laužas, tik raudonos žarijos žaižaruoja iš po baltų pelenų. Blėsta žvaigždės, tik viena aušrinė spindi, nusileidusi žemai, vos nesiekdama tolimo juodo miško. Pradeda atgyti paukščiai, ima giedoti rudoji devynbalsė. Šis ankstyviausias paukštelis, kai dar tebėra tamsu, skelbia auštantį rytą. Praeina dar kelios minutės, ir vėl girdžiu ančių kvaksėjimą; pasirodo, kad netoli mano nakvynės būta nedidelio ežerėlio. Iš daugybės ančių balsų suprantu, kad jų ištisas pulkas čia praleido naktį arba atskrido tik prieš aušrą. Štai suskardena aukštas, veriantis balsas. Pažįstu jį — tai sakalas keleivis. Ne vienas, bet du balsai girdėti — čia ir ten. Be abejo, jie čia atskrido ančių medžioti. Stvėręs šautuvą, einu ir už šimto metrų pabaidau nuo kupsto sakalą. Ant kupsto guli jau be galvos, iki pusės apipešiota, dar šilta antis. Šis radinys man labai pravertė — aš baigiau jį pešioti, apdorojau ir, pridėjęs kelis grybus ir druskos, išsiviriau savo skardinėje kvortoje.

Raudonas saulės skydas jau pasirodė už miško, išryškindamas pušų kontūrus. Palieku salą, einu toliau, bet prieš tai sunaikinu visus savo pėdsakus: anties kaulus, nudegintus degtukus, įmetu į laužą ir patį patalą, tik negaliu sunaikinti ugniavietės. Paprastai man būdavo labai nemalonu rasti miške ar raiste žmonių buvimo pėdsakus — papirosų nuorūkų, kiaušinio kevalų arba taukuoto laikraštinio popieriaus skiaučių, todėl stengdavausi pats nieko nepalikti.

MUSTEIKOS KAIME

Jau ruduo... auksiniais lapais apsigaubęs, putino karoliais pasipuošęs, ožekšnio auskarais apsikarstęs, žemę maitintoją rūkuose paskandinęs, plačiašakes obelis derlium apkrovęs, šaltą rytą pasidabravęs, išgena padebesiais gerves... Tokį nuostabiai gražų rytą man ir teko keliauti per rugienojus, arimus, apsėtus laukus ir kadagynus. Linksmas ir laisvas kaip paukštis smarkiai žengiau per voratinkliais apraizgytas ražienas, ūkuose paskendusius klonius ir rasos lašeliais spindinčius želmenis.

Po kelių valandų jau buvau girioje, o vakare, pasiekęs Musteikos kaimą, tiesiai nuėjau pas savo bičiulį Tamošių Gaidį.

Jis drauge su greta gyvenusiu savo broliu Martynu ir kaimynu Jokūbu Sakavičium buvo nuolatinis mano medžioklių dalyvis.

Mūsų buvo ketvertas. Tamošius buvo ypatingo būdo žmogus — toks, kokių dažnai pasitaiko didelių miškų gilumoje. Jis nešnekus, ramus ir santūrus. Ko nors paklaustas, atsako ne iš karto, bet pagalvojęs, pirma patraukia dūmą iš savo didelės lenktos pypkės. Išklausęs kokį pasiūlymą, jis paprastai tylėdavo, ir nežinodavai, ką jis galvoja. Iki mūsų pažinties buvau girdėjęs, kad jis geras medžiotojas, todėl, nutaręs su juo susipažinti, vieną vėlyvą vakarą atėjau pas jį ir pasiūliau rytojaus rytą pamedžioti. Tamošius nieko neatsakė, ir aš nežinojau, kaip jį suprasti. Bet, pernakvojęs jo seklyčioje ir rytą nuėjęs į kitą namo galą, jį radau visiškai pasiruošusį medžioklei ir belakinantį savo gauruotą šunį. Medžioklei pasisekus, jis tapdavo kalbesnis. Kai mes, nušovę kokį žvėrį, susikurdavome ugnį, norėdami pasišildyti ir pailsėti, Tamošius kalbėdavo jau daugiau, tiesa, lėtai, su pertraukomis, vis rūkydamas savo pypkę. Jo nuotaika, man atrodė, buvo visuomet vienoda, ir aš jo nemačiau susijaudinusio. Tik kai jis išgirsdavo skalijant šunis miške arba kai pasigirsdavo kurtinio giesmė, tuomet jo akys sužibėdavo, o judesiai darydavosi greitesni, bet tikslūs ir nestaigūs. Jis buvo aukštesnis negu vidutinio ūgio, sausas, bet fiziškai stiprus. Tamošius turėjo visiems Gudų girios gyventojams įgimtą savotišką eiseną. Jis eidavo gana dideliais žingsniais ir, rodos, neskubėdamas greit apeidavo didelius miško plotus. Kaip ir visi girios gyventojai, jis avėdavo iš karnų pintomis vyžomis, todėl jo eisena buvo lanksti ir tyli, kaip lapės ar lūšies. Tik sekmadienį ar turgaus dieną, kai važiuodavo į Merkinę arba Marcinkonis, apsiaudavo auliniais batais. Jis puikiai žinojo, kur ir kada stovyklauja briedžiai arba ganosi stirnos, kur pasisuko vilkas arba kiaunė. Mokėdavo pamėgdžioti paukščių balsus ir tuo būdu „kirkydavo" per tuoktuves teterviną, kvaksėdamas, kaip kvaksi tetervė. Išgirdęs šį balsą, tetervinas neabejodamas pakildavo iš vietos ir skrisdavo ten, iš kur būdavo girdėti balsas. Man pačiam teko nušauti Tamošiaus prišauktą tetervinį. Tokiu pat būdu pavasarį jis mokėdavo privilioti gražųjį žaliagalvį gaigalą.

Tamošius turėjo dvejetą vaikų: paauglį sūnų Miką ir dar mažą dukrelę — Malvinulę. Sūnus buvo panašus į savo tėvą —

toks pat miško žinovas — ir žadėjo būti geras medžiotojas. Deja, 1919 metais užėjus pilsudskininkams ir jiems pagrobus šią Lietuvos dalį, Mikas buvo vieno pilsudskininko nušautas.

Savo dukrelę Tamošius labai mylėjo: parėjęs iš miško ir nusivilkęs medžioklės drabužius, jis paimdavo ją ant kelių, sakydamas: „Eikš, Malvinule, pasmylausim!" O ji savo rankutėmis glostydavo jam veidą. Vieną kartą, kai Malvinulė sirgo ir reikėjo ją prikalbinti, kad valgytų, Tamošius pasirodė mokąs netgi švelniai juokauti. „Kramcyk, Malvinule,— tarė tėvas, norėdamas prajuokinti mergaitę,— ve, kacinys žuro * ing tavi, juokiasi". Tuomet jis buvo visai nepanašus į tą šaunųjį medžiotoją, kokį aš jį matydavau miške.

Be dviejų jau minėtų vaikų, Tamošiaus namuose gyveno dar keliolikos metų mergaitė, vardu Elžbieta. Ji buvo Gaidžių giminė, našlaitė. Šeimoje ją mylėjo kaip tikrą dukterį.

Elžbieta buvo liekna ir grakšti, taisyklingo apvalaus veido, šviesiais plaukais, didelėmis melsvomis kaip linų žiedai akimis, turėjo mažas rankas ir kojas. Ji buvo rimta ir protinga, be to, labai darbšti.

Pro pat Gaidžių namus teka upelis — jo vardas Musteika, kaip ir paties kaimo. Rudenį Musteika atrodė nusekusi, nes praėjusi vasara buvo sausa. Bet kai balandžio mėnesį aš čia buvau „glušekauc" (kurtinių medžioti), tai ją radau visai kitokią. Pasipūtusi, nesuskaitomais vingiais varė savo tamsųjį vandenį į Grūdą, o ši — į Merkį toje vietoje, kur palei krantą išsirikiavęs stovi Puvočių kaimas. Vandeniu plaukia rusvos skiedrelės, matyt, iš ten, kur žiemą aukštupyje buvo kertami juodalksniai. Plaukia baltos putos ir begalinė daugybė alksnių sėklų.

Netoliese tiltas, nedailiai iš apvalių rąstų sukrautas, nesandarus, kuprotas. Prie tilto — lenta, kurios vienas galas užmestas ant kranto, o kitas remiasi ant dviejų į upės dugną įkaltų kuolelių. Einu tiltu, matau — ant lentos klūpi Elžbieta ir kultuve plaka storus drobinius skalbinius. Pasisveikiname. Jos veidas įkaitęs, rankos melsvai raudonos, ant kaklo senovinio darbo tamsaus gintaro vėrinys, o pigios mėlynos šukos prilaiko plaukus. „Kad būtai ce buvis, būtai nušovis didziulį

* Taip Musteikoje tariamas žodis „žiūri".

lydekų... ve, kaip mano kultuvė",— tarė ji. Tikrai dabar lydekų nerštas, ir jos keliauja Musteikos aukštupiu.

— Kiek tau metų, Elžbieta?— paklausiau ją.

— Anu dzien dėdzienė porino, ku trylikci.

— O aš mislinau, ku penkiolikci,— atsakiau.

Kartais Elžbietos nėra namie visą dieną iki pat vakaro. Ir taip keletą dienų paeiliui. Miške ji gano karves kartu su kitais piemenimis. Elžbieta išeina iš namų anksti, vos auštant, ant peties nešina krepšiu su duona ir žaliomis bulvėmis, kurias išsikepa miške.

Tą pavasarį buvo gražus oras ir labai geras slankų traukimas, todėl vakare, saulei dar nenusileidus, eidavau slankauti. Ypač geras traukimas buvo „pas Kvajalę", gražiame mišriame miške, kur tarp kalvų tįsojo raistai, šiuo laiku patvinę nuo sutirpusio sniego, ir atrodė kaip ežerėliai. Eidamas medžioti slankų, sutikau miške Elžbietą: ji ganė karves drauge su keliais kitais piemenukais. Liesos, daugiausia žalmargės karvės, dar nepasitaisiusios po žiemos, iki kelių įbridusios stovėdavo tokiame ežerėlyje, kartais net panerdamos visą snukį, nes kaip tik raistuose, pačiame vandenyje, pradeda želti pirmoji sodri žolė. Manau, kad tik Gudų girios karvės ir buvo prisitaikiusios prie tokios ganyklos.

Paprašiau Elžbietą, kad mane palydėtų „pas Kvajalę". Ji mielu noru sutiko, bet sakė, kad reikia kitų piemenų atsiklausti, nes čia tokia piemenų etika: jeigu vienas nori laikinai pasišalinti, tai turi paprašyti kitus, kad jį pavaduotų. Sutikimą gavome tuojau ir linksmi, nieko nelaukdami, nužingsniavome.

Prie slankų buvo dar per anksti, todėl mudu ėjome iš lėto, gyvai šnekučiuodami, kol pradėjo leistis saulė, kuri, raudonai nudažiusi mišką ir raistus, pasislėpė už horizonto. Štai knarkdama ir cypdama pralėkė viena slanka, kita... vis per toli šūviui. Dar viena, arti. Nuaidi mano šūvis, atsiliepia toli tamsiuose miškuose apie Kabelius, Ašašnykus..., o į vandenį įstriža linija krinta mano paukštelis. Noriu eiti paimti, bet dar dairausi, kur geriau įžengti į vandenį, ir, kol apsigalvoju, Elžbieta basa jau įbrido į šaltą vandenį ir matau, grįžta, abiem rankom priglaudusi paukštelį prie savo krūtinės, kaip paprastai daro mergaitės, nešdamos kokį malonų daiktą. Visai sutemus grįžtame namo.

Kitą vakarą savo seklyčioje ant lango radau dubenį, pilną dar nepražydusių, žilais plaukeliais apsigaubusių šilagėlių. Jos buvo gražiai įmerktos į vandenį ir apkaišytos žaliomis samanomis bei bruknių šakutėmis. Vakar vakare, grįžtant iš miško, užėjo kalba apie šias šilo gėles ir aš pasakiau, kad tai yra gražiausia ir mieliausia man gėlė. Supratau, kad tai jos dovana, mielos šviesiaplaukės, linaakės piemenukės.

BRIEDŽIO MEDŽIOKLĖ

Kai atvykau į Musteikos kaimą, buvo stojusios gražios rudens dienos. Lietuvoje vasaros metu kartais esti ne koks oras — lyja ir būna šalta, bet ruduo dažnai atsilygina, ir rugsėjo mėnesį ilgesnį laiką užtrunka saulėtos šiltos dienos. Taip buvo ir aną kartą. Kai aš dabar kartais Zoologijos muziejuje nagrinėju per visą savo gyvenimą surinktą paukščių kolekciją, man dažnai patenka į rankas prieš 50 metų nušauti paukščiai su etikete, kurioje pažymėta Gudų giria, Čepkeliai, Musteika, Zubravas ir t. t. Tuomet su kiekvienu paukščiu mano sąmonėje iki smulkmenų pabunda anų gražių rudens dienų pergyvenimai. Atsimenu, kad tą rudenį nepaprastai užderėjo grybai, ir bent pusė kaimo moterų ištisas dienas, neištiesdamos nugarų, praleisdavo miške, o vakare vyrai vežimais turėdavo vežti namo visos dienos laimikį. Bet darbas ir tuomet nesibaigdavo, nes reikėdavo gražiai apdoroti grybus, suverti ant siūlų ir džiovinti krosnyje. Tuo laiku buvo ir bulviakasis. Dalis moterų, o taip pat ir vyrai, kasė ir vežė namo smulkias, smėlėtoje dirvoje menkai užderėjusias bulveles. Man toks sutapimas buvo neparankus, nes mano draugai medžiotojai buvo irgi labai užimti, o valstietį atitraukti nuo užėjusių sezoninių darbų — nelengva. Man irgi rūpėjo sezoninis darbas: rugsėjo mėnesį vyksta briedžių ruja. Kaip tik šiuo metu tie puikūs mūsų miškų žvėrys darosi neramūs, nebaikštūs, kartais net iki įžūlumo drąsūs. Tada jie ir pasiekia savo aukščiausią grožį — jų ragai būna visai užaugę ir apsivalę. Gražiausi briedžiai nušaunami šį mėnesį, ir, pagal senas Lietuvos medžioklės tradi-

cijas, šį mėnesį jų daugiausia medžiojama. O man rūpėjo nušauti briedį, didelį patiną gražiais mentėtais, bronzinės spalvos ragais.

Nuo pat mažų dienų briedžiai buvo mano svajonė, ir aš apie juos girdėdavau daug pasakojimų, kuriuos dar papildydavau savo vaikiškoje vaizduotėje. Atsimenu, kad dar Aleksandro III laikais, likviduojant grafo Augusto Potockio Horodnos dvarą, jo miškuose vyko besaikės medžioklės, ir vienas įvykis įstrigo mano atmintyje. Kartą tokioje medžioklėje smulkus šių didikų dvariškis, regis, kambarinis tarnas, kažkur netoli Saltoniškių, Pelesos upės pakraščiuose, nušovė milžinišką seną raguotį. Čia ir prisiminiau savo senelio pasakojimus, kartojamus dešimtis kartų, kaip mano prosenelis, Tamošius Ivanauskas, vieną rudenį, užėjus briedžių rujos laikui, nušovė didelį patiną, užklydusį net į kopūstų daržą. O keliasdešimt metų vėliau, mano senelis, irgi aistringas medžiotojas, kartu su sūnumi, mano tėvu, vos 14 metų vaiku, bemedžiodamas nusibastė net iki Lunos miškų Nemuno pakraštyje. Kai po ilgos nesėkmingos medžioklės mano senelis kartu su sūnumi iš nuovargio atsigulė ir užmigo miške, staiga jį pažadino nuaidėjęs artimas šūvis. Šovė mano tėvas, atidundėjusio briedžio prikeltas... Už keliasdešimt žingsnių gulėjo nušautas puikus, senas raguotis.

„Dabar atėjo laikas ir mano svajonėms išsipildyti,— galvojau sau,— toks puikus ruduo ir pats briedžių rujos laikas." Vėl susirenka mūsų ketvertukas: abudu broliai Gaidžiai, Sakavičius ir aš. Kad tokia medžioklė pasisektų, svarbu buvo žinoti vietas, kur pabaidytas žvėris nueidavo, o mūsų Tamošius buvo didelis šio dalyko žinovas.

Aušo gražus, truputį ūkanotas rudens rytas. Išvykau su trimis nuolatiniais savo medžioklės draugais. Jau patys pirmieji žingsniai lėmė mums laimę, nes, tik išėjus iš kaimo, šunes pakėlė kiškį, kuris šoko skersai kelio. Vos spėjęs įdėti šovinius, iš karto nušoviau jau perbėgusį kelią ir nykstantį tankumyne ilgaausį.

Turėjome porą šunų: vienas skalikų veislės, antras — neaiškios veislės ir spalvos, užsukta uodega, gauruotas, suveltais plaukais, su ištisu veltiniu nusišėrusių, bet prikibusių prie kūno plaukų. Jo specialybė buvo kaip tik briedžiai; radęs šį

žvėrį, šuo ne tik neatstodavo nuo jo visą dieną, bet dar stengėsi sulaikyti, kad duotų laiko prieiti medžiotojui...

Perėjome Didžiąją balą, palikdami nuošalyje Zervynų ežerėlį, ir pasukome į šiaurę Lynežerio link. Smėlėtas sausas pušynas pamažu ėmė keistis, pasirodė berželiai, karklynai, ir pagaliau įėjome į garsųjį Čepkelių raistą. Darėsi jau šilta, nes saulė pakilo aukštai, o drėgmės prisotintas oras neleido prakaitui garuoti. Mes išsiskirstėme. Trys atsistojo „gyslose", o Tamošius nuvedė šunis ten, kur, jo manymu, turėjo stovėti briedis. Aš likau vienas. Praėjo pusvalandis, valanda. Diena buvo iš tiesų graži; viena tų dienų, kurios duoda daugiau, negu iš jų laukiama, ir todėl nepaprastai ramina žmogaus širdį. Po kojomis baltos, vandens prisisiurbusios samanos, o jose, kaip kraujo lašai,— spalgenų uogos. Aplinkui berželiai jau gerokai pageltusiais lapais, oras mėlynas mėlynas, o jame plaukioja balti voratinklio siūlai. Aukštai žydrynėje vartaliojasi du ereliai, čia kyla aukštyn, čia, suglaudę sparnus, lyg akmenys krinta žemyn, kad vėl ištiestų sparnus ir pakiltų. Girdėti jų balsai, panašūs į mažų šuniukų skalijimą... Tik štai iš tolo, rodos, pasigirdo šunes... jau aiškiai girdėti. Varo. Bet varymas savotiškas, tai ne aistringas skalijimas, kaip kad būva pakėlus stirną arba kiškį. Tai skalijimas, kuris kaskart vis labiau pereina į piktą lojimą, lyg puolant žmogų.

Dabar aišku — varo briedį. Jis eina nesiskubindamas, dažnai sustodamas, ir tuomet šunes valandėlę nustoja skaliję arba tik retkarčiais suloja. Jau arti. „Tamošius mane gerai pastatė",— pamaniau sau. Bet štai kažin dėl ko ir briedis, ir šunes pakrypo į šalį, aplenkdami mane. Buvau benusimenąs, bet, va, paėjėjęs porą šimtų žingsnių, briedis vėl sustojo, ir išgirdau šunis lojant vietoje. Pasileidau bėgti, taikydamas žingsnius taip, kad nelojant šunims eičiau kuo tykiausiai. Esu jau arti, bet šunes tyli. Bijau pasijudinti. Štai vėl suloja, ir matau šunį, o dešimt žingsnių nuo jo, už tankios eglelės, keturias šviesias grakščias briedžio kojas. Paties žvėries nematau — užstoja šakos. Ar su ragais, ar be ragų?— Štai klausimas, kuris turi nulemti mano laimę, ir, rodos, atiduočiau porą gyvenimo metų, kad tik čia būtų raguotis. Žiūriu akylai ir pamatau ausis, o greta jų — porą ragų. Šūvis į mentę. Pora milžiniškų šuolių, sudunda žemė, sutreška lūžtančios šakos...

Mentelieji ragai
Šakotieji ragai
Briedžio (Alces alces) ragai

Viskas išnyko, tegirdėti aistringi šunų balsai. Bet jie truko neilgai, ir vėl viskas nutilo. Šunes sulojo vieną, antrą kartą. Bėgu, kiek leidžia širdis ir kojos. Matau šunis, jie stovi vietoje. Dar arčiau — ir matau — tankumyne, atsirėmęs galva į berželį, guli puikus raguotis.

Turėjome daug vargo, kol apsidirbome su savo laimikiu. Briedis buvo nušautas raiste, gana klampioje vietoje, ir negalėjo būti nė kalbos, kad galima būtų jį iš tenai išvežti. Laimė, už pusės kilometro buvo nedidelis apysausis kauburėlis, vadinamas „Dzieduko kalneliu", prie kurio mažu vežimėliu privažiavo iš Musteikos kaimo tuo reikalu pasiųstas mūsų medžioklės draugas Jokūbas Sakavičius. Vos apie dvyliktą valandą nakties baigėme mėsinėti nušautąjį žvėrį. Kailis su galva buvo toks sunkus, jog, klampodami per samanas, dviese vos pajėgėme atnešti jį į „Dzieduko kalnelį", o mėsą turėjome supjaustyti ir nešioti gabalais. Buvome gerokai išalkę, tai žarijose išsikepėme gabalą kepenų, o duonos ir „grudzieliaus" (bulvių košės, čiulkinio) Tamošius turėjo savo drobiniame maišelyje.

Mano draugai, pavalgę ir užsirūkę pypkes, tyliai sėdėjo ant šiekštos, žiūrėdami į ugnį. Apie ką jie šiuo metu galvojo? Ar apie savo bites senose dravėse, ar apie bulves, kurias šernai iškniso, ar apie savo kūgius Čepkelių raiste?— nežinau.

Praėjo penkiasdešimt metų. Tuomet nupreparuota briedžio galva su 1905.X.9 d. data, nepaisant visų istorinių įvykių, ligi šiol tebepuošia mano darbo kambarį, ir kiekvieną kartą, kai į ją pažvelgiu, gyvai prisimenu visas šios medžioklės smulkmenas, tarsi tai būtų buvę tik vakar...

PAUKŠČIAI — AUGALŲ PLATINTOJAI

Tų metų rudenį turėjau gerą progą stebėti girių paukščius ir vis papildyti savo rinkinius. Ruduo, kaip ir pavasaris, šiuo atžvilgiu labai patogus laikas. Paukščiai esti jau visai išsišėrę ir turi pilną gražų apdarą. Rudenį per mūsų kraštą skrenda daugybė šiaurės paukščių, bet jie sustoja vien tinkamose vie-

tose. Iš karto pagausėja ir riešutinių. Jų pas mus galima aptikti dvi rūšis: europinę ir sibirinę. Pirmoji retkarčiais peri ir Lietuvoje, bet šiaip jos išplitimo židinys yra Europos šiaurės miškai, iš kur rudenį užplūsta ir mūsų kraštą, nukeliaudama iki vidurinės Europos. Pagrindinis šių paukščių maistas yra riešutai. Pasidėjusi riešutą ant šakos ir prilaikydama jį abiejų kojų pirštais, riešutinė kala savo stipriu snapu, kol pasiekia branduolį. Radusi riešutų daugiau, negu gali sulesti, riešutinė susikiša juos į savo gūžį ir nešiojasi, ieškodama tinkamos vietos jiems paslėpti. Gūžyje telpa apie 10 nemažų riešutų. Tokį apkrautą paukštį galima iš tolo pažinti pagal kaklo storumą. Savo atsargas riešutinė paslepia žemėje, po samanomis, visokiuose plyšiuose ir turbūt dažnai apie juos pamiršta; taip ji išplatina lazdynus.

Tą rudenį Gudų girioje pasirodė nemaža sibirinių riešutinių — paukščių, panašių į mūsų riešutinę, bet ilgesniu laibu snapu. Šis paukštis kai kuriais metais leidžiasi į vakarus ir aplanko net Centrinės Europos kraštus. Savo tėvynėje jis maitinasi sibirinės pušies („kedro") riešutais, kurių kevalas nėra kietas, todėl ir šio paukščio snapas yra laibesnis ir silpnesnis; sibirinių riešutinių antplūdis Europoje sutampa su tų riešutų nederliumi Sibire. Jos atskrenda pas mus, varomos bado. Tačiau nėra pastebėta šių paukščių grįžtant pavasarį į Sibirą. Matyt, jų laibas snapas yra per silpnas mūsų kietiems riešutams aižyti, todėl jie negali čia išmisti ir žūva. Gudų girioje mano matytos riešutinės buvo labai nebaikščios — tokie paprastai esti paukščiai, atkeliavę iš mažai apgyventų kraštų.

Kitas šiaurės kraštų svečias, vėlai rudenį apsilankąs Gudų girioje, yra svirbelis. Tai puikus, turbūt vienas gražiausių mūsų paukščių, ūgiu maždaug prilygstąs varnėnui. Jo grakščią galvutę puošia aukštas kuodukas. Svirbelio plunksnų spalvos nepaprastai suderintos: vyrauja rusvai pilka spalva su plačia juoda dėmele pasmakryje, puikiomis geltonomis dėmėmis sparnuose ir uodegos gale. Pažymėtina, kad sparnų plunksnos baigiasi ryškiai raudonomis laibutėmis plokštelėmis.

Svirbelis yra tolimų Europos ir Azijos šiaurės sričių gyventojas, mintąs daugiausia uodais, kurių aibės knibžda tuose kraštuose. Žiemai artėjant, svirbelis, kaip ir daugelis kitų paukščių, leidžiasi į kelionę pietvakarių kryptimi ir tuomet

aplanko ne tik mūsų kraštą, bet ir Europos vakarus. Matyt ir Lietuvoje jie jaučiasi gerai, nes dažnai pasilieka čia žiemoti. Žinoma, svirbeliai turi čia, Lietuvoje, imtis kito maisto negu savo krašte netgi vasaros metu. Lietuvoje jie maitinasi visokiomis uogomis, pavyzdžiui, kadagių, putinų, amalų, bet pirmiausia — šermukšnių uogomis. Svirbelių būrys, pamatęs iš tolo raudonuojančius šermukšnių medžius, tuoj pasuka ton pusėn ir ima godžiai lesti uogas, nepaisydami čia pat esančių žmonių. Net šūvių pabaidyti, svirbeliai, nekreipdami dėmesio į nušautus draugus, tik trumpam laikui pasišalina nuo šermukšnio ir netrukus vėl grįžta gardžių uogų lesti. Aptikę ant medžių gausybę uogų, jie užtrunka čia tol, kol paskutinė uogelė esti sulesta. Jiems padeda dar sniegenos, o kartais ir smilginiai strazdai, todėl iki gruodžio mėnesio šermukšnių uogų paprastai nebelieka.

Visi tie paukščiai, kurie minta vaisiais, yra svarbiausi augalų platintojai; pavyzdžiui, kėkštas išnešioja ąžuolų giles ir tuo būdu platina ąžuolus, riešutinė platina lazdynus, geniai — egles bei pušis, o devynbalsės sėja daug serbentų, aviečių, ievų ir kt. Mūsų svirbelis yra svarbiausias kadagių, šermukšnių ir amalų sėjikas. Sulesę uogas, paukščiai suviršKina vien tik jų minkštąsias dalis, o kietosios dalys, ypač sėklos, lieka nepaliestos ir kartu su mėšlu patenka į žemę. Svirbeliai, būdami nepaprastai ėdrūs ir virškindami labai greit, perdirba, jei taip galima pasakyti, didelius uogų kiekius ir plačiai išnešioja jų sėklas. Ir net yra pagrindo manyti, kad kai kurių augalų sėklos, pabuvusios paukščio žarnose, yra daigesnės. Čia turime vieną ryškų augalų ir gyvūnų tarpusavio „bendradarbiavimo" pavyzdį. Augalas tiekia paukščiui maisto, bet kartu panaudoja paukštį kaip tobulą susisiekimo priemonę savo sėkloms plačiai paskleisti. Šiuo paukščių patarnavimu ypač naudojasi parazitinis augalas amalas, kuris auga ne žemėje, bet medžių šakose — įleidęs į jų medieną savo šakneles, jis siurbia jų sultis. Amalas yra žinomas ir šiaurinėje Lietuvos dalyje, bet dažniau jis pasitaiko mūsų krašto pietuose ir didesnėje Europos dalyje. Lietuvoje jų daugiausia auga beržuose, tuopose, kai kada obelyse. Amalo uogos baltos, su dideliais grūdais viduryje ir nepaprastai lipniu gleivėtu minkštimu. Suspaudus pirštais tokią uogą, tikrai sunku nuo jos atsikra-

tyti, nes ji limpa prie odos, drabužių ir šiaip prie kiekvieno daikto. Matyt šias uogas paukščiai labai menkai virškina, nes jos išeina iš paukščio kūno beveik nepakitusios ir nepraradusios savo nepaprastų klijų. Aš dažnai nušaudavau svirbelių ir rasdavau prie jų plunksnų prilipusių amalų uogų. Svirbeliai, beskraidydami tirštais būriais ir nutūpdami dažniausiai medžių viršūnėse, apšlaksto šakas savo išmatomis, kuriose dažnai esti pusiau suviršintų amalų uogų, o tiksliau sakant, tik apmaigytų ir lengvai limpančių prie kiekvienos šakutės. Kartą (tai buvo balandžio mėnesį, kai paskutiniai svirbelių būriai rengėsi palikti mūsų kraštą) iš nušauto svirbelio vidurių paėmiau porą apviršintų uogų ir prilipdžiau jas prie beržo šakutės. Po kelių dienų lipnios gleivės virto sausa pluta, stipriai prikibusia prie beržo žievės. Atėjęs dar po kelių savaičių, toje vietoje jau radau jaunus amalo augalėlius. Kiek aš žinau, svirbelis ir amalinis strazdas yra vieninteliai amalų platintojai.

Nors svirbelis — nedidelis paukštis, bet jis esti gana riebus ir raumeningas, todėl medžiotojai laiko jį pageidaujamu laimikiu. Jei svirbeliai ilgesnį laiką minta kadagio uogomis, jų mėsa įgyja gardų šių uogų skonį.

Svirbelius medžioti nesunku ir be jokio vargo vienu šūviu galima jų nušauti net keliolika, vis dėlto jie daugiausia buvo gaudomi kilpomis. Tam reikalui naudojami du lankai (dažniausiai iš lazdyno) apie 30 cm skersmens, surišti tarp savęs taip, kad sudarytų keturis vienas kitam priešingus meridianus. Viskas apipinama kilpomis iš arklio ašutų, viduryje pakabinama šermukšnių uogų kekė, ir visas įtaisas už vieno ašigalio pritvirtinamas kur nors medžio viršūnėje. Šimtus tokių spąstų mačiau važiuodamas žiemą per Gudų girią, ypač Berštų ir Musteikos kaimuose, įkeltus į ten augančius senus beržus.

Kitas paukštis, kuriuo labai domėjausi, buvo k r y ž i a s n a p i s. Jis yra sniegenos didumo ir įdomus tuo, kad abi jo snapo pusės ilgos, riestos ir gale kryžiuojasi. Patino apdaruose vyrauja puiki raudona, kaip kraujas, spalva, ryškiausia ant krūtinės ir antuodegyje. Sparnai pilki, šiek tiek rausvi, pilvas balzganas. Patelės apdarai gelsvai žali su pilkos spalvos priemaiša, pilkais sparnais ir uodega.

Lietuvoje gyvena jų trys rūšys. Dažniausiai pasitaiko eglinis kryžiasnapis, rečiau pušinis, o rečiausiai — margasparnis. Di-

džiausias, storiausiu snapu yra pušinis kryžiasnapis. Jis sveria 58—66 g. Mažesnis, silpnesniu snapu, sveriantis 40—50 g, yra eglinis kryžiasnapis. Margasparnis kryžiasnapis turi dvi baltas juostas skersai sparnų. Pastaroji rūšis gyvena Europos šiaurės kraštuose ir Sibire, o kitos dvi paplitusios Šiaurės ir Vidurio Europoje.

Kryžiasnapiai ne tik vieni gražiausių mūsų smulkiųjų paukščių, bet jie įdomūs ir savo papročiais. Svarbiausias jų maistas — pušų ir eglių sėklos. Joms gliaudyti yra pritaikytas jų snapas. Prasižioję ir įkišę snapo galus po kankorėžio žvyneliu, kryžiasnapiai susičiaupia, sukryžiuoti snapo galai atskleidžia žvynelį, ir tuomet paukštis liežuviu išima grūdelius. Darbas eina sklandžiai ir labai greit. Kadangi jis lesinėja dažniausiai medžių viršūnėse, tai juos ir pastebėti ne taip lengva. Pritrūkę šio maisto, kryžiasnapiai kartais aplanko sodus ir daržus. Čia kalbu apie eglinį kryžiasnapį, kuris Lietuvoje geriausiai žinomas. Soduose kryžiasnapiai randa vabzdžių, iš kurių jie ypač mėgsta amarus (*Aphis* — smulkūs, dažniausiai žali vabzdžiai, sukeliantys ant lapų tam tikrus gumbelius). Pragraužę amarų gumbelį, jie sulesa ten pasislėpusius tuos smulkius medžio kenkėjus. Bet mėgsta jie ir kanapes. Įpuolę į kanapių laukelį, kryžiasnapiai, atrodo, dėl gardžiųjų grūdelių užmiršta visą pasaulį. Tuomet jie būna taip užsiėmę savo darbu, kad prisileidžia žmogų per vieną metrą. Prisimenu, man dar mažam esant, į mūsų sodą atskrido ir kanapėse nusileido kryžiasnapių būrelis. Mano tėvas, atsivedęs mane su broliu, aiškino, kas tai per paukščiai. Tėvui pasišalinus, brolis paėmė ploną lazdelę ir sudavęs užmušė vieną paukščiuką. Kryžiasnapių nebaikštumas kai kada tiesiog nuostabus. Pasitaiko, kad iš būrelio nušovus vieną kitą paukštį, kiti net nemano mesti savo darbo. Jie taip pat neatsargūs įvairių spąstų atžvilgiu, ir dėl to gaudyti juos nesunku.

Kryžiasnapiai gyvena būreliais po 10—15 paukščių. Jie labai judrūs, vikrūs, linksmi. Būreliai kaskart pakyla, perskrisdami iš vienos miško dalies į kitą, ir tada nuolat girdėti jų šaukiamieji balsai. Be to, patinėliai gražiai gieda net ir žiemos metu. Radę maisto, jie ima tyliai darbuotis, ir tik dažnai krintąs į žemę kankorėžis išduoda, kur jie triūsia. Tokiose vietose po medžiais galima rasti galybę pribarstytų kankorėžių.

Tačiau įdomiausia kryžiasnapio biologinė ypatybė — tai jo veisimosi būdas, nes kryžiasnapis yra vienintelis mūsų paukštis, kuris peri bet kada. Jų kiaušinių galima rasti ne tik sausio, vasario ir kovo mėnesiais, bet ir kitu metų laiku. Tai dar sykį patvirtina dėsnį, kad paukščiai peri tuo metu, kada apsčiausiai randa maisto. Žiemos laiku kryžiasnapiui eglės sėklos kaip tik yra labiausiai prieinamos. Kadangi šie paukščiai peri net per didžiausius šalčius, jie turi ir kitą ypatybę — ima perėti jau padėję pirmą kiaušinį (to nedaro kiti paukščiai), o patinas nuolat lesina perinčią patelę. Aišku kodėl — kitaip kiaušiniai sušaltų.

Kryžiasnapis yra vienas maloniausių nelaisvėje laikomų paukščių. Jisai ne tik greit pripranta prie žmogaus ir nustoja visiškai jo bijoti, bet netgi taip susigyvena, kad, paleistas laisvėn, vėl grįžta namo. Dažnai tekdavo matyti kryžiasnapių, kurie, visai nepaisydami žmonių, išskrisdavo pro langą, vėl grįždavo atgal ir, apskritai, į žmones kreipdavo tiek pat dėmesio, kiek ir į savo draugus. Net žinomi atsitikimai, kai šie paukščiukai perėdavo namuose. Taip pat yra žinoma faktų, kai prijaukinti paukščiukai parsivesdavo su savim ištisą būrelį savo laukinių draugų. Tik pastarieji, atlėkę prie pat lango, nedrįsdavo skristi į kambarį. Kadangi kryžiasnapis labai išmintingas, tai jį galima išmokyti visokių gudrybių. Dėl to ir „katarinkininkai" išmokydavo juos traukti bilietus. Gaila tik, kad nelaisvėje laikomi kryžiasnapiai praranda savo puikią raudoną spalvą. Šių paukščių narveliai turi būti padaryti ištisai iš vielos, nes jie savo stipriu snapu visai suardo medinės dalis.

ŽALČIAI

Dar vienas gyvūnėlis Gudų girioje nuo senų laikų traukė mano dėmesį. Tai žaltys. Juo labai domėjausi dar tebebūdamas vaikas. Kai, vykstant atostogų ar grįžtant po jų, tekdavo važiuoti į Parečės stotį, pasitaikydavo užtikti žalčių. Pusiaukelėje, pačiame girios pakrašty, buvo Pilaunės karčema, kur sustodavome atsikvėpti, užkąsti ir arklius pasišerti. Pro Pilau-

nę teka Nevišės upelis, o per jį yra tiltas; be to, gana ilgas kelio tarpas sustiprintas jau senais ir apipuvusiais rąstais. Čia ir buvo žalčių buveinė. Gražiomis saulėtomis dienomis jie ten šildėsi įsaulyje, bet, pastebėję žmogų, greit nušliaužda vo ir slapstydavosi sutrūnijusiuose rąstuose. Paskui susekėme dar gausesnę žalčių buveinę. Tame pačiame Pilaunės kaime buvo dervos ir terpentino varykla, o savo produktus ji gaudavo iš pušų kelmų, kurių čia buvo atvežta iš Gudų girios gilumos didžiausios krūvos. Čia buvo tikra žalčių karalystė. Ne tiktai kelmuose, bet ir pačiuose varyklos pastatuose, net tvartuose ir gyvenamuose namuose buvo pilna žalčių, ypač prie pat distiliacijos krosnių, mūrų plyšiuose. Man tai buvo vertingas atradimas — čia žalčių buvo galima prigaudyti dešimtimis. Kai vėliau Petrapilyje suorganizavau mokslo priemonių dirbtuvę, tai iš to šaltinio nuolat parsisiųsdavau žalčių anatomijos preparatams. Įdomu, kad jie ten maža paisydavo žmogaus, šliaužiodavo ant grindų ir apskritai šiuo atžvilgiu buvo panašūs į kitus žmogaus įnamius — tarakonus arba prūsokus. Gudų girioje vėliau radau ir daugiau žalčių gyvenamų vietų ir turėjau progos stebėti jų gyvenimo būdą.

Seni dideli žalčiai turi savo įpročius, nuo kurių nenoriai atsisako. Jie griežtai laikosi pasirinktų vietelių, medžioja tam tikrame plote ir šildosi įsaulyje vis toje pačioje aikštelėje. Bemedžiodamas Musteikos kaimo apylinkėse, dažnai užtikdavau toje pačioje vietoje labai didelį žaltį. Man praeinant, jis ramiai gulėdavo ant supuvusios, pažaliavusios išvartos. Mano medžioklės draugas Tamošius Gaidys sakė šį žaltį matąs jau kelinti metai ir dažnai jį užeinąs besišildantį vis ant tos pačios išvartos.

Svarbiausias žalčio maistas — varlės, bet kartais jis pasigauna ir žuvelių. Rupūžes žaltys ryja tik bado verčiamas, nes rupūžės oda išleidžia tam tikrą neskanų ir gailų skystimą. Žalčiai labai ėdrūs. Didelis žaltys lengvai praryja 4—5 suaugusias varles. Dėl to varlės jų bijo daugiau negu bet kurių kitų gyvūnų. Šiaip varlė, žmogaus ar žvėriuko pagauta, retai teparodo balsą, bet kai ją sugauna žaltys, ji baisiai rėkia. Jei varlė būtų gudresnė, ji ramiai tupėtų tarp žolių, ir žaltys jos nepastebėtų. Bet, žalčiui artinantis, galbūt dėl jo savotiško kvapo, varlės galvotrūkčiais pasileidžia bėgti, o žaltys, bū-

damas daug greitesnis, bematant jas sugauna, dažniausiai už užpakalinės kojos. Prasideda rijimas — negreitas darbas. Pamažu žaltys įtraukia gerklėn varlės koją, jo snukis jau prieina prie varlės dubens, bet štai čia netikėta kliūtis — kita koja. Ką su ja daryti? Žaltys ją atlenkia į priešakį, priglaudžia prie liemens, ir rijimo darbas eina toliau. Jau pusė varlės pasislėpė žalčio žiotyse ir matyti tik jos galva, pora pirmutinių kojų ir vienos užpakalinės kojos pirštas. Varlė nurimo, matyti, kaip ji kvėpuoja ir mirkčioja akimis. Netrukus matai kartu du snukius — žalčio, o jame varlės. Dar akimirksnis — ir varlės nebėra. Dėl to žaltys pasidarė kiek storesnis.

Žalčiai deda kiaušinius ir tuo skiriasi nuo gyvačių, kurios gimdo gyvus jauniklius. Poruojasi jie balandžio mėnesį, ir tuomet kartais vienoje vietoje galima užtikti keliolika susipynusių žalčių. Jų kiaušiniai esti beveik karvelio kiaušinio ilgio, bet laibi. Žalčiai juos deda po supuvusiomis šiekštomis, į sutrūnijusius kelmus, senus kūgius ir t. t. Bet labiausiai mėgstama žalčių vieta — tai mėšlo pristovėti tvartai. Ten kartais jų šimtai susirenka dėti kiaušinių. Naujai padėtas kiaušinis esti lipnus, ir dėl to visi kiaušiniai kartais sulimpa dideliais kamuoliais. Iš kiaušinio išsirita jauni žalčiukai dar tą pačią vasarą arba rudenį. Jie esti apie 16 centimetrų ilgio. Pirmaisiais metais dažniausiai jie nieko neėda ir sustingę savo urvelyje laukia kito pavasario.

Žaltys yra jaukus, malonus padarėlis. Žmogui jis nėra žalingas ir kai kur žmogaus net mėgstamas. Senovės lietuviai jį garbino ir leisdavo jam laisvai veistis namuose ir tvartuose. Dar ir dabar Lietuvoje yra žmonių, kurie žalčių nebijo ir nevaro iš savo namų. Senovėje daugeliui tautų žalčiai buvo tikybinio kulto objektas. Prisiminkime kad ir Eskulapą, gydymo dievą, kurio ženklas buvo žaltys, užsilikęs iki šių dienų kaip medicinos emblema; žaltys buvo sveikatos, gyvybės reiškėjas. Manau, kad lietuviškas žodis „gyvatė", seniau buvęs žodžio „žaltys" sinonimas, kaip tik yra tos pačios šaknies, kaip „gyvas, gyvybė" ir t. t. Taigi gyvatė arba žaltys turėtų būti taip pat sveikatos, gyvybės simbolis. Tačiau senovės žydų religiniuose raštuose daugelyje vietų visiems ropliams skiriama neigiama reikšmė. Žaltys ten yra velnio, piktos gudrybės įsikūnijimas. Krikščionybė šias pažiūras į žaltį perėmė iš Biblijos.

Pagautas žaltys prie žmogaus greit pripranta ir esti nemalonus tik iš pat pradžių. Mat jis turi įprotį, patekęs į priešo nagus, nubaidyti jį savo dvokiančiomis išmatomis. Bet vėliau jis to nedaro ir nuostabiai greit susigyvena su nauja aplinka. Po kelių dienų jis jau pradeda imti iš žmogaus maistą, geriausiai rudąsias varles. Laikyti žalčius patogiausia dėžėje su stikliniais šonais, bet, neturint tokio įrengimo, juos gerai galima laikyti ir tarp dvigubų langų, tik reikia ten padėti sausų lapų, samanų. Languose patogu stebėti, kaip jie ryja paduodamas varles. Jaunystėje dažnai laikydavau žalčius ir turėdavau su jais daug nuotykių.

Vieną sykį, prisigaudęs Gudų girioje keliasdešimt žalčių ir sudėjęs juos į dėžę su samanomis, vežiausi savo laimikį į Petrapilį.

Vilniuje, atidavęs savo daiktus nešėjui, nusipirkau bilietą ir nuėjau į vagoną. Bet nesulaukiu nešėjo, o iki traukinio išėjimo laiko mažai beliko, todėl grįžtu į stotį jo ieškoti. Ir štai matau tokį vaizdą: didelė Vilniaus stoties salė tuščia, tik jos viduryje guli mano daiktai, o tarp jų raitosi vienas iššliaužęs iš dėžės žaltys. Šalia pamestas nešėjo diržas, aplinkui žmonės spaudžiasi prie sienų, stengdamiesi užlipti kuo aukščiausiai. Vos pavyko suieškoti išblyškusį, mirtinai išsigandusį nešėją. Priėjęs paėmiau žaltį, įsidėjau į kišenę ir užtikrinau nešėją, kad jų daugiau nėra, nors pats bijojau, kad kuris žaltys vėl neišlįstų iš menkai užkaltos dėžės. Vos prasimušęs pro žmones, paskutinę minutę patekau į traukinį.

Bet ir čia nebuvo lemta pasibaigti nuotykiui, nes, baigiant važiuoti į Petrapilį, pastebėjau, kad, paskubomis įkištas į atsarginę kojinę, žaltys pabėgo, o miegamajame vagone, kuriuo aš važiavau, jį rasti buvo sunku. Kad tik neįlįstų kam į drabužius, ypač kokiai moteriškei, nes būtų triukšmo — manau sau. Pamažėle apeidamas vagoną, kuriame dar miegojo keleiviai, žiūrinėjau, ar nepamatysiu savo žalčio. Ir ilgai ieškoti neteko. Žiūriu — mano gyvulėlis palindęs po kaklu miegančiai merginai ir, padėjęs savo galvutę, guli ant priegalvio. Iš karto norėjau jį griebti, bet susilaikiau. O kas bus, manau, jeigu jis nušliauš po ja. Bet ilgai nereikėjo laukti. Mergina nubudo, pakėlė galvą ir pažvelgė pro langą. Tuo momentu aš pasinaudojau — griebiau žaltį ir paslėpiau jį kišenėje.

Apie žaltį yra daug pasakų ir prietarų: matyti, kad senovės lietuvio gyvenime žaltys vaidino tam tikrą vaidmenį. Pasakoje „Eglė žalčių karalienė" jam skiriama garbinga vieta. Kai kur žmonės buvo įsitikinę, kad žaltys melžia karves. Kitur sakydavo, kad jis ne tik melžiąs karvę, bet pastaroji prie jo taip priprantanti, jog, netekusi žalčio, baubia ir mauroja, lyg veršiuką pametusi. Žinoma, tai tik pasakos. Labai paplitęs pasakojimas, kad žalčiai kažkur buvę taip pripratę prie žmonių, kad ateidavę gerti pieno iš vieno dubens su vaikais. Sunku tuo patikėti, nes atrodo, kad žaltys neturi jokio pamėgimo gerti pieną.

SENOVĖS BITININKYSTĖ

Gyvendamas Musteikoje, patyriau, kad šiame kaime, lygiai kaip ir kituose Gudų girios kaimuose, daug archainių gyvenimo formų, o kasdieniniame gyvenime nemaža senovinių namų apyvokos daiktų. Pavyzdžiu gali būti javų džiovinimas „žardose", ypatinguose iš karčių padarytuose statiniuose, kur pėdai sustatomi viena aukšta eile ir kur lengvai juos vėjas išdžiovina. Šis džiovinimo būdas daugiausia taikomas grikiams ir žirniams. Reikia pripažinti, kad jis yra gana praktiškas, paremtas tuo pačiu principu, kaip ir plačiai propaguojami žaiginiai dobilams džiovinti.

Gryčiai apšviesti buvo vartojamos balanos. Jos padaromos labai ilgos, apie pusantro metro, iš suskaldytos pušies kamieno. Kad balana neužgestų, ji turi būti laikoma horizontaliai specialiu geležiniu prietaisu, vadinamu „dziedu".

Žiemos metu, esant giliam sniegui, buvo vartojamos slidės, čia vadinamos „šliūžėmis". Jomis daugiausia naudojosi medžiotojai. Martynas Gaidys pasakojo, kad seniau medžiotojų būrys, sumedžiojęs kokį didesnį žvėrį, surišdavo keletą porų slidžių taip, kad iš jų pasidarydavo nelyginant rogutės, ant kurių būdavo dedamas užmuštas žvėris, kad lengviau jį būtų partempti namo. Slidės buvo daromos iš uosio. Tais laikais slidės jau beveik nebebuvo naudojamos, bet vienas kitas senis dar jų turėdavo, užmetęs kur nors palėpėje.

Labiausiai mane sudomino senovės bitininkystė. Jau šio aprašymo pradžioje minėjau milžiniškas senas pušis, augančias pakelėje į Parečės stotį. Tos pušys, kaip man tada aiškino, buvo d r a v ė s * (baltarusiškai borć), t. y. bičių apgyventi medžiai. Bitės čia gyveno nuo seniai, gal jau kelias dešimtis metų. Dėl to šių medžių niekas nekirsdavo, ir jie galėjo sulaukti senyvo amžiaus. Dažniausiai jie priklausė seniai iškirstai miško kartai, todėl ir likdavo stovėti plačioje plikoje aikštėje arba jaunuolyne, lyg liūdnas žilos praeities paminklas.

Visoje pietinėje Lietuvoje, bent dešiniajame Nemuno krante, dravės kadaise buvo būdingas krašto reiškinys. Dar šio šimtmečio pirmajame dešimtmetyje aš per savo dažnas ekskursijas ir medžiokles jų užtikdavau, pradedant nuo Eišiškių, Načios, Dubičių, Rūdnios, per Marcinkonis, Berštus ir Ratnyčią iki Druskininkų, bet ypač daug šių medžių buvo Gudų ir Rūdninkų giriose.

Gimęs ir užaugęs etnografinės Lietuvos ir Baltarusijos riboje, pastebėjau, kad dravine bitininkyste daugiau versdavosi lietuviai negu baltarusiai. Dravės sąvoka pačių baltarusių buvo siejama su lietuviais. Būtent baltarusiai lietuvį vadindavo „borciak" **, t. y. dravininkas. Baltarusis, vedęs mergaitę iš lietuviško kaimo, sakydavosi ėmęs „borcianočku". Kartais, norint pabrėžti, kad kaimas yra gyvenamas lietuvių, prie jo vardo būdavo pridedamas būdvardis „borcianski". Pavyzdžiui, baltarusiai sako —„Borcianska Peliasa". Tai lietuvių gyvenamas Pelesos kaimas Lydos rajone, netoli nuo Dubičių.

Kokių senovėje būta juridinių santykių tarp bičių savininko ir miško savininko, nežinau. Aišku tik viena, kad dravė, kaip medis, priklausė tam, kieno buvo miškas. Bet pati bičių šeima galėjo priklausyti kam kitam. Dažniausiai taip ir būdavo. Žinoma, kad cariniais laikais dravių būta valstybiniuose bei stambių dvarininkų miškuose, ir miško savininkui bitininkas mokėdavo tam tikrą metinį mokestį. Atsimenu, kad valstybinės

* Žodis „dravė" (kai kur gal „drevė") reiškia medį, kuriame gyvena bitės, o pati bičių gyvenama ertmė esti žmogaus padaryta. Šį dalyką turiu pabrėžti, nes daug kas drave, arba dreve, vadina uoksą, t. y. išpuvusią medyje skylę.

** Kita lietuviams duodama pravardė yra „gigun", t. y. žmogus, tariantis vietoje garso „h" garsą „g".

urėdijos imdavo pusrublį už vieną bičių dravę. Bitininko teisė buvo šventai saugojama, ir šis paprotys buvo stipresnis negu bet koks rašytas įstatymas. Iš tikrųjų buvo negirdėtas dalykas, kad kas kėsintųsi į medį svetimoje dravėje, nors šiaip vagysčių ir pasitaikydavo. Bet pati mokesčio ėmimo sistema ėmė gadinti šį kilnų paprotį. Prasidėjo tuo, kad miškų administracija ėmė taikyti represijas prieš nesumokėjusius nuomos bitininkus, paimdama dalį dravėje esančio medaus. Tai padaryti buvo pavedama eiguliams, kurie kartais piktam panaudodavo šią progą. Vienas Gudų girios gyventojas pasakojo, kad vieną sykį, rudeniop, trys eiguliai iškeliavo nesumokėjusių nuomos skolininkų dravių apieškoti. Jie pasiėmė su savim dūlius, medinius kibirus ir kitus reikmenis. Eiguliai jau buvo apkeliavę nemažą miško dalį ir iškopinėję daug medaus, kai pavakare, jiems besiartinant prie Karalšulnio *, vienas eigulys ėmė negaluoti. Mat jis per daug buvo privalgęs medaus su koriais, todėl jam „vašku užsikimšo žarnos". Kiti du eiguliai, matyt, buvo gerai prityrę ir žinojo, ką daryti tokiu atveju. Jie greit sukūrė ugnį, nurengė savo susirgusį draugą ir ėmė teikti jam medicininę pagalbą: vienas paėmė už rankų, kitas už kojų ir, pakėlę virš ugnies, ėmė jam kaitinti pilvą. Netrukus pro pilvo odą ėmė sunktis vaškas, nelyginant iš bitės, tad peiliu nesunku buvo šį vašką nugramdyti. Paskui vėl šildė ir vėl gramdė, kol pagaliau jų draugas pasveiko.

Šios pasakos pagrindą sudaro tai, kad senais laikais tiek Lietuvoje, tiek ir Baltarusijoje buvo tikėta, kad, prisivalgius medaus su koriais, vaškas sunkiasi žmogui pro pilvo odą. Atmetus šios pasakos fantastinį elementą, galima čia įžiūrėti ir tam tikrą senovės bitininkų pastabumą, nes bitėms vaškas kaip tik ir sunkiasi pro pilvelio odą — tai įrodyta naujais zoologijos duomenimis.

Neatmenu, kad būčiau kur nors matęs naujai įrengtų dravių. Visos jos buvo padarytos labai seniai ir naudojamos dešimti-

* Karalšulnis (baltarusiškai „Karaliou kalódiez") — vieta miške netoli Zubravo kaimo. Pasak girios gyventojų, karalius Vladislavas IV, medžiodamas paklydęs miške ir ten išsikasęs duobutę, kad atsigertų vandens. Per vieną savo medžioklę jis mirė Merkinėje 1648 m. gegužės mėn. 20 d. Namas, kuriame gyveno, buvo išlikęs iki Antrojo pasaulinio karo, bet vėliau sugriuvo nuo bombardavimo.

mis metų. Bitėms skiriama ertmė buvo daroma dažniausiai per pušies vidurį, apie 10 ir daugiau metrų nuo žemės. Kartais vienoje dravėje būdavo dvi bičių apgyventos ertmės. Jos būdavo gražiai išskaptuotos vidury medžio ir susisiekdavo su išore didele anga — netoli metro ilgio ir apie 15 cm pločio. Ji buvo uždaroma tokio pat ilgio keturkampiu medžio gabalu, vadinamu „plautu", paliekant tik nedidelį plyšelį įlįsti bitėms. Reikalui esant, pavyzdžiui, kopinėjant, plautas būdavo išimamas. Dravės viršūnė būdavo nupjaunama, kad medis labiau storėtų, o vietoj nupjautos viršūnės būdavo uždedamas medinis dangtelis, kad mediena nepūtų. Žiemai plautas, o kartu ir plyšelis bitėms, būdavo užtaisomas storu laibų šakelių ryšulių, kad būtų šilčiau ir nepripustytų sniego.

Kam tie primityvūs aviliai buvo daromi taip aukštai ir tokiose nepatogiose vietose, šiandien mums neaišku. Gal tam, kad neprieitų meškos, kurių seniau apsčiai būta Gudų girioje ir kitur Lietuvoje, nes žinoma, kad meškos yra didelės medaus ir bičių perų mėgėjos *. O gal dėl to, kad seniau nemokėta daryti dirbtinių spiečių ir buvo verčiamasi tik natūraliais spiečiais, o pastarieji yra linkę susimesti kur nors į aukštą medį. Spiečiaus apsigyvenimas toje ar kitoje dravėje buvo grynai atsitiktinis dalykas.

Šių dienų bitininkas, pripratęs prie modernių avilių, neturi supratimo, su kokiais keblumais buvo susijęs bitininkavimas dravėse, lygiai kaip šių dienų medžiotojas nežino tų visų sunkumų, kuriuos tekdavo nugalėti jo protėviui, medžiojusiam su titnaginiu šautuvu.

Sunkiausia buvo tai, kad reikėjo ne tik užlipti labai aukštai, bet dargi tokioje aukštumoje atlikti visokius sudėtingus darbus. Tad ir buvo pagaminta įvairių įrankių, reikalingų bitininkavimui dravėse.

Svarbiausias įrankis į dravę užkopti yra vadinamasis geinys (baltarusiai vadina jį leźma arba pleć). Tai yra storoka virvė, bet ne sukta, o pinta, kad nesusisuktų. Bitininkas, pasiryžęs kopti, apjuosia geiniu dravę, padaro savotišką mazgą su kil-

* Paskutinė meška Gudų girioje, o gal ir Lietuvoje, žuvo 1883 m. Ją nušovė Musteikos kaimo gyventojas Miškinis, pasaugojęs naktį prie jos papjauto kumeliuko.

pa, į kurią įstato koją. Po to padaro aukščiau kitą tokį pat mazgą su kilpa, į kurią žengia kita koja. Tada apatinė kilpa pasidaro nebereikalinga ir ji atleidžiama labai paprastai, patraukus laisvąjį geinio galą. Tokiu pat būdu dar aukščiau padaroma trečia kilpa, atleidžiama antroji ir t. t., kol pagaliau bitininkas atsiduria prie pat bičių. Čia jis ant pirmos storos šakos pakabina stiprų medinį kablį (rodos, iš kadagio padarytą), prie kurio pritvirtintas medinis blokas. Per šitą bloką jis permeta laisvąjį geinio galą, o prie likusio ant žemės geinio galo yra pririštas nedidelis suoliukas, kuris dabar gali būti pakeltas aukštyn arba, prireikus, nuleistas žemyn. Atsisėdęs ant suoliuko, bitininkas, laikydamas rankose per bloką permestą kitą geinio galą, lengvai važinėja aukštyn ir žemyn arba, pritvirtinęs šį galą, gali sustoti tam tikrame aukštyje, kad būtų patogiau kopinėti bites. Baigęs kopinėti ir nulipęs nuo dravės, bitininkas labai paprastai, vien tik patraukęs prie bloko kablio pritvirtintą virvutę, atkabina nuo šakos visą savo įtaisą.

1919 metais Gudų girioje tyrinėdamas paukščius dar turėdavau progos naudotis geiniu, kai reikėdavo lipti į aukštą lizdą.

Atrodo, kad miškinė bitininkystė jau atgyveno savo amžių. Dravės buvo pakeistos kelminiais aviliais, o pastarieji jau irgi nyksta, užleisdami vietą moderniam aviliui su rėmeliais. Avilio evoliucija sparčiai žengia į priekį. Dar 1919 metais teko stebėti, kaip dravės virto kelminiais aviliais; mačiau Musteikos kaimo bitininką, išpjovusį iš dravės tą gabalą, kur gyveno bitės, ir parsivežusį namo. Bet patys kelminiai aviliai nyksta jau vien dėl to, kad mūsų miškuose nebėra tokių senų ir storų pušų, tinkamų šiam reikalui. Antra vertus, rėminis avilys, palyginti su kelminiu, yra kur kas patogesnis.

Nūdien Gudų girioje ir šiaip pietinėje Dzūkijoje, ypač Marcinkonių krašte, dar galima užtikti senų, dažnai bičių negyvenamų dravių. Jos stovi be žievės, baltos, nelyginant skeletai su iš tolo juoduojančia anga, iš kurios seniai iškrito plautas. Vietoj bičių jose apsigyvena karvelis uldukas arba pelėda, o nupjautoje viršūnėje pasirenka sau stebėjimo vietą didžiulis erelis rėksnys arba sakalas keleivis. Juodosios meletos ir visokio didumo margieji geniai pridarė jose uoksų, kasmet vis naujų, ne tik kamiene, bet ir storosiose šakose, tad ant žemės

rasi sausų smalingų skiedrų, išmestų skaptuojant šiuos uoksus. Senuose, genių apleistuose uoksuose apsigyvena kiaunės, žalvarniai, kukučiai, zylės, o kitą sykį ir nesuskaitoma daugybė šikšnosparnių. Kartais visas šis milžiniškas apgyventas pušies lavonas esti nuo pamato iki viršūnės tikras žvėrių ir paukščių bendrabutis. Metai po metų uoksų skaičius vis didėja, tad ilgainiui visa dravė pasidaro beveik kiaura, bet dar smalinga mediena teikia jai tvirtumo, ir ji gali išlaikyti padangėje savo kadaise galingų šakų griaučius.

Ūkanotą rudens dieną sušalęs piemenukas jos pašonėje susikuria ugnį. Lėtai rusena ugnelė, lėtai anglėja storų šakų pamatai ir pagaliau išdega pats stuobrio vidus. Bet ir pajuodavęs, pusiau suanglėjęs, dar daug metų stovi milžinas, kol vieną audringą naktį su baisiausiu trenksmu griūva jis ant žemės, ir amžiams dingsta dar vienas senovės paminklas...

PIRMOJO PASAULINIO KARO PABAIGA. JO ATGARSIAI GUDŲ GIRIOJE. PIRMOJI LIETUVIŠKA MOKYKLA MUSTEIKOJE

Vokiečiams besitraukiant 1918 metais, ėmė kurtis pilsudskinių interventų formuotės. Jas sudarė daugiausia dvarininkai, kurie okupacijos laikais buvo pasitraukę į Lenkiją ir ten išėję karo mokslą. Dabar jie grįžta į savo dvarus raiti, uniformuoti, pilna kovos apranga ir traukia į savo pusę kitus, daugiausia smulkesnius dvarininkus ir vadinamąją „šliachtą".

Žymią paramą jiems teikė kunigai, ypač klebonai. Klebonijos ir bažnyčios virto agitaciniais punktais, o agitatoriai buvo kunigai, dvarininkų sūnaičiai, vargonininkai, zakristijonai. Susirinkimai sąmoningai buvo daromi parapijose, bet ne valsčiuose, nes, girdi, valsčiai apima įvairių tautybių ir tikybų elementus (katalikus, pravoslavus, žydus, mahometonus), o parapijos jungia tik katalikus. Katalikybės sąvoka šiame krašte buvo beveik sutapatinama su lenkybės sąvoka, o lenkų stipriausias elementas buvo dvasininkai. Susidariusios kariškos šlėktų ir dva-

rininkų formuotės kurstė lenkus ir rėmė didesnių žemių savininkus. Poniškos formuotės skelbėsi katalikybės gynėjais ir žydų, lietuvių bei baltarusių priešais. Agituojant už šią lenkiškai katalikišką ideologiją, daugumas kaimiečių laikėsi pasyviai, bet vis dėlto poniškos formuotės patraukė į save, nors ir nedidelę nesąmoningų valstiečių dalį. Tuoj prasidėjo represijos prieš viską, kas nebuvo nacionalistiškai lenkiška, visų pirma prieš lietuvius ir žydus.

Dvi svarbiausios pilsudskininkų formuotės veikė Lietuvos pietuose; tai buvo „Strzelcy Nadniemeńscy" ir „Jazda Tatarska". Antrasis šių dalinių, kažkodėl taip pasivadinęs, buvo raiteliai. Susibūrusi daugiausia iš dvarų ponaičių ir kai kurių nesusipratusių jų bernų, „Jazda Tatarska" pasižymėjo ypatingu plėšikiškumu ir žiaurumu; ji užpuldavo miestelius, darydavo žydų pogromus, plėšdavo lietuviškus kaimus, bet draugiškai elgėsi su dvarininkais ir „okolicomis" (t. y. šlėktų gyvenamais kaimais).

Susidariusios poniškos karinės formuotės žiauriai elgėsi su lietuviais valstiečiais, nes baiminosi didėjančio lietuvių tautinio sąmoningumo, o tuo pačiu bijojo netekti savo dvarų ir privilegijuotos socialinės padėties. Pietinėje Lietuvoje, ten, kur susieina lietuvių ir baltarusių etnografiniai elementai, kaip kad buvo Gardino ir Lydos apskrityse, dvarininkų akcija prieš atgimstančią lietuvių tautinę sąmonę buvo labai stipri, ypač prieš tuo laiku besikuriančias lietuviškas mokyklas.

Tų metų rudenį aš ir mano žmona Honorata Ivanauskienė nutarėme įkurti lietuvišką mokyklą Musteikos kaime. Mano žmona turėjo jau geroką mokytojos stažą, o aš, nors ir nebuvau mokytojas, vis dėlto pagal savo profesiją su mokyklomis turėjau artimų ryšių. Pas mus buvo prisirinkę gerokai vadovėlių ir šiaip vaikų literatūros, o aš, be to, turėjau daugybę mokslo priemonių, atsivežtų iš mano mokslo priemonių dirbtuvės Petrapilyje. Todėl 1918 m. rudenį, į du vežimus susikrovę šią visą mantą, nukeliavome į Gudų girią, net nežinodami, kur gausime butą. Tačiau dėl buto vargti neteko, nes jau kitą dieną vietinis valstietis Jonas Miškinis pasiūlė pusę savo namo mokyklai. Mums daug padėjo jo žmona, apsišvietusi moteriškė, gerai supratusi mokyklos reikšmę ir visomis jėgomis prisidėjusi prie mokyklos įrengimo. Dabar, man berašant šias eilutes, t. y. pra-

ėjus 37 metams ir mirus abiem Miškiniams, teko sužinoti, kad Musteikos mokykla tebėra tame pačiame name, kur mes ją įkūrėme. Namas buvo pačiame kaimo vidury, prie Musteikos upės kranto, patogioje vietoje vaikams susirinkti. Mokinių atsirado greit, ir jų skaičius ėmė didėti kasdien, taigi netrukus mūsų „klasė" buvo pilna. Tuojau pritrūkome vadovėlių, sąsiuvinių ir kitų reikmenų; trūkstamų dalykų parūpinti man pačiam teko vykti į Vilnių pėsčiam, nes kitokio susisiekimo tuo metu nebuvo.

Mūsų namas greit įgijo tikros mokyklos išvaizdą. Sienos pasipuošė žemėlapiais, paveikslais, iš kurių dalis buvo pačių mokinių padaryta. Atsirado botanikos rinkinių — samanų, kerpių, spygliuočių medžių, o į pavasarį — kitų augalų. Mokiniai labai domėdavosi gyvulių ir paukščių preparavimu, nes aš vis nenustojau didinęs savo kolekcijų, o medžiagos čia buvo labai daug. Bet labiausiai vaikai domėdavosi paprasčiausiais fizikos ir chemijos eksperimentais. Mes turėjome nemaža mėgintuvėlių, kolbų, retortų, lempučių ir kitų reikmenų, o taip pat daug visokių reagentų pagaminti vandeniliui, deguoniui, anglies dioksidui ir kt. Tai būdavo įdomiausia pamoka, sukelianti didžiausią nusistebėjimą. Kaipgi nenustebti, jeigu liepsnojanti skiedrelė, įkišta į stiklinį cilindrą su anglies dioksidu, bematant užgęsta, o geležinė spyruoklė su žarijos gabaliuku gale deguonyje sudega, skleisdama akinančią šviesą. Arba kokį efektą padaro uždegtas vandenilio ir deguonies mišinys, su trenksmu susprogdindamas indą, kuriame jis buvo. Vaikai su didžiausiu įtempimu stebėdavo, kaip mano žmona ruošiasi eksperimentui, kartkartėmis prabildami: „Janka, cik nenusgųsk!" ar pan. Labai patrauklūs buvo paprasčiausi bandymai su elektra ir kai kurių cheminių junginių gaminimas, ypač amonio jodido, kuris išdžiūvęs sprogdavo su trenksmu.

Turėjome porą mikroskopų, kurie mums labai pravertė. Mes galėjome nagrinėti lapo sandarą, chlorofilo grūdelių pasiskirstymą ir kt. Lapų žiotelės vaikus paprastai labai stebindavo. Bet dar labiau vaikus domindavo srutų lašelis su nesuskaitoma daugybe bakterijų, mirkinių ir kitų smulkių organizmų, gerai matomų pro mikroskopą.

Norėdami pademonstruoti, kaip veikia kraujo indų sistema, mes naudodavome chloroformuotas varles ir žiurkes. Širdies

darbas buvo labai aiškiai matomas, o kraujo sudėtį nagrinėdavome, pasinaudodami mikroskopiniais preparatais. Kraujo judėjimą kapiliaruose parodydavome šitaip: chloroformuotos, bet gyvos varlės plaukiamąją užpakalinių kojų plėvelę įtempdavom ties apvalia skylele, padaryta medinėje lentelėje. Lentelę pastatydavome ant mikroskopo staliuko taip, kad skylelė atitiktų objektyvo lęšį. Tuomet aiškiai matyti smulkiausi kapiliarai ir kraujas su raudonųjų kūnelių srove. Tam reikalui taip pat tinka mažyčių žuvelių pelekai, ypač uodegos pelekas.

Mūsų pedagoginį darbą apmokėdavo patys valstiečiai. Gaudavome honorarą, tiesa, ne pinigais, bet dažniausiai maisto produktais. Pavyzdžiui, kai reikėdavo leisti į mokyklą jaunesnį vaiką, motinos ateidavo pasikalbėti ir šia proga atnešdavo gražų sūrelį ar dešimtį kiaušinių. Pavasariop, kai prasidėdavo lydekų nerštas ir šios žuvys imdavo plaukti į patvinusias Musteikos aukštupio pievas, vyrai žeberklais nudurdavo arba nušaudavo vieną kitą lydeką. Tuomet mes irgi sulaukdavome dovanų. Kartais gaudavome savotiško produkto — saldžios klevo sulos, kuri tuo metu, stingant cukraus, iš dalies jį atstodavo. Kartais gaudavome ir nevalgomų dalykų. Visi žinojo, kad mes renkame etnografinius objektus, todėl atnešdavo įvairių medžio drožinių, skaptuotų kultuvių, samčių, medinių šaukštų, o moterėlės iš savo skrynių dažnai išimdavo senovinių austų juostų. Iš visų tų dalykų mes sudarėme geroką rinkinį.

Taip ir slinko mūsų turiningos dienos, ir aš jas laikau gražiausiomis savo gyvenimo dienomis.

Mano žmona dirbo be pertraukos, bet aš nebuvau toks stropus ir dažnai atsitraukdavau nuo darbo, nes kartais atbėgdavo mano draugai medžiotojai ir pranešdavo, kad ten ir ten susekti šernai ar vilkai,— reikėdavo tučtuojau organizuoti medžioklę. Užtat medžioklės laimikiu galėjome maitintis, nes, pavyzdžiui, nušautą šerną padalijus į keturias dalis, kiekvienas mūsų gaudavome nemažą mėsos porciją. Mūsų tarpe buvo įsigalėjęs toks paprotys, kad laimikį visuomet dalydavosi visi medžioklės dalyviai, o jei tai buvo mažesnis žvėris, pavyzdžiui, lapė, tai tas, kuris paimdavo kailį, kitiems sumokėdavo atitinkamą dalį kailio kainos.

Vieną kartą atbėgo Gaidžio sūnus Mikas ir pranešė, kad netoli Musteikos, Būdų miške, susekęs šviežias kiaunės pėdas.

Surasti kiaunę, esant net ir šviežiam sniegui,— nelengvas dalykas. Žinoma, pėdomis eini greit, nors kiaunės ir pridaro nesuskaitomų vingių ir kilpų. Bet viskas pasikeičia, kai kiaunės įlipa į medį ir toliau keliauja medžiais, šokdamos nuo šakos ant šakos. O kiaunė dažnai taip daro, nes jos mėgstamas laimikis yra voverės, gaudomos kaip tik medžių viršūnėse. Tuomet vienintelis kiaunės pėdsakas yra nuo šakų nupurtytas sniegas. Bet Gudų girios medžiotojai ir tokiais pėdsakais sugeba ištisus kilometrus sekti oru keliaujančią kiaunę. Pakeliui tenka atidžiai apžiūrinėti senų medžių uoksus, draves, o ypač voverių lizdus, kuriuose kiaunės dažnai įsitaiso miegoti. Įlipti žiemą į medį, ypač į apšalusią aukštą ir storą dravę,— nelengvas darbas, tad tokia medžioklė labai vargina, reikalauja daug kantrybės, o dar daugiau pastabumo. Mums su Miku šį kartą gana gerai sekėsi — paėjėję pėdomis kokį aštuonetą kilometrų, apžiūrėję keletą voverių lizdų ir keletą uoksų, sausame kalnelyje palei raistą užėjome didelę, jau visai sausą dravę su keliais uoksais. Su šautuvu rankoje likau stovėti, pasiruošęs kiekvienu momentu šauti pasirodžiusį žvėrelį, o Mikas įlipo į medį ir ėmė paeiliui badyti visus uoksus. Netrukus iš vieno uokso pasigirdo piktas murmėjimas — tai buvo kiaunė. Bet sunku ją priversti išlįsti iš savo guolio. Stuobrio gilumoje ji jaučiasi saugi, murma, purkščia ir kanda, tad dažnai tenka imtis kirvio ir praplėsti uokso angą. Mums gerokai pasidarbavus, kiaunė vienu akimirksniu kaip strėlė išlėkė iš uokso ir pasileido bėgti išilgai storos šakos, besiruošdama šokti į kitą medį. Tuo metu aš ją ir nudėjau. Tai buvo gražus didelis patinas; jo iškamšą skaitytojas gali pamatyti Kauno zoologijos muziejuje.

KURTINIAI

Buvo jau vasaris. Vis dažniau pasitaikydavo šviesių saulėtų dienų, o vidudienį saulutė jau gerokai kaitindavo, ir nuo mūsų šiaudinio stogo varvėdavo vandens lašai. Jie, gražiai išsirikiavę išilgai stogo krašto, vienas po kito atitrūkdavo ir krisdavo prie namų pamato, o ten netrukus susidarydavo ištisas griovelis,

pilnas tyro, švaraus vandens. Jo dugne matyti balti, juodi, raudoni, rudi akmenukai, visi dailūs, vandens nutekinti ir nuplauti. Bet pavakariais lašai nustoja varvėti, o jų vietoj pasirodo ilgi gumbuoti ledo varvekliai. Kelias į mišką jau nebe toks švarus kaip anksčiau. Kiekvienas tamsus daiktas — žievės atplaiša, šieno gniužulas, arklių mėšlas — sudaro židinius, kur saulė stipriau veikia, tirpdo sniegą ir pridaro tamsių dėmių. Miške sniegas dar beveik nepaliestas, tik prie pat pušų jis yra aptirpęs, ir todėl aplink kiekvieną medį susidaro tarytum tamsus žiedas, siekiąs net pašakny augančias samanas. Ir vis dėlto, ypač retame miške, šviesa, atsimušdama nuo sniego, yra tokia stipri, kad tiesiog akina, o galingi medžių stuobriai sudaro ryškius šešėlius.

Pirmieji besibaigiančios žiemos skelbėjai — zylės, savo nesudėtinga triskiemene giesmele pranašaujančios pavasarį. Kitas ankstyvo pavasario pranašas tai pelėda. Gražiais, tyliais mėnesienos vakarais, kai padidėjęs šaltis vėl sugriebia sniegą ir priverčia jį žibėti nesuskaitomomis kibirkštimis, dažnai pasigirsta pelėdų ūbavimas. Kartais girdėti jis iš dviejų šonų — tai patinukas ir patelė susišaukia, ruošdamiesi sukti lizdą. Rūpintis lizdu pelėdos pradeda labai anksti, ir kovo mėnesį jų galima rasti jau perint kiaušinius.

Keletą vakarų paeiliui vis girdime vilkus, kaukiančius kažkur Čepkelių raisto pusėje. Staugti vilkas pradeda storesniu balsu, o toliau jo kaukimas darosi vis plonesnis, aukštesnis. Nuo jo dvelkia kažkokia ypatinga melancholija ar giliu liūdesiu, ir man jis visuomet sukelia žodžiais neišreiškiamas nuotaikas. Kartais girdėti lapė. Šis slapukas tyli beveik visus metus ir tik ramiomis vasario mėnesio naktimis galima išgirsti jo savotišką trumpą lojimą.

Pavasaris neginčijamai reiškia savo teises. Jau kovo mėnuo. Nors girioje dar yra sniego ir dar ilgokai jo ten bus, nes miške pavasaris prasideda vėliau, bet sraunioji Musteika jau visai išsilaisvino iš ledų ir savo tamsius vandenis sparčiai varo į Grūdą.

Girioje užtinkame baltųjų kiškių, bet jie jau nebe tokie balti, kaip žiemos metu, o išsimarginę tamsiomis dėmėmis, ruošiasi pakeisti savo baltą žieminį apdarą pilkos spalvos vasariniu. Užtinkame stirnų. Patinų ragai jau visai užaugę, bet dar

tebėra aptraukti oda ir plaukuoti *. Mes jau maža dėmesio bekreipiame į šiuos žvėris, nes medžioklės terminas seniai pasibaigė, tačiau mokslo tikslams nušauname keletą jų su pereinamuoju žiemos—pavasario apdaru.

Nekantriai laukiame kurtinių ir tetervinų tuoktuvių. Plačiose Pelesos pelkėse tetervinus burbuliuojant girdėjau jau vasario mėnesį, bet tai dar nebuvo tikros tuoktuvės, tai galima pavadinti repeticija. Kurtiniai dar negroja, bet jau randame įrodymų, kad netrukus prasidės tuoktuvės.

Kartą saulėtą dieną pamačiau, kaip keletas kurtinių iš tamsaus seno miško vienas paskui kitą skrido į artimą raistą, kurio vidury buvo nedidelė „sala", apaugusi aukštesnėmis pušelėmis. Sunkūs paukščiai, nutūpę į pušelių viršūnes, vos laikėsi jų plonose šakose, o paskui nuskrido ant sniego ir nuleistais sparnais raižė jo paviršių. Tai ženklas, iš kurio galima spėti, kad čia ir vyks kurtinių tuoktuvės.

Paskutinės kovo mėnesio dienos buvo tikras pavasaris. Saulė kaitino, ir sniego lopai buvo matyti tik ten, kur nesiekė spinduliai. Pasirodė pirmieji paukščiai keleiviai. Musteikoje prie inkilų jau triūsia varnėnai ir pora varnų ruošiasi sukrauti lizdą senos pušies viršūnėje. Sausose smėlėtose kalvelėse visą dieną, o kartais ir naktį, girdėti skardi ligutės giesmelė. Tai yra artimas dirvinio vieversio giminaitis, toks pat pilkas paukščiukas, bet jis nemėgsta ariamų laukų, o apsigyvena sausose nederlingos žemės kalvelėse, šen ten apaugusiose pušelėmis ir kadagiais. Ligutės labai paplitusios visoje Gudų girioje. Tai būdingi pietinės Dzūkijos paukščiai.

Smėlėtuose miško kalneliuose, saulės atokaitoje, ima rodytis šilagėlės **. Jų žiedų dar nematyti, tik pumpurai, iš kurių turės išsivystyti nuostabiai gražus, lieknas, švelnus miško augalas. Tie pumpurai, apžėlę tankiais žilais plaukeliais, susiglaudę tarytum jauni žvėriukai savo guolyje, kad apsisaugotų nuo priešaušrio šalnų. Šios nuostabios gėlės nuo mažų dienų man darė ypatingą įspūdį. Vėliau, kai dirbau mokykloje Musteikos kaime, pastebėjau, kad Gudų girios gyventojai šias gėles taip pat labai myli. Nuo pat pirmųjų šilagėlių pasirodymo dienų mūsų moki-

* Kauno zoologijos muziejuje skaitytojas gali matyti Gudų girioje tą pavasarį nušautų stirnų ir kiškių.

** Šilagėlė arba šilapuris *(Pulsatilla patens)*.

niai atsinešdavo į mokyklą ištisus šilagėlių kupstus, iškeltus iš žemės. Mes juos pamerkdavome į vandenį, ir greitu laiku kambario šilumoje jos imdavo skleisti savo lapelius. Tuo metu kiekvienoje Musteikos trobelėje galėjai matyti iš miško parneštų ir įmerktų šilagėlių, o sekmadieniais mergaitės vaikštinėdavo su jų puokštėmis rankose.

Mokiniai mokyklą jau rečiau lankydavo, net ir stropesni mokiniai, ypač berniukai, ėmė praleidinėti pamokas. Po ilgos, sunkios žiemos iš tvartų jau išvaromi galvijai. Nors miške jie vargiai gali ką rasti, bet ir tvarte ne kažin ką gauna. Vaikams atsiranda svarbaus darbo — ganyti karves ir nebėra kada mokytis. Bet ir mažos mergaitės kai kada pradingsta, ir ištisą pusę dienos jų nematyti namie. Štai mūsų šeimininko mažytė Aguika iki vidudienio buvo kažkur dingusi, o namo grįžo visa šlapia. Motina, sudavusi jai per petį, ėmė barti, vis klausdama: „Kur buvai?".—„Kūlynauc",— pro ašaras atsakė Aguika.

Gal skaitytojui neteko užsigardžiuoti kūlynais, o gal ir nežino, kas tai yra? Tai Lietuvos miškų raistuose labai paplitusi žolė, vadinama kūlynu arba švyliu *. Pavasarį, vos išnykus sniegui, ima rodytis jų daigai su juoda galvute, iš kurios vėliau susidaro žiedai, o dar vėliau — vaisiai, apšepę baltais pūkais. Daigai prie šaknų iš pradžių esti minkšti, sultingi ir šiek tiek saldūs. Tuomet vaikai ir eina „kūlynauc", t. y. skinti ir valgyti šiuos daigus. Be kūlynų, Gudų girios vaikai randa ir kitų skanumynų. Jie vadinami „vilko baronkomis" ir atsiranda kiek vėliau, maždaug gegužės mėnesiui įpusėjus. Tai jauni pušies ūgiai, apvalyti nuo spyglių ir žievės. Jie yra salstelėję ir smarkiai atsiduoda sakais. Kaip matome, Gudų girios vaikai skanumynų atžvilgiu nebuvo labai išlepinti, tačiau manau, kad ir kūlynai, ir pušų ūgiai gali turėti savyje vertingų papildomų maisto medžiagų. Po ilgos žiemos, kai žmogaus mityba esti nevisavertė ir vienapusiška, šios papildomos maisto medžiagos organizmui yra būtinos.

Jau turime ir grybų. Moterėlės ir vaikai jų atneša mums pilnas pintines. Tai bobausiai *(Helvella)*; jų esti tiek daug, jog prikrauni pilnus vežimus. Seniau bobausiai buvo eksportuojami į didelius Rusijos centrus ir į Vokietiją.

* *Eriophorum.*

Nekantriai laukiu kurtinių tuoktuvių. Vaikščioju į žinomas man vietas, bet jie vis dar negroja. Tiesa, gal skaitytojas nežino, kaip vyksta kurtinių tuoktuvės?

Kurtinių tuoktuvės — tai toks pat lytinio susijaudinimo simptomas, kaip burkuojančio karvelio ar burbuliuojančio tetervino; skirtumas tik toks, kad jos (panašiai kaip tetervino) vyksta su mažomis pertraukomis keletą ankstyviausio ryto valandų. Yra žmonių, kurie girdėjo burbuliuojant teterviną ir mano, kad toks didelis paukštis, kaip kurtinys, turi burbuliuoti dar garsiau. Tai klaida. Kurtinio giesmės negalima pavadinti burbuliavimu: ji sudėta iš tylių, vos per 100—150 žingsnių girdimų skiemenų te-ke, te-ke... su tam tikru rezonansu, lyg tie skiemenys būtų tariami į tuščią statinę. Šiaip taip šis garsas gali būti pamėgdžiojamas, suduodant laiba lazdele per tuščios statinės kraštą. Iš pradžios jie reti, paskui tekenimas vis greitėja, o gale posmo užsibaigia garsesniu balsu, panašiu į garsą, atkemšant alaus butelį. Šis garsas vadinamas „plaktuku", o po „plaktuko" girdėti tylus, bet labai savotiškas, šnypščiąs balsas, šiek tiek panašus į tą garsą, kuris sklinda, tekinant peilį tekėlu. Grojąs kurtinys kartais su ilgomis pertraukomis teksi 5—10 minučių, ir negirdėt nei „plaktuko", nei šnypštimo, bet įsismaginęs teksi vos 15—30 sekundžių, ir tuoj pasigirsta „plaktukas" ir šnypštimas. Tuo giesmė baigiasi, ir vėl prasideda kita, ir t. t. Pažymėtina, kad šnypštimas trunka vos 3—4 sekundes, bet nuostabiausias dalykas yra tai, kad tuo metu kurtinys nieko negirdi — nei besiartinančio žmogaus žingsnių, nei laužomų šakų traškėjimo, nei šūvio, jeigu nepataikoma į jį patį. Tuo ir remiasi medžioklė per tuoktuves.

Medžiotojas, išgirdęs „plaktuką", tuoj žengia du, tris, keturis žingsnius, kol kurtinys šnypščia; tuomet nereikia paisyti gulinčių pakelėje žagarų, traškančio ledo ir t. t., svarbu tik, kad paskutinis žingsnis būtų žengtas prieš baigiant kurtiniui šnypšti.

Vargas karštam medžiotojui, kuris nori greičiau pasiekti savo tikslą, vargas ir tam, kuris, žengęs nevykusį paskutinį žingsnį, pavyzdžiui, iki kelio viena koja įklimpęs į vandenį, o kitą palikęs kupste, norėtų pasitaisyti. Pralaimėta visa medžioklė: kurtinys nustoja giedoti, suglaudžia savo plunksnas ir, sudėjęs uodegą, atidžiai klausosi, o po vienos kitos minutės, garsiai plasnodamas sparnais, nulekia kitur.

Buvo jau kovo mėnesio 31 diena. Prieš keletą dienų aš buvau nusibastęs iki Dubičių ir dabar vykau atgal į Musteiką. Pavasario saulutė gerokai kaitino, tirpydama paskutinį sniegą. Aš ėjau vingiuotais srauniosios Ūlos krantais, vienur aukštais ir skardingais, kitur lygiais ir žemais. Jau pasirodė varlių, ir šie gyvūnėliai, dar pusiau sustingę nuo žiemos miego, nevikriais šuoliais dažnai liuoksėdavo man per kelią. Krakšliuose ant užsilikusio ledo plotelio pirmą kartą pamačiau kielę, arba, kaip ją žemaičiai vadina, ledspirę. Pagalvojau, kad tai labai tinkamas vardas, nes ji atskridusi kaip tik spiria paskutinį ledą. Krakšliuose pas vieną kitą valstietį prie pat kelio stovėjo senoviniai, kelminiai aviliai, o iš jų lakų plaukė juoda bičių srovė.

Po pietų jau buvau Musteikoje. Tuojau aplankiau Tamošių Gaidį ir jam pasiūliau eiti „glušekauc". Nutarėme traukti į Čepkelius. Reikėjo skubėti, nes kelias gana tolimas. Išėjome tuo pačiu smėlėtu keliu, kuriuo ėjome ir aną atmintiną briedžių medžioklės dieną. Pasukę pro Zervynų ežerėlį, artinamės prie Čepkelių raisto. Mūsų kelias dažnai eina lieptais, seniai čia padėtais per klampias vietas. Pasiimame po ilgą lazdą, kad lengviau būtų išlaikyti pusiausvyrą, einant per siaurus, slidžius lieptus. Vietomis išeiname į sausesnę vietą, bet vėl prieiname patvinusį raistą ir vėl einame lieptais. Bepigu Gaidžiui — jis apsiavęs vyžomis ir lieptais eina kaip katė, o man su batais kur kas sunkiau. Tiesa, kitą kartą ir aš pamėginau apsiauti vyžomis. Jomis apsiavus, vaikščioti labai lengva, bet vis dėlto balandžio mėnesį, ankstyvą priešaušrio valandą braidyti po šaltą kaip ledas vandenį — gana nemalonu.

Atvykome pačiu laiku ir tuoj persiskyrėme. Aš atsisėdau ant nuvirtusios raisto pušies ir netrukus visa siela pasinėriau į gęstančią pavasario dieną. Saulė raudona, ir didelis jos skritulys jau liečia raisto pušelių viršūnes, bet aplinkui dar skardžiai tebegieda strazdai. Dienos metu pūtęs vėjas dabar tik dvelkia, kartais vėl praūžia, nurimsta, o paskui ir galutinai nutyla. Bežadės ir ramios stovi apykreivės pušelės, kiekviena savo kupste, išsišovusiame iš neaprėpiamo patvinusio samanyno. Paukščių balsai darosi vis retesni, tylesni, bet dar kažkur nuošaliau sučiuksi tetervinas, jam atsiliepia kitas. Štai iš raisto pakilo perkūno oželis, šaukdamas ti-kut, ti-kut... ir bliaudamas kaip ėriukas pradingo debesyse. Praeina dar ketvirtis valandos. Ne-

judant darosi šalta stovėti. Tik staiga už kelių šimtų žingsnių — triukšmas, lyg didelis paukštis būtų suplasnojęs sparnais tankumyne. Tai „jis" atskrido ir nutūpė pušelėje. Mano širdis ima smarkiai plakti, rodos, aiškiai girdžiu jos pulsą, bijau, kad iš didelio susijaudinimo nepadaryčiau nevykusio judesio, nepabaidyčiau jo. Bet štai girdžiu — jis pakilo, nuskrido. Ne. Vėl nutūpė kitoje pušelėje. Tai jau gerai: „persėdinėja", ieško patogesnio medžio, gros iš ryto. Stoviu kaip apmiręs, bijau savo alsavimo, savo širdies plakimo.

Darosi vis tamsiau. Jau mirguliuoja pirmoji žvaigždė, knarkdama ir cypdama jau traukia pro mane slanka, bet šį kartą ji manęs nejaudina. Mat aš jau turiu paruoštą kurtinį ryt rytui. Jis čia nakvos, o rytą dar visiškoje tamsumoje užgiedos savo giesmelę. Dabar reikia pasitraukti. Gerai įsidėmėjęs kryptį, kur nutūpė kurtinys, tyliai, atsargiai, žingsnis po žingsnio einu atgal, ir tik porą šimtų metrų nutolęs, žengiu drąsiau į „salą", kur teks nakvoti. Ten sutinku Tamošių — jis jau spėjo užkurti laužą, bet dar teberuošia kurą nakčiai. Čia irgi savotiškas menas, nes laužo pobūdis nakvojančiam medžiotojui turi didelės reikšmės. Reikia, kad liepsna būtų ne per didelė, kad ji būtų lygi, kad nereikėtų dažnai keltis tvarkyti ugnies. Tamošius ne iš karto, tik po valandėlės, ima pasakoti, ką patyręs. Jis „apsodzino" net du kurtinius: vienas „persėdinėjo", net tekeno — bus geras „grocius", kitas, turbūt jaunas, atlėkęs ir nutūpęs tyliai, „kaip vanagas", nė balso neparodęs...

Jau naktis. Juodi smaliokų dūmai kamuoliais ritasi aukštyn, o raudonos liepsnos apšviečia fantastines pušis, ir jų kamienai darosi dar rausvesni. Kartais ugnyje smarkiai šauna smaliokai, ar sucypia tarytum gyvi nuodėguliai. Iš pradžių miego nesinori, žiūri įsmeigęs akis į ugnį, ir, rodos, ilgai ilgai taip žiūrėtum. Pradedame kalbėti apie šios žiemos medžioklę, paskui nukrypstame į tolimą praeitį, apie briedžių, lūšių, meškų medžiokles. Šie šaunaus medžiotojo pasakojimai giliai įstringa į mano galvą, ir, rodos, pats išgyvenu tuos žavingus tolimų medžioklių įvykius. Visa aplinka nuteikia mane savotiškai. Aplink tik miškas ir raistas. Oras pilnas drėgmės, pušų ir gailių kvapo. Žinau, kad dešimt kilometrų aplink tas pats, ir ši mintis kiekvieną mano sielos stygą daro dar jautresnę... Bet jau ima miegas, tad atsigulu ant žemės ir, nusigręžęs nuo ugnies, pradedu snaus-

ti. Tačiau tikro miego nėra. Iš vienos pusės per daug kaitina ugnis, iš kitos — šalta, po šonu drėgna. Be to, vis bijau, kad, ko gero, nepramiegočiau, dažnai žiūriu į laikrodį ir vėl imu snausti...

Ir štai pusiau sapne, pusiau tikrovėje išgirstu graudų tolimą kaukimą. Dar jo aidas nenutilo, o jau iš kitos pusės, bet daug arčiau, pasigirsta antras, trečias. Tai vilkai. Vakar netoliese raiste prigėrė karvė, ją rado vilkai, bet iš karto bijo eiti prie jos ir staugia, vaikščiodami aplinkui. Vilkai nutilo, praėjo pusvalandis, ir vėl pasigirsta nauji garsai, švelnūs, gryni, kaip sidabras, aiškūs ir stiprūs, kaip plienas — tai gervės šūkauja artimame raiste.

Ir vėl tylu, ugnis gęsta, rodos, tuoj tuoj užmigsi. Bet Tamošius nemiega; užsimetęs ant pečių skrandutę ir nuėjęs tolėliau nuo ugnies, įsmeigęs akis žiūri tamsumon. Po valandėlės grįžta. „Jau čėsas keltis, pazaras",— prabyla jis ramiu balsu. Šalta, tamsu, raudonos žarijos vos apšviečia artimiausių pušų kamienus. Įsidėmėjęs linkmę, kur vakar buvo „apsodintas" kurtinys, žengiu nuo salos tiesiai į raistą. Tie pirmieji žingsniai patys sunkiausi, nes akis, apsipratusi su laužo šviesa, iš pradžių nieko nemato, ir žingsniai netvirti. Po kojomis jaučiu vandens primirkusias samanas, paskui įžengiu į vandenį ir girdžiu traškant ploną per naktį sušalusį ledą. Atsargiai einu tolyn, lazda čiupinėdamas kelią tarp minkštų samanų kupstų ir mažų kreivų pušelių, atidžiai žiūrėdamas, kad nepamesčiau krypties. Jau nuėjau porą šimtų žingsnių: naktį ir raiste — tai geras kelio galas! Sustoju, klausausi — nieko negirdėti. Dar anksti, dar reikia kantriai pastovėti keliolika minučių, bet geriau per anksti, negu per vėlai. Tuo tarpu apčiuopomis patikrinu šautuvo užraktą: viskas gerai, dar prie ugnies įdėti du šoviniai su 4 mm šratais.

Šalta stovėti vandenyje, kojos ima drebėti. Staiga, rodos, pasigirsta tylus dviskiemenis garsas: tė-kė; o gal tik pasirodė, nes kai naktį miške ko lauki, tai tikrai taip ir pasirodo. Bet štai vėl tė-kė — tikrai girdėti. Dar minutė, ir vėl tė-kė, tė-kė... groja. Mano širdis plaka taip, kad, rodos, ji girdima per keletą žingsnių. Kad tik nepabaidyčiau! Dar vis stoviu, praleisdamas dvi tris giesmes, kad geriau įsidėmėčiau jų tempą. Pusę minutės tyla, ir vėl tė-kė, tė-kė... vis greitesniu tempu, ir garsų eilė

užsibaigia maloniausiu mano ausiai šnypštimu. Šoku tris didelius žingsnius per vandenį, per kupstus, visai nepaisydamas tylos. Vėl pusė minutės tylu, vėl tekenimas, vėl baigiasi giesmė, o kartu su jos paskutiniais garsais — trys mano dideli žingsniai. Rodos, jau arti, gal šimtas metrų, bijau, kad tik nepadaryčiau klaidingo žingsnio. Dar dešimt, dar penkiolika giesmių ir kurtinys nutilo. Juodžiausios mintys apima mane: nejaugi pabaidžiau; kad nors dar trys keturios giesmės, kažin kiek už jas atiduočiau. Ne, vėl „groja". Giesmė po giesmės. Priešakyje juoduoja aukštesnių pušelių grupė, iš ten ir sklinda balsas, bet dar nieko nematyti. Praeina dar keletas minučių ir ima švisti, rytuose dangus darosi žydras, o jo fone ryškėja pušelių kontūrai. Ten jis tikrai tupi. Aš įsmeigiu akis, bet dar nematau. Tik štai, rodos, jis — tupi ant šakos, išplėtęs savo kaip vėduoklę uodegą, beveik statmenai aukštyn ištiesęs kaklą... Trumpa liepsna ir trenksmas. Šūvio aidas atsimuša artimoje saloje, o ji perduoda jį toliau ir toliau per raistus ir šilus... O čia, pusiau vandeny, pusiau baltose samanose guli aistringas pavasario giesmininkas...

PASKUTINĖS DIENOS MUSTEIKOJE

1919 metų pavasarį oras buvo nuostabiai gražus, tad kurtiniams medžioti buvo geros sąlygos, ir man sekėsi neblogiausiai. Per savaitę nušoviau keturis kurtinius: du Čepkeliuose, vieną Imškuose ir vieną Mieckame Bare. Daugiau ir nenorėjau, tuo tarpu ir keturiais buvau labai patenkintas. Dabar visą savo laiką paskyriau vietinei paukščių faunai tirti, protarpiais medžiodamas tetervinus ir slankas. Mane ypač domino plėšrieji paukščiai, o iš jų — ereliai, tokie, kaip erelis rėksnys ir gyvatėdis, kurių čia gana gausu. Pastarasis — tai Pietų Europos paukštis, bet jo geografinio išplitimo riba siekia Lietuvą. Į šį paukštį jau buvo atkreipę dėmesį senesni mūsų ornitologai, tačiau vėliau paaiškėjo, kad jų teigimai nebuvo labai tikslūs. Jie manė, kad toks didelis plėšrus paukštis, kaip gyvatėdis, turi maitintis ir dideliu grobiu, pavyzdžiui, tetervinais. Tikrai

Kurtinio
(Tetrao urogallus)
pidos

gyvatėdžių gūžys dažnai esti išteptas mėlynėmis, todėl buvo manoma, kad jie drasko mėlynėmis mintančius tetervinus, nuo kurių ir išsitepa. Vėliau paaiškėjo, kad gyvatėdis maitinasi vien ropliais ir suryja daug gyvačių, žalčių, driežų. Įdomu, kad gyvatės negali jam pakenkti, ir dėl to vyravo nuomonė, kad jis turi įgimtą imunitetą, kaip kad kai kurie žvėreliai, pavyzdžiui, ežiai, barsukai; atrodo, kad jo tankios plunksnos ir raginiais skydeliais apsaugotos kojos jį gina nuo gyvačių dantų.

Mūsų mokiniai, pakrikę iš mokyklos, ganydami galvijus Gudų girioje, virto uoliais mano padėjėjais. Iš tikrųjų, nuo piemens akies miške vargiai kas pasislėps. Tą aplinkybę aš panaudojau ir nuolat gaudavau pranešimus apie visa, kas darosi miške, ypač apie perinčius paukščius. Tie mano padėjėjai labai mėgo sekti plėšriuosius paukščius, ir netrukus buvo rasta pora gyvatėdžių lizdų. Vienas jų buvo aukštoje pušyje, ir man teko prašyti seną bitininką, kad jis su savo geiniu įkoptų į šią pušį.

Mes ilgai triūsėme apie medį, o virš mūsų galvų aukštai aukštai vis suko ratą senų paukščių pora. Įdomu, kad, mūsų darbui gana ilgai užtrukus, vienas tų paukščių, matyt, nustojęs vilties sulaukti, kol mes pasišalinsime, staiga iš aukštumos kaip akmuo puolė į lizdą ir nutūpė. Kai po ilgų vargų mums pavyko lizdą pasiekti, jame radome vieną vienintelį tankiais balsvais pūkais apaugusį jauniklį.

Kitą kartą vaikai man atnešė jau paaugusį jauną gyvatėdį, ir aš jį ilgesnį laiką laikiau pusiau nelaisvėje. Jis pasirodė esąs nepaprastai ramaus ir taikaus būdo paukštis. Tik turėjau rūpesčio su jo maitinimu, nes gyvačių ir žalčių kartais negalėdavau gauti, o kitą mėsą jis lesdavo, matyt, tik iš bado. Galbūt, dėl to jis buvo lėtas, lyg apsnūdęs, ir jautėsi blogai.

Gudų girioje daug gausesnis yra erelis rėksnys, ir, galima sakyti, kad greta suopio, tai vienas iš dažniau čia sutinkamų plėšriųjų paukščių. Jį lengva pažinti iš jo gana vienodos durpinės spalvos ir iki pirštų apžėlusių kojų. Kaip ir gyvatėdžius, juos visuomet pamatysi poromis ir lengvai atskirsi daug didesnio ūgio patelę nuo mažesnio patino. Jau balandžio pradžioje jie buvo atskridę iš savo žiemos buveinių ir Musteikos apylinkėse garsinosi maloniais skardžiais balsais; dėl jų skardaus balso jau Palasas davė jiems mokslinį vardą — erelis rėksnys,— vėliau perėjusį į daugelį gyvųjų kalbų.

Vieną kartą auginau jauną erelį rėksnį. Jis buvo nepaprastai jaukus ir malonus paukštis; prijunko prie manęs ir mano namiškių labai greitai. Jo nekalinau, bet įtaisiau lizdą atvirame ore ir maitinau, kiek tik buvo galima, natūraliu maistu — pelėmis, varlėmis, žiogais. Tam tikslui kaimo vaikus aprūpinau kartono dėžutėmis, į kurias, ganydami galvijus, jie per visą dieną kišdavo, ką tik pagaudavo tinkamo mano augintiniui. Paaugęs jis apleido savo dirbtinį lizdą ir ėmė tupinėt ant tvorų, ant stogų ir kitur, bet pašauktas vis atskrisdavo. Kartais aš pats ieškodavau jam žiogų, ir jis greit ėmė suprasti mano darbą — tuoj puldavo ten, kur, jo manymu, žolėse aš užvoždavau žiogą. Kaskart jis darėsi vis savarankiškesnis ir vis aukščiau pakildavo į orą, o vieną dieną rudeniop ilgai suko ratą virš mūsų kaimo, su juo atsisveikindamas, ir išnyko mums iš akių.

Mano mokiniai man parodė porą erelių rėksnių lizdų, sukrautų aukštose eglėse. Lizdus nesunku pažinti iš to, kad savininkai juos puošia žaliomis eglišakėmis, o, be to, juose esti vienas ar du kiaušiniai ir dažniausiai išperimas tik vienas vaikas.

* * *

Tetervinų apie Musteiką nedaug. Tiesa, galima girdėti juos grojant kasryt, bet tikrų tuoktuvių, kur jie spiestųsi, čia nėra, o groja tik pakrikę dideliame plote patinai. Norint pamedžioti tetervinų, tenka keliauti į rytinį Gudų girios pakraštį, apie Dubičius, Saltoniškes, Pelesą, kur vyksta labai geros tuoktuvės. Ten aš ir nuvykau.

Tetervinas nemėgsta tikro miško ir jam daugiau patinka jo pakraščiai, o jei groja miške, tai tik ten, kur esama plačių raistų, pievų, degsnių. Dar gimnazistu būdamas, aš juos ten medžiodavau, ir mano atmintyje giliai įstrigo tie beribiai mažais berželiais ir suskurdusiomis pušelėmis apaugę pelkynai dumblėtos Pelesos pakraščiuose.

Atvykus į naują vietą, sunku iš karto sėkmingai medžioti tetervinus. Tenka pabūti bent vieną rytą ir apsidairyti, išstudijuoti tuoktuvių pobūdį, nustatyti tinkamiausią aikštelę ir tik tuomet pastatyti netoliese palapinę, kur nakties metu galėtum atsisėsti ir ligi aušros laukti atskrendančių tetervinų.

Pirmą rytą oras buvo šiek tiek ūkanotas, ir iš visų pusių buvo girdėti tetervinų burbuliavimas, tarytum visas raistas

kunkuliuotų, bet pačių paukščių per rūką nebuvo matyti. Vėliau, tik saulei užtekėjus, pro žiūroną šen bei ten galima buvo pastebėti burbuliuojančių patinų grupes, bet prie jų prieiti, aišku, negalima, nes tetervinas yra nepaprastai gudrus ir atsargus paukštis. Tik vėliau, saulei jau pakilus, tuoktuvių dalyviai išsiskirsto kiekvienas sau ir ganosi gretimuose krūmuose ar miške, kur ir nakvoja iki sekančio ryto. Tuomet galima, jų nepabaidant, nuvykti į tuoktuvių vietą, pasistatyti iš pušų ar eglių šakų palapinę ir tuo būdu patekti į patį „grojančių" paukščių prieglobstį. Man kaip tik ten ir buvo svarbu išsirinkti vietą palapinei.

Šitokia medžioklė turi daug nepatogumų. Tenka kartais nejudant tūnoti susigūžus palapinėje, drėgnoje vietoje, o kartais keletą valandų ir gerokai pašalti. Be to, naktį keblu surasti palapinę — paėmus netikslią kryptį, lengva ją pražiopsoti, o paskui tenka klaidžioti po visą raistą, ir visa medžioklė nueina niekais.

Truputį numigęs pažįstamo eigulio troboje, porą valandų dar prieš saulėtekį vykstu į pelkę. Tai ne taip jau lengva, nes apie kilometrą tenka atsargiai žingsniuoti tarp apšalusių kupstų, žiūrėti, kad nepaslystum ant ledo arba neįklimptum aukščiau kelių į kokį rudos skystos buzos šaltinį. O svarbiausias dalykas — rasti palapinę. Bet štai pamatau tamsų daiktą, panašų į šieno kupstą, prieinu arčiau ir įsitikinu, kad tai mano palapinė. Įlendu, atsisėdu ant patiestų eglišakių ir su pasigėrėjimu įkvepiu spyglių kvapo. Esu patenkintas, kad dar laiku atėjau, kad dar neaušta ir nuo pat pradžios galėsiu stebėti bundančią pavasario dieną. Laukiu, ir kažin ar koks kitas laukimas gali būti malonesnis. Dar anksti, dar naktis nepasibaigė, nes pro mano būstinę dar praskrenda balinė pelėda ir, švystelėjusi baltu sparnų pamušalu, pasineria tamsumon. Pro eglišakes nekantriai žvelgiu į rytus, kur dangus darosi melsvos plieno spalvos, o jo fone ima ryškėti pušelių kontūrai, visai kaip Čiurlionio paveiksle. Dar valandėlė, ir žvaigždės ima blėsti, darosi vos įžiūrimos dangaus skliautuose. Tyliai dvelkia vėjelis, vos judindamas raisto pušelių viršūnes, ir tarytum jo pažadintas pakyla į orą perkūno oželis, suzvimbia savo keistu balsu, o paskui tiksėdamas praūžia pro mano būdelę. Dar pora minučių, ir skaidriu, gailiu balsu atsiliepia pempės, viena, kita... Rytuose šviesėja —

Tetervino
(Lyrurus tetrix)
uodega

jau matyti balti artimiausių berželių liemenys, ir patvinusio raisto klanuose atsispindi blanki priešaušrio šviesa. Dar valandėlė, ir iš dangaus pasigirsta vieversio giesmelė. Tuoj, gal po penkių minučių, ims burbuliuoti tetervinai, nes tokia yra amžina raisto programa, kad visi paukščiai tam tikra nustatyta eile pradeda savo dieną. Tik vėliau, balandžio mėnesio pabaigoje, kai atskrenda gegutės, jų kukavimas kartais įsiterpia tarp vieversio giesmelės ir tetervino burbuliavimo... Bet štai keistas balsas — čiukši... čiukši... smarkus šnypštimas. Vienur, kitur, dešinėje, kairėje, vis dažniau, iš visų pusių, aukštesniais, žemesniais tonais, ču-šu-šu — jis dabar skamba, sakytum, grasinamai. Tai jie — tetervinai. Dar po minutės vienas patinas pakyla iš artimų krūmų ir, smarkiai plasnodamas sparnais, nusileidžia lygioje aikštėje ties mano palapine, netrukus antras, trečias. Atskridę paukščiai, kaklus ištiesę, dairosi, ar negresia jiems pavojus, vėl sušnypščia keletą kartų, ir tuoj ima lietis jų nuostabi giesmė.

Pabudo raistas, virpa, kunkuliuoja, kaip vanduo katile. Tamsoje dar sunku įžiūrėti grojančius paukščius, sunku atskirti juos nuo kupstų, ir tik jiems besisukinėjant, kartkartėmis švysteli baltas kaip sniegas uodegos pamušalas. Praeina dar penkiolika minučių — jau aiškiai matyti juodieji gražuoliai. Jie stovi vienas priešais kitą, kartais kuris nors puola, ir abu ima peštis taip, kad net plunksnos byra, o šalia ramiai į juos žiūri kuklių spalvų patelės. Dabar aš atsargiai pro palapinės eglišakes iškišu šautuvo vamzdį ir pasirenku tinkamą teterviną, kad suvaidinčiau paskutinį šio nuostabaus vaidinimo veiksmą...

* * *

1919 m. balandžio 24 dieną, sekmadienį, man su žmona nesant namie, mūsų mokyklą užpuolė „Jazda Tatarska" raitelių dalinys. Mokykla buvo apsupta, nuodugniai iškrėsta, sunaikintos visos knygos, mokslo priemonės, išmėtyti ir sugadinti mano rinkiniai, išplėšta mūsų asmeninė manta. Manęs buvo ypatingai ieškota, bet pagaliau pasitenkinta įkaitu — šeimininko sūnumi, kuris buvo nugabentas į Marcinkonis. Kitą dieną slaptas pasiuntinys pranešė, kad man duotas terminas vėliausiai iki 10 val. vakaro prisistatyti į „Jazda Tatarska" štabą, priešingu atveju įkaitas bus sušaudytas. Buvo tik 6 valanda vakaro, tai

nutariau Marcinkonyse laukti paskutinės minutės. Bet štai apie 8 valandą, dideliam mūsų džiaugsmui, pasprukęs iš pilsudskininkų štabo, pasirodė įkaitas — mūsų šeimininko sūnus.

Dabar mes turėjome bėgti iš Marcinkonių, kuriuose buvo pilna pilsudskininkų. Mums ypač kėlė rūpestį, kaip pereiti į kitą pusę geležinkelio, kuris buvo kareivių saugomas. Apie 3 valandą ryto prisiartinome prie geležinkelio, šliaužte peršliaužėme bėgius ir pasislėpėme miške. Tą pačią dieną sugrįžome į Musteiką namo; iš čia pilsudskininkai buvo jau išsidanginę.

Taip baigėsi mūsų mokslo metai Musteikoje.

MERKIU IR PAMERKIAIS

Didingas Nemunas, juodas susimąstęs Nevėžis, rimta pilkavandenė Venta, gražuolė Žeimena! O kaip pavadinti Merkį, kuris man brangiausias ir gražiausias iš visų pasaulio upių? Kodėl taip yra, nemokėčiau pasakyti. Gal dėl to, kad tai pirmoji didesnė upė, su kuria aš dar vaikas būdamas, pirmiausia susipažinau? Gal dėl to, kad jos pakrantėse auga pušys ir kadagiai, mano mėgstamiausi medžiai? O gal dėl to, kad pamerkiais plačiai pasklidę senoviniai kaimai, samanotais stogais, po kuriais gyvena paprasti, atviros širdies žmonės?

Prasidėjęs prie pat Baltarusijos sienos, mažas vingiuotas upelis bėga Jašiūnų link ir toliau vis į vakarus. Ties Merkine įteka į Nemuną. Upelio vanduo sraunus. Smėlėtu dugnu draikosi ilgos žalios plūdžių ir plunksnalapių kasos. Pakraščiuose auga aukšti tiesūs juodalksniai, kurių raudonos šaknys kaip dažytų siūlų sruogos plevėsuoja vandenyje. Toliau nuo upės, lengvoje smėlėtoje dirvoje, auga pušys ir tankūs kūgio formos kadagiai. Vasarą ten žemė įkaitusi, karšta, o giliame Merkio slėnyje, kur auga aukšti alksnynai, vėsu ir gaivu, kvepia lipniais alksnių lapais, mėtomis ir ajerais. Tyliai teka vanduo, tik kur ne kur, aptikęs panirusią kerplėšą, vos girdimai suburbuliuoja. Protarpiais atskrenda žalvarnė, garsiai karkteli ir greit neria į uoksą, kur jos laukia vaikai. Retkarčiais viršūnėse

sušvilpia volungė, beveik liesdamas vandens paviršių, praskrenda žydras kaip brangakmenis tulžys...

Tokia nuotaika Merkio aukštupyje. Bet vingiais ir posūkiais ritina jis savo vandenis toliau, ir ta nuotaika keičiasi. Apie Šližiūnų kaimą jis plačiai išsilieja, sudaro ramią seklumą, per kurią, lenkdami tiltą, vasarą mielai važiuoja kaimiečiai, kad pamirkytų perdžiūvusius ratus ir tyru vandenėliu pagirdytų arkliuką. Vėl naujas posūkis ir vėl keičiasi Merkio vaizdas: vienas krantas aukštas, apaugęs tankiu mišku, kitas žemesnis, ir ten — pievelė. Iš miško pusės medžių šakos nusvirusios virš vandens ir sudaro lyg tamsų koridorių; nuo to ir vanduo atrodo juodas. Ten gilios ramios sietuvos, kuriose slapstosi įvairiaspalviai upėtakiai. Kitas krantas šviesus, saulėtas, marguliuoja visų spalvų gėlėmis. Čia daugiausia auga vingirių su kvapniais grietinės spalvos žiedais, violetinių katilėlių ir balsvai rausvų gyvatžolių.

Taip besikaitaliodami vaizdai įvairina Merkio kelią. Iš lėto praslenka Rūdninkai — senoviškas bažnytkaimis, apsuptas miškų. Aplink kaimą jie gerokai apnaikinti, iškirsti plotai paversti ganyklomis ir dirbamais laukais.

Už kokių keturių kilometrų nuo Rūdninkų yra Žagarinės kaimas. Plaukiant šis atstumas daug didesnis, nes upė daro daug vingių.

Žagarinė, kaip ir Rūdninkai, nuo senų senovės buvo pagarsėjęs medžioklės centras. Ypač daug medžiotojų čia sutraukdavo pavasarinės kurtinių tuoktuvės, kuriomis garsėjo žemiau Rūdninkų abiem Merkio krantais nutįsę platūs kiminais ir liguistomis pušelėmis apaugę raistai. Ypač gera medžioklės vieta buvo tarp Papio ežero ir Pakrampio kaimo, į šiaurę nuo Žagarinės. Aš, dar būdamas moksleivis, dažnai atvažiuodavau medžioti į Notėčių * raistą. Šis raistas šiaurės kryptimi eina vis klampyn ir už kokių trijų kilometrų nuo Merkio kranto virsta didoku, bet sekliu Papio ežeru, iš kurio išteka Vokės upė. Ežeras pereina į upę labai nežymiai: šiaurinis jo galas vis siaurėja, sudarydamas lyg karvės spenį (papą). Nuo to yra kilęs ir ežero vardas. Papio ežeras įdomus augalija ir gyvū-

* Kažkas iš mūsų geografų Notėčius prasimanė vadinti „Katėčiais", ir šis klaidingas vardas jau plinta mūsų literatūroje.

nija, todėl esant progai visuomet verta jį aplankyti. Kaip ir visi seklūs ežerai, jis vasarą labai įšyla, o šiluma skatina visų jame gyvenančių organizmų klestėjimą. Čia gausu žuvų, todėl Vilniaus žvejai jame sėkmingai leidžia savo laisvalaikį. Pavasarį, traukimo metu, čia sustoja daug vandens paukščių, tarp jų kartais gulbių ir įvairių kirų.

Gamtos mėgėjas, atplaukęs laiveliu iki Žagarinės, nustemba: Merkys staiga prapuola, tik, akmenukais nubarstyta, raitosi toliau sausa jo vaga. Lenkų valdymo laikais čia buvo iškastas kanalas, jungiantis Merkį su Vokės upe. Nukreipus Merkio vagą į Vokę, norėta duoti Grigiškių įmonei daugiau vandens. Senoji Merkio vaga išdžiūvo, tik kur ne kur joje dar telkšo nedideli vandens klanai, turbūt nuo pavasario. Einant nuo Žagarinės žemyn, tų klanų vis daugėja, jau ir vanduo juose pradeda judėti, o už kokių penkių kilometrų, ties Senųjų Macelių kaimu, vandens atsiranda tiek, kad vargais negalais vėl galima irtis laiveliu. Mat čia į Merkį įteka du nedidukai upeliai: iš dešinės Žvirgžda, iš kairės — Špiguitis. Tai tikri miškiniai senovinio tipo upeliai, kokių Lietuvoje mažai kur pamatysi. Iš miško raistų jie prasimuša pro brūzgynus ir išvartas ir, aplenkdami visokias kalveles, pagaliau pasiekia Merkį. Tokių upelių ir tokių raistų, iš kur jie prasideda, kadaise Lietuvoje buvo gausu. Tai jie tolimoje praeityje, kada mūsų kraštas buvo miškingas, normuodavo klimatą, užstodavo kelią staigiems didelių upių potvyniams. Jie tarytum milžiniška kempinė prisisotindavo vandens ir išskirstydavo jį visais metų laikais.

Už minėtos Žvirgždos iš dešinės pusės į Merkį įteka vandeningoji Lukna, Čyrvė, Olupis, Graužupis, o iš kairės pusės — Mažasis ir Didysis Pirčiupis ir Raudonėlė. Miškas, kuris supa šį Merkio ruožą (nuo Žagarinės iki Dargužių),— tai pati Rūdninkų girios širdis, bet yra čia ir kaimų, kaip Senieji Maceliai, Naujieji Maceliai ir Pirčiupis. Pastarąjį fašistai sudegino per Antrąjį pasaulinį karą su visais jo gyventojais. Dabar jis naujai atstatytas. Senieji ir Naujieji Maceliai — senovinio tipo kaimai. Jie ilgus amžius tūnojo tamsios girios glūdumoje, atskirti nuo likusios žmonių bendruomenės. Žinoma, dabar jau taip nėra, nes nutiesti nauji keliai, ir geros susisiekimo priemonės leidžia jiems bendrauti su kitais žmonėmis. Kitados tai buvo labai maži kaimai. Atsimenu, kad šio šimtmečio pra-

džioje, kai aš šiuose kaimuose pradėjau lankytis, Senuosiuose Maceliuose gyveno trys šeimos, Naujuosiuose — penkios, Pirčiupyje — septynios. Tai buvo tikri „miškiniai žmonės", kurie be miško vargiai būtų galėję gyventi — šaunūs medžiotojai, bitininkai. Vienų ir kitų Macelių gyventojai turėjo tik dvi pavardes: Jurgelevičiai ir Uždaviniai.

K. Jurgelevičius atsiminė dar meškas, buvusias Macelių apylinkėse, bet man neteko su jomis susitikti. Paskutiniosios buvo iššaudytos maždaug tais metais, kai aš gimiau.

Miškas, supąs Senųjų Macelių kaimą, ypač Špiguičio upelio pakrantėse, buvo tikras brūzgynas, pilnas kerplėšų, išvartų, klampus. Ten būdavo šernų, o truputį toliau į pietus, Parekiečių raiste, kurtiniai keldavo tuoktuves. Bet vietomis buvo ir aukštėlesnių kalvelių, sausų, apaugusių viržiais. Puikiai jos atrodydavo rugpjūčio pabaigoj, kai apsipildavo milijonais smulkių violetinių žiedų. Tokias vietas mėgsta tetervinai, ligutės, strazdai giesmininkai. Čia lankosi gražūs margi drugiai — atalantos, spungės, šeiriai, didelės plaukuotos kamanės, daugybė bičių. Girios bitininkai labai vertina viržius, nes juose daug medaus. Tiesa, viržių medus nėra geriausios rūšies. Jis labai tamsus ir nepaprastai tirštas, todėl sunkiai atsiskiria nuo korių. Bet jo yra daug. Kai vasara būna lietinga ir nepalanki bitėms, girios bitininkai nenusimena: ruduo, tikriausiai, bus gražus, saulėtas, sužydės viržiai, ir medaus bus pilni koriai.

Viržynuose pasitaiko smiltingų aikštelių — ten dažnai tetervos atsiveda savo vaikus ir purtosi su jais šiltame smėlyje. Nuskrisdamos jame palieka duobutes —„maudykles" ir iškritusių plunksnų. Kitas viržynų gyventojas yra lelys. Šis keistas naktinis paukštis yra nepaprastos, su aplinka suderintos spalvos. Pasitikėdamas ja, jis ramiai prisileidžia žmogų net per porą metrų. Šis paukštis nesuka jokio lizdo, o deda kiaušinius tiesiog ant žemės, dažniausiai tarp viržių, kadagių ar pušelių. Prietemoj leliai sujunda. Vikriai, kaip sakalai, jie nardo ore ir gaudo sparvas, gylius, aklius, visokias naktines peteliškes.

Man atmintina senoji žydinčioji S. Macelių kaimo liepa, apie kurią, saulei nusileidus, siausdavo spiečiai naktinių vabzdžių ir sukinėdavosi keletas lelių, kaskart stveriančių ore vieną kitą drugelį. Neišdildomą įspūdį palieka nakvynė Rūdninkų girioje vasaros pradžioje. Laužo liepsnos privilioti, aplink ugnį

suka leliai. Perėjimo metu kiaurą naktį girdėti jų keisti balsai — švelnus kurkimas, panašus į kurklio, kartais pertraukiamas kitų, skvarbesnių garsų. Tuo pačiu metu nakvodami miške, ypač viržynuose, kartais be pertraukos girdėdavome čiulbančią ligutę. Ji artima dirvinio vieversio giminaitė, bet gyvena miškuose, ypač sausuose šiluose. Nesudėtinga jos giesmelė skamba nepaprastai maloniai: liuli-liuli-liuli... Čia dažnai galima rasti vikrųjį driežą. Ypač gražūs patinukai su žaliu ar melsvu atspalviu. Neretas viržynų gyventojas yra gluodenas, žibąs metaliniu žvilgesiu ir todėl vadinamas „žibuliu". Rūdninkų girioje zoologas ras dar vieną įžymybę, būtent, lygųjį žaltį *(Coronella austriaca)*, kuris, kiek man žinoma, niekur kitur Lietuvoje nesutinkamas. Aš esu radęs jį Rūdninkų girioje tris kartus — du kartus apie Jašiūnus ir vieną kartą apie Pirčiupį.

Nuo Dargužių Merkys vėl plaukia nebe tiesiu kanalu, o senaisiais savo vingiais vingeliais. Už kokių trijų kilometrų nuo čia matyti Valkininkų miestelis. Pačiuose Valkininkuose į Merkį iš dešinės pusės įteka Gelužos upelis, o dar už kokių poros kilometrų — Spengla. Tuoj už miestelio iš kairės įsilieja gražioji Šalčia, kuri, pasitelkusi sau į pagalbą iš pačios Rūdninkų girios glūdumos atplaukiančią Višinčią, plukdo į Merkį ypač daug vandens.

Šalčios, Višinčios ir Gelužos gražus smėlėtas dugnas. Nuo daugybės į jas įtekančių versmių vanduo yra šaltas, todėl čia dažnai atplaukia neršti lašišos. Jos neršia ir Versekoje, įtekančioje į Merkį iš kairės pusės truputį žemiau.

Bene gražiausias Merkys tarp Valkininkų ir Varėnos. Jis čia vingiuoja, raitosi didelėm ir mažom kilpom; krantai daugiausia apaugę miškais, kurie dažnai tik siaura juosta dunkso abipus upės, sudarydami tarytum galeriją, iš viršaus pridengtą senų, aukštų medžių šakomis. Malonu plaukti laiveliu šiuo tamsiu koridoriumi ir, iššokus iš valties, retkarčiais pastovėti ant išlindusių iš vandens didelių granito luitų. Kai kur upės vaga užtverta skersai nugriuvusių medžių ir prie jų per potvynį vandens suneštų stuobrių, kerplėšų, šiekštų. Tenka gerokai pasidarbuoti, kol prasibrauni pro tokias užtvankas. Bet vanduo neša laivelį greitai: gali irtis, gali nesiirti — vis tiek plauki pirmyn. Tik saugokis, kad pakibusi virš vandens šaka

nebrūkšteltų per veidą ar nenubrauktų tavęs iš laivelio į vandenį.

Vandens gylis nuolat keičiasi: čia seklu, ir laivelis vos ne vos slenka pirmyn, kliudydamas graužą ir smulkių akmenų pribarstytą dugną, čia tamsi sietuva, giliai palindusi po krantu, čia vėl upė išsiplečia ir švelniai ritina bangeles geltono smėlio sekluma.

Pakrantėse ošia seni ąžuolai, liepos, eglės; kartais stovi vieniša pušis su drave, kur gal prieš pusšimtį metų buvo apsigyvenęs miškinių bičių spiečius. Bet jis jau seniai išnykęs, net plautas iškritęs, ir tikriausiai tų bičių savininko seniai nebėra gyvo. Juodalksniai čia nuostabiai gražūs. Tai ne tie „kerėplos", kuriuos dažnai matome pavieškelėm; tai didžios pagarbos verti medžiai milžinai, tiesūs kaip okeaninio laivo stiebai, išbėgę į žydrąją padangę. Jie teikia savitą grožį Merkio krantams.

Alksnių uoksuose peri žalvarnės, karveliai uldukai; peri ten ir savotiškas paukštis, vadinamas dančiasnapiu. Jis panašus į antį, tik laibas dantytas jo snapas.

Plauki pro senus alksnius, ir tokie jie puikūs, kad, rodos, niekuomet nenusibostų, bet Merkys vėl keičia savo apdarą. Štai vienoje vietoje krante kažkas subaltuoja. Priplauk arčiau ir pamatysi baltos tvirtos uolos atodangą. Balti luitai, vieni dideli, kiti suskilę, subyrėję — tai kreidos sluoksniai. (Esame tarp Dziegciarų ir Pamerkio kaimų.) Dar šio šimtmečio pradžioje šiuos sluoksnius atrado profesorius Juodelė ir pirmasis Lietuvoje pradėjo iš jų gaminti cementą.

Ir dar viena šių krantų įžymybė — skaidrūs, švirkščią iš kranto, šaltiniai. Jų vanduo švarus ir toks šaltas, kad ilgesnį laiką negali jame rankos laikyti. Tokių šaltinių Merkio pakraščiuose daug. Kadangi jų vandens temperatūra labai pastovi, žiemą jie neleidžia upei užšalti, ir ši aplinkybė sudaro palankias sąlygas antims ir kitiems vandens paukščiams žiemoti.

Prie Biekšių per Merkį permestas aukštas tiltas. Plaukiame po juo ir netrukus pakeliui paliekame du į Merkį įtekančius upelius, vieną iš kairės, kitą iš dešinės. Abu jie vadinami vienu vardu — Duobupis. Jei norime pailsėti, sustokim ties Maskauka. Tai be galo graži vieta. Už Maskaukos prasideda dideli smiltingi plotai, ir pagaliau pasirodo nemažas Varėnos mies-

telis. Čia Merkio vandenys pagausėja, nes iš dešinės į jį įteka gana vandeninga Varėnė. Per pelkes, per smėlynus ji atkeliauja iš toli, nuo Junčėnų. Netoli Varėnos ši upė sudaro to paties vardo ežerą ir toliau neša jo vandenį į Merkį. Čia pat yra ir kitas ežeras — Glūkas. Varėnė ir jos ežeras paprastai neužšąla, ir žiemą čia suskrenda daug ančių.

Už Varėnos Merkys pilnesnis, sraunesnis, greit neša valtį žemyn. Iš dešinės pusės į jį įsilieja Vardaunės upelis. Jo aukštupyje daug žalčių — tebūnie žinoma gamtininkams, kurie domisi žalčiais. Keturiais kilometrais žemiau yra didžiulis Perlojos kaimas. Už jo priplaukiame didžiausio Merkio intako — Ūlos — žiotis. Prasideda ta upė toli, Baltarusijoje. Aukštupyje ji vadinama Pravaža, kiek toliau, nuo Nočios upelio žiočių iki buvusio Pelesos ežero (dabar išsekęs) — Pelesa ir pagaliau — Ūla. Ūlos aukštupin įsilieja ištisas raizginys smulkesnių, nepaprastai pelkėtų upelių, kurių krantai mažai apgyventi. Visa ši upelių sistema gamtininkui labai įdomi. Pavasarį čia sustoja daugybė pralekiančių pelkinių paukščių. Neseniai šiose upėse dar buvo ungurių, o raistuose — kurtinių. Turbūt ir senovėje čia būta medžioklės vietų, nes Pelesos ežero pakraštyje stovėjo Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto medžioklės pilis, kurios pamatai ir dabar žymūs.

Praplaukiame Puvočių kaimą. Ties juo Merkyje daug didžiulių akmenų, kurie labai trukdo mišką plukdyti. Čia į Merkį įteka Grūda, irgi vandeninga upė. Ji prasideda iš didžiulio Kabelių ežero pačioje Gudų girios glūdumoje, pakeliui susilieja su Musteikos upeliu ir pro Marcinkonis, Kašetas pasiekia Merkį. Šios upelės krantais irgi įdomu pakeliauti. Kabelių ežero pakraščiai smėlėti, o smėlyje, ypač po stipresnio vėjo, randama gausybė mezolitinių keramikos šukių ir titnagų. Tas rodo, kad čia turėjo būti priešistorinio žmogaus stovykla.

Nuo Puvočių iki Merkinės tiesia linija bus ne daugiau kaip 9 km, o Merkio vingiais susidarys apie 15. Ten, kur mažytis upelis Stungys įteka į Merkį, stūkso nemažas, dirbtinai paaukštintas kalnas. Tai Merkinės piliakalnis, senoji Merkpilė. Merkinė — vienas seniausių Lietuvos miestų, dažna Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija ir medžioklės iškylų vieta. Pirmą kartą istorijoje ji paminėta 1377 m. kryžiuočių kronikose, kai Gotfrydas Lindenas žygyje prieš Algirdą paėmė

Merkinėje daug lobio. Būdama pakeliui į Trakus ir Vilnių, Merkinė nuolat buvo kryžiuočių puolama ir plėšiama. Iki XV a. vidurio Merkinė turėjo didelę karinę reikšmę. 1442 m. Žygimantas Augustas suteikė jai Magdeburgo teises. Karas su švedais galutinai parbloškė Merkinę ir, nors seimas 1655 m. šešeriems metams atleido ją nuo mokesčių ir grąžino senas lengvatas, ji daugiau neatsigavo. Seimo nutarimu 1773—1775 m. Merkinės miesto teisės buvo atiduotos Alytui.

Šiandien Merkiu ir pamerkiais keliauja daug turistų, ypač jaunimo. Aplanko jie ir senąją Merkinę, užlipa į piliakalnį. Kiekvieną pavasarį išsilieję žydrieji Merkio vandenys supa piliakalnio papėdę, gaivindami karklus ir geltonus šalpusnių žiedus. O tamsioji Gudų girios pušynų jūra su pietų vėju atsiunčia ir apiberia auksinėmis žiedadulkėmis Merkpilio viršūnę...

* * *

1907 metais kartu su mano kolega iš Paryžiaus universiteto botaniku D. Šimkevičium aplankėme Pinsko pelkes ir perplaukėm laiveliu nemažą dalį Bobriko upės. Buvau labai sujaudintas šio milžiniško upyno, ypač gražu buvo pasižvalgius nuo kurio nors Pinsko paaukštinimo, pavyzdžiui, nuo balkono. Kiek tik akis užmato — vien nendrynai, švendrynai arba ajerynai. Savotiškas vaizdas, kai pučia vėjas ir šviečia saulė — tuomet visa augalija siūbuoja kaip žalia jūra, o virš tos jūros visomis kryptimis skraido juodosios ir baltasparnės žuvėdros. Baltasparnes žuvėdras aš pirmą sykį savo gyvenime pamačiau ten. Jų, taip pat ir juodųjų žuvėdrų, čia nepaprastai daug, jos praskrenda net pro miestą. Vietiniai gyventojai vadina jas „kryčkomis". Ten galima matyti ir daug nendrinių lingių — jos vadinamos „šuliakais", o iš giesmininkų paprasčiausias paukštis — tai ežerinė nendrinukė, vadinama „čerecianka". Iš pelkinių augalų krinta akin skėtinis bėžis *(Butomus umbellatus)* su puikiais rausvais žiedais. Netikėtai aptikau čia nepaprastą, Lietuvoje neaugantį augalą salviniją *(Salvinia natans)* — plūduriuojantį papartį. Jų čia daug kiekviename pelkės užkampyje. Aš jų atvežiau į Lebiodką ir kelerius metus išlaikiau gyvus baseine su vandeniu, bet vieną žiemą jie kažkodėl žuvo.

Į Pinsko pelkes šiek tiek panašus mūsų Žuvintas. Aš dar vaikas būdamas apie Žuvintą skaičiau V. Tačanovskio veika-

luose. Žinojau, kad šiame ežere yra daug paukščių ir svajojau jį aplankyti. Tai man pavyko tik 1921 metais. Nuvykau ten kovo 21 dieną ir užtrukau iki kovo 26 dienos. Buvo ankstyvas pavasaris, krantai dar buvo užšalę, todėl buvo galima drąsiai vaikščioti, bet ežeras jau nuo pusės buvo išsilaisvinęs nuo ledo. Ant ledo pakraščio, prie pat vandens, tupėjo didelė ančių virtinė. Pro žiūroną apytikriai nustačiau jų rūšis: daugiausia tai žilosios ir kuoduotosios, didžiosios antys. Jau buvo ir garnių, pempių, nendrinių startų. Buvau sužavėtas malonaus reginio ir galvojau, kad čia vandeniniams paukščiams reikės įkurti rezervatą. Savo svajones įgyvendinti pavyko tik 1937 m. Tačiau čia gera dirva buvo mano rinkiniams. Per trumpą laiką čia surinkau Kauno muziejui įdomiausių ir rečiausių rūšių. Iš tokių retų paukščių čia aptikau pilkąją antį ir rudę, aptikau visą būrelį juodagalvių kirų ir perinčią jų koloniją. Bet nuostabus dalykas, kad tuomet ten nebuvo rudagalvių kirų, kurių dabar Žuvinte labai daug. Radau čia visų rūšių vandeninių vištelių, tulikų, griciukų, gaidukų. Pastarųjų čia buvo ištisos besikaunančios „kariuomenės". Labai apsidžiaugiau radęs perinčių ūsuotųjų zylių, kurių nei Tyzenhauzas, nei Tačanovskis nemini.

Nuo 1921 metų Žuvintas tapo mano nuolatinių išvykų tikslu. Šį pamėgimą man pavyko įkvėpti bendradarbiui Alfonsui Palioniui, entomologui. Jis išbuvo ten visą vasarą, rinkdamas drugius. Apskritai Žuvinto rezervatas Kauno muziejui davė daug vertingos medžiagos. Žuvinto ežeras turi didelių nuopelnų ir pedagoginei sričiai, nes daugelis gamtos fakulteto išvykų buvo kaip tik į jį. Su gailesčiu turiu pripažinti, kad Žuvinto gyvūnija nuo mano minimų laikų smarkiai nuskurdo — kai kurios paukščių rūšys, apsčiai randamos anais laikais, dabar virto retenybe, ir sunku nustatyti, kokios to priežastys. Išimtį sudaro vien gulbės, kurių čia aprašytais laikais nebuvo, o pasirodė tik 1937 m., ir nuo tada jų skaičius nuolat didėja.

Kalbėdami apie mokslininko galvosenos formavimąsi, susiduriame su dviem skirtingomis nuomonėmis. Viena nuomonė, esą mokslininkas turi nenukrypti už savo specialybės ribų, o turi koncentruoti visą savo sąmonę, visus gabumus, visas proto jėgas vien tik į savo pasirinktąją specialybę. Tik tuomet jis tinkamai išspręs pasirinktąsias mokslo problemas, neišsi-

blaškys, nebus veikiamas pašalinių faktorių. Gal ir teisinga nuomonė. Bet kai kas mano kitaip. Mokslininkas neturi būti vienašališkas, neturi užsidaryti savo specialybės kevale, turi domėtis kitomis žmogaus sąmonės sritimis. Etika, grožis, romantika, poezija turi taip pat lydėti jo žingsnius. Tuomet jo galvosenos horizontai bus platesni. Ir gal tuomet atsiras dar vienas problemų išsprendimo veiksnys, kuriam mes turime gana miglotą sąvoką — intuicija. Gal šita nuomonė irgi yra pagrįsta.

Skaitydami žymių gamtininkų biografijas, apsčiai aptinkame žmonių, kurie, spręsdami betarpiškas problemas, kartu mokėjo atjausti kitų žmonių kančias ir nelaimes, mokėjo matyti, jausti ir aprašyti grožį tos gamtos, kurioje dirbo ir ieškojo amžinųjų jos dėsnių. Galbūt ryškiausias tokių žmonių pavyzdys buvo Alfredas Bremas.

Baigdamas turiu pasakyti, kad buvau labai jautrus visai čia aprašytai mane veikusiai aplinkai, ypač gamtai ir gamtos mokslams. Bet, nepaisant mano jautrumo, turiu pripažinti, kad skausmingų persilaužimų savo galvosenos raidoje nepatyriau. Ir esu laimingas, kad taip buvo.

Sibirinis maumedis
(Larix sibirica)
Plėšrioji medšarkė
(Lanius excubitor)

OBELYNĖ

OBELYNĖ

Iš mažens buvau labai prisirišęs prie mūsų gimtojo ūkio ir savo būsimąjį gyvenimą vaizdavausi ne kitaip, kaip ūkyje ar Lebiodkoje, ar šiaip kur, bet būtinai gražioje vietoje miške arba prie miško ar ežero. Mano svajones nutraukė visų pirma gimnazija, vėliau — aukštoji mokykla, dar vėliau — darbas, karas. Kai po Pirmojo pasaulinio karo iš Peterburgo grįžau Lietuvon, mano žemės ilgesys dar labiau sustiprėjo, bet negalėjau atsisakyti visuomeninio darbo, kuris mane irgi stipriai traukė. Tad iš vienos pusės — pareiga, iš kitos — palinkimas.

Dažnai, medžiodamas artimose Kauno apylinkėse, lankydavausi netolimame Kamšos miške, pačiame Nemuno krante. Čia subėga gilios daubos su mišriais medynais ir gausia labai marga augalija. Ypač patrauklus šis augalų margumas buvo pavasariais, ir aš neretai ateidavau čionai vien pasigrožėti. Dvi daubos man labiausiai patiko. Viena iš jų vadinama Varžupiu. Ji labai gili, ir jos dugne sruvena mažas upelis, bet pavasarį jis suima į save tirpstančio sniego vandenį ir atrodo įspūdingai. Antra dauba vadinama Obelyne. Ji šiek tiek trumpesnė, o pavasarį ir joje slypi mažytis upelis. Tarp šių dviejų daubų susidaro tarytum pusiasalis, iš trijų pusių miško ap-

suptas. Kai buvo vykdoma žemės reforma, paprašiau, kad čia būtų man paskirtas žemės sklypas. Mano prašymas buvo patenkintas — gavau 8 hektarus išsimokėtinai. Per 20 metų turėjau mokėti nedidelę pinigų sumą. Įvyko tai 1920 m.

Įgytas sklypas man buvo ne tik labai gražus, bet ir patogus, arti miesto, tad net pėsčias kasdien galėjau jį lankyti, nes kelionė trukdavo ne ilgiau kaip pusantros valandos, o be to, patogu buvo keliauti ir Nemunu — čia sustodavo garlaiviai. Greta mano sklypo žemės gavo profesorius Liudas Vailionis ir dar keletas inteligentų, tad susidarė maloni kaimynystė.

Dabar jau tapau žemdirbiu. Kiekviename darbe, ypač žemės ūkyje, svarbu nuoseklumas. Pirmiausia dirbau tuos darbus, kurie mažiau kainuoja — sodinau medžius. Norėjau, kad sodas būtų apsuptas eglių alėja, nes tokia alėja buvo Lebiodkoje ir su ja siejosi mano malonūs prisiminimai; be to, alėja sudaro sodui naudingą užuovėją. Netoli yra miškas, ir jaunų eglelių jame aibė, tad aš su savo šeima nešiojau ir sodinau jas aplink mūsų sklypą. Kartu su eglelėmis iš miško pateko žibuoklių ir jau kitais metais jos ėmė žydėti. Taip pat su eglelėmis į mūsų žemę pateko grybų, ypač rudmėsių gemalų, todėl daugelį metų galėjome čia grybauti. Vieną priekaištą galėjau padaryti mūsų sklypui — nebuvo vandens, o vanduo visuomet pageidaujamas ir suteikia daug grožio. Aplink savo sklypą, tuoj už eglių alėjos, iškasėme griovį su nuolydžiu į Nemuną. Griovys prasidėjo Kamšos miške, ir pavasarį audringas tirpstančio sniego vandens srautas nubėgdavo į Varžupio daubą, o iš ten į Nemuną. Kad susilaikytų vanduo šiame griovyje, įtaisėme užtvanką ir tuo būdu padarėme nedidelį tvenkinėlį.

Augalija aplink mus buvo graži ir įvairi, bet mes norėjome, kad ji būtų dar gražesnė. Pirmiausia stengėmės papildyti medžių sudėtį. Pasodinome penkias rūšis maumedžių: europinį, japoninį, sibirinį, amerikinį ir kurilinį. Dabar, kai rašau šias eilutes, tie maumedžiai jau 45 cm storio ir labai pagražina Obelynės vietovaizdį. Esu spygliuočių mėgėjas, todėl pasodinau keletą rūšių pušų, tarp kitų, ir sibirinių. Jos auga nelabai greit ir dabar yra apie 25 cm storio ir apie 8 m aukščio. Šios pušys jau vedė kankorėžius su gražiomis brandžiomis sėklomis, kuriomis žavisi voverės ir kasmet jas sukramsnoja. Ši pušis, nors kilusi iš atšiauraus Sibiro klimato, auga

Stirnos
(Capreolus capreolus)
regėjimo kampas

nesparčiai, daug lėčiau negu mūsų paprastoji pušis, bet yra maloni savo ilgais švelniais spygliais. Buvo pasodinta keletas tujų. Vieną jų porą (vakarinės tujos) atnešiau vienoje saujoje, o dabar jos 8 m aukščio. Didžiulio ūgio, apie 10 m, pasiekė anais laikais pasodinta milžiniškoji tuja *(Thuja plicata)*. Vėliau papildėme tujų rinkinį naujomis dekoratyvinėmis formomis, tarp jų savo ūgiu (apie 6 m) išsiskiria piramidinės tujos. Vienas iš mano mėgstamųjų spygliuočių yra cuga *(Tsuga canadensis)*, iš Kanados kilęs medis, bet gerai pakeliantis mūsų klimatą. Anais metais pasodintos cugos yra apie 30 cm skersmens ir veda kankorėžius. Turėjome pasisodinę du sibirinius kėnius — jie gerai tarpsta ir dabar yra apie 10 metrų aukščio. Gerai prigijo du mėlynieji kanadiniai kėniai *(Abies concolor)*. Dabar jie apie 25 cm skersmens. Prie pat namų pasisodinome dvi dygiąsias egles *(Plicea pungens)*, jos gražiai užaugo, ir beveik kasmet jose peri malonus paukštelis strazdas giesmininkas. Pasisodinome keletą kalninių *(Pinus mugo)* ir balkaninių *(Pinus peuce)* pušų. Esu labai patenkintas pasodintais puskipariais: žirniniais ir aliaskiniais.

Keletas lapuočių buvo pasodinta pirmais mūsų ūkininkavimo metais: turiu pasigirti pirmiausia didžialape liepa *(Tilia platyphyllos)*. Šios rūšies šakutę atsivežiau iš mūsų parko Lebiodkoje ir įskiepijau į mūsiškę paprastą miškinę liepą. Dabar tai jau didžiulis medis, kasmet žydintis stambiais kabančiais žiedais, kuriuos labai mėgsta bitės. Esame pasodinę ir keletą bukų, atvežtų nuo Priekulės, kur yra nedidelis šių medžių miškelis ir, kaip atrodo, jau aklimatizavęsis Lietuvoje. Be to, turime keletą raudonųjų bukų. Iš naujų lapuočių reikėtų paminėti riešutmedžius: mandžiūrinius, amerikinius ir japoninius. Pirmasis iš jų auga vešliausiai ir jau daugelį metų duoda riešutų, bet tie riešutai valgyti netinka, net voverės jų negraužia. Jų mediena labai vertinga, o pats medis savo didžiuliais lapais labai puošnus. Greta šios rūšies auga amerikinis riešutmedis *(Juglans cinerea)* iš Amerikos ir japoninis *(Juglans sieboldiana)* iš Japonijos, bet tie du dar riešutų neveda.

Ąžuolų turime net kelias egzotines rūšis. Iš jų daug malonumo teikia raudonasis amerikinis ąžuolas *(Quercus borealis)*. Medeliai, sodinti 1921 metais, užaugo tokio storumo, kad dabar suaugęs vyras jų apkabinti nebegali. Rudenį, bet ne vi-

suomet (tai priklauso nuo oro), jų lapai paraudonuoja ir atrodo labai puošnūs. Šis ąžuolas veda daug gilių, kurias norom nenorom lesa kėkštai ir graužia voverės, taip pat viena didelė pelių rūšis — geltonkaklė pelė. Be šio raudonojo ąžuolo, iš pat pradžių pasodinome keletą pelkinių ąžuolų *(Quercus palustris)*. Jie labai puošnūs — rudenį ryškiai paraudonuoja, bet gilių neveda. Auga lėtai, tad 40 metų medžiai yra vos 25 cm storumo. Mūsų miškininkai aptiko Lietuvos miškuose ir bekotį ąžuolą *(Quercus petrea)*; šios puikios rūšies turime apie šešetą medžių. Obelynėje turime ir kelis piramidinius ąžuolus. Jų pirmapradis buvo medis, pasodintas vienose kapinėse. Iš jo buvo paimtas įskiepis ir įskiepytas į paprastą laukinį ąžuolą. Nuo to laiko praėjo 49 metai, įskiepyti ąžuoliukai jau virto didžiuliais medžiais, bet jie žydi labai retai ir dar rečiau veda giles. Iš tų gilių išaugintų medžių tik dalis įgauna piramidinę formą. Neretas mūsų krašte medis yra skroblas, bet auga tik pietinėje Lietuvoje (maždaug iki Dotnuvos paralelės). Norėdami turėti pilnesnį rinkinį, esame jų pasodinę Obelynėje. Jie negreit auga ir nepasiekia tokio ūgio kaip įpietesniuose kraštuose, bet malonūs tuo, kad gali augti labai tankiai.

Turime tris rūšis klevų: be paprastojo mūsiškio klevo, yra dar sidabrinis klevas *(Acer saccharinum)* ir gautas iš Amerikos cukrinis klevas *(Acer saccharum)*. Iš Tolimųjų Rytų atvežtas, gana gerai auga kamštamedis *(Phellodendron amurense)*, kurio žiauberys tinka kamščiams gaminti, o žiedus mielai lanko bitės. Taip pat čia auga iš Tolimųjų Rytų kilusi aktinidija *(Actinidia kolomikta)*: ji yra dvinamis augalas, duodantis saldžių uogų, ir schizandra *(Schizandra chinensis)*. Schizandros uogos nepaprastai rūgščios ir turi gydomųjų savybių. Turime ir vieną šiltųjų kraštų egzotą paulovniją *(Paulownia imperialis)*. Tai medis su didžiuliais lapais ir puikiais violetinės spalvos žiedais, žydinčiais pavasarį anksčiau negu pasirodo lapai. Mūsų paulovnijos medžiui jau apie 10 metų; kas rudenį mes jį paguldome ant žemės, kad sniegas pridengtų. Pas mus jis dar nežydi, bet auga labai vešliai.

Svarbiausias mano tikslas buvo didelis ir įvairus sodas. Šį pamėgimą aš turbūt paveldėjau iš savo tėvo, kuriam Lebiodkos sodas buvo jo nuolatinis rūpesčių ir naujų sumanymų šaltinis. Taip pat ir man.

Pirmiausia panorau turėti Obelynėje tas vaismedžių veisles, prie kurių pripratau savo tėviškėje, kurios man nuo mažų dienų buvo pažįstamos, tad, pirma proga apsilankęs Lebiodkoje, prisiskyniau visą glėbį įskiepių ir atvežiau juos į savo kuriamą sodą. Gaudavau įskiepių, net ir didokų medelių bei krūmų iš Vokietijos, Olandijos, Prancūzijos. Taip Obelynės sode pamažu, be didelių išlaidų, susidarė nuosavas rinkinys. Žinoma, dalis įgytų vaismedžių neatlaikė mūsų klimato sąlygų ir žuvo, nes kelios žiemos, ypač 1929 metų, o dar labiau 1939—1940 metų buvo labai žiaurios. Keletas vaismedžių veislių pasirodė labai vertingos ir sodininkystės parodose traukė į save dėmesį, tad ir jas išplatinome Lietuvoje. Prie tokių obuolių priklauso „Vytis"— didelis žieminis obuolys, labai gero skonio. Iš kriaušių dėmesio verta „Obelynės raudonoji"— gražios rožinės ir geltonos spalvos.

Labai išpopuliarėjo viena nežinomos kilmės vynuogių rūšis. Mes ją pavadinome „Rastinuku", nes jauną augaliuką radome Vilniaus griuvėsiuose. Vėliau ją padauginome, ir ji paplito visoje Lietuvoje. Ši veislė turi vidutinio didumo kekes tamsiai mėlynų uogų, labai derlinga, o svarbiausia — labai atspari šalčiui ir žiemą visai nereikia jos pridengti. Mes šias vynuoges auginame prie kelių trobesių. Prie sienų prisiglaudusiose jų šakose peri čivyliai — gražūs raudongalviai paukščiukai.

Iš kitų vijoklinių augalų galiu pasigirti kartuole *(Aristolochia sipho)*. Jos sėklos buvo atvežtos iš Paryžiaus bene 1926 metais. Vienas didžiulis krūmas užima visą namo sieną. Pažymėtini jo didžiuliai lapai ir žiedai, panašūs į pypkę, dėl to vokiečiai šį augalą vadina pypkiamedžiu *(Pfeifenbaum)*. Kai kurios Obelynės tvoros yra papuoštos sausmedžiais. Mes jų turime tris rūšis: *Lonicera caprifolium, L. periclymenum* ir *L. telmaniana*. Pirmos dvi turi rožinės spalvos žiedus ir yra labai kvapnios, o trečioji žydi labai gausiais oranžinės spalvos žiedais, kurie visai nekvepia. Įdomūs vijokliniai krūmai yra raganės. Viena jų rūšis *(Clematis vitalba)* labai paprastas Europos vakaruose augalas, gerai jaučiasi ir pas mus, žydi baltais kvapniais žiedais, yra šalčiams visai atsparus. Kita rūšis *(C. tangutica)* žydi geltonais nelabai gražiais žiedais, bet labai puošnus, kai žiedai peržydi ir pasirodo vaisiai,— jie sudaro labai savotiškas sidabruotas kekes. Viena raganės rūšis *C. panicu-*

lata ypatinga tuo, kad žydi labai vėlai (spalio mėnesį), prieš pat šalčius. Jos žiedai balti, labai gausūs ir kvapnūs. Tai vienas iš vėlyvų žieduočių. Tarp raganių ypatingą vietą užima keli hibridai, tai *C. jackmanii* ir *C. lanuginosa.* Pirmasis iš šių dviejų žydi didžiuliais (iki 10 cm skersmens) žiedais, tamsiai violetinės spalvos. Šių žiedų būna labai daug. Antroji rūšis žydi šiek tiek mažesniais raudonais žiedais. Šias dvi rūšis žiemai reikia pridengti. Tai hibridai, ir sėklų neveda, todėl dauginami tik vegetatyviniu būdu.

Noriu paminėti ir savo svogūninius augalus — be tulpių ir narcizų, kurie yra visiems gerai žinomi, man labai patinka snieguolės *(Galanthus nivalis)* ir scylės *(Scylla sibirica).* Snieguolė — tai pirmoji pavasario gėlė: dar sniegas tebekloja žemę, tik kai kur saulėtose vietose juoduoja žemės lopiniai, o šios mielos baltos gėlelės jau kelia savo galveles. Jeigu bitės išdrįso išskristi iš savo avilio, jos randa medaus lašelį snieguolės žiede. Snieguolės skuba žydėti, skuba brandinti sėklas, kol dar nepasirodė kiti augalai, kol jie neužstojo saulės. Truputį vėliau ima rodytis scylės — iš pradžių geltonas daigas kiša iš po žemės savo nosytę, o netrukus išskleidžia ir išaugina puikų tamsiai mėlyną žiedą. Snieguolė — tai Pietų Europos augalas, o scylė yra kilusi iš Sibiro, bet abi jos gerai jaučiasi ir mūsų krašte.

Laukinių ir miškinių gėlių Obelynėje aplink namą daug. Iš pat pavasario žydi žibuoklės *(Anemone hepatica),* plautės *(Pulmonaria),* jas gausiai lanko bitės; paskui vištapienės *(Gagea sp.),* baltosios ir geltonosios plukės, o tarp jų, bet kaskart retesnis,— žalčialunkis *(Daphne mezerea).* Seniau Obelynės pievose augo lieknoji plukė *(Anemone silvestris),* bet vėliau ji kažkodėl išnyko. Mūsų kūrimosi laikais ten pat augo graži klumpelė *(Cypripedium calceolus),* bet vėliau taip pat išnyko. Užtat ir dabar yra gausi gebenė *(Hedera helix),* bet tik vienoje vietoje — Varžupio daubos šlaite. Kamšos miške jos nėra. Ji šliaužia žeme, bet taip pat mėgina kopti medžiais ir pasiekia, jeigu yra palanki žiema, net 2—3 metrus aukščio. Bet anksčiau ar vėliau šaltis sunaikina šiuos iškilusius ūglius, ir lieka gyvos vien tos dalys, kurios buvo po sniegu. Ji niekuomet nežydi. Vienas toks augaliukas, paimtas iš Varžupio daubos, buvo pasodintas prie mūsų namų iš šiaurės pusės. Šios

nežymios apsaugos jam užteko, kad užaugtų iki stogo ir sustorėtų iki pusantro centimetro, bet taip pat kol kas nežydi, o užima didelį plotą (apie 6 kvadratinius metrus) *. Kaip žinoma, gebenė mūsų krašte — reliktinis augalas. Auga jis Varžupio slėnyje dėl to, kad čia jai tinkamas mikroklimatas. Obelynės pievelėje randame nelabai paprastą žolelę — širdažolę *(Centaurium umbellatum).*

Visame kairiajame Nemuno krante iki pastarųjų laikų gausiai augo skirpstai, daug jų augo apie Obelynę, bet pastaraisiais laikais jie ėmė sirgti „olandiška liga" ir dabar, gaila, masiškai žūva.

Obelynės gyvūnija nėra kuo nors ypatinga, bet nėra skurdi. Miręs mano bendradarbis entomologas A. Palionis dažnai čia lankydavosi ir surinko nemažą drugių rinkinį. Iš dieninių drugių gausios šios rūšys: dilginukas, spungė, atalanta, arašnija, rudmargė vanesa, usninukas, o iš baltukų — kopūstinis, ropinis ir gudobelinis, be to, jiems gimininga aušrelė. Pavėsingose Nemuno šlaitų vietose pasitaiko, nors ir retkarčiais, drebulinukų *(Limenitis populi)* ir mažų jų giminaičių sibilių *(L. sebylla).* Retkarčiais pasirodo ir „Laumės juostų" *(Apatura iris);* vieną kartą ji įskrido į šiltnamį ir ją sugavome. Žydinčius vaismedžius ir alyvas kartais aplanko sfinksai.

Iš įdomių vabalų Nemuno šlaituose kartais pagaudavau didžiulį žygį *(Carabus coriaceus).* Vieną kartą aptikau šį vabalą paukščiuko lizde, kur buvo vos tik iš kiaušinių išsiritę jaunikliai — jie buvo negyvi ir, kaip aš spėju, šio vabalo apgraužti. Įdomu, kad karkvabalių Obelynėje retai aptinkama. Kodėl taip yra, man neaišku. Gal dėl to, kad peri daug varnėnų (mūsų sode veda vaikus apie 20 porų) ir jie karkvabalius išnaikina. Taip pat gana retas yra gudobelinis baltukas, o kitose Lietuvos vietose jų yra tiek daug, kad visus vaismedžių lapus nuėda. Prieš keliasdešimt metų, būdamas Alytaus apskrityje, viename sode mačiau visai plikus medžius, o šakos ir žemė buvo aptaškyti raudonomis jų išmatomis *(meconium).*

Kartu su bendradarbiu Palioniu kartais suruošdavome didelę drugių medžioklę, viliodami juos jaukais. Jaukus gamin-

* Ši gebenė pražydo Obelynėje ir davė vaisius 1972 m. vasarą. Šios knygos autorius to žydėjimo nebesulaukė.

davome iš prarūgusio medaus, vyno ar alaus. Į šį skystį sumirkomi medžiagos gabaliukai ir iškabinami vakare sode. Užuodę šį kvapą, sulekia drugiai, daugiausia *Noctuidae* šeimos, ir tuomet nesunku juos pagauti, nes jie apsvaigsta nuo to gėrimo ir yra tarytum apsnūdę. Tuomet galima pagauti gražių didelių retesnių rūšių, kaip kaspinuočiai *(Catocala)* ir kt. Bet ne kiekvienas vakaras tokiai medžioklei tinka, pavyzdžiui, neprivilios tų drugių šviesiais mėnesienos vakarais; tam tinka tik tamsūs debesuoti vakarai.

Kai kurie drugiai, ypač *Noctuidae* šeimos, labai reaguoja į jiems tinkamo maisto kvapus. Obelynėje buvo toks nuotykis: yra ten nedidelis šiltnamėlis, kuriame auga keli vynmedžio krūmai. Vieną vasarą, prinokus vynuogėms, ėmė lankytis vapsvos ir apgadino daugybę uogų, kurios nuo to ėmė fermentuotis, skleisdamos rūgimo kvapą. Pro atdaras duris naktį įskrisdavo drugių, daugiausia kaspinuočių, to kvapo priviliotų. Išskristi nebepataikydavo pro duris ir daužydavosi į stiklus, o iš ryto nurimę tupėdavo užkampiuose ir tada lengva būdavo juos sugauti.

Obelynėje mėginome auginti šilkaverpius, nes čia turėjome šilkmedžių ir maisto šilkverpiams buvo gana. Iš grenos (kiaušinėlių) sulaukėm vikšrų ir juos maitinome šilkmedžio lapais. Jie sėkmingai apsiverpė kokonais ir virto lėliukėmis. Kokono siūlas buvo per 1000 metrų ilgio. Iš to nedidelio bandymo galima padaryti išvadą, kad galėtume turėti savo natūralaus šilko. Bloga, kad mūsų klimato sąlygomis vikšro stadijos trukmė yra šiek tiek ilgesnė negu šiltesniuose kraštuose. Taip pat mėginome auginti ąžuolinį šilkaverpį *(Antheraea pernyi)*. Tai stambus drugys, o jo tėvynė — Azijos rytai. Vikšras minta ąžuolų lapais. Jo šilkas drūtesnis ir galėtų būti panaudotas vien techniškiems reikalams.

Apie gamtos apsaugą Lietuvoje bene pirmą kartą buvo kalbėta 1921 m. Tuomet buvo išleista mano parašyta knygelė „Gamtos paminklai ir jų klausimas Lietuvoje", o 1923 m. kita — „Mūsų paukščiai ir mokykla". 1921 m. įsikūrė „Lietuvai pagražinti draugija". Jos tikslas — gražinti mūsų kraštą, o svarbiausia, atkurti išnykusią augaliją, miškus, parkus, išlaikyti istorines vietoves ir pan. Ši draugija stengėsi patraukti jaunuomenę, ypač moksleivius. Svarbiausia šios organizacijos

priemonė — medžių sodinimas. Tam buvo paskirta viena pavasario diena, kurią mokinius atleisdavo nuo privalomų pamokų. Tas planas buvo vykdomas visoje Lietuvoje. Aktyviai prisidėjo miškininkai. Jie parinkdavo tinkamus plotus ir sodinamąją medžiagą, pavesdavo eiguliams vadovauti sodinimui. Mokiniams šis darbas labai patiko, atsirado net entuziastų. Arti Kauno buvo apsodintas smiltynas tarp Petrašiūnų ir Pažaislio, be to, tušti plotai Panemunės miškuose. Pušelės, pasodintos tarp Petrašiūnų ir Pažaislio 1921 metais, šiandien jau sudaro gražų miškelį. Medžių sodinimo diena tapo tradicija, kuri truko nuo 1921 iki 1939 metų. Per šį laikotarpį Lietuvos moksleiviai pasodino keletą šimtų tūkstančių medžių. Šiandien jie sudaro nemažą vertybę.

Matematikos-gamtos fakulteto studentai sodino mišką Kamšos miško pakraščiuose Nemuno krante, Obelynei artimose vietose ir prie Varžupio daubos, arti prof. Liudo Vailionio namų. Ten daugiausia sodinome egles ir ąžuolus. Ąžuolai, kuriuos mano klausytojai pasodino prie zoofermos 1927 m. (buvo tai vienerių metų daigai), šiandien jau yra užaugę iki 10 m aukščio ir 20—25 cm storio.

Gamtos apsauga tuo laiku buvo dar mažai kam suprantama ir oficialiai jai nebuvo atstovaujama, bet Obelynė tapo ta vieta, kurioje mielai spietėsi zoologai, botanikai ir gamtos mylėtojai. Su Švietimo ministerija buvo sutarta kas pavasarį gamtos apsaugos tikslu visiems moksleiviams paskirti vieną dieną paukščių inkilams tvarkyti.

Obelynė tapo centru, kur rinkdavosi studentai susipažinti su paukščiais. Dar žiemą buvo pagaminami įvairaus tipo ir didumo inkilai paukščiams perėti. Inkilus dažniausiai užimdavo varnėnai. Zylės inkilais mažiau domėjosi, turbūt dėl to, kad jos ir taip turėjo daugybę drevėtų medžių. Mums buvo malonu, kad keliuose inkiluose apsigyveno pelėdos, ir naktimis dažnai girdėdavome jas ūbaujant. Bet ypač triukšmingai šūkaudavo jų vaikai: tuo metu, kai sėniai atneša jiems maisto, visi pelėdžiukai čirškia gergždžiančiais balsais, panašiais kaip varstomos nepateptos durys.

Aš labai norėjau, kad Obelynėje būtų žalčių, ir pasistengiau gauti iš netolimos Jankų girininkijos 11 stambių storų patelių. Jas visas paleidau į Kamšos mišką, tikėdamas, kad jos ten

padės kiaušinių, bet mano viltys nepasiteisino, ir žalčių Kamšos miške nėra, kaip ir nebuvo.

Gerai įsiveisė stirnos. Gavau tris jaunus stirniukus: 2 pateles ir 1 patiną. Mes jas maitinome iš pradžių pienu su žinduku, bet jos labai greit ėmė skinti įvairias žoles. Žiemą išlaikėme jas aptvertoje vietoje, o pavasarį išvarėme į Kamšos mišką. Patinas, t. y. ožys, pridare daug nemalonumų. Būdamas labai jaukus, jis ne tik nevengė žmonių, bet ir puldavo juos. Lankydamas savo stirnas, aš turėdavau apsiginkluoti mediniu skydu nuo mūsų ožio. Greit jis sužeidė du asmenis: mūsų laborantą F. Jomantą, kuris turėjo išgulėti net savaitę ligoninėje. Antras nuotykis buvo irgi nemalonus. Paleistas į mišką, mūsų ožys, išėjęs ant kelio, vis tykodavo praeivių ir puldavo juos. Vieną kartą mūsų kaimynė ravėjo daržą, ir tuo momentu, kada buvo pasilenkusi, ožys iš užpakalio ją užpuolė ir sužeidė. Vėliau į Kamšos mišką buvo paleista daugiau stirnų ir nuo to laiko jų labai pagausėjo, dabar yra per 40.

Netrūksta pas mus ir paukščių priešų. Iš jų pirmą vietą užima katės. Aplinkiniai kaimynai turi kačių — jos žiemą šildosi namie, tūno užpečkyje, o stojus šiltam orui, ypač naktį, bastosi, ieškodamos paukščių lizdų. Daug smulkių paukščiukų žūva nuo kačių ir kai kurių kitų priešų — šarkų ir kėkštų. Pastaruoju laiku katastrofiškai sumažėjo strazdų, o juk prieš 30—40 metų Obelynėje ir visame Nemuno pakraštyje jie buvo įprasti paukščiai. Dar vienas priešas, pastebėtas Obelynėje,— tai usūrinis šuo. Ir pelės gali būti paukščiukų priešai. Štai pas mus Obelynėje tarp įvairių smulkių graužikų — pelių ir pelėnų — gyvena gana stambi geltonkaklė pelė. Rudenį šios pelės dažnai pasirodo ir gyvenamuose namuose, žiemoja dažnai bičių apgyventuose aviliuose, o pavasarį ieško paukščiukų lizdų ir suėda jų kiaušinius bei jauniklius.

Nuo Obelynės iki Nemuno netoli, gal 150 m, o Nemunas gamtininkams visuomet įdomus, todėl neretos mūsų išvykos buvo Nemuno link. Įdomios Nemuno salos, dažniausiai smiltingos ir apaugusios karklais arba šaukščiais *(Petasites)*. Šaukštis — savotiškas augalas plačiais kaip varnalėšų lapais, kurių apatinė pusė pūkuota ir visiškai balta. Kai pučia vėjas ir apverčia lapus, visas plotas atrodo baltas. Tipingi Nemuno salų paukščiai — kirlikai ir dvi žuvėdrų rūšys — upinė žu-

vėdra ir mažoji žuvėdra. Kirlikas deda po keturis kiaušinius, o žuvėdros paprastai tris, be jokio lizdo, tiesiog nedidelėje duobutėje. Šių paukščių kiaušinukų pagrindinė spalva yra pilkšvai gelsva, pritaškyta tamsesnių dėmių ir dėmelių. Šie kiaušinukai labai panašūs į akmenukus, kurių pribirę Nemuno pakraščiai ir jo salos. Tai puikus ginamosios spalvos pavyzdys. Juos sunku pastebėti ir dėl to jie yra apsaugoti nuo savo natūralių priešų — varnų, šarkų. Įdomu, kad ir paukščiukai, vos išsiritę iš kiaušinių, yra panašiai užsimaskavę.

Per paskutinius dešimt metų Nemuno paukštija šiek tiek pasikeitė. Sumažėjo rūšių. Pavyzdžiui, seniau apsčiai randamų žuvėdrų dabar nėra gausu, bet padaugėjo kirų (rudagalvių kirų). Kauno tvenkinyje jų peri keletas šimtų ir atrodo, kad jie nurungė žuvėdras.

Nuo jaunų dienų buvau linkęs laikyti nelaisvėje ir pusiau laisvėje visokius laukinius žvėrelius ir paukščius. Iš pradžių mažiausia rūpesčių augintojui sudaro visi grūdlesiai paukščiai: žaliukės, kikiliai, dagiliai, sniegenos. Juos ir pagauti nesunku, bet daug maloniau užsiauginti jauniklius, nes tuomet jie yra jaukesni. Šie paukščiai yra geri giesmininkai. Malonūs žmogaus kaimynai yra varnų šeimos paukščiai. Jiems būdinga išlavėjusi psichika, jie visai pripranta prie žmogaus ir net panašiai kaip šuo sugeba atskirti asmenis. Ypač savo intelektu pasižymi kranklys. Greta papūgos, tai gal protingiausias paukštis. Bet ir varna protinga. Šie paukščiai yra tinkamas objektas paukščių psichikai studijuoti. Tuo atžvilgiu su varnų šeimos paukščiais galėtų lygintis laukinė žąsis. Laukinių ančių psichiką aš vertinu mažiau, bet vis dėlto ir jos yra nekvaili paukščiai, be to, jos pasižymi savo „plastiškumu", moka prisitaikyti prie labai įvairių gyvenimo sąlygų.

Man buvo labai malonu laikyti visokius plėšrius paukščius: suopius, erelį rėksnį, smulkius sakalus ir vapsvaėdį. Iš jų daugiausia malonumo teikė man erelis rėksnys — tai švelnus, pasakyčiau, net inteligentiškas ir mandagus paukštis. Jis labai mėgdavo smulkias varlytes ir visokius vabzdžius, ypač žiogus. Jis gyveno pas mane visiškoje laisvėje ir dažnai mane lydėdavo. Erelis net suprasdavo, kai aš pasilenkęs gaudydavau jam kokį skanumyną ir, priėjęs prie pat rankos, tikrindavo, ką aš pagavau. Šiuo atžvilgiu į jį panašūs buvo suopiai — aš juos

taip pat laikiau laisvėje. Porą kartų man teko laikyti vapsvaėdį — jie buvo tokie pat švelnūs paukščiai, sakytum, neplėšrūnai.

Noriu paminėti dar vieną nedidelių paukščiukų gentį, vadinamąsias medšarkes. Jos yra beveik vieversio dydžio. Savo vardą jos gavo dėl panašumo į šarką — kaip šarkos stiprus, gale kabliuku užriestas snapas ir ilga, labai judri uodega, kurią jos nuolat sukalioja, ypač susijaudinusios. Jų balsas irgi šiek tiek panašus į šarkos čerškėjimą — stiprus, toli girdimas. Medšarkės mėgsta dygius medžius, pavyzdžiui, gudobeles (dar vadinamas grauželiu), ir ten dažniausiai įsitaiso lizdus. Jos yra gana plėšrios, minta stambiais vabzdžiais, žiogais, kamanėmis, net puola smulkius paukščiukus, ypač jauniklius, varlytes, driežus ir peles. Jų Lietuvoje yra trys rūšys. Pati stambiausia ir kartu pati rečiausia yra plėšrioji medšarkė, ji net rudenį neišskrenda,— lieka žiemoti. Man tik vieną kartą teko rasti jos lizdą Lietuvoje. Norėdamas kiek arčiau pažinti šį paukštį, vieną jauniklį paėmiau ir auginau Obelynėje. Iš pradžių medšarkę laikėme narvelyje, bet vieną dieną ji paspruko ir nutūpė gretimame medyje. Netrukus, matyt, išalkusi, grįžo į verandą, kurioje buvo jos narvelis, ir ėmė iš rankų maistą. Tai buvo pirmas jos protingas patyrimas ir nuo to laiko tai tapo įpročiu. Pašaukus „Mečke, Mečke" (taip mes ją vadinome), ji tuoj atskrisdavo į verandą ir čiupdavo patiektą maistą. Tai ji atlikdavo labai savotiškai. Maistą mes duodavome pincetu ir ji, dažniausiai net netūpdama, bet praskrisdama, iš oro stverdavo siūlomą kąsnį. Ilgainiui ji ėmė elgtis taip, kaip pridera medšarkėms. Daviau jai stambią geltonkaklę pelę. Stvėrusi šį didelį laimikį, ji stengėsi įtvirtinti jį, kad būtų patogiau išmėsinėti. Pabandžiusi vienoje kitoje vietoje, ji susirado labai dygliuotą gudobelę ir ten, užsmeigusi savo pelę ant didelio dyglio, ėmė mėsinėti. Sulesė pusę pelės, o pusę paliko kitam kartui. Ji laikėsi arti namų iki vasaros pabaigos — paskutinį kartą mes ją matėme rugpjūčio 13 dieną.

Obelynės vardas išpopuliarėjo. Gal kas mano, kad šis vardas yra kilęs dėl auginamų ten obuolių. Ne, ne dėl to. Obelynės dauboje augo sena, stora laukinė obelis. Piemenys, kurie seniau čia ganydavo savo gyvulius, tą vietą ir praminė Obelyne.

* * *

Vietiniai žmonės Obelynę dar vadina „Lapynu", nes visi žino, kad ten auginamos lapės.

Obelynėje juodsidabres lapes ir kanadiškas audines pradėta auginti dar 1929 metais. Buvo tai pirmoji Lietuvos kailinių žvėrelių ferma. Pirmos lapės gautos iš Kanados pakraštyje esančios Princo Edvardo salos, kur ši naujoji ūkio šaka gimė pirmiausia. Nors iš pradžių buvo gautos tik trys lapės, tačiau per dešimtį metų jų skaičius tiek padidėjo, kad 1939 metais zooferma davė daugiau kaip 500 juodsidabrių lapių ir nemaža audinių kailiukų. Zooferma buvo įkurta privačiomis lėšomis, o dabar yra Žemės ūkio akademijos nuosavybė. Trumpai dėl zoofermų reikšmės apskritai. Brangių kailinių žvėrelių ištekliai pasaulyje kaskart mažėja, o pačių kailių reikia vis daugiau. Svarbiausi kraštai, kurie tiekia tuos kailius, yra TSRS, Kanada ir JAV šiaurės valstijos, bet jų ištekliai vis tiek yra riboti, tad sumaniems žmonėms atėjo į galvą mintis auginti brangiakailius žvėrelius namų sąlygomis, panašiai kaip auginamos avys ir kiti naminiai gyvuliai. Pradžią šiai naujai ūkio šakai davė Kanados ūkininkas Daltonas, gyvenantis jau minėtoje Princo Edvardo saloje. Devyniolikto šimtmečio gale jis užaugino savo fermoje pirmąją juodsidabrių lapių kartą iš laisvėje pagautų lapiukų. Juodsidabrių lapių kailiai tuo metu buvo labai brangūs, tad atsirado daug Daltono pasekėjų iš pradžių Kanadoje, o paskui ir kituose pasaulio kraštuose. Dabar zoofermose, be juodsidabrių lapių ir audinių, auginamos poliarinės lapės, sabalai, kiaunės, nutrijos, šinšilos ir kt. Mūsų juodsidabrės lapės paprastai maitinamos mėsa, daugiausia arkliena, be to, jos gauna nedidelį priedą miltų, javų, šiek tiek daržovių, kartais žuvų. Per dieną jos suėda apie pusę kilogramo šio maisto.

Įdomiausias laikas fermai aplankyti yra vėlyvas ruduo (lapkritis). Tuomet visi žvėrys atrodo puošniausiai, nes plaukas pasiekia savo pilną grožį. Gruodžio mėnesį lapių perteklius užmušamas kailiams, o veislei paliekamos pačios gražiausios. Įdomu fermą aplankyti ir vasaros pradžioje, kai jau yra jauniklių. Kurį laiką lapiukai nesirodo ir tupi savo namukuose. Tik sulaukę trijų savaičių, jie pirmą kartą išeina iš savo namelių, pradeda bėgioti, žaisti ir patys ėsti iš padėtų indų.

Zoofermoje reikia elgtis ramiai, nesiskeryčioti, nekelti triukšmo, nes žvėrys greit išsigąsta ir slepiasi savo nameliuose. Lapės maitinamos vieną kartą per dieną, pavakary, ir šis momentas žiūrovui būtų taip pat įdomus. Žvėrys gerai jaučia savo pietų laiką ir, jam artėjant, ima nerimauti: bėgioja, šokinėja, lipa ant narvų sienų, dažnai rėkia ir jau iš anksto tarp savęs pešasi dėl būsimo kąsnio. Šiaip jie yra ramūs ir net per didelius šalčius guli atvirame ore, susisukę riestainiais ir paslėpę nosis savo puikių uodegų plaukuose. Tik veisimosi laikotarpiu, t. y. sausio—vasario mėnesiais, lapės yra judresnės ir triukšmingesnės. Tuomet, ypač naktį, jos loja, cypia, keistai unkščia, ir nežinantis žmogus, eidamas pro šalį, galėtų išsigąsti.

Zoofermoje jaučiamas savotiškas kvapas. Nežinantis mano, kad čia dvokia nešvarumai. Iš tikrųjų šį kvapą skleidžia tam tikros žvėrių liaukos, ir jis ypač stiprus veisimosi metu. Tokias liaukas turi audinės, lapės, elniai, šernai ir daugelis kitų gyvūnų. Jiems kvapas padeda vienam kitą surasti, nes žvėrys vienas kitą atpažįsta daugiausia uoslės pagalba.

Vasaros pradžioje lapės ima šertis, o vidurvasaryje jau labai bjauriai atrodo: senas žieminis plaukas vietomis išslinkęs, o kitur kabo susivėlusiais kuokštais. Tuo laiku pamatęs lapę, nepatikėsi, kad ji gali turėti tokį puikų kailį, kokį nešioja žiemą.

Šėrimosi metu reikėtų nupešioti nuo lapių menkai besilaikančius, susivėlusius į veltinį plaukus. Iškaršti ir suverpti jie puikiausiai tinka šiltoms kojinėms, megztinukams megzti. Nuluptų lapių mėsa yra vertingas maistas vištoms. Ji, kaip ir kitas baltyminis maistas, didina vištų dėslumą. Pagaliau lapių mėšlas yra vertinga trąša, ir zoofermos tarnautojai tręšia ja savo daržus.

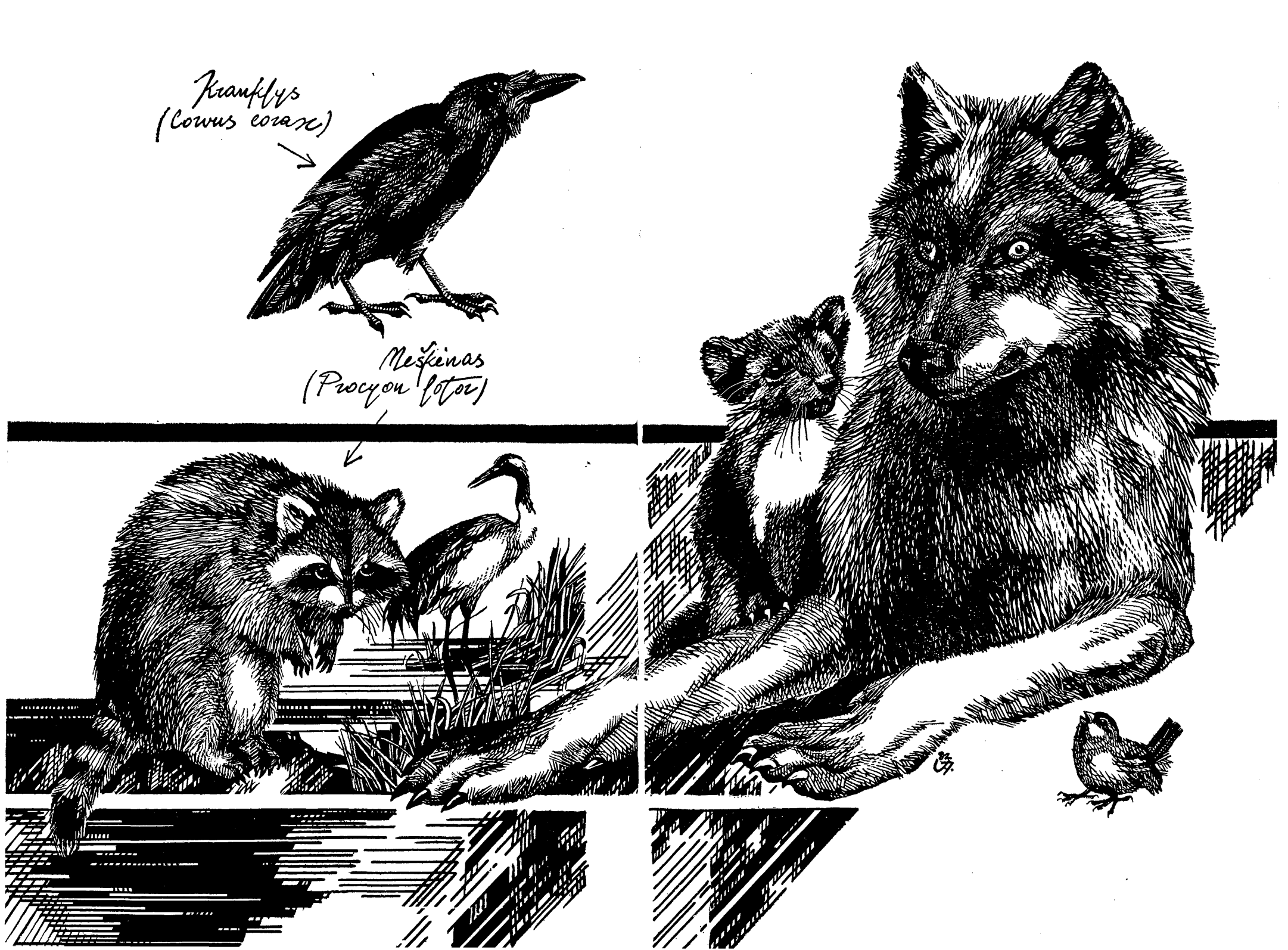
Kranklys
(Corvus corax)
Meškinas
(Procyon lotor)

MANO ŽVĖRYS IR PAUKŠČIAI

KUKULIS
KIAUNUTĖ IR VILKĖ
KRUMKA
GERVYTĖ

MANO ŽVĖRYS IR PAUKŠČIAI

KUKULIS

Jums turbūt nežinoma, kas buvo Kukulis. Tai mūsų mielas pilkasis meškėnas. Jo protėviai, gimę Šiaurės Amerikoje, buvo atgabenti į Europą, čia užaugo, o keli jų palikuonys pateko Lietuvon. Čia jie vėl sulaukė vaikų, ir vieną šių mažiukų, dar aklą gyvuliuką, mano žmona sumanė paimti namo. Kad pavaduotų jam motiną, buvo „pakviesta" katė su „šviežiu pienu", nes manėm, kad katės pienas savo sudėtimi bus panašiausias į meškėnės pieną.

Katė buvo labai rami ir patogiai gulėjo specialiai tam tikslui paruoštame guolyje. Bet vos tik mažasis meškėnas buvo atgabentas, katė, pajutusi jo kvapą, tarsi padūkusi šoko iš savo patalo, dūmė pro langą į sodą ir daugiau nebepasirodė. Ką daryti? Padarėme čiulptuką ir karvės pienu iš buteliuko ėmėme žindyti savo Kukulį. Su maitinimo būdu žvėriukas greit apsiprato, žindomas jis savo letenėlėmis gražiai apkabindavo buteliuko kaklą ir godžiai rydavo pieną. Deja, greitai įsitikinome, kad karvės pienas nelabai tinka mūsų Kukuliui, nes jis ėmė dažnai negaluoti viduriais. Tada bandėme į pieną įdėti cukraus, avižinių miltų, praskiesti jį vandeniu ir t. t. Vis dėlto nieko gero iš to neišėjo. Dalykai pagerėjo tada, kai mūsų

Kukulis paaugo ir ėmė ėsti sausą maistą. Ilgainiui jis visiškai nustojo negalavęs viduriais.

Nors mūsų Kukulis ir gerai augo, bet vis dėlto jis neturėjo tokio gražaus plauko, kaip likę pas motiną jo broliai. Užtat jis buvo kur kas gudresnis. Jau nuo mažų dienų jis ėmė labai greit orientuotis savo naujojoje aplinkoje. Miegoti vieta jam buvo paskirta aukštoje, kolonos pavidalo pintinėje, ir, norėdamas patekti į guolį, jis turėjo palypėti išorine sienele, o paskui nusileisti į dugną, kur buvo padėtas minkštas patiesalas. Šią pintinę jis greit pažino ir, dar mažiukas būdamas, atsigėręs pieno, tuoj pat bėgdavo prie jos, vikriai užkopdavo iki viršaus ir nusileisdavo į dugną.

Apskritai jis greit pasirodė esąs geras laipiotojas, nes nuleista antklode užlipdavo ant lovų, mėgindavo staltiese lipti ant stalo, bet tai dažniausiai baigdavosi tuo, kad staltiesė su visais ant stalo esančiais daiktais nuslysdavo žemėn. Netrukus jis pramoko laipioti žmonėmis: pradėjęs nuo drabužių apatinių dalių, išilgai kojos pasiekdavo švarką, o nuo čia bematant atsidurdavo ant peties. Šį savo meną jis pirmą kartą pademonstravo mums savotiška proga. Sekdamas paskui mano žmoną, jis pirmą kartą savo gyvenime išbėgo į kiemą, bet ten netikėtai susidūrė su didele juoda pabaisa. Tai buvo niekuomet jo dar nematyta kalakutė. Iš baimės Kukulis suunkštė ir paskubomis ėmė lipti mano žmonos drabužiais aukštyn. Taigi šiuo atveju baimė buvo jo išradingumo akstinas. Nuo to laiko jis jau lengvai ant mūsų užlipdavo ir tai, matyt, jam labai patiko.

Jis buvo nepaprastai smalsus ir, kaip mažas vaikas, mėgdavo judinti, čiupinėti kiekvieną daiktą. Taigi, kam nors iš mūsų užlipęs ant peties, jisai išnagrinėdavo paeiliui mūsų ausis, nosį, lūpas, vėl ausis, nosį, įkišdavo savo letenėlę už apykaklės arba mėgindavo nukąsti sagutę, iškrėsti kišenę ir t. t. Jis ypač domėjosi lūpų judesiais ir, mums bekalbant, liesdavo jas savo pirštais arba snukučiu, tarytum norėdamas geriau suprasti žmogaus kalbos techniką.

Kukulis buvo nepaprastai prie mūsų prisirišęs ir tuo atžvilgiu panėšėjo į šunį. Bet savo psichika jis labai skyrėsi nuo šuns. Antai, mylintis savo šeimininkus šuo pasitenkina būdamas drauge ir ramiai sau miega, jei šeimininkas nesijudina iš vietos. O mūsų Kukulis buvo nenuorama, smalsuolis, domėjosi

kiekvienu mūsų darbu, turėjo viską paliesti, viską apčiupinėti ir išnagrinėti. Man parėjus iš miesto, jis kišdavo savo letenėles į mano kišenes patikrinti, kas jose yra. Mat anksčiau jisai patyrė, kad kišenėse dažnai būna sausainiukų, saldainių ar šiaip kokių, kad ir nevalgomų, bet įdomių dalykų.

Maloniausios jam valandėlės buvo pietų, pusryčių bei vakarienės laikas. Tuomet prie stalo statydavome jam atskirą kėdę, kad jis gerai matytų, kas darosi ant stalo, ir nemėgintų lipti staltiese. Greta jo statydavome antrą kėdę taksiukui Ruoniui, kad jis protarpiais galėtų žaisti su šuniuku ir mus mažiau vargintų. Bet visos šios priemonės tik iš dalies pasiekdavo savo tikslą, nes Kukulis, pasidomėjęs Ruonio ausimis ar jo blizgančiu antkakliu, tuojau savo dėmesį nukreipdavo į cukraus gabalėlius ar sviestinę, peilius ar šaukštelius.

Vienas įžymus zoologas pareiškė, kad gyvulio išsiblaškymas yra vienas iš svarbiausių jo išsivysčiusios psichikos įrodymų. Šios ypatybės neturi nei arklys, nei šuo, nei katė. Ją turi žmogus, ypač vaikai, taip pat beždžionės, kurios savo psichika toli praneša kitus žinduolius. Išsiblaškymas rodo, kad tas gyvūnas rūpinasi ne tik savo įgimtais gyvybiniais reikalais, pavyzdžiui, maistu, saugumu, lytine veikla ir t. t., bet taip pat domisi neįprastais dalykais, kurie, atrodo, neturi jam didelės reikšmės. Ši mūsų Kukulio ypatybė buvo labai išsivysčiusi.

Visi aplinkos dalykai jį domino, bet nė ties vienu jis nesugebėjo ilgesniam laikui sukaupti savo dėmesio. Dėl pastebėto kokio blizgučio, naujos sagos ar spalvotų siūlų kamuoliuko jis mesdavo net mėgstamiausią žaislą. Bet, paėmęs jį į rankas, težaidė tol, kol pamatydavo vėl ką nauja.

Aš sakau „rankas", nes iš tikrųjų jo pirmutinės kojos buvo panašios į žmogaus rankas. Jo pirštai buvo nepaprastai miklūs, o delnai ir pirštų apatinė pusė minkšti, švelnūs ir, matyt, labai jautrūs. Apie jų jautrumą galėjome spręsti jau iš to, kad dažnai jis ilgai čiupinėdavo kokį nors daiktelį, visai į jį nežiūrėdamas. Spėjome, kad pirštų jautrumas jam turėjo daugiau reikšmės negu regėjimas. Jo delnai ir padai visuomet buvo labai švarūs, tad jų prisilietimas būdavo malonus, o tuo įsitikinti turėjome daug progų, nes Kukulis mėgdavo glostyti mums veidus, čiupinėti nosį, burną. Žiūrint į jo rankutes, galima buvo pamanyti, kad jis rūpestingai daro manikiūrą, gal net ištrina

vakare jas kokiu nors naktiniu kremu. Iš tikrųjų jis taip ir darydavo, bet ne kas vakarą, o tik tuomet, kai aptikdavo kremo tūtelę, kurią ir sunaudodavo iš karto visą. Bet kartais tam pačiam reikalui puikiausiai tikdavo ir dantų pasta.

Savo pamėgimu domėtis visokiausiais rastais daikteliais jis buvo labai panašus į išpaikintą vaiką, kuris reikalauja ir liečia viską, kas jam nepriklauso. Panašumas į vaiką buvo tuo didesnis, kad jis pykdavo, jeigu koks daiktelis buvo iš jo atimamas,— šia proga jis mokėdavo net skaudžiai įkąsti. O atimti tokius daiktelius tekdavo dažnai, nes vis tai būdavo reikalingi dalykai, tokie kaip pilnas šovinys medžiokliniam šautuvui, dantims šepetėlis ir kt. Mano žmona nepaprastai mylėjo Kukulį, niekuomet nepykdavo už jo krečiamas išdaigas, tik švelniai atimdavo jo pagrobtą, kartais jau visai pagadintą daiktą. Vietoj to jam duodavo kokį nors mažmožį. Kai kada, parėjęs namo, matydavau tokį vaizdą: mano žmona sėdi ant sofos, siuva ar ką nors kita dirba, ties ja ant grindų padėtas siuvamosios mašinos stalčiukas, pilnas visokių smulkmenų — siūlų kamuoliukų, antpirščių, žirklelių, ir visa tai atiduota Kukuliui, kuris čia pat tyliai kapstosi, apsvaigęs nuo tokios aibės gražių dalykėlių...

Mūsų Kukulis buvo labai švarus. Dar visai mažas būdamas, teršdavo kambaryje, bet greit suprato, kad taip daryti negražu, ir prašydavosi pro duris į kiemą. Be to, viename kamputyje jam buvo pastatyta dėžutė su smėliu, ir jis greit suprato jos paskirtį. Jis labai mėgdavo talaškuotis vandenyje. Jeigu vanduo būdavo aukštame inde, pavyzdžiui, ąsotyje, ir dargi ant dugno, Kukulis kišdavo į jį savo rankutę ir stengdavosi pasiekti vandenį. Jis mėgdavo trinti vandenyje savo rankutes visai panašiai, kaip besiprausiantis žmogus. Šia proga viena apsilankiusi pas mus viešnia, rodydama jį savo vaikučiams, pasakė: „Matot, vaikai, koks švarus žvėriukas... ir jūs turite visuomet, ypač prieš valgį, nusiplauti rankutes". Jis taip pat plaudavo vandenyje kiekvieną patekusį jam daiktelį, spalvotą akmenuką, sagutę, net ir valgomą daiktą.

Mūsų Kukulis turėjo gerus kailinius ir todėl šalčių nepaisydavo, bet mėgdavo taip pat ir šilumą. Vieną kartą jis buvo dingęs kelioms dienoms, bet mes netrukus jį suradome. Paaiškėjo, kad jis daržinėje, šiene buvo išsikasęs urvą, o jo gale įsitaisęs guolį taip giliai, kad ranka vos galima buvo jį pasiekti.

Kad temperatūros skirtumas jam darydavo tam tikrą įspūdį, gavome vieną kartą įsitikinti. Rudenį, pirmą kartą pakūrenus, krosnis buvo gerai įšilusi. Atėjęs iš kiemo, Kukulis pasisukiojo palei krosnį ir tuoj pajuto dvelkiančią nuo jos šilumą; tuomet atsistojo stačias ir, pridėjęs savo rankutes prie karštų koklių, tai vienoje, tai kitoje vietoje, tarytum šio reiškinio nustebintas, keletą minučių jį atidžiai tyrinėjo.

Kad jo delnai buvo labai jautrūs, įrodo dar ir šis faktas. Jis dažnai domėdavosi, kas yra ant stalo, bet, negalėdamas pamatyti, atsistodavo stačias ir, kiek tik pasiekdamas, savo rankutėmis paeiliui čiupinėdavo stalo kraštą; taip apeidavo aplink visą stalą. Mes kartais tyčia dėdavome ant stalo krašto kokį nors daiktelį, sausainiuką, riešutą, ar ką nors kita, kad Kukulis mums parodytų savo gabumus.

Apskritai Kukulis labai vertino mūsų, o gal dar labiau mūsų šuniukų draugystę. Jis ypač mėgdavo mūsų bendrus pasivaikščiojimus miške ar sode. Tuomet išsiruošdavome: aš ir žmona, du mūsų taksiukai, Kukulis ir jaukioji gervė. Pastaroji vis dėlto laikydavosi atokiau, nes ji nepaprastai bijojo Kukulio. Kartais mūsų žvėriukas užlipdavo man ant peties, o kad nenukristų, aš laikydavau jį už uodegos. Prie šios padėties jis gerai priprato ir turbūt laikė ją patogiausia. Bevaikščiodami kartais mes prieidavome griovį su vandeniu arba nedidelį tvenkinėlį mūsų sode. Tuomet Kukulis kapstydavosi vandenyje, o radęs akmenukų, valydavo nuo jų dumblą, trindavo savo rankutėmis, iškasdavo dugne visokių žolių, pasinėrusių šakų, paskui vėl dėstydavo savo radinius atgal į vandenį. Mes stovėdavome ir laukdavome, kol mūsų Kukulis baigs savo darbą, bet kartais tai užtrukdavo gana ilgai, ir aš, paėmęs jį už pakarpos, jo užsiėmimą nutraukdavau ir pasisodindavau žvėrelį ant peties.

Kartais pavasarį, kai reikėdavo genėti vaismedžių šakas, šalinti nudžiūvusius stagarus ir ką kita, mes eidavome drauge darbuotis į sodą. Aš tuomet pasistatydavau trikojes kopėčias ir su pjūklu, peiliu bei sekatorium lipdavau aukštyn. Kukulis darydavo tą patį: iš pradžių lipdavo kopėčiomis, paskui — manimi, atsistodavo man ant peties, o priešakinėmis kojytėmis atsiremdavo man į galvą. Taip jam būdavo patogiausia žiūrėti, ką aš dirbu.

Mūsų mielas augintinis labai mėgdavo su mumis žaisti, visiškai panašiai, kaip tai daro jauni šuniukai. Jisai įsikabindavo ir tampydavo drabužius, kąsdavo, bet švelniai — taip, kad neskaudėtų. Ypač mėgdavo vartaliotis kur nors minkštoje patalynėje, apsikabinęs priegalvį arba tyčia jam padarytą lėlę. Dažnai ir man pačiam būdavo malonu jį pamurdyti. Bet sunku būdavo šį žaidimą baigti, nes Kukulis būdavo nepasotinamas, ir pagaliau reikėdavo nuo jo bėgti. Šiuo atžvilgiu mūsų šuniukai jam buvo geresni partneriai, nes šunes, ypač jauni, gali žaisti ištisas valandas, ir tai jiems nenusibosta. Bet kartais Kukulio žaidimas net ir jiems įgrisdavo. Kartą, pavargęs nuo ilgai trukusio žaidimo, taksiukas Ruonis atsigulė ir užsnūdo, bet nenuilstantis Kukulis vis kibo prie jo ausų, apkabinėjo kaklą ir tarytum kažką jam šnibždėjo į ausį. Ruonis ilgą laiką kentė, bet pagaliau, piktai kandęs, nubėgo į ramesnę vietą.

Kitą sykį jis lakstė su šuniukais, bet šie už jį buvo greitesni, pavydavo jį ir, apvertę aukštyn kojomis, visaip niurkė. Užtat jis turėjo kitą pranašumą: kai šunes būdavo jį jau bepagauną, jis greit įkopdavo į medį, tuomet jie nieko nebegalėdavo Kukuliui padaryti ir tik, sutūpę po medžiu, lodavo jį. Bet ilgai laukti nereikėdavo, nes Kukulis, pasiilgęs geros draugijos, netrukus išlipdavo iš medžio.

Antrų metų pavasarį pradėjo reikštis du blogi Kukulio polinkiai. Vienas — tai nakties metu daryti tolimas išvykas, kartais po kelis kilometrus. Antras — atsirado tam tikras plėšrumas. Jis jau nebebijojo naminių paukščių, kaip kad būdamas mažiukas, bet netgi kartais, nusižiūrėjęs riebesnę vištą, pasmaugdavo ją ir privalgęs eidavo miegoti į šieną. Vieną naktį jis apsilankė pas artimą eigulį Kamšos miške. Šeimininkas, išgirdęs naktį vištidėje triukšmą, nuėjo pažiūrėti, kas dedasi, ir užtiko mūsų Kukulį aukščiausioje laktoje su pilnu snukučiu plunksnų, o aplinkui kaip padūkusios kudakavo vištos, plasnodamos sparnais ir keldamos ištisą dulkių ir plunksnų debesį. Kukulis, pamatęs žmogų, nė kiek nesumišo, bet dargi atkišęs rankutes prašė, kad jį nukeltų nuo laktos. Taip jis dažnai darydavo ir namie, nes jam visuomet buvo lengviau kopti aukštyn negu nulipti. Eigulio būta gero žmogaus, o kadangi Kukulis buvo jam anksčiau pažįstamas, jis tikrai padėjo žvėreliui nulipti žemyn ir pasiryžo palydėti jį namo. Reikėjo apie

pusantro kilometro vykti siauru keliuku per mišką. Žygis buvo nelengvas, nes Kukulis pakeliui vis rasdavo ką nors įdomaus ir namo visai neskubėjo. Ypač jis ilgai užtruko, priėjęs pilną griovį vandens, o vandenyje daug įdomių dalykų, taigi vos apie 9 valandą ryto jis kartu su eiguliu pasirodė namie ir tuoj nuėjo miegoti.

Vėliau Kukulį atidavėme į zoologijos sodą, kur jo laukė toks pat draugas.

KIAUNUTĖ IR VILKĖ

Buvo pas mus dar du žvėriukai: vilkiukas, tiksliau kalbant, vilkė,— taip mes ją ir vadinome,— ir jauna kiaunė, akmeninių kiaunių rūšies.

Vilkė buvo vienas iš tų septynių ar aštuonių vilkiukų, kurie maždaug trijų savaičių amžiaus buvo paimti iš gūžtos Kaišiadorių miškuose. Ji nebuvo tokia šviesiai pilka, kaip kad suaugę vilkai, bet juosva — tokios spalvos visuomet esti jauni vilkiukai ir net lapiukai, o būdinga vilkų pilkoji ir lapių rudoji spalva atsiranda vėliau, žvėreliui augant.

Kiaunutė buvo kilusi iš Kauno miesto. Mat akmeninės kiaunės nelabai šalinasi žmonių ir dažnai apsigyvena kaimuose ir net miestuose, kur maitinasi žiurkėmis, kuosomis, žvirbliais ir kitais miesto paukščiais.

Senuose Kauno kvartaluose, kur nemaža namų su visokiais priestatais, visokių sandėlių ir t. t., akmeninės kiaunės randa sau tinkamų būstinių. Mūsų kiaunutė buvo pagauta vienos vaikų namų vedėjos bute. Ten per neapsižiūrėjimą nakčiai liko neuždarytos lubų durys į palėpę, o kiaunė, įpratusi bėgioti be kliūčių, pateko į atdarą angą ir įkrito į vedėjos kambarį. Kilo triukšmas, subėgo žmonės, ir pagaliau kiaunutė buvo sugauta ir pristatyta man. Iš pradžios ji jautėsi labai nejaukiai ir nenorėjo nei gerti pieno, nei ėsti žiurkienos, o kai aš ją paimdavau į rankas, ji susisukdavo riestainiu ir paslėpdavo savo snukutį tarp uodegos plaukų, tačiau kąsti nemėgino. Žinojau, kad kiaunės labai mėgsta kiaušinius, tad pamėginau jai duoti šio gardumyno, bet ji nuo jo taip pat atsisakė. Tuomet, pamirkęs

pirštą į trynį, įkišau jį kiaunutei į snukelį. Ji palaižė ir įsitikino, kad gardu; tuomet aš pakartojau tą patį, ir pagaliau vieno kiaušinio trynys buvo sudorotas. Netrukus kiaunutės maitinimas palengvėjo: ji iš mano rankos, o paskui iš dubenėlio suėsdavo visą kiaušinį. Vėliau nereikėjo ir dubenėlio, nes mūsų žvėriukas pats, stvėręs kiaušinį, įsmeigdavo į lukštą savo aštrius dantukus, nusinešdavo, jo manymu, saugion vieton ir ramiai suėsdavo.

Nuo tos dienos daugiau keblumų nebebuvo. Po truputį sužinojau, ką mūsų žvėriukas mėgsta, ko nemėgsta, kas jam labiausiai patinka. Jo pagrindinis maistas, žinoma, buvo mėsa, tad kiaunutė gaudavo savo porciją kartu su vilke, tik, žinoma, švelnesnius, minkštesnius kąsnius, bet dažniausiai aš jai nušaudavau žvirblį ar žiurkę. Tai nebuvo sunku, nes mūsų kieme žvirblių, o ypač žiurkių, buvo daug: net dienos metu šie įžūlūs graužikai ateidavo į šiukšlyną. Pieną mūsų kiaunutė mielai gerdavo. Be to, greitai patyrėme, kad ji yra didelė įvairių saldumynų mėgėja, ypač mėgdavo saldžius, gerai prinokusius vaisius, visokias uogas, o labiausiai saldžias, visai minkštas kriaušes. Obuoliai jai buvo ne tokie skanūs, nebent saldiniai, bet obuolio riekelė, apibarstyta cukrumi, kiaunutei buvo skanus patiekalas, nes cukrų ji labai mėgo.

Dienos metu ji būdavo neveikli ir, įlindus į kokį tamsų užnarvį, miegodavo. Bet vakare ji pagyvėdavo, išlakstydavo kambarius visomis kryptimis, užuolaidomis užlipdavo beveik iki lubų, iš ten nušokdavo ant indaujos, krosnies ir kitų aukštų daiktų. Įdomiausia jai vis dėlto buvo ant valgomojo stalo, ypač kai susėsdavome valgyti vakarienę. Mums begeriant arbatą, kiaunutė užšokdavo ant stalo ir labai vikriai bėginėdavo tarp visų ten esančių daiktų, neužkabindama ir neapversdama nė vieno. Netrukus ji aptikdavo, kur yra cukrus; suradusi cukrinę, kišdavo ten savo snukutį, o jei mes norėdavome cukrinę atimti, ji apkabindavo ją kojytėmis ir piktai niurnėdavo.

Iš visų saldumynų jai daugiausia patiko medus. Savo uosle ji atrasdavo medų nors ir slapčiausioje vietoje. Vieną kartą indaujoje buvo šviežio, ką tik iškopto medaus. Pavakary kiaunutė, pabudusi iš dienos miego, tuoj pajuto, kad kažkur esama gero dalyko, pakėlė aukštyn savo snukutį ir ėmė traukti orą nuo indaujos pusės. Tatai truko neilgai, ir žvėriukas tuoj,

užšokęs ant apatinio indaujos aukšto, ėmė dantimis ir nagais darbuotis, norėdamas atidaryti dureles ir prieiti prie medaus. Panašiais atvejais ji būdavo nepaprastai ištverminga ir atkakli. Dešimtis kartų būdavo galima ją nuvyti, suduodant kokia nors skepetėle per nugarą, bet vis tiek ji prie savo darbo grįždavo. Tai darydavosi kartais nebepakenčiama, ypač jei kiaunutė prasimanydavo ką nors nakties metu. Galėjai tuomet keltis kelis kartus, drausti ją visokiais būdais, o grįžęs į lovą įsitikindavai, kad visos tavo pastangos eina veltui, nes žvėriukas bene dešimtą kartą vėl iš naujo pradeda savo darbą, neduoda tau užmigti. Todėl nakčiai mes ją uždarydavome kitame kambaryje, bet dažnai jai prireikdavo patekti kaip tik į miegamąjį, ir ji atkakliai belsdavosi į uždarytas duris.

Apskritai kiaunutė buvo smaguriautoja, smalsuolė ir nenuorama. Viskas jai buvo įdomu; ne tik valgomi daiktai, bet ir visokie smulkūs, ypač blizgą dalykėliai. Ji mokėdavo atidaryti spinteles, dėžutes, pintines su skudurėliais ir paimdavo iš ten, kas jai patikdavo. Vieną kartą šis jos pomėgis vos nesudarė mums didelio nemalonumo. Pas mus nakvojo senyvo amžiaus viešnia; prieš atsiguldama į lovą, ji, išsiėmusi iš burnos savo dirbtinius dantis, pasidėjo juos į stiklinę su vandeniu. Rytą atsikėlusi ji neberado jų; dėl to kilo didelis sumišimas, nes sunku buvo suprasti, kur jie dingo. Po ilgų ieškojimų man dingtelėjo, kad čia, turbūt, kiaunutė bus pasidarbavusi. Ėmiau ieškoti aukštai, ant krosnies, ant spintų ir kitur. Pagaliau dideliam visų džiaugsmui dantys buvo rasti ant vienos krosnies.

Miegoti ji įsitaisydavo įvairiose, kartais mums netikėtose vietose. Vieną kartą pintinėje su skalbiniais, kitą kartą kurioje nors lovoje po pagalve, o kartą buvau labai nustebintas, kai, atidaręs savo rašomojo stalo stalčių, radau ten riestainiu susisukusią bemiegančią kiaunutę. Ji ten iš smulkiais gabaliukais suplėšytų įvairių mano raštų buvo pasidariusi sau guolį. Iš karto net nusigandau, pamatęs keistą daiktą, krutantį mano stalčiuje, tik išgirdęs gerai pažįstamą niurzgimą, kuriuo kiaunutė reikšdavo savo pasitenkinimą, supratau, su kuo turiu reikalą. Kokiu būdu ji ten pateko? Stalčius buvo uždarytas. Tik atidžiai viską apžiūrėjęs supratau, kad ji buvo įlindusi iš užpakalio pro tarpą, esantį tarp stalčiaus krašto ir užpakalinės stalo sienelės.

Abudu mūsų žvėriukai, kiaunė ir vilkė, gyveno viename kambaryje, tik vilkė ant grindų, o kiaunė daugiausia lakstydavo palubiais. Iš pradžių jos viena kitos kaip ir nepaisydavo, ir būdai jų buvo labai skirtingi. Vilkė buvo neapsakomai ėdri ir rydavo didžiausius mėsos gabalus, taip smarkiai stverdama juos, kad reikėdavo saugoti rankas. Košelės, duonos nei pyrago nemėgo. Apskritai joks augalinis maistas jai nepatiko. Bet šiaip mūsų vilkiukė buvo labai meili ir turėjo tokių įpročių, kaip šuniukas. Barama ji susigūždavo, net atsiguldavo ant nugaros. Kai ji paaugo iki vidutinio šuns ūgio, aš ją vesdavausi pasivaikščioti Kauno gatvėmis, o kartais ir važiuodamas į užmiestį pasiimdavau kartu. Bet važinėtis ji nemėgdavo nei vežimu, nei valtimi; mat nuo supimo jai „pykdavo širdis", ir ji sirgdavo jūros liga.

Dienos metu, kai mudu su žmona išeidavome į darbą, namie likdavo tik mūsų žvėriukai. Tuomet jie galėdavo šeimininkauti kaip tinkami, niekieno nevaržomi. Po kiek laiko pastebėjau, kad tarp vilkės ir kiaunutės užsimezgė pažintis ir net draugiški santykiai. Kiaunutė, kaip matyt, ėmė labai vertinti šią bičiulystę, nes jau nebeidavo miegoti dienos metu, o praleisdavo laiką su vilke. Netrukus pasireiškė bendro šeimininkavimo vaisiai: kiaunutė nukeldavo visokius aukštai padėtus daiktus, kurie galėjo praversti vilkei, kaip antai, kepures, skrybėles, skareles ir kt. Tie daiktai buvo jai labai pageidautini, ji žaisdavo jais, kol pagaliau suplėšydavo į gabaliukus, o kiaunė išnešiodavo juos po visus kampus, aukštai ir žemai.

Įdomiausia buvo tai, kad du tokie nelygaus ūgio žvėrys, kaip kiaunė ir vilkė, mokėjo labai švelniai žaisti. Ypač nuostabu, kad vilkė, kuri vienu akimirksniu būtų galėjusi sutriuškinti savo baisiais nasrais tokį mažą žvėriuką kaip kiaunė, nedarydavo jai nieko pikto. Santykiai tarp mūsų žvėriukų atrodė tikrai nuoširdūs. Vilkei miegant, kiaunutė ją kibindavo tol, kol išjudindavo ir sukeldavo jai norą žaisti. Kartais iš kokios aukštesnės vietos kiaunutė užšokdavo vilkei ant nugaros ir jodinėdavo po kambarį. Tai trukdavo neilgai, nes vilkė stverdavo ją dantimis ir imdavo žaisti ja, tarytum kokiu skarmalu, bet taip švelniai, kad nieko blogo jai neatsitikdavo. Kiaunutė, išslydusi iš jos dantų, vėl nesiliaudavo kibinusi, vėl šokdavo jai ant nugaros, ir taip be galo.

Du kartus turėjau progos įsitikinti gera vilkų atmintimi. Jau gerokai paaugusią vilkę padovanojau vienam savo pažįstamam. Maždaug po dviejų mėnesių aš sutikau jį Kauno gatvėje, vedantį saitu mano buvusią vilkę. Žvėriukas, pamatęs ir apuostęs mane, netvėrė džiaugsmu. Parpuolęs ant žemės ir apvirtęs aukštielninkas, cypė, unkštė ir laižė man rankas. Vaizdas buvo tikrai jaudinantis.

Kitą kartą savo išaugintą vilką, gražų didelį patiną, padovanojau Kauno zoologijos sodui ir vėliau retkarčiais lankydavau jį. Kiekvieną kartą, kai iš tolo pašaukdavau vilką vardu, jis visuomet labai džiaugdavosi.

Iš šių dviejų pavyzdžių, taip pat ir iš panašių faktų, pastebėtų žvėrių ir paukščių tarpe, darau išvadą, kad apskritai laukinių gyvulių atmintis yra labai gera. Šis gebėjimas padeda jiems surasti aplankytą vietą, kur vieną kartą buvo rasta maisto, arba vengti pavojingų vietovių ir t. t. Tai turi ypatingos reikšmės paukščiams, kurie, parskridę iš savo žiemos buveinių, kartais iš už kelių tūkstančių kilometrų, tiksliai grįžta į savo pernykštę gyvenamąją vietą. Laukinių gyvulių patyrimas neina veltui — jis jiems praverčia kovoje dėl būvio ir ten, kur iš visų pusių gresia pavojus, padeda išsaugoti gyvybę.

KRUMKA

Kranklys, išskyrus papūgas, pagrįstai laikomas vienu iš protingiausių paukščių, todėl jis visuomet būdavo įdomus objektas paukščio psichikai tirti. Kaip ir visi kiti aukštesnės psichikos gyvūnai, jis greit pripranta prie žmogaus ir, panašiai kaip ir šuo ar kuris kitas naminis gyvulys, gyvena laisvai, nesistengdamas atsiskirti nuo savo šeimininko. Tuomet ir yra progos tirti visus jo įpročius iki mažiausių smulkmenų. Taigi paukščių mėgėjui, ypač zoopsichologui, kranklys yra neišsemiamas stebėjimo šaltinis, o šiaip namiškiams, ypač vaikams, savo išdaigomis jis suteikia daug linksmų valandėlių.

Vieną kartą iš Šeštokų girininkijos gavome jauną, ką tik išsiritusį kranklį. Savo naująjį svečią mes įleidome į mažą, aptvertą daržėlį.

Pirmą dieną jis nepasitikėjo mumis, nenorėjo žiotis, kišant jam maistą, bet kitą dieną jau atlyžo — ne tik žiodavosi, bet ir stverdavo pakištą mėsos ar kitokio maisto gabalą, o po kelių dienų jau laikė mus savo natūraliais globėjais, tarytum mes būtume priklausę tai pačiai, kaip ir jis, padermei. Dar kelioms dienoms praslinkus, pamatę, kad mūsų paukštis (vadinome jį Krumka) nemėgina sprukti, atidarėme jam darželio vartelius. Jis ėmė vaikščioti po kiemą. Iš pradžių lankėsi tik mūsų priemenėje, o paskui jau virtuvėje ir kambariuose. Atsimenu, kad jau pirmą dieną, kai jam pastatėme praustuvę su vandeniu, jis bematant ja pasinaudojo: įlindęs į praustuvę, purtydamasis, plasnodamas sparnais, jis visas išsimaudė, o paskui ilgai kasėsi, tvarkė savo apdarą ir dailino snapu kiekvieną plunksnelę. Ir vėliau visą savo gyvenimą, radęs kur nors gerą maudyklę, nepraleisdavo progos išsimaudyti. Kai pramoko skraidyti, išsimaudęs ir sušlapęs taip, kad net vanduo nuo jo varvėdavo, paprastai užsirioglindavo ant tvoros, ant kopėčių ar kurio kito aukšto daikto ir ten erdvėje baigdavo tvarkytis.

Jis lesdavo beveik viską, ką mes valgėme, bet vis dėlto žalia mėsa buvo jo mėgstamiausias kąsnis.

Mūsų kieme buvo daugybė žiurkių. Jos ateidavo į šiukšlyną ieškoti virtuvės atmatų. Iš mažo kalibro karabinėlio ėmiau šaudyti tas žiurkes pro langą. Nudėtą žiurkę Krumka paprastai užsitempdavo ant aukštos mūrinės tvoros ir, iš visų pusių varnų apsuptas, imdavo ją atsidėjęs mėsinėti. Varnos tik ir tykodavo atimti iš jo laimikį. Mėsos Krumka taip pat gaudavo iš turgaus mėsininkų, su kuriais jau buvo spėjęs susipažinti. Vieni jam buvo palankūs ir duodavo ką nors lauktuvių, kitiems jis būdavo nusikaltęs, ir jų santykiai būdavo blogi. Tačiau ir tuomet jis sugebėdavo pasivogti gerą mėsos gabalą. O mėsa jam patikdavo visokia — ir virta, ir kepta, o ypač kotletai. Mėgdavo jis taip pat ir makaronus, kuriuos mokėdavo vikriai iššvejoti iš sriubos, ir rydavo makaroną, nelyginant didelį slieką. Baltas sūris taip pat buvo jo mėgstamas gardumynas.

Krumka gerai žinojo pietų laiką ir ateidavo tuo metu į kambarį. Jei durys būdavo uždarytos, smarkiai pabelsdavo snapu.

Mes su žmona stengėmės jį išmokyti gražiai elgtis, todėl per pietus prie stalo statydavome kėdę, kurios atkaltę atsukdavome į stalą — ant jos buvo Krumkos vieta, o ant sėdynės

patiesdavome popieriaus. Krumka šią savo vietą žinojo ir per pietus elgėsi mandagiai. Už tai jis gaudavo gabaliuką mėsos ant šakutės arba šaukštą sriubos su kruopomis ar makaronais. Kiekvieną kartą, prarijęs kąsnį, jis kranktelėdavo švelniu balseliu, lyg tardamas ačiū.

Krumkai labai patikdavo, kai mes kasydavome jam pakaušį arba palei snapą — tai nuteikdavo jį taikingai, sakytum, hipnotizuodavo.

Nuostabus buvo jo palinkimas visa kuo domėtis, viską nagrinėti ir, sakyčiau, net tyrinėti. Tuo atžvilgiu jisai buvo panašus į beždžiones. Nuo mažų iki didelių daiktų, viskas traukė jo dėmesį: kas bebūtų — ar naujas žibantis automobilis, ar paprastas kaimiškas vežimas, prikrautas visokių daiktų, ar koks indas, ar kokie nors smulkūs įrankiai. Mūsų bute jis visuomet rasdavo pakankamai progų savo smalsumui patenkinti, ir mes stengėmės to neužmiršti, nes priešingu atveju Krumka mums pridarydavo nemalonių išdaigų. Todėl kambaryje turėdavome nepaleisti jo iš akių, o ypač nepalikti vieno. Atrodė, kad jis tai suprato, ir mūsų akivaizdoje šiek tiek susilaikydavo, bet, pasijutęs vienas, imdavo šeimininkauti kaip tinkamas. Bene mėgstamiausias jo dalykas buvo mano žmonos pintinėlė su siuvimo reikmenimis. Aptikęs pintinėlę, jis savo stipriu snapu nukeldavo dangtelį ir ten rasdavo visko, kas jam buvo reikalinga: žirkles, adatų, spalvotų siūlų kamuolėlių — visa tai buvo jo pageidaujami dalykai. Jis stverdavo vieną kitą daiktą ir nunešdavo jį ant krosnies ar ant spintos.

Krumkos palinkimas griebti visokius smulkius daiktus, kurie savo spalva ar forma išsiskirdavo iš aplinkumos, buvo nenugalimas. Žinoma, daugiausia jam krisdavo į akis įvairūs metaliniai daiktai, ypač pinigai. Radęs tokį daiktą, Krumka paimdavo jį snapu ir bematant paslėpdavo į savo poliežuvinį maišą. Nežinant atrodydavo, kad jis tą daiktą prarijo, bet iš tikrųjų, panėšėjęs ir išspjovęs daiktą, jis pavartydavo ir imdavo ieškoti vietos, kur savo brangenybę paslėpti. Tam tikdavo ir plyšys grindyse, ir tarpas tarp knygų; kartais jį pakišdavo po antklode arba po priegalviu lovoje, o kieme iškasdavo duobutę ir, įkišęs daiktą į žemę, duobutę užlygindavo snapu.

Atrodė, kad jis vėliau retai teatrasdavo savo paslėptą daiktą. Nebent atsitiktinai užeidavo šviežiai pajudintą žemę — tuomet

atkreipdavo į tą vietą dėmesį. Jo šeimininkavimas bute buvo pakenčiamas tol, kol turėjome kantrybės jį prižiūrėti, bet ilgainiui Krumką tekdavo išvaryti į kiemą. Žinoma, viskas vyko kitaip, kai mes, išėję iš namų ir užrakinę duris, palikdavome atdarą langą. Tuomet Krumka, įskridęs į butą, šeimininkaudavo, kaip jam patiko, ir viską sutvarkydavo savaip. Tokiais atvejais, grįžę namo, rasdavome pasibaisėtinų dalykų. Pavyzdžiui, vieną kartą radau ant stalo sukapotą maišelį su kruopomis, o pačios kruopos iššarstytos ant staltiesės, čia pat apversta rašalinė ir sukapota tūtelė su dantų pasta, prie to pridėta sagučių, segtukų ir įvairiaspalvių siūlų. Kartais jis nutraukdavo staltiesę nuo stalo, o kartu ir vazą su gėlėmis bei kitais daiktais. Bet pykti ant jo būdavo sunku, nes jis visuomet sutikdavo mus švelniu, nuolankiu balseliu.

Krumkos pastabumas buvo nepaprastas. Jis pastebėdavo kiekvieną daiktelį ant žemės, kai žmogui vargiai tai būtų kritę į akį. Jam atrodė įtartinas kiekvienas pajudintas žemės grumstelis — tuoj imdavo toje vietoje kasti žemę, ir tuo pridarydavo mums nemalonumų, ypač kai pavasarį sodindavome gėles savo mažame darželyje. Baigę darbą, po kelių minučių žiūrime — visi daigai išrauti, o ten, kur jų būta,— telikusi duobutė. Vėliau mes išgudrėjome. Pasodinę gėles, kiek galima geriau išlygindavome žemę ir tuoj gausiai palaistydavome vandeniu, kad Krumka nesuprastų, kas čia buvo daryta. Manau, kad šis domėjimasis šviežiai pajudinta žeme yra įgimtas visiems tiems paukščiams, kurie minta žemėje besirausiančiais gyvūnais — sliekais, kurkliais, kurmiais ir kt.

Mūsų Krumka dažnai ir parnešdavo visokių radinių. Įsigydavo juos ne visuomet padoriu būdu — dažnai tiesiog pavogdavo. Turgaus prekiautojams jis neretai pridarydavo nuostolių, pačiupdamas vieną ar kitą daiktą — sagučių komplektą su visu kartonu, adatų pakelį ir t. t. Vieną kartą nuo pardavėjos stalo jis pagrobė petnešas ir, pakilęs į orą, skubiai gabeno šį ilgą, paukščiui nepatogų nešti daiktą. Turbūt jis būtų man atnešęs šį naudingą atributą, bet, deja, pakeliui užkabino telefono laidus, petnešos išsmuko jam iš snapo ir paliko kaboti aukštai ore. Apskritai turgus buvo jo mėgstamiausia apsilankymo vieta, nes čia jam buvo kuo pasigrožėti, pasidomėti, užsigardžiuoti ar tiesiog susipažinti su kuo nors. O pažinčių jis

turėjo daug: visų pirma mėsininkai, paskui plati vaikų visuomenė, ypač berniukų, nes mergaičių ir moterų jis iš viso nemėgo. Kartais, pasigedę savo paukščio, klausinėdavome artimus senamiesčio vaikus, ar nematė jo, ir dažniausiai išgirsdavome atsakymą, kad jis esąs tame ir tame kieme arba pas tą ir tą mėsininką. Turguje vaikai dažnai žaisdavo su juo, mesdavo jam kokį daiktelį ar maisto gabaliuką, o kranklys pagaudavo jį ore. Vaizdas būdavo ypač efektingas, kai kranklys tupėdavo nelabai aukštai ant stogo krašto. Tuomet jis ore tiksliai pagaudavo kiekvieną jam metamą kąsnį, žinoma, jei būdavo tinkamas atstumas nuo jo snapo. Būdavo ir piktų vaikų, kurie išmesdavo jam žarijų, ir Krumka ne kartą apsidegino.

Jis nesitenkindavo turgumi, kiemu ir gatve: įlįsdavo ir į svetimus butus, pro balkoną ar atdarą langą. Kartą Krumka taip pateko pas vieną pilietį, gyvenusį Ugniagesių gatvėje, ir dėl to turėjau tokį pasikalbėjimą telefonu:

— Klausykit, jūs atsiimkite tą savo „nachalą" — sako pilietis netaisyklinga rusų kalba.

— Kokį „nachalą"?

— Nugi „vorone"!

— Tai išvarykit jį.

— Kad jis nenori išeiti!

Toliau iš mūsų pasikalbėjimo paaiškėjo, kad minėtas pilietis ruošė kažkokį pobūvį, laukė svečių, ant stalo buvo paruošta puikių valgių ir stovėjo žvakės aukštose sidabro žvakidėse. Krumka, įlindęs pro balkoną ar pro langą, išvartė žvakes, pikčiausia,— sukapojo gražų tortą, kremu ištepė staltiesę, palikdamas visur savo pėdsakus. Deja, Kaune daug kas pažinojo tą juodąjį piktadarį ir žinojo, kas yra jo šeimininkas, todėl man tekdavo atsakyti už jo išdaigas.

Kartais jį kas nors sugaudavo ir uždarydavo. Keletą dienų jo nebūdavo namie, bet pagaliau parskrisdavo. Šiuo atžvilgiu jis buvo geresnis negu mūsų jaukioji gervė, kuri, nusibasčiusi kur nors į svetimą kiemą, apsibūdavo tenai ir nė nemanydavo grįžti. Apskritai kranklys daug kartų įrodė, kad jo psichika kur kas aukštesnė negu gervės.

Nuostabus yra kranklio sugebėjimas pamėgdžioti svetimus balsus. Tam gabus buvo ir mūsų Krumka ir turėjo susidaręs nemažą leksikoną, kuris, laikui slenkant, turtėjo vis naujais

garsais. Kartais jis ilgai kranksėdavo įvairiais balsais, rodydamas visa, ką mokąs. Dažniausiai jis tai darydavo ankstyvais rytais, ypač šventadieniais, kai žmonių judėjimas būdavo mažesnis, ir Krumka nekliudomas galėdavo skirti daugiau laiko savo menui. Nutūpęs ant tvorelės palei mūsų langus, jis pradėdavo repetuoti visus jam žinomus garsus. Žymią vietą čia užimdavo ilgi pasikalbėjimai žargonu, ir nors atskirų žodžių negalima buvo suprasti, bendra garsų eilė, intonacija sukeldavo visišką pasikalbėjimo iliuziją. Į savo dialogą jisai dažnai įterpdavo šunų lojimą, ir tai ne vieno šuns, o kelių, iš kurių vienas būdavo mažas šuniukas ir lodavo plonu balseliu, kitas didelis — storu balsu, o be to, pakaitomis švilpdavo, turbūt mėgdžiodamas, kaip aš šaukiu savo šunį. Dažnai šioje garsų eilėje kartodavo ir savo vardą — taip, kaip mes jį šaukdavome.

Kartais jis šaukdavo: „Joškė, Joškė!"— tai buvo mūsų artimo kaimyno, mėsininko vardas, kuriam rytais vežikas atveždavo iš skerdyklos mėsą ir žadindavo jį šiuo vardu. Kadangi ši Krumkos repeticija vykdavo gana anksti ir po pat mūsų langais, tai aš, dar tebegulėdamas lovoje, galėdavau atidžiai jos klausytis.

Savotiški buvo jo santykiai su žmonėmis. Vieniems jis reikšdavo savo palankumą, kitiems buvo abejingas, o dar kitų neapkęsdavo. Pradėsiu nuo savęs. Jei neklystu, aš jam buvau autoritetas ar bent už kitus pranašesnis asmuo. Savo palankumą jis man reikšdavo nutūpdamas ant peties, kiekvieną kartą snapu tyrinėdamas mano ausį, iš pradžios labai švelniai, bet kaskart gnybdamas vis stipriau,— taigi reikėdavo jį nuo peties nuvaryti. Tokio palankumo jis nerodydavo jokiam kitam žmogui, net sargo vaikui Jonukui, su kuriuo šiaip jis buvo labai susidraugavęs. Man tenka didžiuotis ir tuo, kad tik mane ir mano žmoną jis visuomet sutikdavo prie vartų ir iš ten lydėdavo iki pat namų, šia proga dažniausiai įsiprašydamas į kambarį. Dažnai su Krumka ant peties išeidavau į miestą, sukeldamas didelę sensaciją vaikams, kurie visu būriu mus ir lydėdavo. Kartais Krumka, nuskridęs nuo mano peties, nutūpdavo ant artimo stogo ar balkono, bet vis tiek lydėdavo mane, perskrisdamas nuo vieno namo prie kito.

Vieną kartą jis mane giliai sujaudino. Kažkokiu reikalu buvau nuėjęs į turgų, kuris tuo metu buvo pilnas žmonių. Stai-

Krankljo
(Corvus corax)
← koja

ga už savęs girdžiu švelnų savo paukščio balselį, kokiu jis mane sveikindavo, tad aš jam tuoj pasiūliau nutūpti ant peties, ir taip mes vaikščiojome po turgų, miniai džiūgaujant.

Su sargo berniuku Jonuku mūsų paukštis palaikydavo gerus santykius, ypač mėgdavo padėti šluoti gatvę, o dar labiau jam patikdavo važinėtis vežimuku, į kurį buvo pilamos sąšlavos. Ir čia man buvo malonu įsitikinti, kad Krumka, išvydęs mane, atsitraukdavo nuo šio užsiėmimo ir skrisdavo manęs pasitikti.

Šiaip svetimiems žmonėms jis būdavo nedraugiškas, ir tą jo nusistatymą kartais skaudžiai pajusdavo mūsų kiemo lankytojai, o jų buvo nemaža, nes tuo metu Kaune nebuvo vandentiekio, ir į mūsų kiemą ateidavo daug žmonių, ypač moterų, vandens iš šulinio parsinešti. Čia taip pat užvažiuodavo kaimiečiai, pastatydavo savo arklius su vežimais ir eidavo pasidairyti į turgų, nusipirkti reikalingų ūkiui dalykų ir t. t. Likęs vienas vežime, Krumka krėsdavo visokias išdaigas, prakapodavo maišelius su kruopomis; o vieną kartą užkapojo žąsiną, kuris surištomis kojomis buvo atvežtas iš kaimo. Kartais jis prasimanydavo kapoti arkliui koją palei kanopą, todėl arklys nerimaudavo, spardydavosi.

Ypač priešiškai Krumka buvo nusiteikęs vienos mūsų dažnos viešnios atžvilgiu. Ją Krumka vos tik įėjusią į kiemą tuoj imdavo pulti; iš pradžių kirsdavo jai į kojas, o paskui užskrisdavo net ir ant galvos. Mes visuomet duodavome jai ginklą — pagalvę — paukštelio smūgiams atremti.

Pas mus Krumka gyveno trejus metus. Dėl įvairių savo išdaigų jis Kaune buvo plačiai žinomas. Bet palinkimas krėsti išdaigas kaip tik ir nulėmė jo liūdną galą.

Vieną kartą pro atdarą langelį jisai įskrido į vieno aukšto bažnyčios pareigūno butą. Buto šeimininkas buvo jaunas žmogus, mėgstąs rūpintis savo išvaizda ir todėl turėjęs daugybę tam tikslui skirtų tualeto reikmenų. Krumkai to tik ir tereirekėjo, juo labiau, kad šeimininko nebuvo namie, ir jis galėjo elgtis kaip tinkamas. Tad jis atkimšo buteliuką su kvepalais ir jais apsišlakstė, išbarstė pudrą ir šiaip prikrėtė visokių išdaigų. Netrukus jis sugrįžo namo visas pudrinas ir išsikvėpinęs, o aš stebėjausi, kur jis gavo tokių gerų kvepalų. Viskas paaiškėjo tik vėliau. Drauge paaiškėjo, kad pridarė dar blogesnių dalykų — sulankstė buvusią pas šeimininką brangią monstranciją.

Man buvo jau gerokai įgrįsę nuolatiniai nusiskundimai augintiniu, todėl nutariau juo atsikratyti.

Vieną dieną mudu su sargo berniuku pagavome Krumką, įkišome jį į mano medžioklinę kuprinę ir rengėmės išvežti toli už miesto. Krumka baisiai protestavo, skaudžiai žnaibėsi ir nežmoniškai karkė, kai mudu dviračiais jį vežėme Kauno gatvėmis Raudondvario link. O žmonės sustodavo, nesuprasdami, kokiu būdu tie garsai sklinda iš mano kuprinės. Tik toli miške, už Raudondvario, mes jį iškratėme iš maišo. Jis buvo sušilęs, žiobčiojo ir piktai į mus žiūrėjo. Pirmiausia jis nuskubėjo atsigerti vandens iš griovio. Mes tuo pasinaudojome ir jį palikome.

Sugrįžęs namo ir nulipęs nuo dviračio, galvoju sau: „Na, dabar bus ramu". Tik staiga, jau eidamas pro duris, girdžiu nuo stogo pažįstamą man balselį: „Krumka"! Pakėlęs galvą, matau savo paukštį,— tupi ant laštako krašto ir sveikina mane laimingai sugrįžusį...

Taip praėjo dar keletas dienų. Matyt, mūsų kiemo moterėlės negalėjo toliau pakęsti Krumkos išdaigų — vieną ankstų rytą jį nudėjo. Taip baigėsi šio nuotykių mėgėjo gyvenimas...

GERVYTĖ

Prie Žuvinto ežero, Daukšių kaime, gyveno mūsų pažįstamas Antanas Rėklys. Jis mums pasiūlė jauną gervytę, kurią išperino namie iš paimto paliose kiaušinio. „Ji yra ką tik išsišėrusi,— rašė jis,— ir mėlyna kaip vosilka". Žinoma, gervytė nebuvo mėlyna „kaip vosilka", o tik melsvai pilkos spalvos, lyg būtų pilko šilko suknele pasipuošusi. Mes mielai sutikome paimti ją. Netrukus parsivežėme ir įleidome į didelį fazanams skirtą narvą, tačiau ji ten jautėsi blogai, nuolat ieškojo, pro kur būtų galima prasprukti, ir tuo būdu taip susižalojo snapą ir kaklą, jog teko ją perkelti į didesnį, vištoms skirtą gardą, aptvertą vieliniu tinklu. Ten ji irgi nerimavo. Man jos pagailo, ir po kelių dienų atidariau duris ir ją išleidau. Tuojau įsitikinau, kad ji nebėgs iš mūsų kiemo, nes per tą laiką ji jau buvo spėjusi apsiprasti su manimi ir aiškiai atskirdavo nuo kitų žmonių. Tokie mūsų san-

tykiai liko per visą laiką, kol ji gyveno pas mus. Mes ją maitinome visokiais grūdais, bet gardžiausi jai buvo kviečiai ir grikiai; jai labai patikdavo duona, ir juoda, ir balta, pyragaičiai, biskvitai, o ypač viena pigi biskvitų rūšis; mėsa, žalia ir virta, bet turbūt labiausiai — šviežias baltas sūris. Dėl jo gervytė dažnai ir pridarydavo išdaigų, įėjusi pro atdaras duris į kambarį, kur būdavo ruošiami pusryčiai ir ant stalo padėtas baltas sūris. Ji buvo tokia aukšta, jog galėdavo laisvai matyti viską, kas būdavo ant stalo, tad apkapodavo sūrį, pritrupindavo jo ant staltiesės ir ant grindų. Neretai ir taksiukas Ruonis pasinaudodavo gervytės patarnavimu, greitai surinkdamas išbarstytus sūrio gabalus. Netrukus ji patyrė, kas dedama į slėgtuvą, ir, prakapojusi sūrmaišį, sūryje padarydavo didelę skylę. Bet sunku buvo ant jos pykti, nes, užklupta nusikaltimo vietoje, ramiu, švelniu balsu sakydavo „krr".

Ji turėjo palinkimą nešioti ir kartais gadinti įvairius žibančius daiktus — žirkles, peilius ir kitką,— o vieną sykį, pagrobusi iš staliaus metalinį metrą, išskrido toli į lauką. Vis dėlto šis jos palinkimas nebuvo toks stiprus, kaip kranklio ar šarkos.

Kartais ji pridarydavo ir nemalonumų. Vieną sykį daržely je puikiausiu žiedu pražydo retas augalas — tigridija, tad nuėjome pasigrožėti, ogi žiūrime — didelis margas žiedas jau sukapotas; taip pat atsitiko ir su puikia karališkąja lelija, su naujomis rožių veislėmis ir t. t.

Visos prijaukintos gervės turi paprotį sekioti pažįstamus asmenis, ir mūsų gervytė tai darydavo net žiemos metu, kai jai tekdavo klampoti per sniegą. Tie mūsų pasivaikščiojimai būdavo gana nepaprasti, nes juose dalyvaudavo taip pat ir šunes, su kuriais gervytė gana gerai sugyveno. Bet per visą laiką ji prie vieno negalėjo priprasti — tai prie mūsų mylimo meškėno Kukulio, kuris irgi toje pačioje draugijoje apeidavo visą ūkį. Ji jausdavo nenugalimą baimę, ir vargas jai, jei iš ryto, kaip visados, atėjus jai į kambarį, ten kaip kamuolys atsirisdavo pilkasis Kukulis. Tuomet ji, netekusi galvos, išplėsdavo sparnus, imdavo kurkti ir šokdavo aukštyn. Sykį patyrusi tokį nesmagumą, ji ne tuoj įsidrąsindavo vėl įeiti į kambarį ir ilgai stovėdavo, žiūrėdama, ar nepasirodys Kukulis.

Kieme ir paukštyne ji viešpatavo tarp visų naminių paukščių. Antys, vištos, povai bijojo jos ir, pagarbiai apstoję ratu, lauk-

davo, kol ji pasisotins pirmoji. Vien tik stambus, stiprus muskusinis gaigalas nepaisydavo jos, ir pirmenybės klausimas tarp jų būdavo sprendžiamas tokiomis peštynėmis, jog plunksnos dulkėdavo. Su kitais kiemo paukščiais gervytė irgi ne visuomet gyvendavo geruoju, nes kartais, ypač pavasarį, ji būdavo karingai nusiteikusi. Tai galima aiškinti lytiniu susijaudinimu tuo laikotarpiu (reiškinys bendras visiems paukščiams). Tuomet ji, nusižiūrėjusi kokį priešą kieme, dažniausiai antį, imdavo ją gainioti, kol ta netekdavo jėgų ir, garsiai kvarksėdama, sukniubdavo iš nuovargio. Vištos tuo atžvilgiu buvo laimingesnės, nes galėdavo perskristi per tvorą. Dar blogiau buvo su mažais ančiukais bei viščiukais. Užėjus gerai nuotaikai, gervytė pasigaudavo vieną iš jų, mikliai pasišokinėdama ir grakščiai lankstydama kaklą, išmesdavo jį aukštyn, vikriai pagaudavo ore, vėl išmesdavo ir t. t. Kartais pasisekdavo atimti iš jos šį žaisliuką, bet dažnai jis būdavo taip nukamuotas, jog netrukus nusibaigdavo.

Bendras visų gervių įprotis — savotiški šokiai; taip darydavo ir mūsų gervytė. Ši ceremonija tokia: gervė pritupia, kiek nulenkdama žemyn krūtinę ir užriesdama kaklą ant nugaros, išplėtusi sparnus pašoka aukštyn, šiek tiek plastelėdama sparnais ir pasisukdama čia kairėn, čia dešinėn. Šia proga ji ieško kokio nors lengvo daiktelio — skiedrelės, šakelės ar lapo, bet labiausiai tam tinka plunksna, kurią ji pakėlusi išmeta į orą, vėl pagauna ir t. t. Tam reikalui mūsų gervytė dažnai naudodavo mažą ančiuką ar viščiuką. Pažymėtina, kad šokio nuotaiką joje galima būdavo sukelti dirbtiniu būdu; mes sakydavome „Gervyte, pašok" ir kartu mosuodavome ranka aukštyn, žemyn. Dažnai to užtekdavo, kad gervytė imtų šokinėti.

Kaip kranklys, varna ir kiti aukštesnės psichikos paukščiai, taip ir gervė individualiai skiria žmones, vieniems reikšdama savo palankumą, kitiems neapykantą, o tretiems abejingumą. Apskritai galima pasakyti, kad mūsų gervytė pakęsdavo tik savo aplinkumos žmones ir rodydavo neapykantą visiems svetimiesiems, ypač jei tai būdavo miestelėnai, kurie savo apdarais skirdavosi nuo pilkai apsivilkusių kaimiečių. Labiausiai moterys savo palaidais ir dažnai ryškių spalvų drabužiais sukeldavo gervytei karingą nuotaiką. Tuomet viskas eidavo pagal tam tikrą programą: gervytė, sutikusi „priešą", imdavo

vaikščioti aplink jį savotiška ir, galima sakyti, didinga eisena: iškėlusi aukštai galvą, pašiaušusi puošnias pečių plunksnas, ištiesusi, kiek galėdama, kojas, ji kuo didžiausiais žingsniais eidavo ratu aplink priešą, nuolat rodydama pakaušyje savo raudoną kepuraitę, kuri šiuo atveju nuo kraujo antplūdžio dar labiau parausdavo (panašiai kaip gaidžio skiauterė ar fazano auskarai per peštynes). Šitaip vaikščiodama ji atrodydavo nepaprastai išdidi, lyg norėdama parodyti priešui visą savo pranašumą ir pareikšti: „Žinokite, su kuo turite reikalą". Tuo tarpu priešas, susidomėjęs tokiu nepaprastu paukščiu ir neįtardamas nieko blogo, ramiai žiūrėdavo, kas darosi, o čia kaip tik ir įvykdavo pati blogybė: gervytė staiga puldavo jį, mušdama sparnais, spardydama kojomis, kapodama snapu. Tie užpuolimai būdavo nemalonūs, nes ji, pašokusi aukštyn, taikydavo suduoti smūgį į veidą, tad kildavo ir daug triukšmo, ypač jei puolama būdavo moteris. Mes iš tolo suprasdavome, kad yra atėjęs svečias, kuriam reikia suteikti pagalbą.

Kartais priešo sutikimas baigdavosi kitaip: gervytė, pavaikščiojusi aplink jį iškilminga kovos eisena, užuot puolus, ramiai atsistodavo ir imdavo snapu kedentis ir tvarkytis plunksnas. Mes žinodavome, kad tuomet gervytė nepuls, ir, iš šalies žiūrint, atrodydavo, kad ji, parodžiusi priešui visą savo pranašumą, dabar jam reiškia didžiausią panieką, blusinėdamasi jo akivaizdoje. Žinoma, šis blusinėjimasis buvo grynai formalaus pabūdžio, panašiai kaip per karštus ginčus vienas iš priešininkų, netekęs argumentų, ima ramiai švilpauti.

Su gerais pažįstamais gervytė būdavo labai meilus paukštis. Mane ar kitus namiškius visuomet sutikdavo tyliu, švelniu „kruu", vadinasi, sveikindavosi ir iš viso reikšdavo palankumą. Rytą ateidavo į namus, o jei durys iš kiemo pusės būdavo uždarytos, eidavo aplinkui ir iš verandos snapu barbendavo į langą, kad jai atidarytų duris. Tik vienas gervytės paprotys mums dažnai pridarydavo nemalonumų, būtent, jos palinkimas daryti tolimas ekskursijas į svetimus laukus, daržus, kiemus. Ji dingdavo kelioms dienoms, kartais net kelioms savaitėms ir tuomet, ieškodami jos, dėdavome skelbimą į laikraščius, pranešdavome artimiausiai telefono centrinei, seniūnui ir t. t.

Vieną sykį ji nukeliavo į Birutės kaimą, kitą sykį — į „Maistą", į Garliavą, į Zapyškį ir kitur, bet blogiausia, kad, nusilei-

dusi svetimame darže, imdavo šeimininkauti kaip namie: iš lysvės raudavo ką tik pasodintus burokėlius ar agurkų daigus arba, nutūpusi vidury kiemo, imdavo gainioti kokią nors vištą ar, pasigavusi viščiuką, žaisdavo juo kaip sviediniu. Tad galima įsivaizduoti šeimininkų nustebimą ir pasipiktinimą. Ir vis dėlto jai sekėsi: niekas jos nenuskriaudė. Kadangi ji ant kojos turėjo aliumininį žiedą su adresu ir telefono numeriu, tai radėjas ją pagaudavo ir pristatydavo mums arba apie tai pranešdavo telefonu. Kiek būdavo džiaugsmo, kai ilgai nebuvusią gervytę vėl išvysdavome namie.

Visaip pasitaikydavo: vieną sykį nešė ją mokyklinio amžiaus berniukas, o kartu ėjo bent dešimt palydovų, ir kiekvienas reiškė savo nuopelnus gervę gaudant; kitą sykį gervytė parvažiavo mažu sodietišku vežimuku — ją parvežė tolimas kaimynas. Dar kitą sykį vienas pagyvenęs valstietis atvežė ją puikiu vežimu, pakinkytu pora gerų arklių. Bet man ypač atmintina viena žiemos diena, kai per didelį šaltį mūsų gervytę atnešė iš kažkur nuo Zapyškio vargdienė moteriškė. Kad gervytė nenušaltų savo ilgų kojų, geroji moteris ją apavė storomis vilnonėmis kojinėmis, ir tuo mus labai sujaudino. Visuomet reikėdavo mokėti vaduotpinigius, kurių dydis priklausydavo nuo atstumo, o dar labiau nuo vaduotojo nuožiūros.

Išvaduota gervytė būdavo tuoj paleidžiama į kiemą, ir atrodė, kad ji nė kiek nesistebėdavo įvykiu, laikydama savo atvykimą visai natūraliu dalyku. Tik jos nuotaika būdavo žymiai blogesnė, ji būdavo pasišiaušusi, mieguista, mažai lesdavo ir vis snausdavo, stovėdama ant vienos kojos. Tokia ji būdavo keletą dienų, kol atgaudavo įprastą nuotaiką. Iš vieno zoologijos sodo direktoriaus sužinojau, kad visai panašiai būdavo ir su jo gervėmis; šie reiškiniai aiškinami tuo, kad gervė nepakenčia visokio gaudymo, čiupinėjimo, nešiojimo po pažasčia, kaip paprastai daroma su pagautais paukščiais. Ji nuo to taip išvargsta, jog reikia kelių dienų jai visiškai atsigauti.

Savo gyvenimą gervytė vis dėlto baigė liūdnai. Per vieną ekskursiją į Kauno apylinkes ją sugavo kažkoks vaikėzas, pasodino į ankštą dėžę ir taip per visą žiemą išlaikė nešvarioje vištidėje. Pavasarį ją pardavė mūsų pažįstamiems, o iš jų mes ją vėl atgavome. Deja, ji buvo susirgusi tuberkulioze ir, dar beveik metus pasikamavusi, nugaišo.

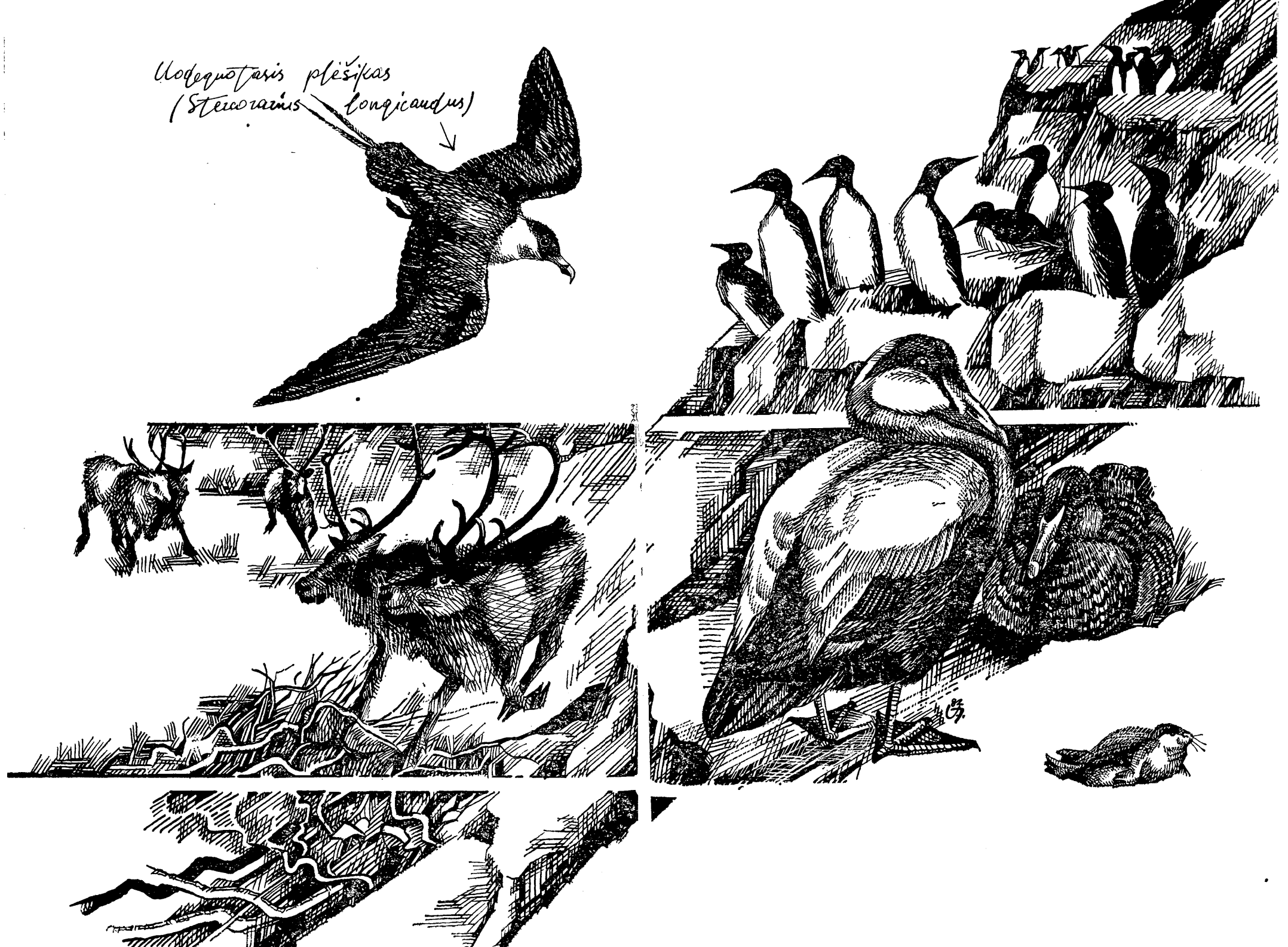
Uodequotasis plėšikas
(Stercorarius longicaudus)

KUR SAULĖ VIDURNAKTĮ ŠVIEČIA

MURMANE IR ŠIAURINĖJE NORVEGIJOJE 1914 m.
MURMANO TUNDROJE
ŠIAURINIAI ELNIAI
PAUKŠČIAI PLĖŠIKAI
MORNELIAI
RUONIAI
MURMANO SOSTINĖS — KOLA IR MURMANSKAS
. ŠIENO SALOS
ŠIAURINĖJE NORVEGIJOJE
PASKUTINIS REISAS

KUR SAULĖ VIDURNAKTĮ ŠVIEČIA

MURMANE IR ŠIAURINĖJE NORVEGIJOJE 1914 m.

Šį kartą aš ir mano draugas, žinomas dailininkas Antanas Žmuidzinavičius, nutarėme aplankyti patį šiaurinį Europos kampą — nuvykti ten, kur netoli Nordkapo sraunioji Paats Joki skiria Norvegiją nuo TSRS. Į kairę nuo minėtos upės — Norvegija, būtent, pati šiaurinė jos provincija Ostfinmarken, o į dešinę — Murmanas * su begaline tundra, pasišiaušusia neaukštais granito kalnais.

Beveik pasiekėme šiaurinę spygliuočių miškų juostą. Tie miškai driekiasi toli į pietus. Pradžioje jų medžiai maži, kreivi, liguisti, bet juo toliau į pietus, tuo jie panašesni į Lietuvos miškus, ir skiriasi tik tuo, kad eglės apsčiai maišosi su maumedžiais. Į šiaurę miškai eina vis mažyn, lyg tirpsta. Vietoje eglių vis dažniau pasirodo kreivi, gumbuoti beržai, kurie irgi darosi vis žemesni; pagaliau pačiame vandenyno pakraštyje užtiksi vien tik prisiglaudusių prie žemės berželių keružių ir dar mažesnių, vos mūsų baltojo dobilo didumo, gluosnių. Šie

* Žodis „Murman" yra kilęs nuo žodžio „Norman"; garsas „O" norvegiškai dažnai tariamas kaip „u", o rusų kalboje „N" perėjo į „M". Šis kraštas senovėje buvo dažnai normanų lankomas.

du krūmokšniai kartu su kerpėmis, kiminais, pliurėmis ir savotišku juodauogiu krūmeliu, varnauoge vadinamu,— neatskiriama tundros peizažo dalis.

Šimtus kilometrų vis ta pati augalija. Tačiau jūros pakrantė čia jau kitaip atrodo. Plikos granito uolos stačiomis sienomis leidžiasi į vandenį. Ant jų niekas negali augti. Čia viešpatauja pašėlusios audros, gainiodamos ne tik milžiniškas bangas, bet ir atplėštus uolų luitus — juos mėto ir daužo į stačias akmenines sienas. Todėl uolų sienos lygios, lyg poliruotos, ir amžinai šlapios. Kartais audros metu baltanugarės bangos savo keteromis siekia pakrantės uolas. Vargas tam, kas stovėtų ant uolos krašto,— banga, savo baltu liežuviu laižydama krantą, nuplautų jį kaip plunksnelę, numestų į bedugnę, sumaltų su baltomis putomis ir akmenimis... Bet kai kur krantas dar aukštesnis, ir bangos nesiekia jo viršūnės, tad žmogus gali prieiti prie pat pakraščio. Baisu pažvelgti žemyn. Iš ten tematai vandenį ir uolas, o ūžesys, klegesys, švilpimas apkurtina tave. Ir štai tenai visai netikėtai užtinki ramių vaizdų: granito spragose, užuovėjoje randi puikius spalvotų gėlių kilimus. Tai įvairių rūšių uolaskėlės *(Saxifraga)* — mažyčiai augalėliai. Jos auga tankiai viena prie kitos ir turi maža lapų, bet daug žiedų. Įvairių rūšių uolaskėlės žydi įvairiomis spalvomis, ir pilkas granitines uolas nukloja margais apdangalais.

Nors jau vidurvasaris, bet uolų spragose, šen bei ten matyti storas sniego sluoksnis. Šalia žydinčių gėlių tai sudaro įdomų kontrastą. Neretai uolų kraštai išsikišę, nelyginant palangės, o ant jų ilgomis virtinėmis prie savo lizdų tupi visokie jūros paukščiai, dažniausiai kirai, kormoranai, alkos. Bet prie jų prieiti negalima, nes mus skiria stačių uolų siena. Paukščiai, rodos, tai gerai žino, nes mano pasirodymas jiems nedaro jokio įspūdžio; jie net nepakeičia savo pozų, blusinėjasi arba snaudžia, įtraukę galvas ir snapų galus pasikišę po sparnais.

Į Petsamo fiordą įteka didoka to paties vardo upė. Atoslūgio metu ji atrodo siaura ir negili, o aplink ją pasidaro plati smėlėta lyguma su likusio vandens klanais. Tuomet čia sulekia didžiausi būriai laplandinių ilgakojų ir ilgasnapių griciukų; jie eina rinkti smulkių jūros gyvūnėlių, atsidūrusių sausumoje. Bet kai užeina potvynis ir jūros vanduo pakyla kelis metrus, šis upelis virsta didele, apie kilometrą pločio, upe, į kurią galėtų

įplaukti ir jūrų garlaiviai. Tuomet su jūros vandeniu atplaukia ruonių, jūrų kiaulių ir didelių šiaurės narų. Du sykiu per parą keičiasi upės slėnio vaizdas, o drauge ir jo lankytojai.

Upėje ir jos intakuose yra daug žuvų, ypač puikių didelių lašišų ir mažesnių margų upėtakių. Vietiniai laplandiečiai — lapiai ir karelai — moka jų pagauti. Graži raudona lašišų mėsa nepaprastai skani.

Vieną sykį pažįstamas lapis mus pakvietė į savo „čumą", t. y. palapinę, ir pavaišino lašiša. Čumas buvo tokio didumo, jog ten galėjo atsigulti vos trys keturi žmonės. Jis buvo pastatytas iš karčių ir elnio kailių.

Šeimininkas mums parodė savo lašišų sandėlį. Tai buvo didelė spraga uolose, pilna sniego, kuris neištirpdavo per visą vasarą. Šitame sniege buvo užkastos šeimininko žuvys. Paskui mus nuvedė į palapinę, kur valgėme sūdytą lašišą ir sausą norvegišką duoną. Šios duonos kepalai yra daromi blyno pavidalo su skyle vidury ir, suvėrus ant karčių, kabinami palapinėje, kur nors aukštai. Sugulę ant žemės, pradėjome valgyti, nors visa aplinka ir nežadino apetito. Mat per ilgesnį laiką ant žemės buvo prisirinkęs storokas valgio liekanų sluoksnis. Daugiausia tai buvo žuvų odos gabalai, žvynai, kaulai ir kt. Tose atmatose knibždėjo vabalai, tokie, kaip paprastai randami dvėselienoje, o taip pat jų vikšrai ir kitos vystymosi stadijos.

Oras neblogas, tad kasdien darome mažesnes ar didesnes ekskursijas. Antanas eina dažniausiai į pajūrį tapyti paveikslų. Temų yra tiek ir tiek, nes šiaurės gamta, nepaisant jos vienodumo arba, kaip įprasta sakyti, pilkumo, yra turtinga savotiškų vaizdų; gal niekur kitur nėra tokių ryškių ir netikėtų šviesos efektų, kaip čia. Antanui reikia, pasirinkus vietą, atsisėsti gerai porai valandų, bet man tai nebūtina, ir aš galiu slankioti, kiek noriu. Čia nueinu į pajūrį, čia vėl traukiu į tundrą. Pats nežinau, kas man mieliau: ar bangos, ar tyli, drėgmės prisotinta tundra.

Pajūryje įdomiausia atoslūgio metu. Tuomet, atsitraukus vandeniui, kai kur fiorduose išnyra smėlėtas dugnas, ir galima įžengti ten, kur prieš keletą valandų siautęs baisiausias sūkurys palieka sausumoje nemaža žuvyčių, jūros žvaigždžių ir kitų gyvūnėlių. Bet mes nespėdavome jų surinkti, nes už akių mums užbėgdavo kirai ir kiti paukščiai, kurie, akylai sekdami van-

dens pakraštį, tuoj surinkdavo savo laimikį. Koks skirtumas, palyginus su Vakarų Europos jūromis. Tenai, pavyzdžiui, Bretanėje, atoslūgio metu galima prisirinkti galybę visokių gyvūnėlių, ir gamtininkai tuo plačiai naudojasi. Atrodytų, kad čia, tolimoje šiaurėje, kur jūros gyvybė tiesiog virte verda, ypač daug galima būtų prisirinkti įvairių gyvūnėlių. Tačiau patyrimas įrodė, kad tai yra negalimas dalykas, nes žmogus čia susiduria su vikresniais konkurentais — paukščiais.

Savotišką ir, galima sakyti, nejaukų įspūdį patirdavau, įėjęs į siaurą fiordą, iš kurio ką tik pasitraukė jūra. Dar šlapios jo tamsios akmeninės sienos, iš jų dar sunkiasi sūrus vanduo, susirinkdamas apačioje į mažas valkas. Šen bei ten iš smėlio riogso akmenys, apaugę žaliomis, rudomis ir raudonomis algėmis *. Kartais jos gražiai sugulusios, lyg plaukai sušukuoti vienon pusėn, puošia akmenį,— mat, tokias jas paliko paskutinė pasitraukusi banga. Bet štai kitur guli jų netvarkinga krūva. Jos išrautos iš dugno, ištrauktos iš vietos, kur augo, suneštos į šitą kampelį ir suveltos į kamuolį. Rasi čia jų visokių rūšių. Štai viena drykso, nelyginant garbanotas rudas kaspinas, ilgas ilgas, gal penki metrai, gal dešimt. Tai laminarija,— ji atrodo, kaip išdirbtos odos diržas. Štai vėl kitas milžinas: grėbliakočio storio stiebas baigiasi daugiau kaip metro platumo letena su daugybe ilgų pirštų. Tai kloustonija — šiaurės algių karalienė. Savo galingu kotu ji buvo prisikabinusi jūros gelmėse, bet bangos vis dėlto ją pasiekė, išrovė iš dugno ir atnešė į šitą krūvą. Už vis daugiausia po kojomis guli smulkių, tamsiai rusvai žalių algių, nusagstytų oro pūslėmis. Tai gerai pažįstamas, apsčiai ir mūsų Palangos pajūryje randamas guveinis *(Fucus)*.

Netoli nuo mūsų stovyklos į jūrą išsikiša ilgas, siauras pusiasalis. Iš tolo jis atrodo kaip pylimas, kurio žemė dar neišlyginta. Tačiau tai, kas iš tolo atrodo lyg žemės grumstai, iš tikrųjų yra granito gabalai, vietomis sugrūsti gerokais kalneliais, o vietomis siekią beveik vandens paviršių.

Aukščiausiai iškilusi atrodo jo galinė dalis, ir todėl čia vyksta žiauriausia kova tarp vandens ir uolos. Potvyniui prasidėjus, tas pusiasalis virsta eile salelių, o pakilus vandeniui iki aukščiausios ribos, jisai atsiduria visai po vandeniu, ir tada ga-

* Algės, arba dumbliai,— jūrų augalai.

lima pastebėti, kad pusiasalio vietoje susidaro aukštų bangų ir putų sūkurys. Vieną kartą ten patekęs atsidūriau keblioje padėtyje. Pasinaudojęs atoslūgiu, šokinėdamas nuo akmens ant akmens, besisaugodamas, kad nepargriūčiau ant slidžių, dumbliais apaugusių uolų, nukeliavau net į pusiasalio galą. Čia radau įdomių dalykų. Kai kur uolos barstyte buvo nubarstytos savotiškais vėžiukais, vadinamaisiais balanusais *(Balanus)*. Balanusai turi tvirtą kūgelio pavidalo kiautą ir laikosi stipriai prisikabinę prie akmenų. Atoslūgio metu jie užsidaro tam tikrais dangteliais, o pakilus vandeniui, atsidaro, iškišdami iš po savo kiauto keliolika laibų, ilgų kojyčių. Kur jų daug — uola atrodo lyg rauplėta, ir ja vaikščioti labai gera. Bet vargas tam, kas pargriūtų tokioje vietoje. Jis susikruvintų rankas ir kelius į aštrius, kietus vėžiukų kiautus. Daug tų vėžiukų matydavau šiltose jūrose, retkarčiais net ir Palangoje, bet niekur nėra jų tokios daugybės, kaip Ledjūrio pakraščiuose.

Atsigulęs ant akmenų, žiūriu į žalsvą vandenį. Tarp plūduriuojančių dumblių matau didokus ilgakojus šviesios spalvos vėžius. Tai krabai *(Hyas)*. Prie akmenų, ne tik vandenyje, bet ir aukščiau vandens lygio, matyti daugybė smulkių, vos riešuto didumo moliuskų. Jų kiautas toks tvirtas, kad ant jo galima atsistoti. Tai litorina — pakrančių gyventoja. Jos tvirtas kiautas, biologų nuomone, ir rodo, kad šie gyvūnai yra prisitaikę gyventi toje jūros juostoje, kur bangos ypatingai siaučia. Iš tikrųjų tas mažas gyvūnėlis nė kiek nenukenčia, nors bangos pagrobusios jį mėto ir daužo į granito uolą.

Štai ore pasirodo nepaprastas paukštis; jis beveik varnos didumo, juodas, išmargintas baltomis plunksnomis, ilgu raudonu snapu. Išgirstu skardų balsą. Iš karto pažinau — tai jūrinė šarka, sėjikų giminės paukštis. Prieš tai tik vieną sykį savo gyvenime buvau užtikęs jūrinę šarką, tupinčią smėlėtoje Nemuno saloje. Čia, šiaurėje, jų yra nemaža. Ūmai manyje pabunda medžiotojo ir rinkėjo instinktas. Nusitaikau ir šaunu. Paukštis, paskrydėjęs į jūrą ir pasvyravęs į šonus, krinta vandenin. Netrukus bangos jį priplaka prie mano uolos.

Taip praėjo nemaža laiko, o aš, užsiėmęs visokiais įdomiais dalykais, užmiršau apie prasidėjusį potvynį. Tik staiga man dingtelėjo, kad gal aš jau nuo sausumos esu atskirtas. Bėgu atgal, slidinėdamas šlapiais akmenimis ir šokinėdamas per spra-

gas tarp jų. Pribėgęs tą vietą, kur pusiasalis jungiasi su žemynu, matau, kad vanduo jau rieda per uolas. Tiesa, dar negilu, nėra nė metro, bet piktos žalios bangos su baltų putų tinkleliu kaskart eina vis tolyn, ir tuomet darosi dar giliau. Nėra kitos išeities — reikia bristi, nes kiekvieną minutę darosi vis giliau. Eiti povandeninėmis uolomis kur kas sunkiau negu sausuma. Atplūdusios bangos smarkiai muša per kojas, vos išlaikau pusiausvyrą. Dėl susijaudinimo judesiai darosi nevikrūs ir netikslūs. O vanduo toks šaltas, net už ledą šaltesnis (sūraus vandens temperatūra gali būti žemiau nulio). Vis dėlto einu. Porą sykių išsimaudęs iki galvos, porą sykių susikruvinęs rankas, pagaliau pasiekiu krantą. „Daugiau nebebūsiu taip išsiblaškęs",— galvojau sau, bėgdamas namo džiovintis drabužių.

MURMANO TUNDROJE

Tundra... Daugelis žmonių įsivaizduoja, kad tundra — tai neįžengiama klampynė. Iš tikrųjų taip nėra. Žodis tundra yra kilęs iš suomių žodžio „tuntur", o tai reiškia „samanų stepė" ar „samanų lyguma". Tundros podirvis yra amžinai įšalęs, ir todėl čia negali augti medžiai, o želia tik menki krūmokšniai, žolės, samanos ir kerpės. Tundra — tai milžiniškas plotas, kuris tęsiasi įšiauriau miškų ribos nuo šiaurinės Švedijos ir Norvegijos iki pat Anadyrio ir Kamčiatkos ir toliau — Šiaurės Amerikoje. Jis dažniausiai šlapias, bet toli gražu nėra panašus į tas nepereinamas balas, kaip kad esti, pavyzdžiui, Polesėje. Tundra vietomis net visai sausa.

Daugiausia panašumo tundra turi su tuo gamtos vaizdu, kuris Lietuvoje vadinamas „paliomis" arba „tyruliais". Tipingų palių galima matyti Marijampolės (dabar Kapsuko) rajone prie Žuvinto ir Amalvo ežerų. Paliose ir tundroje užtiksi net tų pačių augalų. Tai suprantama. Mūsų palios su savo augalija yra vadinamasis reliktas, o tuo vardu biologai vadina seniai išnykusio gamtovaizdžio palaikus. Palios — tai pavyzdys to vaizdo, kurį turėjo mūsų gimtasis kraštas senų senovėje, tuojau po ledynmečio.

Murmano tundra nėra visai lygi — ją raižo granito kupros ir pasišiaušusios uolos. Tos granito formacijos labai senos kilmės. Jos plyšta, byra, trupa, pavirsdamos smulkiu graužu ir pagaliau smėliu. Tarp uolos gabalų dažnai užtinki visai baltų laukų špato ir kvarco akmenų. Bet vis dėlto tos uolos nesudaro kalnuoto vaizdo, ir dėl to vyrauja lyguma.

Tundroje nedaug augalų rūšių, bet užtat tie, kurie yra, teikia jai savotišką išvaizdą. Visų pirma, tai baltos minkštos samanos, kokių esti ir Lietuvos samanynuose; toliau, ypač sausesnėse vietose, daugybė kerpių (*Cladonia; Peltigera* ir kt.). Šlapesnėse vietose auga viksvos, o ten, kur prisirenka durpių, gausiai auga varnauogė ir pliurė. Pastarieji du augalai vieninteliai, vedantys valgomus vaisius tolimuose šiaurės kraštuose. Šia proga pažymėsiu, kad jie auga ir Lietuvoje, bet tik ne taip dažnai, ir vien Šiaurinėje Lietuvoje — Gruzdžių, Kelmės, Kupiškio, Rokiškio apylinkėse. Bet visai savotiškas tundros augalas yra beržas keružis. Jis neauga kaip medis, pavyzdžiui, mūsų beržas, o sudaro vien nedidelius išsikerojusius krūmus, kurių šakos dažniausiai šliejasi prie žemės. Manau, kad šimtametis poliarinis beržas neturi daugiau kaip 8—10 cm storio. Šio beržo lapeliai smulkūs, apvalūs, o žirginiai, arba tiksliau — kankorėžiai, yra maždaug rutuliuko pavidalo. Tarp beržų auga įvairių rūšių karklų, kurie esti dar mažesni už beržus. Iš jų į save dėmesį patraukia šliaužiantysis karklas smulkiais siaurais lapeliais; jį galima matyti ir Lietuvos raistuose. Dar yra mažutis poliarinis karklas. Jis turbūt dėl savo mažumo pajėgia sudaryti vos tik vieną žiedyną. Mūsų karklai, pražydę pavasarį, išskleidžia tūkstančius kvapnių geltonų žiedų. Kokį puikų vaizdą sudaro saulėtą balandžio mėnesio dieną mūsų karklas! Koks gyvenimas verda aplink jį! Tūkstančiai pilkų bičių, didelių rainuotų kamanių, margų dilgėlinių drugių, ilgasnapių kamanmusių (*Bombylius*) triūsia ir ūžia, apsibėrę geltonomis dulkėmis... Čia, tolimoje šiaurėje, vabzdžių gyvenimas pasireiškia daug silpniau; jų ne tik mažiau, bet jie ir skraido žemiau, nedrąsiai, lyg bijodami per daug atitolti nuo žemės. Pagaliau skristi aukštai jiems nėra ir prasmės, nes aukštų augalų visai nėra. Vabzdžių užtinkamos čia tos pačios rūšys, kaip ir pas mus — kamanės ir dilgėliniai drugiai. Įdomu, kad šie drugiai gyvena nuo pietinės Italijos iki pat Ledynuotojo vandenyno pakraščių.

Tačiau įvairiose geografinėse platumose jie sudaro skirtingas geografines formas, atitinkančias įvairias geografines sritis.

Tiesa, tarp augalų sutikau čia mūsų gerą pažįstamą, kvapniąją šventagaršvę *(Angelica archangelica)*. Toliau į šiaurę, nedidelėse salose apie 71° lygiagretę ji tarpsta gan gerai. Iš pajūrio gyventojų girdėjau, kad jūrininkai, susirgę skorbutu, labai paplitusia šiaurės kraštuose liga, uoliai ieško salose šio augalo, nes, anot jų, jis yra geras vaistas apsiginti nuo šios baisios ligos. Jų rasdavau daugiausia uolų spragose ar šiaip nuo vėjo gerai apsaugotose vietose.

Vaikščioti po tundrą — labai smagu. Pasiėmęs šautuvą, kuprinę ir kompasą, einu, kur akys mato, ištisomis dienomis neužtikdamas gyvo žmogaus. Tiktai vieną sykį tolimoje tundroje užtikau karelą, kuris jau kelinta diena keliavo iš vidurinės Laplandijos į Petsamą *. Susitikome ir draugiškai pasikalbėjome. Šia proga patyriau ypatingą, ligi šiol visai svetimą man jausmą. Iš tikrųjų, tirštai apgyventoje Lietuvoje sutikti per medžioklę miške ar kur kitur žmogų, bent man,— nemalonu. Rodos, tas žmogus drumsčia gamtos vaizdą, ardo jos harmoniją. Bet čia, tundroje, sutikti savo padermės narį yra labai malonu.

Savotiška Murmano tundros klimato ypatybė yra ta, kad čia oras dažnai ir staiga keičiasi. Kitą sykį esti graži saulėta diena, tolumoje matai nedidelius tamsius debesėlius. Netrukus pastebi, kad jie greitai artėja, ir štai jau uždengė saulę, dar minutė — ir ima taip snigti, jog aplinkui nieko nematyti. Keista darosi bežiūrint, kaip sniegas užgula gėles, žalius lapus... Bet vos nustoja snigti, vėl pasirodo saulė, ir sniegas ima tirpti. Kartais taip pat netikėtai užeina tirštas rūkas, lyg baltu šydu apgaubdamas jūrą, tundrų uolas. Bet netrukus pakilęs vėjas rūką išsklaido, ir vėl šviesu. Staiga užėjus rūkui, plačioje tundroje kartais galima paklysti, todėl vis nešiojamės kompasus. Staiga kintant orui, porą sykių be kompaso teko atsidurti keblioje padėtyje.

Vieną kartą padarėme ekskursiją į pietus; priėjome iki spygliuočių miško. Kitą dieną grįžome atgal į Petsamą. Ten, kur miškas baigėsi, tundra buvo labai klampi; kojos skendo minkštose baltose samanose, buvome gerokai pavargę. Nuovargį didino neapsakoma uodų daugybė. Šie uodai — tai tikra rykštė

* Dabar TSRS uostas Pečenga.

žmogui ir gyvuliams; nuo jų nėra kur pasislėpti. Nė akimirkos neduoda jie žmogui ramybės; tirštais spiečiais puola ir gelia veidą, rankas. Jų tokia galybė, kad, nušovus kokį žvėrį, uodai vienu akimirksniu apdengia jį visą pilku sluoksniu. Kartais, sukūrus tundroje laužą, tekdavo išsivirti arbatos; jei paliksi neuždengtą stiklinę nors porai minučių, tai jau rasi joje daugybę prikritusių uodų. Todėl laplandiečiai, gindamiesi nuo uodų, veidą užsidengia tam tikrais uždangalais, kaip pas mus bitininkai. Mes tada tų uždangalų neturėjome, ir uodai mus baisiai prikankino.

Diena buvo ypatingai karšta, ir kaitra mus vargino, galbūt taip pat, kaip atogrąžų kraštuose. Reikia suprasti, kad kaitros tundroje yra įkyresnės, negu kur kitur, nes nuo didelės drėgmės oras čia prisotintas vandens garų. Todėl prakaitas, išėjęs į odos paviršių, negaruoja, ir netrukus esi šlapias, kaip varlė. Klampodami ir labai kentėdami nuo uodų ir kaitros, pagaliau pasiekėme sausesnę tundrą, šen ir ten pasišiaušusią granito uolomis. Čia uodų jau nebebuvo.

Netrukus priėjome jūrą. Kadangi buvome labai sukaitę, pajutome didelį norą išsimaudyti; taip ir padarėme. Bet vandenyje galėjome išbūti tik kelias minutes, nes jis buvo neapsakomai šaltas. Sustingę ir drebėdami išlindome į krantą, vos pajėgdami užsitraukti ant savęs baltinius, o čia, rodos, tykojo mus nelabasis Murmano oras: dar nespėjome sustingusiais pirštais užsisagstyti drabužių, kai staiga užėjo tartum švinas pilkas debesis ir iš dangaus pasipylė ant mūsų tirštos baltos kruopos. Bet ir tai nesumažino mūsų pasitenkinimo, nes galėjome pasigirti, kad maudėmės šiaurės platumos septyniasdešimtojoje lygiagretėje...

ŠIAURINIAI ELNIAI

Vieną sykį, išėjęs į tundrą, užtikau didelę elnių bandą. Ten buvo didelių stiprių patinų, kiek mažesnių patelių ir visai mažų elniukų. Visi suaugę elniai buvo raguoti, nes šiaurinis elnias — vienintelė elnių šeimos rūšis, kurios patelės yra lygiai ginkluotos ragais, kaip ir patinai. Kai kurių elnių ragai buvo milžiniški,

su daugybe šakų. Šiaurinio elnio ragai ne tokie gražūs, kaip briedžio arba paprasto elnio, bet kur kas didesni. Viena jų keistenybė — tai plati, mentės pavidalo šaka viename rage; ji beveik glaudžiasi prie galvos, stovėdama statmenai tarp akių. Sunku suprasti, kam elniui reikalingi šie keisti ragai, kurie, be abejo, kliudo jam laisvai skverbtis pro tankumynus.

Visi tos bandos elniai dar nebuvo baigę šertis, ir jų plaukai buvo bjaurūs — vienur išslinkę, kitur susivėlę, o kai kur karojo gniužulais prikibę prie kūno. Elniai atrodė nelyginant seniau mūsų krašte žiemą neprižiūrimi galvijai, pirmą sykį pavasarį išleisti iš tvarto į ganyklą. Jų visų ragai apaugę tankiais, tamsiai pilkais plaukais. Banda ne stovėjo vietoje, kaip kad daro mūsų galvijai, ramiai besiganydami, bet ėjo greitu žingsniu į priekį, vikriai skainiodami kerpes bei žoles.

Elnias ir šuo tolimos šiaurės kraštuose yra vieninteliai naminiai gyvuliai. Žmogus be jų vargiai galėtų ten gyventi. Elnias yra labai nelepus gyvulys; vasarą jis pasitenkina bet kokiomis žolėmis bei lapais, skurdžia šiaurės augmenija. Žiemos metu jis išsikasa iš po sniego samanų ir kerpių. Iš tikrųjų retai kuris gyvulys tiek maža tereikalauja. Žiemą ir vasarą elniai gyvena po atviru dangumi, patys susiranda sau maisto, o tarnauja žmogui.

Pavasarį laplandiečiai samdydavo prityrusį piemenį bendrai pavesdami jam savo rinktines bandas. Piemens uždavinys yra sekti bandą, kuri, beieškodama geresnių ganyklų, nukeliauja kartais šimtus kilometrų; o piemuo vis eina paskui ją. Rudenį banda grįžta namo, ir kiekvienas savininkas atsirenka savo gyvulius. Tam tikslui, prieš įduodami piemeniui elnius, jie sužymi juos tam tikrais ausyse išpjaunamais ženklais. Žinoma, vasaros metu vienas kitas elnias žūsta per savo tolimas klajones, bet už tai piemuo paprastai nėra kaltinamas. Visą žiemą elniai praleidžia prie pat savo šeimininko namų, bet taip pat atvirame ore. Kai kuriuose šiaurės kraštuose elniai melžiami ir visiškai atstoja mūsų karves. Murmano gyventojai, berods, šio meno prieš 50 metų nežinojo ir elnius laikė tik mėsai, odoms ir važinėjimui.

Elniai kinkomi į lengvas, iš lanksčių plonų medelių padarytas rogutes; važiuoti jose gali vienas arba du žmonės. Tokiomis pat rogutėmis važinėjama žiemą ir vasarą, nes ratų čia niekas

Eglinė šiurė
(Cladonia
rangiferina)

nedaro, pagaliau nėra ir iš ko juos daryti. Žiemos metu keleivis važiuoja įlindęs į maišą, pasiūtą iš elnių kailio. Vežikas sėdi arba tose pačiose rogutėse, arba kitose ir, laikydamas ilgą kartelę, valdo elnius. Kiti pakinkyti elniai seka paskui pirmąjį. Susisiekimas elniais labai spartus, nes jie — greiti gyvuliai. Bet yra ir nepatogumų. Kadangi kelių beveik nebūdavo, o rogutės labai lengvos, tai dažnai atsitikdavo, kad jos staiga apsiversdavo pavažomis aukštyn, ir keleivis kartu su maišu iškrisdavo į gilų sniegą. Kol jis išsikapstydavo iš maišo, o paskui iš sniego, visa gurguolė jau būdavo nuo jo nutolusi. Laimė, jei gurguolės vadovas pasigesdavo pamesto keleivio ir pasukdavo atgal jo paimti.

Elniais būdavo vežiojamas ir paštas. Nepaisant nepaprastos elnių ištvermės, vis dėlto pasitaikydavo, kad per pašėlusias Laplandijos žiemos audras ištisa elnių gurguolė būdavo užpustoma. Tuomet atsiųstoji gelbėjimo ekspedicija, radusi nelaimės vietą, iškasdavo iš po sniego vien žmonių ir elnių lavonus.

LEMINGAI IR BALTOJI PELĖDA

Vieną pirmųjų dienų apsilankęs tundroje, pastebėjau plikose uolose daug kažkokių smulkių žvėriukų griaučių. Iš pradžių atrodė, kad tai pelių kaulai, bet, geriau įsižiūrėjęs, pažinau, kad jie yra lemingų. Lemingas — tai graužikų būrio žvėrelis, nedaug didesnis už naminę pelę, labai grakštus ir gražus. Jo plaukas — trijų spalvų: rudos, juodos ir baltos, o jo margumas primena jūrų kiaulytę. Šių žvėriukų gausu Europos, Amerikos ir Azijos šiaurės kraštuose, ir tundra yra tikroji jų tėvynė. Kai kuriais metais lemingų atsiranda daugiau negu paprastai; tada jie susiburia pakrikais pulkais ir tam tikra kryptimi leidžiasi kelionėn. Jų pasiryžimas keliauti tada esti nenugalimas; jie perlipa uolas, perplaukia upes, ežerus, net jūrų įlankas. Aišku, kad tuo metu daug jų žūsta ir vandenyje, ir sausumoje. Jau nuo seniausių laikų yra žinomas savotiškas lemingų gyvenimo reiškinys, kai milžiniškos jų masės ima keliauti viena ar kita kryptimi. Apie tai sukurta nemaža fantastinių aprašymų, net pasakų.

Jau 1567 metais Olaus Magnus manė, kad tie žvėriukai iškritę iš dangaus, nors vėliau, ištyręs jų skilvius ir radęs tenai maisto likučių, pakeitė savo nuomonę, nes, girdi, šis maistas negali būti dangiškos kilmės.

Lemingų gyvenimo būdas atkreipė į save garsaus XVIII amžiaus mokslininko Linėjaus dėmesį. Bet išsamiai jį pirmą kartą aprašė 1887 metais rusų zoologas Pleskė, o tarybiniais laikais (1945 m.) jį kritiškai įvertino S. Folitarekas.

Pavasarį, kai tik ištirpsta sniegas, užplūsta pirmoji lemingų banga, paskui, apie liepos mėnesio 10 dieną, prasideda antroji banga, rugpjūčio mėnesį — trečioji. Net ir naujesnieji autoriai, aprašinėdami lemingų keliones, dažnai įpindavo fantazijos. Antai, vienoje Bremo knygoje keliaujančių lemingų būrys pavaizduotas nelyginant upelis iš tirštos susiglaudusių žvėriukų masės. Pasak prof. Ognevo, taip pat juos vaizduoja dailininkas Vataginas. Tikra tik tai, kad nesuskaitomos lemingų masės keliauja. Jie eina tam tikru atstumu vienas nuo kito, nes yra dideli peštukai, tarp savęs nesugyvena ir smarkiai pjaunasi. Jie užpuola net ir žmogų. Pašokdami jam iki kelių, lemingai dažnai įsikabina dantimis į drabužius ir net pakimba ore. Keliaudami šie žvėreliai sutinka ir priešų — tai dažniausiai tūbuotieji suopiai, varnos, šarkos, šermuonėliai ir kiti plėšrūnai.

Bet didžiausias lemingų priešas — baltoji pelėda, puikus beveik žąsies didumo paukštis. Seni paukščiai esti balti, kaip sniegas, ryškiomis geltonomis akimis. Visas apdaras rodo, kad tai yra šaltųjų kraštų gyventojas. Jos plunksnos nepaprastai tankios, o kojos apžėlusios iki pat nagų ir atrodo lyg būtų apautos veltiniais batais. Jauni paukščiai yra taip pat balti, bet su juodais skersiniais dryžiais. Su baltosiomis pelėdomis teko susidurti keletą kartų, bet jos visuomet būdavo labai baikščios, ir nė vienos nepavyko nušauti. Tiesa, porą sykių baltoji pelėda pakilo visai arti, bet taip netikėtai, kad, nespėjęs atsikvošėti nuo pirmo įspūdžio, paleidau ją sveiką.

Murmano uolose tarp pilkųjų granitų dažnai baltuoja įsiterpusios lauko špato gyslos, arba šiaip guli jo gabalai. Pelėdos, tartum sąmoningai, dažnai ilsisi tarp tų baltųjų akmenų, ir tada sunku jas pastebėti; tik prisiartinęs, staiga išbaidai ją iš ramaus kampelio, ir iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad į orą pakilo baltas akmuo.

Nors baltoji pelėda yra labai plėšrus ir stiprus paukštis, ir jai nesunku pasigauti šiaurinį kiškį arba baltąjį teterviną, kurių ji apsčiai randa tundroje, vis dėlto jos mėgstamas maistas yra smulkūs žvėriukai — lemingai. Todėl ji ir seka jų būrius, kaskart vieną kitą pagrobdama.

Žiemą, kai lemingai pasislepia savo urveliuose, o įvairūs paukščiai keleiviai išskrenda į dausas, tundroje sunkiau pasirūpinti maisto. Tada ir baltoji pelėda, ir startsakalis traukia į pietus. Prie jų prisideda didelis sunkus paukštis — tūbuotasis suopis. Juos visus galima pamatyti tada Lietuvoje: suopį ir startsakalį kiekvieną žiemą, o baltąją pelėdą — ne visados, nes ji kažkodėl ne kasmet vienodai toli nukeliauja į pietus. Lietuvoje baltąją pelėdą galima užtikti plačiose lygumose; ypač jos mėgsta laukuose augančius vienišus medžius, pavyzdžiui, pas mus dažnai pasitaikančias laukines kriaušes. Platūs mūsų krašto laukai turbūt jai daugiausia primena gimtąją tundrą. Nutūpusios medžių viršūnėse, jos atidžiai stebi visą apylinkę ir, vos tik pasirodo kur pelytė, puola ją iš aukšto. Baltoji pelėda pasižymi dar tuo, kad gerai mato ir dieną, todėl saulėtomis žiemos dienomis dažnai ją galima matyti medžiojant.

Dideli lemingų priešai yra lapės. Visuose Ledynuotojo vandenyno pakraščiuose gyvena ypač graži nedidelė baltoji lapė ir jos atmaina — mėlynoji lapė (nevykusiai taip pavadinta). Bet ir paprastą rudąją lapę teko ten matyti.

Ir dar vienas visai netikėtas lemingų priešas — šiaurinis elnias. Apie tai jau 1740 m. rašė garsusis Linėjus. Rusų zoologas, autoritetingas Murmano tyrinėtojas Pleskė, teigia, kad elniai, bandomis sekdami lemingus, pagauna juos ir suėda. Vėliau nustatyta, kad elnių bandos dažnai taip toli seka lemingų būrius, kad paskui neranda kelio atgal. Atrajotojui, koks yra elnias, šis maistas, atrodytų, neįprastas ir keistas. Vis dėlto yra žinoma faktų, kad ir naminiai galvijai, laikomi šiaurės kraštuose, trūkstant pašaro, įpranta prie gyvulinio maisto. Galvijai, kuriuos danai nugabeno į savo Grenlandijos kolonijas, maitinami sriuba, išvirta iš žuvų; tą patį man teko matyti Šiaurės Norvegijoje.

Kartą vienas nuotykis mane labai nustebino. Įsitaisęs ant kelių medinių dėžių laikiną dirbtuvėlę, preparavau paukščius. Vaikščiojusi netoliese avelė užtiko nuluptus paukščių kūnelius,

stvėrė vieną jų, atsispyrė į jį priešakinėmis kojomis ir ėmė plėšti mėsą, kiek leido silpni jos dantys. Matyt, šiaurės kraštuose gyvulinio maisto pareikalavimas yra didesnis; tai ir suprantama, turint galvoje, kad ši maisto rūšis duoda daugiau kalorijų negu augalinis maistas.

PAUKŠČIAI PLĖŠIKAI

Vieną dieną į Petsamo įlanką užsuko nedidelis garlaivis, tada retas tundros svečias. Jis čia turėjo pastovėti keletą valandų, o gal ir pusę dienos. Matėme, kaip vyresnieji įgulos nariai valtimi nuplaukė į krantą, o jūreiviai neskubėdami krovė iš laivo kažkokias prekes, geležis, o ypač tinklus ir kitus žvejybos įrankius. Matyt, buvo neskubu, ir jie manė stovėti ilgesnį laiką. Mums atėjo į galvą mintis pasinaudoti proga, nuplaukti į Gavrilovą — nedidelę žvejų koloniją tarp Petsamo įlankos ir Baltosios jūros. Buvome girdėję, kad ten esančios kelios salos, visokių paukščių apgyventos, ir kad apskritai tai esąs įdomus kraštas. Kapitonas mielai mus priėmė, ir vakarop garlaivis, sukaukęs porą kartų, šaukdamas savo pakrikusius keleivius, kelia inkarą ir „paima kursą" rytų kryptimi.

Kitą dieną apie vidurdienį išvydome nepaprastai aukštus Gavrilovo krantus. Tai stačios kaip siena uolos, tik su nežymiais iškyšuliais, kuriuose tupi ilgos jūrų paukščių virtinės. Daugiausia esama kirų, bet vienoje uoloje mano dėmesį patraukė dideli, net už mūsų kranklį didesni, paukščiai — kormoranai. Pro žiūroną mačiau jų puikias juodas, metalo atspindžiu žvilgančias plunksnas. Sprendžiant iš tupinčių, jų turėjo būti apie 50 lizdų. Svarbiausias mūsų tikslas buvo aplankyti kelias nedideles saleles, esančias gal už dviejų trijų kilometrų nuo kranto, bet nesisekė šio sumanymo greit įvykdyti, nes jūra buvo tokia audringa, jog priplaukti prie stačių salelės krantų, o ypač išlipti, negalima buvo nė pagalvoti. Nebuvo kas daryti, reikėjo pasitenkinti jūros pakraščiu ir tundra.

Gavrilove netikėtai radau studentą rusą, atvykusį, kaip ir aš, paukščių studijuoti. Su juo ir pasiryžau keliauti tundros gilumon. Apie 10 kilometrų nuo jūros pakraščio užėjom didoką

ežerą, kurio nė pėdsako nebuvo žemėlapyje, todėl manėme padarę geografinį atradimą. Jame plaukiojo daug gulbių, dėl to mes pradėjome vadinti jį Gulbių ežerų. Aš nuėjau vieno ežero krantu, o studentas kitu. Netrukus išgirdau šūvį ir pamačiau, kad mano draugas ežere nušovė antį ar narą. Paskui mačiau, kaip jis nusirengęs ėmė plaukti savo laimikio pasiimti. Nepriplaukęs plūduriuojančio paukščio, staiga jis ėmė šauktis pagalbos. Būdamas kitoje ežero pusėje, padėti jam niekaip negalėjau. Netrukus pamačiau, kad studentas, atsigulęs aukštielninkas, pamažu plaukia į krantą. Po keleto minučių jis vargais negalais atsistojo seklumoje. Pasirodo, kad nuo šalto kaip ledas vandens mano draugą sutraukė mėšlungis, ir jis vos vos neprigėrė.

Ežero pakrašty radome beperint nemaža įdomių paukščių. Be kitų, šen bei ten skraidė labai savotiški kirų giminės paukščiai, vadinami plėšikais. Tai jūrų paukščiai, kaip ir paprastieji kirai, bet peri tundroje, kartais gana toli nuo pajūrio. Aš juos pavadinau plėšikais dėl jų nepaprastai plėšraus būdo. Kitose kalbose jie taip pat turi atitinkamus pavadinimus, o Murmano gyventojai šiuos paukščius vadino kareiviais arba „ispravnikais", atsimindami caro laikų žiaurius apskrities viršininkus.

Plėšikai yra maždaug varnos dydžio, ilga smailia uodega, dėl to tupėdami jie kiek panašūs į fazanus, bet, vikriai skrisdami ore, savo smailiais sparnais jie veikiau daro sakalo įspūdį. Plėšikai pasižymi ne tik narsumu, bet stačiai akiplėšiškumu. Antai, išvydę gerai pasisotinusį kirą ar kitą jūros paukštį, puola jį, kapoja savo riestais snapais. Žaibo greitumu jie nusileidžia iš padebesių ant žemiau skrendančio ir kartais daug didesnio kiro; čia pakyla aukštyn, čia vėl kartoja savo puolimą iš apačios, iš šonų. Išvargęs kiras nežino, kur slėptis nuo vikraus užpuoliko; pagaliau, kad galėtų išsigelbėti, atryja iš savo skilvio neseniai prarytas žuvis. Plėšikui tik to ir tereikia. Kaip viesulas leidžiasi žemyn; dar nespėjo kiro duoklė pasiekti jūros paviršiaus, o jau vikrusis plėšikas pagauna ją ore ir praryja. Visa šių dviejų paukščių kova yra tokia įdomi, kad aš visados mielai ją stebėdavau.

Plėšikas esti dar narsesnis prie savo lizdo. Kartą, braidžiodamas ežero pakraščiais, netikėtai gavau tokį smūgį į pakaušį,

kad net kepurė nusirito nuo galvos. Nustebęs apsidairiau, bet iš karto kaltininko nepamačiau. Tik pakėlęs galvą, išvydau plėšiką, kurį jau skyrė nuo manęs penkiasdešimt metrų atstumas. Pažymėtina, kad šie paukščiai niekuomet nepuola iš priešakio, o vien tik iš užpakalio, kad priešas iki paskutinės akimirkos negalėtų jo pastebėti.

Šia proga pažymėsime, kad panašiai elgiasi ir mūsų pelėdos. Žinau keletą atsitikimų, rodančių pelėdos drąsą. Kartą iš vieno seno žmogaus pelėda pagrobė ir nusinešė kažin kur kepurę, o kitą kartą vienam vaikinui smarkiai apdraskė pakaušį.

Prasitaręs vietiniams žvejams apie plėšikų puolimą, sužinojau dar įdomesnių dalykų. Antai ten, kur peri plėšikai, dažnai auga pliurės, vienintelės tolimos šiaurės uogos, o jų rinkti ateina žvejų žmonos bei dukterys, ir tuomet jas neretai užpuola plėšikai. Sako, kad jos dažnai pareinančios namo sukruvintais pakaušiais.

Plėšikų yra keletas rūšių. Vienos rūšies paukščiai esti dideli, net kranklio didumo; jie tokie plėšrūs, kad panašiai kaip vanagas drasko kitų paukščių jauniklius. Ypač nuo jų nukenčia viena ančių rūšis — gagos. Būdami puikūs lakūnai, plėšikai nukeliauja toli į pietų jūras. Mūsų pakrantėse, nors ir ne dažnai, vis dėlto jų pasitaiko, o Kauno zoologijos muziejus turi porą šių paukščių iš Neringos.

MORNELIAI

Vieną sykį, išėjęs pasibastyti po tundrą, pamačiau porą keistų paukščių. Jie buvo mūsų sėjiko dydžio, tokio pat, kaip jis, sudėjimo, bet skyrėsi savo spalva, o ypač gražiais baltais antakiais. Įsižiūrėjęs pažinau, kad tai morneliai, sėjikų giminės paukščiai. Jie buvo visai jaukūs, prisileisdavo net per porą metrų. Iš vietinių laplandiečių jau anksčiau apie juos buvau girdėjęs. Elnių piemenys šį paukštį vadina „lahol", labai jį myli ir gerbia, panašiai kaip mūsų sodiečiai gandrą arba kregždę. Įdomu, kad ne tik minėtasis mornelis, bet ir daug kitų Murmane perinčių paukščių pasižymi čia nepaprastu jaukumu. Tačiau traukimo metu, skrisdami per Europą iki Afrikos, yra tokie

baikštūs, kad net geram šūviui neprisileidžia. Atrodo, kad jie moka atskirti tuos kraštus, kur žmogus jiems palankus, nuo tų, kur žmogus tykoja atimti jiems gyvybę. Tą patį galiu pasakyti apie vieversį, pempę ir kitus paukščius, kurie Lietuvoje pasitiki žmogumi, bet, patekę į Prancūziją ar Ispaniją, jo vengia.

Žinomas švedų rašytojas ir gamtos mylėtojas Bengt-Bergas aprašo nepaprastą mornelio pasitikėjimą žmogumi Šiaurės Švedijoje. Vieną sykį, klajodamas tundroje, jis užtiko šio paukščio lizdą su keturiais kiaušiniais ir perinčiu patinu (šių paukščių peri tik patinai). Mornelis visai nebijojo žmonių ir ramiai tupėjo lizde net tuomet, kai Bergas jį fotografavo vos vieno metro atstumu. Norėdamas sukelti dar didesnį paukščio pasitikėjimą, minėtas rašytojas pasiuntė vieną savo palydovų parnešti jam sliekų net iš už keliolikos kilometrų. Iš lėto, vis besiartindamas prie paukščio, jis siūlė jam slieką. Kiek pasvyravęs, paukštis paėmė iš rankų vieną slieką, paskui kitą, o trečią jau visai drąsiai. Reikėjo vėl siųsti atnešti naujų sliekų, nes akmenuotoje tundroje, kur perėjo „lahol", jų nebuvo. Bengt-Bergas daugiau kaip savaitę išbuvo čia tik tam, kad pasinaudotų reta proga stebėti ir fotografuoti šį nepaprastą paukštį. Jis pasiekė to, kad galėjo jį tupintį lizde glostyti, o pagaliau, kaip jis pats sako, išsipildė jo sena svajonė: pakišęs ranką po lizdu, jis pakėlė lizdelį kartu su kiaušiniais ir perinčiu paukščiu. Paukštis perėjo jo rankoje! Bet štai vieną dieną, apsilankęs prie lizdo, Bergas rado jį tuščią. Vien tik lukštai liudijo, kad stropus tėvas laimingai išperėjo ir išvedė vaikus. Visus savo stebėjimus Bergas užfiksavo puikiomis nuotraukomis, kurios vėliau buvo įdėtos jo knygoje „Sėjikas — mano draugas" *.

RUONIAI

Porą dienų laukėme, kad nurimtų baisus vėjas ir sumažėtų bangos, kurios neleido mums prisiartinti prie salų. Pagaliau trečią dieną vėjas kiek aprimo, ir, žiūrint į jūrą, bangos atrodė visai nedidelės. Tuojau kreipėmės į žvejį, pas kurį buvome ap-

* Knyga išversta į rusų kalbą ir daugelį kitų kalbų.

sistoję, prašydami perkelti mus į žadėtąsias salas. Bet žvejys, prityręs, raudono veido barzdočius, kraipė galvą, žiūrėdamas į jūrą, ir nieko neatsakė. Apie vidudienį jūra atrodė dar ramesnė, todėl vėl pasiūlėme savo šeimininkui leistis į jūrą. Šį kartą jis mažiau priešinosi, bet vis dėlto pasiryžimas įvykdyti mūsų norą buvo labai mažas. Tik išplaukę į atvirą jūrą, supratome, kodėl žvejys taip elgėsi. Įlankoje bangos buvo nedidelės, ir tik nežymiai jas jautėme, net ir atviros jūros bangos atrodė mažytės. Bet vos tik mūsų laivas paliko įlanką, pamatėme, ką reiškia šios, iš toli atrodančios nekaltos, bangos. Tik dabar patyrėme, kad tai tikri vandens kalnai, o tarp jų — gilūs slėniai. Mūsų nelaimingas laivelis patekdavo čia į kalno viršūnę, čia vėl nuslysdavo duobėn, ir tuomet matėme aplink save vien tik plieno spalvos vandenį ir beveik tokį pat dangų. Mūsų laimė, kad bangos buvo plačios ir apvalios, be aštrių keterų, kurios esti taip pavojingos žvejų laivams. Todėl vanduo nepatekdavo į laivą per jo kraštus. Buvo nejauku, ir visi tylėjome, nenorėdami parodyti vienas kitam savo nuotaikos.

Pagaliau priplaukėme prie salų. Pasirodė, kad išlipti sausumon ne taip lengva. Akmeniniai krantai buvo aukšti ir statūs, bangos tebesidaužė į juos taip smarkiai, jog nebuvo abejonės, kad mūsų laivelis būtų sutriuškintas į šipulius, jei išdrįstume prie jų prisiartinti. Tad nutarėme apsukti aplinkui salelę, paieškoti patogios vietos, kur būtų galima išlipti. Nusiyrę į kitą salos pusę, atsidūrėme užuovėjoje; bangos čia nebuvo tokios baisios, ir galėjome priplaukti arčiau. Stačioje granito sienoje buvo gilus plyšys kaip tik tokio platumo, kad mūsų laivelis galėjo jame tilpti. Tiesa, ir jame virė kunkuliavo vanduo, kai į jį įsiveržda vo banga. Bet užtat iš plyšio gilumos aukštyn ėjo nuožulnus takas iš suverstų akmenų; juo galima buvo patekti į salos viršūnę. Nutaikę momentą, kai banga buvo pasitraukusi nuo salos, greit įsiyrėme kiek galima giliau į uolos plyšį. Tačiau netrukus grįžęs vandens antplūdis smarkiai pakėlė mūsų laivelį, įstumdamas jį plyšio gilumon, o kai vanduo vėl pasitraukė, visa mūsų laivelio priešakinė dalis jau buvo sausumoje, ant akmenų krūvos. Sunkiai jį užtraukėme dar aukščiau, kad naujos bangos negalėtų pasiekti. Dabar galėjome keliauti į salą vis tuo pačiu uolos plyšiu, kaskart aukščiau, kol pagaliau atsidūrėme uolų viršūnėje.

Mūsų salelė buvo labai nedidelė, vos kelių hektarų ploto, visa iš granito. Greta keletas į ją panašių, bet dar mažesnių; aplinkui keliolika stačių uolų, vos kyšančių iš vandens. Tai buvo pavojinga vieta plaukiantiems pro šalį laivams. Salelės viršūnėje per ilgus amžius susikrovė nestoras durpių sluoksnis, kuriame įsikūrė skurdi šiaurės augmenija; ypač gražiai atrodė uolaskėlės *(Saxifraga)*, kurios savo tankiai suglaustais žiedais sudarė ištisus spalvotus kilimus. Vienoje vietoje iš tokio mažyčio durpyno sunkėsi vos įžiūrimas šaltinis.

Netrukus, apėję salą, susipažinome su viskuo, kas joje buvo. Kaip paprastai esti ir kitose salose, čia užtikome visokių perinčių paukščių, daugiausia kirų. Tarp jų buvo daug švelnių, nedidelių, vos tik karvelio didumo, tripirščių kirų. Kur tik uoloje buvo plyšys, o jame šioks toks kyšulys, visur šie paukščiai susikraudavo iš įvairių dumblių lizdus, prie kurių kabojo ilgi šių augalų kaspinai.

Eidamas pakrante, netoli jūroje pastebėjau keletą ruonių. Kadangi mane skyrė nuo jų didokos uolos, tai jie manęs nepamatė. Paėmęs žiūroną, įsitikinau, kad jie miega. Atrodo nuostabu, kad ruonis gali miegoti vandenyje, bet iš tikrųjų taip yra. Šis žvėris yra taip prisitaikęs, kad gali išbūti ilgesnį laiką vandenyje ir neprigerti. Be kita ko, jo šnervės gali užsidaryti ir neįsileisti vandens. Ruonis miega šitokiu būdu: išplaukęs į vandens paviršių, jis, kiek tik galėdamas, įsitraukia į plaučius oro, užsidaro šnerves ir pamažėle nugrimzta iki dugno. Ten jis ir miega, bet jo plaučių oro ištekliaus nepakanka ilgam laikui, ir netrukus, pristigęs jo, ruonis pabunda, vėl iškyla į vandens paviršių, išleidžia sunaudotą savo plaučių orą ir pasiima naujo. Miegąs ruonis išbūva pasinėręs nevienodai, bet vidutiniškai dugne jis užtrunka apie 6 minutes, kitaip sakant, kas 6 minutės jis turi pabusti. Tačiau jis pabunda ne visai: pusiau sąmoningai, lėtais judesiais kyla į paviršių, panašiai kaip miegantis žmogus apsiverčia ant kito šono arba pasitaiso pagalvę. Tokį pusiau miegantį ruonį nesunku pažinti: jo judesiai esti ramūs, lėti, o ypač būdinga, kad jis iškyla iš vandens lygiais laiko tarpais. Toks ruonis esti nebudrus, ir todėl galima nesunkiai prie jo prisiartinti šūvio atstumu.

Pajūrio tautos, kurioms medžioklė turi esminės reikšmės, gerai pažįsta šią ruonio ypatybę. Prityrę medžiotojai iš toli

suvokia, ar pasirodęs jūroje ruonis miega, ar šiaip nardo. Pamatę miegantį ruonį, jie stengiasi kiek galint tyliau prišliaužti prie tos vietos, kur jis nugrimzta, ir, sulaukę momento, kai pasirodo jo galva, pasiunčia jam kulką. Bet visa nelaimė ta, kad nušautas žvėris eina dugnan, ypač greitai skęsta liesi ruoniai — kaip akmuo. Vietiniai medžiotojai nušautam ruoniui sulaikyti turi tam tikrus durtuvus su užlenktais geležiniais kabliukais, panašiai kaip kad esti žeberkluose.

Mano pastebėti ruoniai buvo iš vėjo pusės, ir aš maniau, kad jei pavyktų vieną nušauti, bangos išmestų jį į krantą. Tuomet turėjau su savim 6,5 mm karabinėlį, nors ir mažo kalibro, bet su ekspansyviomis kulkomis ir dioptru. Pasirinkęs vieną artimesnių ruonių, šoviau ir aiškiai mačiau, kad pataikiau į galvą. Apsivertęs aukštielninkas, jis porą sekundžių plūduriavo vandens paviršiuje, bet netrukus pasinėrė. Kelis kartus grįžau į tą vietą pažiūrėti, ar mano laimikio neišnešė bangos, bet veltui. Be reikalo tik atėmiau gyvybę šiam gražiam gyvulėliui.

Ruoniai, kuriuos čia užtikdavau, priklausė ir Lietuvos pakrantėse aptinkamai rūšiai *(Phoca hispida)*. Vėliau man pavyko vieną nušauti ir paimti, o kitą žvėriuką pagavau gyvą.

Jau grįžęs iš salos, vieną kartą ėjau jūros pakrante, kur įtekanti jūron Voronja sudaro plačias žiotis. Visas pakraštys marguliavo daugybe visokio didumo pilkų akmenų. Tik staiga pamačiau — vienas akmuo sukrutėjo, o įsižiūrėjęs pažinau, kad tai būta jauno ruonio. Jis buvo vos vieno metro ilgio. Vargšas žvėrelis stengėsi nuo manęs pabėgti, bet apie tai negalėjo būti nė kalbos. Kiek ruoniai yra greiti vandenyje, tiek nevikrūs sausumoje. Jų judesiai sausumoje panašūs į kai kurių vikšrų (ypač vadinamųjų sprindžių) judesius. Ruonių kojos trumpos, o ir tomis jie vaikščioti visiškai negali. Todėl jie ir banguoja visu savo liemeniu, kaip kad daro vikšrai. Matyt, mano užtiktas ruonis buvo patekęs sausumon potvynio metu; pasitraukiant jūrai, jis laiku nesusiprato grįžti ir liko krante. Dabar nuo jūros jį skyrė gal šimtas metrų. Bematant aš atsidūriau prie ruoniuko, kuris, plačiai išsižiojęs ir rodydamas dvi eiles smulkių, bet smailių dantukų, gailiai rėkė. Pasigrožėjęs ir paėmęs ant rankų, nunešiau jį į jūrą. Ten jis iš karto atgavo visą savo įgimtą vikrumą — nėrė į bangas ir bematant išnyko.

Šiaurės tautos mielai valgo ne tik ruonius, bet ir jūros vėplius (moržus) ir banginius. Prie to valgio jos dažnai vartoja įvairias jūrų augalų rūšis (alges). Tuose augaluose yra daug jodo, o tai ypač sveika tiems, kurie serga pavojingomis ligomis. Neįpratusiam žmogui valgyti ruonieną arba kitų jūrų žvėrių mėsą nelabai malonu. Mes vieną sykį išpjovėme gražų gabalą ruonienos ir išsikepėme. Kepama mėsa pajuodavo kaip smala ir taip bjauriai dvokė žuvies taukais, kad mes, vos paragavę, atsisakėme savo kepsnio.

MURMANO SOSTINĖS — KOLA IR MURMANSKAS

Apie vidurnaktį pasiruošėme plaukti iš savo mažos salelės į krantą. Tai buvo tinkamiausias laikas, nes naktį dažniausiai vėjas nutyla ir jūra aprimsta. Taip buvo ir šį kartą, todėl be jokių nuotykių įsėdome į laivą ir netrukus buvome ramioje Gavrilovo įlankoje, o kitą dieną į tą įlanką turėjo užsukti garlaivis, plaukęs iš Archangelsko į Norvegijos uostą Vardö. Skirtą valandą garlaivis tikrai atvyko, ir netrukus galėjome valgyti skanius pietus ir miegoti švarioje jaukioje kajutėje.

Išplaukėme. Visą laiką kairėje, čia iš arti, čia iš toli, matome Murmano krantą. Radę apgyventą vietą, sustojame. Tie sustojimai labai paįvairina mūsų kelionę; kartais jie trunka pusę dienos ir ilgiau. Kadangi tiek dieną, tiek naktį šviečia saulė, tai pasitaiko daug progų išlipti į krantą ir padaryti nedidelę ekskursiją.

Kartais dėl tiršto rūko mūsų garlaivis turi sustoti, nes laviruoti tarp daugybės granito salų ir kyšančių iš vandens uolų — pavojinga. Tai ir tenka stovėti kartais po keletą valandų, dažnai granito sienos prieglobsty. Tuomet žvejojame menkes, duonos gabalais lesiname jūros paukščius, kurie būriais apsupa mūsų laivą, o kartais gauname progos pasigrožėti staiga iš vandens išnėrusiu banginiu ar baltu, lyg sniegas, baltuoju delfinu. Dažnai tenka matyti ir gagų. Jos laikosi porelėmis, plauko jūroje greta, taip arti ir sutartinai, kaip pora pakinkytų arklių. Kartais dvi ar trys porelės tupi uoloje lygiai tokiu atstumu nuo

vandens, kad jų nepasiektų bangos. Sukišusios savo snapus po sparnais, jos atrodo lyg negyvi daiktai. Kitą sykį pralekia jų būrelis: puikūs margi patinai ryškiai skiriasi nuo kuklios spalvos patelių. Jie labai greitai plasnoja sparnais; iš pradžių atrodo, kad tai didelės margos tropikų peteliškės, kažkokiu stebuklu patekusios į šiaurės jūrą... Bet štai rūkai prasiskleidžia, pasigirsta komanda, sugirgžda garo keltuvas, ir pamažėle inkaras išneria iš vandens.

Artėjame į Kolos įlanką ir čia pamatome didelę Kildino salą, kurioje ganosi didžiulė jaukiųjų elnių banda. Be kita ko, ši sala gamtininkui įdomi savo Mogilnojės ežeru, kuris kadaise sąsiauriu jungėsi su vandenynu, kitaip sakant, tai buvo jūros įlanka, bet ilgainiui šis sąsiauris išnyko, o čia buvusi jūros gyvūnija liko uždaryta ežere. Į ežerą pateko nemaža jūros žuvų, tarp jų ir menkės. Taigi čia plačiu mastu vyksta pačios gamtos paruoštas eksperimentas — jūros gyvūnija yra perkelta į ežerą. Evoliucijos mokslo požiūriu, šis vyksmas labai įdomus, nes minėto ežero vanduo darosi kaskart gėlesnis ir esanti jame gyvūnija turi prie jo prisitaikyti.

Kolos fiordas ilgas ir toks siauras, kad greičiau panašus į plačią upę. Jis eina beveik tiesiai į pietus, ir ten, apie 80 kilometrų nuo vandenyno, į jį įteka dvi didelės upės — Tuloma ir Kola, nešančios daugybę vandens iš stambių Laplandijos ežerų. Plaukdami tiesiai į pietus, galime stebėti, kaip pamažėle keičiasi pakrančių tundros vaizdas. Iš pradžių tik lyguma su šliaužiančiais poliariniais berželiais, viksvomis, o juo toliau į pietus, tuo daugiau krūmokšnių. Paskui prasideda retas kreivų, išsikerojusių beržų miškas. Apie pačią Kolą — tai jau beveik beržynas, susidedąs iš 2—4 metrų aukščio medžių, bet jis nėra tankus ir atrodo panašus į parką.

Laukėme, kada pamatysime tuometinio Murmano sostinę. Ir štai pagaliau žemame krante pasirodė nedidelės cerkvelės bokštai, aplinkui šen bei ten pribarstyta namelių — Kolos miestas. Iš tikrųjų tai tebuvo didokas kaimas. Mūsų laivas čia rengėsi pastovėti apie šešetą valandų, todėl galėjome išeiti į krantą ir pasivaikščioti.

Pačiame mieste jokių įžymybių nebuvo, tik mažytė cerkvelė su smailiu aukštu bokšteliu. Vietomis gatvėse iš vienos pusės buvo lentų šaligatviai, o kitoje pusėje — samanos, beržai ke-

ružiai, pakriki granito gabalai. Drąsiai galima pasakyti, kad čia miestas eina varžybų su tundra. Jau už šimto metrų, ar šiek tiek toliau, viešpatavo tundra su visu tuo, kas jai priklauso,— ir augalais, ir gyvūnais.

Norint atsidurti tikrame gamtos prieglobstyje, netekdavo toli eiti — jis čia pat. Tiesa, labai vienodas; išskyrus šen bei ten, daugiausia pakraščiais, išbarstytas uolas, tįsojo lyguma, apžėlusi nedideliais retokais berželiais; be paprastų paukščių, nieko ypatingo čia neradome — visur ta pati dykuma su kur ne kur menkuose nameliuose gyvenančiais žmonėmis.

Tada galvojau, kad tiems beviltiškai tuštiems kraštams lemta ir toliau šimtus metų prastovėti be pasikeitimo, kaip išstovėjo ligi tolei, nes ar daug atsiras žmonių, norinčių keltis į šią skurdžią Murmano šalį. Ir vis dėlto mano spėliojimai pasirodė klaidingi.

Kai aš vėl, jau 1917 metais, apsilankęs Ledjūrio pakraštyje, pasukau į Kolą,— nenorėjau savo akimis tikėti. Netoli nuo Kolos kūrėsi Murmansko miestas, ir buvusi plika granito plokščiakalnė jau buvo visa pristatyta paskubomis sukaltų namelių, didelių barakų, pakraštyje stovėjo gariniai kranai, gulėjo įvairių statybinių medžiagų krūvos, o pačiame fiorde buvo matyti daugybė įvairaus didumo laivų, tarp jų — plaukiojančios dirbtuvės, keli kreiseriai ir povandeniniai laivai. Bet svarbiausia tai, kad į šį tolimą užkampį per tundras, uolas ir miškus, aplenkiant nesuskaitomus Murmano ežerus, skersai upes buvo nutiestas geležinkelis. Čia išaugęs miestas — dabartinė Murmano sostinė — visiškai nustelbė ligi tol buvusią sostinę — Kolą.

Pasigirsta garlaivio švilpukas — reikia skubėti, nors ir žinome, kad kapitonas be mūsų neišplauks, nes šiame tolimame pasaulio užkampyje žmonių santykiai labai draugiški. Sudėję delnus prie burnų, lyg per garsiakalbį, šaukiame į garlaivį, kad mums atsiųstų valtį „karbasą" (taip ją čia vadina). Po pusvalandžio mes jau denyje.

Grįžtame į Petsamą. Beje, plaukdami atgal, turime apsukti didoką pusiasalį, vadinamą „Rybačij Poluostrov". Jis tik laibu „koteliu" jungiasi su žemynu, o pats yra panašus į grybą. Paprašėme kapitoną, kad jis mus iškeltų sausumon rytiniame šio kotelio pakrašty, o atgal paimtų vakariniame. Pereiti skersai šį kotelį galima per keletą valandų, o garlaiviui apsukti visą pu-

siasalį reikia daug daugiau laiko. Taip ir padarėme. Mes jį perėjome, bet, deja, maža ką laimėjome — mus užklupo tikras murmaniškas oras su lietumi ir sniegu. Pakeliui užėjome pas suomius, kurių čia apsčiai gyveno. Sužinoję, kad mes lietuviai, jie mumis labai susidomėjo, gražiai pavaišino ir palydėjo iki garlaivio.

ŠIENO SALOS

Štai mes vėl Petsame ir gyvename taip pat, kaip ir pirma, t. y. Antanas daro eskizus, o aš medžioju, renku kolekcijas ir preparuoju paukščius.

Žmogus nesitenkina tuo, ką turi. Ir mus pradėjo vilioti dvi nedidelės salelės, kurios, net ir esant labai gerai šviesai, vos matomos horizonte. Tai Heina Saaret — Šieno salos, taip vadinamos dėl to, kad ten auga skurdžios viksvos ir pliurės,— negirdėta prabanga šiame nevaišingame pasaulio užkampyje. Iš vietinių gyventojų sužinojome, kad salose peri begalinė daugybė visokių jūros paukščių. Tad nutarėme žūtbūt jas pasiekti. Iš vieno karelo už prieinamą kainą išsinuomojame burinę škuną (didelę valtį) ir, sukrovę šaudmenis, butelius su formalinu bei spiritu, skardines dėžes jūrų gyvūnams konservuoti, žodžiu, visą gamtininko mantą, leidžiamės į kelionę. Pasak mūsų laivo „kapitono", tą patį vakarą turime pasiekti salas.

Iš pradžių matome vien kirus ir ilgauodeges žuvėdras, bet juo arčiau salų, juo daugiau ima rodytis alkų, narūnėlių, taisčių. Įdomiausi — tai mormonai *(Fratercula arctica)* — trumpi, buki paukšteliai, mažais sparneliais ir aukštais raudonais snapais, su mėlynais skersiniais dryželiais.

Mūsų „kapitonas" panoro šaudyti plaukiojančius jūroje paukščius. Nors ir nenoromis, duodu jam į rankas savo karabinėlį, ir kaip man tenka stebėtis, kai karelas, prisitaikęs į bangų mėtomą mažytį mormoną, gražiai nušauna jį vietoje. Matyt, geras šaulys.

Juo arčiau salų, tuo tirščiau paukščių. Dažnai pro mus praskrenda alkų ir narūnėlių būriai, o vėliau — jau nebe būriai, bet ištisa traukianti srovė, panašiai kaip bitės prie avilio karštą

vasaros dieną. Įdomu, kaip tie beveik beuodegiai paukščiukai vairuoja ore savo kojomis. Jos ištiestos atgal, plaukiamosios plėvelės išplėstos. Kojos nesuglaustos, ir atrodo, kad paukštis turi gana ilgą dvišaką uodegą. Sukdamiesi jie manevruoja tai viena, tai kita koja. Dažnai praskrenda mormonų pulkeliai. Tie keisti paukščiukai atrodo dar keistesni, nes nešasi įsikandę po keletą ilgų laibų žuvelių — tobių *. Žuveles jie laiko paėmę už pažiaunių, o jų kūnai kabo prie mormono snapo, kaip ilgi ūsai.

Bet štai pasirodė gagos. Nedidelis pulkelis, beveik vienų patinų, praskrenda maždaug už 60 m nuo mūsų škunos. Pagunda didelė, tad, griebęs šautuvą, paleidžiu du šūvius stambių šratų. Sunku įsivaizduoti, kas pasidarė po šūvio. Tirštos paukščių masės, pakilusios iš vandens ir salos, sumišo ore. Lyg ereliai, lėtai plasnodami sparnais, skraido milžiniški poliariniai kirai, su jais maišosi grakštūs, maži tripirščiai kirai, ilgauodegės žuvėdros, o tarp jų visomis kryptimis zuja alkos, ledinės antys ir maži, vieversėlio didumo, plaukikai. Tikrai, kartais šis paukščių debesys užstodavo žemai nusileidusią saulę...

Seku gagų būrelį. Štai vienas patinas, ore pasvyruliavęs į vieną ir kitą pusę, krito į vandenį. Už kelių minučių jis mano rankose — puikus, spalvotas, pirmą kartą gyvenime sumedžiotas toks paukštis!

Saloje buvo maža trobelytė. Ją pastatė pliurių ir pūkų rinkėjai, kad būtų kur pasislėpti nuo šėlstančių audrų. Ten ir mes apsistojome, sunešę visą savo mantą. Be manęs ir mano draugo, su mumis dar buvo virėjas Vasilius, atvykęs kartu iš Petsamo. Tai buvo savotiškas žmogus, vienuolis; jį mums rekomendavo artimo vienuolyno vadovybė. Kaip ir daugelis vienuolių, jis turėjo tam tikrų būdo keistenybių, ir galbūt kaip tik šios keistenybės ir įvarė jį vienuolynan. Jis buvo labai dievotas, pamaldus, gerai nusimanė apie visas bažnytines apeigas ir mėgo apie jas pasakoti, bet tai nekliudė jam pašiepti vienuolių silpnybes, ypač jų užkulisinį gyvenimą. O tam būdavo medžiagos daug: jau vasaros pradžioje į vienuolyną atvažiuoja daug maldininkų, tarp jų — nemaža moterų, tad esti ir pagundų, ir prasilenkiama

* *Ammodytes tobianus* — tobis, apie 20 cm ilgio žuvelė, pasitaikanti ir Baltijos jūroje.

su vienuoliams privalomu orumu. Apie tai Vasilius labai mėgdavo kalbėti.

Šiaip mūsų virėjas mėgsta savo profesiją, verda, kepa, spirgina ir yra geros, nors ir gana savotiškos, nuomonės apie savo meną. Antai, jis girdėjęs, kad esama virėjų knygų, ir labai pageidavo tokią knygą turėti, nes, girdi, tose knygose parašyta, kaip žmonės turi elgtis su virėju, kokios esančios virėjo teisės kitų žmonių atžvilgiu ir t. t. Deja, aš tokio turinio kulinarinių knygų nebuvau matęs ir su tokiu kulinarinės literatūros supratimu man neteko niekur susidurti, išskyrus Heina Saaret salą tolimame Ledjūryje. Vis dėlto turėjau pažadėti Vasiliui jų paieškoti.

Šiaip ar taip, Vasilius mums buvo naudingas, nes, be savo tiesioginių pareigų, pramoko preparuoti paukščius, o nėra nuobodesnio dalyko, kaip per įdomią ekspediciją, užuot medžiojus, užsiimti preparavimu. Šį nuobodų, bet neišvengiamą darbą teko dirbti ir man. Ir mes kartu su Vasilium, vietoje stalo pasistatę medinę dėžę dugnu aukštyn, lupome paukščius, o jis pasakojo man visokiausias istorijas.

Mano draugą Antaną Vasilius prašė nupiešti jo portretą ir aiškinti visiems, kad tai esąs Vasilius, Petsamo vienuolyno virėjas. Apskritai, savo titulu jis labai didžiavosi ir nepakęsdavo jokių pastabų dėl pavesto jam darbo.

Kartą mes buvome nuplaukę į artimą salą ir ten turėjome užtrukti visą dieną, taigi reikėjo ir papietauti. Saloje buvo mažas ežerėlis su gėlu vandeniu, tik, deja, perdėm užterštas paukščių. Pavaikščioję grįžome prie ežerėlio, kur Vasilius laukė mūsų su pietumis ir arbata. Paklaustas, iš kur ėmė vandens arbatai, jis pasakė, kad iš ežerėlio, o kai mes pasipiktinome, jis pakeltu balsu atsakė, kad, girdi, jis žinąs ką daręs, o pasemtą iš ežerėlio vandenį net perkošęs per savo... nosinę.

Mums atplaukus į salą, Vasilius tuoj pririnko kirų, gagų ir kitų paukščių kiaušinių ir iškepė kiaušinienės; deja, šią pirmą kartą atrodžiusią tokią skanią kiaušinienę turėjome valgyti ir rytojaus dieną, ir poryt, ir visą mėnesį, kasdien... Vasiliaus kepta kiaušinienė buvo visai nepanaši į lietuvišką to paties vardo valgį. Tai buvo tįstanti, tampri ir labai tvirta masė, panaši į kaučiuką. Kai bandai ją pjauti ne visai aštriu peiliu, ji tik įlinksta po juo, o pakėlus peilį, grįžta į savo pirmykštę pa-

dėtį — pjūvio nėra nė pėdsako. Nežinau, ar tai buvo kirų, alkų ir gagų kiaušinių ypatybė, ar mūsų Vasiliaus kulinarinio meno laimėjimas.

Kuro turime daug. Prie pat lūšnos suversta durpių krūva; jas paruošė buvę prieš mus salos lankytojai. Randame taip pat ir medžio gabalų. Kokios kilmės jie yra, sunku pasakyti. Veikiausiai kuri nors upė atnešė juos iš Laplandijos gilumos, arba Golfo srovė iš Norvegijos pakraščių. Jie yra lygūs, balti, be žievės pėdsakų, matyti, ilgą laiką trankęsi tarp ledų plačiame vandenyne, kol ištikusi audra priplakė juos ir išmetė į mūsų salelę. Netoliese pakrantėje yra išmestas sausumon didokas burinis laivas — tai taip pat kuro atsarga. Priešakinė jo dalis dar tvarkoje, bet užpakalinė visai išardyta; sijos, lentos vietomis taip išplaušėjusios, kad atrodo lyg kanapių pluoštas. Jis dabar stovi sausumoje, ir vanduo jo nesiekia, bet matyti, kad audros metu piktos bangos ir čia neduoda jam ramybės, nes pusė jo apnešta storu smėlio sluoksniu ir apmėtyta didokais akmenimis. Jo pirmagalyje visai dar aiškus parašas „Dora". Kas ji buvo toji „Dora"? Ar tai norvegiška, ar suomiška škuna, atvykusi čia, į Barenco * jūrą, ruonių medžioti ar menkių žvejoti? Kokią tragediją pergyveno šio laivo įgula, kol vėjas sudraskė jo bures, sutriuškino stiebus ir vairą, o pagaliau piktos bangos, įsiveržusios į triumą, išplovė ir žmones?.. Rami ir tyli dabar stūkso „Dora", pusiau įsiraususi į smėlį. Daug kas ne sykį apžiūrėjo ją, kažkas išsukinėjo žalvarinius apkaustus, sagas, kablius ir kitas vertingesnes dalis — liko medis, geras sausas medis ugnelei sukurti...

Jau vidurnaktis, saulė nuslinkusi žemai, maždaug kaip pas mus Lietuvoje birželio mėnesio pabaigoje 8 val. vakaro. Pro mažytėlį mūsų trobelės langą įsiveržia jos spinduliai, ir priešingoje sienoje pasidaro ugnies spalvos keturkampis. Galima būtų eiti medžioti, bet nutarėme pasipriešinti šiam norui ir, pasitaisę šiokį tokį patalą, sugulame viduryje aslos. Bet miegas neima. Užkišame langelį, kad būtų tamsu bet ir tai maža gelbsti. Pro mūsų trobelę dažnai praskrenda koks nors paukštis: štai kark-

* Barenco jūra — Šiaurės Ledynuotojo vandenyno dalis, tarp Naujosios Žemės, Šiaurės Norvegijos ir Špicbergeno. Šiuo vardu pavadinta drąsaus Olandijos jūrininko Barenco garbei, tyrusio ją 1594—1596 m. ir žuvusio 1597 m., grįžtant atgal atviru laivu.

damas pralekia didysis juodakaklis naras, praūžia ledinių ančių būrys, o ten toliau gailiai šaukia balnotasis kiras, gigsi jūrinė šarka, net ausyse zvimbia... kur čia užmigsi! Bet pagaliau nuovargis nugali, po ilgo nemigo valandėlei užsnūstame.

— Kelkitės, kiaušinienė iškepta! — krato mane už peties Vasilius. Staiga pažadintas negaliu suprasti, kas atsitiko, ir noriu vėl užmigti.

— Kiaušinienė! — pakartoja jis įsakmiai.

Palinkėjau jam visokių negerovių, bet vis tiek turėjau atsikelti. O kiek tokių nesusipratimų mūsų laukė ateityje.

Kadangi saulė šviečia ištisas 24 valandas, tai mums nesvarbu, kada medžioti, kada dirbti ir kada miegoti, o tai ir būdavo visų nesusipratimų šaltinis. Pavyzdžiui, baigęs preparuoti ir konservuoti parneštą namo laimikį, sakysime 9 val. vakaro, pasiimu šautuvą ir einu medžioti. Tuo pačiu laiku mūsų Vasilius, irgi apsidirbęs, eina gulti. Apie 4 val. ryto aš, parėjęs iš medžioklės, atsigulu ir, vos spėjęs užmigti, jaučiu Vasiliaus ranką ir girdžiu griežtą jo balsą: „Kelkitės, kiaušinienė iškepta!". Tuomet negalima buvo priešintis, nes kiaušinienė buvo svarbiausia, pagal ką turėjome tvarkyti savo gyvenimą.

Bet susipažinkime su mūsų salomis. Tai du nedideli sausumos sklypeliai, bendro ploto apie 200 hektarų. Jos tokios žemos, kad iš toli atrodo lyg būtų tik sekluma, kaip kad esti Nemune. Tik arčiau priplaukęs pamatai, kad taip nėra. Nežinau, kokia jų pagrindinė struktūra, bet manau, kad veikiausiai tai bus du klinčių gabalai, geologiškai skirtingi nuo Varangero fiordo pakraščių. Vis dėlto jose yra ir smiltynų ir kai kur įdubimuose pasitaikančių durpynų, o būdingiausia joms yra neaukštos uolos ir akmenys, kuriais abi salos stačiai užgrūstos. Antrojoje, mažesnėje saloje, yra mažas, gal kokio hektaro ploto ežerėlis, iš pakraščių apaugęs viksvomis. Dėl paukščių gausumo tai bene įdomiausia abiejų salų vieta.

Kaip minėjau, augalija čia labai skurdi. Be viksvų, auga apsčiai tik pliurių, kurios veda gražias geltonas, iš vienos pusės rausvas uogas. Tai vienintelis vaisius, kuriuo žmogus gali užsigardžiuoti šioje geografinėje platumoje. Dėl to šios uogos čia, šiaurėje, labai vertinamos. Iš jų daroma labai gardi ir kvapni uogienė, o kas neturi cukraus, tas tiesiog raugina jas medinėse statinėse. Girdėjau, kad šių salų pliurės didesnės ir gardes-

nės negu kur kitur. Tai dėl to, kad šias salas nepaprastai gausiai tręšia paukščiai. Iš tikrųjų, visą vasarą šios trąšos be paliovos lyte lyja į salas. Kadangi paukščiai minta daugiausia žuvimis, tai aišku, kad jų išmatose daug fosforo, o yra žinoma, kad fosforas kaip tik labiausiai skatina vaisių derėjimą. Be pliurių, saloje auga varnauogių *(Empetrum nigrum)*, kurios ir mums yra žinomos kaip reliktinis augalas, randamas kai kur Lietuvos samaninėse balose. Be to, čia auga daug įvairių kerpių ir uolaskėlių, kurios žydėdamos nukloja visą žemės paviršių žiedais.

Vaikščiodamas po salą, tarp dviejų uolų užėjau nedidelį, iš trijų pusių nuo vėjo apsaugotą užkampį. Čia netikėtai radau jau anksčiau minėtą gerai pažįstamą Lietuvoje šventagaršvę. Ji buvo aukšta, sultinga ir kvapni, kaip kad esti pas mus paupiuose.

Aiškumo dėlei salas vadinsime pirmąja ir antrąja. Pirmoji yra ta, į kurią išlipome, atvykę škuna, ir kurioje stovėjo trobelytė. Tarp pirmosios ir antrosios salos atstumas nedidelis, gal pusė kilometro. Kadangi pirmojoje saloje yra valtis, tai galime, reikalui esant, nusiirti ir į antrąją salą. Jūra tarp abiejų salų negili, ir, esant ramiam orui, o tai gana retai pasitaiko, puikiai matyti dugnas net kelių metrų gilumoje. Vieną sykį, besikeliant į antrąją salą, krito man į akis daugybė stambių jūros ežių *, kurių buvo pribarstytas jūros dugnas. Jie buvo vidutinio obuolio didumo, gražios violetinės spalvos ir geltoname smiltingame dugne atrodė kaip dideli nuskinti jurgino žiedai.

Kadangi salos nedidelės, tai, išvaikščioję jas, o ypač pirmąją salą, skersai ir išilgai, o dar dažniau — aplinkui, netrukus pažinome kiekvieną jų užkampį. Mano svarbiausias tikslas — pririnkti paukščių, o mano draugo — piešti šiaurės vaizdus. Darbo turime tiek ir tiek. Gerai, kad saulė šviečia kiaurą parą ir galime suskirstyti savo laiką, kaip norime. Prišaudyti paukščių labai lengva. Išskyrus bailesnes žąsis ir dažnai apsilankančius sakalus, kiti paukščiai nebaikštūs, ir iš jų galima išsirinkti pageidaujamus, tad nušaunu tik tiek, kiek galiu per vieną dieną išpreparuoti, paprastai ne daugiau kaip dvidešimt vidutinio didumo paukščių. Per keletą dienų neblogai pramoko, kaip jau sakiau, to darbo mūsų Vasilius ir, kiek leido jo tiesioginės virėjo pareigos, dirbome dviese.

* Šie jūrų ežiai priklauso rūšiai *Paracentrotus lividus*.

Nors mūsų saloje, kaip ir visose Tolimosios Šiaurės salose, paukščių labai gausu, tačiau jų rūšys nėra tokios jau įvairios. Iš tikrųjų visi tie šiaurės jūrų paukščiai priklauso kokiai dešimčiai šeimų, o iš daugelio šeimų, gyvenančių Vidurinėje Europoje, neužtiksi čia nė vieno atstovo. Taigi greit susipažinome su visais čia gyvenančiais paukščiais: vos pamatę, pažindavome net iš jų skridimo, judesių ir siluetų.

Tik įžengus į salą, mano dėmesį patraukė mažas, vos vieversėlio didumo, paukštelis, kurio ligi šiol nebuvau matęs, bet žinojau apie jį iš aprašymo. Būdamas tikras, kad šis paukštelis lietuviško vardo neturi, pavadinau jį plaukiku *(Phalaropus lobatus)*. Jis panašus į mūsų mažiausių rūšių tilvikus, bet skiriasi nuo jų savo pirštais, kurie, panašiai kaip mūsų laukių, turi plaukiamąsias plėveles. Plaukikų įpročiai labai savotiški: jie laikosi vandeny prie pat krašto ten, kur bangos dažnai išsilieja sausumon. Jie nuolat stengiasi išsilaikyti bangos keteroje, todėl banga kaskart išneša juos sausumon, o besitraukdama nusineša atgal. Kadangi bangų veikimo zonoje smėlys, akmenukai, o ypač išmesti jūros dumbliai su paslėptais juose smulkiais gyvūnėliais nuolat judinami, tai šie paukščiukai prisitaikė važinėtis ant bangos pačiame pakrašty ir tokiu būdu ieškotis maisto. Plaukydami putojančių bangų viršūnėse arba slysdami su besitraukiančia banga atgal, stebėtojui jie daro savotišką įspūdį, ir aš kiekvieną kartą negalėdavau atitraukti akių nuo to vaizdo, tuo labiau, kad tie paukščiukai labai nebaikštūs ir prisileidžia per du tris metrus. Šia proga pažymėsime, kad plaukikai, traukdami rudenį į tolimus pietų kraštus, laikosi Baltijos jūros pakraščio, ir tuomet, nors ir retai, pastebimi Lietuvos pajūryje.

Paukščių, prisitaikiusių gyventi vandens pakraščiuose, čia radome ir daugiau. Vieną jų pavadinau akmene *(Arenaria interpres)*. Tai sėjikų šeimos paukštis, varnėno didumo, baltos, juodos ir rudos spalvos. Savo veiklos sritį jis pasirinko vos keliais metrais toliau negu plaukikas, būtent, paties pakraščio sausumos juostą, kur bangos nesiekia. Ten po akmenukais slapstosi daugybė smulkių vėžiagyvių, moliuskų ir kitų gyvūnėlių, belaukiančių potvynio. Šioje pakraščio juostoje akmenės, greitai bėgiodamos, snapu vartalioja akmenukus, rinkdamos pasislėpusius ten gyvūnėlius.

Kartu su akmenėmis dažnai pamatysi jūrinę šarką *(Haematopus ostralegus)*, tos pačios giminės paukštį, bet didesnį — maždaug karvelio didumo. Jo kojos ir snapas raudoni, o šiaip jis baltai juodas, tiktai iš tolo kiek panašus į šarką. Apsilankiusiam saloje, jie tuoj krinta į akis. Jei tik netoli yra jūrinių šarkų lizdas, jos jau iš tolo pasitinka besiartinantį žmogų, panašiai kaip kad daro mūsų pempės, rėkdamos taip, kad net ausyse spengia, ir ilgą laiką lydi svečią.

Vieną kartą buvau nustebęs ir giliai sujaudintas nepaprasto jūrinės šarkos prisirišimo prie savo lizdo. Bene antrą ar trečią mūsų lankymosi dieną saloje šoviau, bet nepataikiau į pakilusį iš akmenų šį paukštį. Po kiek laiko, grįždamas atgal, vėl pakėliau jūrinę šarką, kurią šį kartą nušoviau. Paėmęs ją nuo žemės, pastebėjau smėlio duobutėje keturis kiaušinius, o įsižiūrėjęs geriau, pamačiau, kad jie buvo kruvini. Ištyręs nušautąjį paukštį, pamačiau taip pat ant jo krūtinės plunksnų sudžiūvusį kraują. Tada supratau, kad paukštis buvo pašautas jau pirmąjį kartą, bet vis tiek nesiliovė perėjęs.

Didelę paukščių dalį čia sudaro kirai (juos taip vadina Palangoje). Tai didelis, daugiausia baltos spalvos, ilgais sparnais, šiek tiek į varną panašus paukštis; dėl to pas mus žmonės kartais juos vadina baltavarnėmis arba jūrų varnomis. Jie turi stiprius, šiek tiek lenktus snapus — tai jų grobuoniškumo požymis,— plaukioti pritaikytas kojas ir labai gerai išlavintus sparnus. Dėl to jie puikiai skraido; kirai ištisas dienas gali sekti paskui laivus, kantriai laukdami, kada iš jų išpils virtuvės pamazgų ar šiaip kokių atmatų.

Paprastai kirų būriai skrenda paskui laivą, ir gražu žiūrėti, kaip jie atidžiai stebi vandens paviršių, kaskart palenkdami savo galveles čia į dešinę, čia į kairę pusę. Štai pro virtuvės pamazgų langelį virėjas švystelėjo į jūrą visokių likučių. Vienu akimirksniu baltų paukščių rinktinė sumišo: savotiškais sparnų judesiais jie mažina savo greitį ir gražiomis spiralėmis leidžiasi ant vandens. Vieni, ištiesę kojas, tupia į vandenį, kiti — tik nusileidžia prie pat bangų ir nenutūpdami griebia pirmą pasitaikiusį kąsnį. Kartais tas kąsnis esti toks didelis, kad paukščiui būtų sunku jį praryti; bet kirų žiotys yra nepaprastai plačios. Tenka tik stebėtis, kokius didelius kąsnius jie gali sudoroti. Antai, didesni kirai lengvai ryja silkes. Plaukdami garlaiviu

Mormono
(Fratecula arctica)
Alca

į Vardö, tyčia, bandymo dėlei, mesdavome kirams vidutinio didumo riestainius. Pagrobę juos, balnotieji kirai *(Larus marinus)*, tiesa, nelengvai prarydavo. Su išmestomis maisto liekanomis kirų būrys greit susidoroja ir netrukus paveja garlaivį, laukdamas naujos duoklės.

Žvejų laivus kirai seka dar stropiau, nes čia tikisi didesnio laimikio. Ypač jie saugoja žvejus, traukiančius plaukiamuosius tinklus, kurie statomi silkėms bei sardinėms gaudyti. Jau iš tolo galima pastebėti nepaprastą reginį. Aplink laivą sukasi baltas paukščių debesys, dažnai čia puldamas į patį laivą, čia kildamas aukštyn. Prisiartinus paaiškėja, kas dedasi: žvejai tempia iš vandens didžiausią, kartais kelių šimtų metrų ilgio tinklą, visą prisagstytą sidabrinių žuvelių, įkišusių savo galvas į jo akeles. Šimtai kirų akiplėšiškai, žaibo greitumu puola tinklan, beveik iš pat žvejų rankų pagrobia sužvejotas silkes. Tokių vaizdų galima matyti žiemą, kai paukščiai dėl maisto stokos yra labai išalkę. Panašiai kirai puola ir jūroje užtiktą dvėselieną — negyvą banginį ar kitą didesnį vandens gyvūną. Apie tokį didelį kąsnį jie spiečiasi ilgesnį laiką, kol jį visą sulesa.

Bet plėšikiška kirų veikla tuo nesibaigia. Jie taip pat užpuola visokių kitų paukščių kiaušinius ir jauniklius. Vargas gagai ar kitai ančiai, kuri, išbaidyta iš lizdo, beskubėdama nespėjo pridengti pūkais savo kiaušinių ir tuo būdu paslėpti jų nuo akylų kirų. Vargas taip pat jauniems ančiukams, narams ir visų kitų pajūrio paukščių jaunikliams, kuriuos pamato didesnių rūšių kirai. Vos tik pastebėjęs tokį lengvą grobį, kiras padaro ore gražų ratą, nusileidžia žemyn ir, net nenutūpęs ant vandens, pasiima gležną ančiuką ar nariuką, kurį labai lengvai praryja.

Panašūs į kirus pietų pusrutulio gyventojai albatrosai yra tikri milžinai: nuo vieno jų išskėstų sparnų galo ligi kito yra trys keturi metrai. Albatrosai tokie plėšrūs, kad puola skęstančius žmones, iškapoja jiems akis ir raumenis.

Plėšrumu pasižymi daugiausia didelės kirų rūšys, tokios kaip balnotasis kiras, juosvais sparnais ir baltomis kitomis kūno dalimis, arba gražuolis poliarinis kiras *(Larus glaucus)*, visas baltas, šviesiai melsvais sparnais. Šių dviejų rūšių paukščių nuo vieno išskėstų sparnų galo ligi kito yra per 1,5 metro, o patys jie — maždaug žąsies didumo. Tai iš tikrųjų dideli paukščiai,

bet yra ir mažų, vos strazdo didumo, kirų. Viena nedidelė rūšis, vadinama rudagalviu kiru *(Larus ridibundus)*, peri ir Lietuvos ežeruose, ir Nemuno žiotyse. Tie maži kirai yra silpni, liekni paukščiai, minta smulkiomis žuvelėmis ir net vabzdžiais. Jie kai kada, ypač pavasarį, seka paskui artoją, panašiai kaip varnos, lesinėdami išartus sliekus ir vabzdžių vikšrus. Toms rūšims baltavarnių vardas iš tikrųjų labai tinka.

Nors kirai yra plėšrūs ir netaikingi paukščiai, tačiau jie mėgsta perėti didelėmis bendruomenėmis arba, kaip zoologai sako, kolonijomis. Kiekvieną koloniją dažniausiai sudaro vienos rūšies kirai, o vienos kolonijos porų skaičius labai įvairus — nuo trijų keturių porų iki keliasdešimt arba iki kelių šimtų. Tokia kolonija mėgsta neprieinamas stačias uolas su nemažais iškyšuliais, kur vietos yra tiek, kad galėtų tilpti kiaušiniai ar jaunikliai. Tiesa, ne tik kirai, bet ir daugelis kitų jūros paukščių peri kolonijomis, ir, plaukiant išilgai Murmano ar Norvegijos pakraščių, tokių kolonijų galima matyti labai daug. Jau iš tolo jos yra matomos, nes stačios uolos perdėm baltos nuo paukščių išmatų. Tokiose vietose prieiti prie sukrautų paukščių lizdų be tam tikrų prietaisų visiškai negalima, ir čia paukščiai jaučiasi absoliučiai saugūs. Lėkštose salose, kaip Heina Saaret, kur taip pat yra uolų, bet jos neaukštos, paukščiai užima ir jas, bet visi ten neišsitenka, ir todėl daugumas peri žemėje, pasidarę mažą duobutę ir šiek tiek ją išklojė žolėmis ir kerpėmis.

Kirų kiaušiniai dideli, pailgos formos, gražiai išmarginti tamsiomis dėmėmis ir taškais. Šiaurės kraštų gyventojai plačiai vartoja kirų kiaušinius, ir tam tikrą metų laikotarpį šie kiaušiniai sudaro bene svarbiausią žmogaus maistą. Įstatymai leidžia rinkti kirų kiaušinius nustatytu laiku. Paukščiams tai nesudaro ypatingos žalos, nes jie, netekę savo kiaušinių, po kiek laiko pradeda vėl dėti. Tuo būdu pirmus sudėtus kiaušinius suvalgo žmonės, o antrieji išperimi ir palaiko paukščių veislę.

Ką tik išsiritę iš kiaušinių kiriukai yra labai gražūs padarėliai. Jie apšepę tankiais pūkais, kaip maži ančiukai, kanapėti, su juodais taškeliais ir dryželiais. Dėl to margumo jie yra kiek panašūs į akmenis, tarp kurių ir slapstosi, todėl juos pamatyti nelengva. Kiriukai yra puikus vadinamosios apsauginės spalvos pavyzdys, panašiai kaip mūsų kurapkiukai, pempiukai ir kt.

Apsilankius kirų kolonijoje, kyla nepaprastas senųjų paukščių sąjūdis, nerimas ir riksmas. Sunku apsakyti, kokie yra kirų balsai. Jie panašūs į gagenimą, giksėjimą, karkimą ir net cypimą, bet dažniausiai jie yra stiprūs ir toli girdimi. Jie kažkaip ypatingai derinasi su Šiaurės jūroje siaučiančiomis audromis: šėlstančios jūros ūžesys ir paukščių klyksmas susilieja į galingą harmoningą gausmą, ir kas vieną sykį jį girdėjo — neužmirš visą savo gyvenimą.

Kartą mūsų saloje apsilankė didysis Norvegijos sakalas, plėšriausias iš visų plėšriųjų paukščių. Visi kiti sparnuočiai gerai jį pažįsta ir žino, ką tas apsilankymas reiškia. Tad kilo negirdėtas sumišimas, ir visi paukščiai stengėsi kaip įmanydami gelbėti savo gyvybę. Antys, narai, alkos, taistės slėpėsi vandenyje, nes jos puikiai nardo ir gali išbūti po vandeniu labai ilgai. Kirai nardyti nemoka, tad jie stengėsi pakilti kuo aukščiausiai, kad sakalas negalėtų jų pulti iš viršaus. Sukdami spirale, kirai sudarė aukštą stulpą, o pačioje jo viršūnėje paukščiai atrodė kaip mažyčiai taškeliai. „Kirai stato varpinę",— prasitarė šia proga mūsų Vasilius. Sakalui tie paukščių manevrai mažai ką reiškia. Jis yra toks vikrus ir greitas, kad be jokio vargo pagauna bet kurį jam pasitaikiusį paukštį. Taip atsitiko ir šį kartą: pagrobęs narūnėlį, nusinešė jį ant uolos ir ėmė ramiai pešti. Paskui, aplankę šią vietą, radome tenai didžiausią krūvą kaulų, nesulestų kojų, sparnų ir šiaip visokių sakalo maisto likučių. Matyt, tai buvo nuolatinė jo užkandžiavimo vieta.

Po kelių dienų, kiek apsipažinę su pirmąja sala, nutarėme apsilankyti antrojoje ir išbūti ten visą dieną. Į laivą susikrovėme reikalingiausius dalykus. Dėl visa ko paėmėme taip pat sausų skiedrų, nes abejojome, ar rasime ten kuro. Aišku, mano draugas tapytojas pasiėmė dėžutę su dažais, teptukais ir palete. Netrukus persiyrėme per sąsiaurį, skiriantį abi salas, ir išlipome į krantą.

Toje saloje mus nustebino nepaprastas paukščių gausumas. Čia vyravo ne kirai, kaip pirmojoje saloje, bet alkos, narūnėliai, taistės, narai ir gagos. Be to, šen ir ten ore buvo matyti daugybė grakščių žuvėdrų, panašių į mūsiškę upinę žuvėdrą, bet tamsesne apačia ir ilgesne uodega. Dėl tos savybės ji ir pavadinta uodeguotąja žuvėdra *(Sterna macrura)*. Jau iš tolo pastebėjome, kad jos koncentruojasi vienoje vietoje, maždaug

salos vidury — ten jų buvo nepaprastai daug. Paskui supratome, dėl ko jos ten rinkosi: paėjėję keletą šimtų metrų, žemiausioje vietoje pastebėjome žalių viksvų pievelę, o jos vidury — mažą ežerėlį. Ten ir sukinėjosi šis tirštas spiečius. Bet ne tik žuvėdros pamėgo šį ežerėlį. Vos įžengiau į viksvas, iš vieno kupsto, po pat mano kojomis nusirito į vandenį didžiulis juodakaklis naras. Apžiūrėjęs kupstą, radau lizdą, arba, tiksliau tariant, plokščią išmintą aikštelę, kurioje buvo padėti du labai dideli, bet laibi, tamsiai žalsvi su juodais taškais kiaušiniai. Truputį toliau radau ledinės anties lizdą su baltais, alyvų atspalvio kiaušiniais. Jame tupėjusi patelė, panašiai kaip naras, nusirito nuo lizdo ir nuplaukė į ežeriuką. Dėl daugybės paukščių ežeriuko vanduo taip smarkiai užterštas mėšlu, kad gerti jo negalima.

Kita salos įžymybė — tai banginio skeletas, kurį čia radome. Tiesa, jis buvo visai suiręs ir kaulai aptrūniję, todėl nesuteikėme jam garbės būti mūsų kolekcijoje, juo labiau, kad tai būtų buvę nelengva padaryti — vienas tik apatinis žandikaulis turėjo apie keturis metrus ilgio, o stuburo slanksteliai buvo tokio didumo, kad ant jų buvo galima patogiai atsisėsti. Dėl jų formos, o ypač dėl įdubaus paviršiaus toje vietoje, kur du slanksteliai sueina vienas su kitu, yra labai patogu ant jų sėdėti. Viename Norvegijos miestelyje vėliau mačiau jaukų darželio kampą, kur po medžiais vietoj kėdučių stovėjo kaip tik banginių stuburo slanksteliai.

Visur matėme neapsakomą daugybę paukščių lizdų. Ypač pakrantėje jų buvo tiek daug, jog tikrai neperdedant galima pasakyti, kad, norint atsisėsti ant žemės, reikia pirma gerai apsidairyti, ar toje vietoje nėra lizdo su kiaušiniais. Prie pat vandens jų nėra. Viena, dėl to, kad per potvynį vanduo galėtų juos apsemti, o antra, esant stipriam vėjui, bangos išbėga toli sausumon ir neišvengiamai juos pasiektų.

Tarp įvairių paukščių rūšių čia užtikome daug gagų lizdų, kurie daugeliu atvejų buvo man labai įdomūs. Jie buvo sukrauti tolėliau nuo jūros kranto tarp skurdžios augalijos kupstų. Gagos patelė yra maždaug tokios spalvos, kaip mūsų teterva, ir pastebėti ją perinčią — nelengvas dalykas. Nežinau, ar dėl jaukumo, ar pasitikėdamos savo apsaugine spalva, gagos, tupėdamos lizduose, prisileidžia žmogų taip arti, kad galima jas pa-

liesti ranka. Pakildamos iš po pat žmogaus nosies, jos turi įprotį paleisti ant kiaušinių savo skystą, bjauriai dvokiantį mėšlą. Kai kur teko užeiti patelių su ką tik išsiritusiais gagiukais, keliaujančiais iš lizdo į jūrą. Šis trumpas gyvenimo laikotarpis yra jiems kritiškiausias, nes tuomet jiems daugiausia ir gresia plėšrieji kirai. Bet pasiekus jūrą, tas pavojus mažėja, nes nardydami jie gali išvengti oro plėšiko užpuolimo.

Susipratę jūros pakrančių gyventojai, brangindami ten perinčias gagas, radę išsiperėjusių jauniklių, sukrauna juos į pintinę ir nuneša į jūrą. Tokiu būdu ir gagos apsipranta su žmogaus globa. Neretai galima pamatyti savotišką vaizdą: žmogus neša pintinėje gagiukus, o paskui jį rimtai žygiuoja jauniklių motina — senė gaga. Tokį vaizdą mums teko matyti netoli Kirkeneso, pačiame šiauriniame Norvegijos kampe.

Jau galėjo būti apie 11 valandą nakties, kai, apvaikščiojęs visą salelę ir prisikrovęs savo kuprinę laimikio, skubėjau atgal į vietą, kur ištraukta sausumon, pakrypusi ant šono stovėjo mūsų valtis. Saulė jau artinosi prie savo žemiausio taško, ir ramioje jūroje spindėjo ilga raudona pašvaistė. Nors nakties metu saulė neužeina už horizonto ir būna ne tamsiau kaip dieną, vis dėlto nakties nuotaika jaučiama visur. Dieną pūtęs vėjas naktį dažniausiai nutyla, nurimsta bangos, ir jūra darosi lygi kaip stiklas. Tam tikrą skirtumą galima pastebėti ir paukščių gyvenime.

Poliarinė vasaros naktis turi dar ir kai kurių kitų ypatumų. To negaliu išreikšti žodžiais, bet tai giliai įsminga į šiek tiek jautresnio žmogaus sielą. Tokią valandėlę, svajingai nusiteikęs, pamažu artinausi prie mūsų stovyklos, norėdamas, kad mano kelias būtų kuo ilgiausias ir kad ši poliarinė naktis paliktų neišdildomus pėdsakus mano sąmonėje. Ir pasidarė truputėlį apmaudu, kai prie didelio akmens pamačiau besėdinčius savo draugą Antaną ir Vasilių. Jie triūsė prie mažos ugnelės, o greta stovėjo aprūkęs virtuvas, čia pat išvirti margi paukščių kiaušiniai ir iškepti blynai...

Prieš išplaukdami į Heiną Saaret, turėjome pasirūpinti savo kelione atgal ir šiuo reikalu susitarėme su vieno garlaivio kapitonu. Jo laivas turėjo plaukti į Norvegiją, ir kapitonas pažadėjo sustoti netoli mūsų salų ir mus paimti. Sutartą dieną tikrai toli horizonte pamatėme dūmelį, o paskui išryškėjo ir laivo

kontūrai, o dar už pusvalandžio pasigirdo sirenos kaukimas, ir laivas sustojo maždaug už pusės kilometro, nepriplaukęs prie kranto, nes jūra nebuvo pakankamai gili. Netrukus nuo garlaivio atsiskyrė „karbasas", kuris paėmė mus ir visą mūsų mantą.

ŠIAURINĖJE NORVEGIJOJE

Tą pačią dieną be jokių nuotykių pasiekėme Norvegijos uostą Vardö, to paties vardo saloje, pačioje šiaurinėje Varangero fiordo dalyje. Nedidelis Šiaurinės Norvegijos miestelis Vardö tada turėjo per 3 tūkstančius gyventojų ir buvo švarus ir jaukus. Nedideli akmeniniai nameliai, o jų languose — baltos užuolaidos ir vazonėliai su žydinčiomis gėlėmis. Prie namų mažyčiai sodeliai, bet juose nėra nei vaismedžių, nei vaiskrūmių, nes čia, ties 70-tąja lygiagrete, jie negalėtų augti; dažniausiai čia auga keli beržai, įprasti šiam klimatui medžiai; be to, prisodinta visokių ir mūsų darželiuose randamų gėlių, tokių kaip medetkos, nasturtos, uzarėliai, rezetos — apskritai, tų gėlių, kurios prašmatniuose Europos soduose nebesodinamos. Tarp gėlių matėme daug paprasčiausių vaistinių augalų: mėtų, šalavijų. Šiuo atžvilgiu kiekviena Norvegijos mergaitė, sakytum, stengiasi pralenkti savo kaimynę. Miesto pakraštyje radome likučius čia buvusios dar XIV amžiuje turbūt vikingų pastatytos tvirtovės Vardehus.

Apėję ne tik visas miesto įžymybes, bet netgi apžiūrėję priemiesčius, vakare ieškome viešbučio, kur galima būtų užkąsti. Praeiviai mandagiai mums padeda, ir štai mes susirandame pageidaujamą įstaigą, reikšmingai pavadintą „Midnadsol"; tai reiškia —„Vidunakčio saulė". Mus nuveda į mažytį sodelį ir paduoda valgyti ant švarių, baltų stalų. Vietoj kėdžių patogiai susėdame ant banginių stuburo slankstelių.

Medžiuose gieda maždaug mūsų varnėno didumo paukščiukai; mes juos gerai pažįstame jau iš Murmano — tai baltabruviai strazdai. Kaip pas mus yra mylimi kregždė ir vieversys, taip čia visi myli šį strazdą. Todėl jis gana jaukus ir nesišalina žmogaus sodybos. Bet kai šiam paukščiukui tenka rudenį ke-

liauti net į Europos pietvakarius, jis tik tada patiria visas žmogaus piktybes, nes ten jis uoliai medžiojamas dėl jo gardžios mėsos. Šimtai tūkstančių šių malonių paukštelių ištisais ryšuliais patenka į Vakarų Europos turgus, o iš ten — į restoranus ir virtuves.

Todėl labai svarbu, kad gamtos apsauga būtų vykdoma tarptautiniu mastu, o ne atskirai kiekviename krašte. Prisimenu, kad tarptautiniuose gamtos apsaugos kongresuose šis klausimas ta prasme daug kartų būdavo keliamas; ypač daug nusiskundimų būdavo iš šiaurės kraštų atstovų, t. y. kraštų, auginančių paukščius, o opoziciją sudarydavo pietų kraštų atstovai, t. y. tų kraštų, kurie paukščius vartoja.

Grįždami prie mūsų baltabruvio strazdo, pažymėsime, kad jis nėra retas ir Lietuvoje, bet tiktai traukimo metu pavasarį ir rudenį, o peri pas mus tik retkarčiais. Šiaurės kraštuose jis yra labai paplitęs — tai būdingas šių kraštų paukštis.

Į mūsų viešbutį ėmė rinktis žmonės, baigę savo kasdieninius darbus. Daugelis geria juodą kavą, be kurios norvegas stačiai negali gyventi; ypač jos daug geria jūrininkai bei žvejai po savo kelionių. Man, dideliam juodos kavos mėgėjui, tai buvo labai malonu. Jie moka puikiai pagaminti šį gėrimą. Ir nors man teko gerti kavą ir jos tėvynėje, t. y. Pietų Amerikoje, vis dėlto niekur ji man nebuvo tokia gardi, kaip tolimuose šiaurės kraštuose — Skandinavijoje ir Suomijoje.

Mūsų kaimynai prie artimo staliuko mėgina mus prakalbinti, bet, deja, nei aš, nei mano draugas norvegiškai nemokame, tad mėginame kalbėti kitomis Europos kalbomis, ir mums neblogai sekasi. Mat jūrininkai dažnai, nors po truputį, bet moka svetimų kalbų, tad ilgainiui šiaip taip susikalbame.

Dauguma aplink mus sėdinčių žmonių — žvejai arba žuvų perdirbimo įmonių darbininkai, apskritai imant, žmonės, visam savo gyvenimui susirišę su jūra. Ties mumis sėdi, kaip matyt, visa šeima: tėvas, motina, keli jauni vyrukai ir kelios jaunos mergaitės. Šia proga tenka pasakyti, kad šiame tolimame Norvegijos užkampyje sutikdavome labai daug gražių mergaičių. Jos nebuvo tokio stambaus ūgio, kaip švedės, ir toli gražu ne visos blondinės, bet ypač krito akysna taisyklingi jų veido bruožai, nepaprastai švelni odos spalva ir neišreiškiamas taurus moteriškumas. Galbūt šis moteriškas grožis siejasi su

ypatingu norvegų tautos sveikatingumu, o su tuo ir faktas, kad norvegai sulaukia labai senyvo amžiaus.

Nors nesuprantame žodžių, tačiau nujaučiame, apie ką kalbama. Tam užtenka gestų. Vienas kitas parodytas žvejybos įrankis, pagaliau vienas kitas išverstas sakinys — ir aišku. Pasirodo, kad visi kalba apie žvejybą, apie menkes, silkes, apie lašišas, nes dabar pats sezonas. Vienas jaunas žmogus išsiima iš kišenės dėžutę su kabliukais meškerėms ir su dirbtinėmis peteliškėmis lašišoms gaudyti. Visi apžiūrinėja jas, čiupinėja kabliukus ir, kaip matyt, daro pastabas, diskutuoja. Pokalbyje dalyvauja visi — ir seniai, ir jaunos mergaitės; matyt, visi yra žvejybos žinovai ir visi turi apie tai savo nuomonę.

Salėje iš kitų dalyvių skiriasi grupė stiprių įvairaus amžiaus vyrų įdegusiais veidais. Jie rūko pypkes, o joms užsidegti vienas kitas vartoja ypatingus degtukus, beveik perdėm padarytus iš degamosios masės; jie labai kaitrūs ir ilgai liepsnoja. Tokius degtukus vartoja jūrininkai, kai per stiprų vėją ir lietų laivo denyje tenka užsirūkyti, nes paprastas degtukas bematant užgestų. Sužinojome, kad ši vyrų grupė — tai banginių medžiotojai, praleidę ilgesnį laiką Pietų ašigalio vandenyse.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Norvegija apskritai šioje srityje užėmė pirmaujančią vietą, ir norvegai buvo dideli šios medžioklės specialistai, tad ir kitų kraštų banginių medžiotojų laivuose visuomet galėdavai užtikti norvegų. Ypač buvo vertinami „harpuneriai", t. y. specialistai šaudyti į banginį iš tam tikros patrankos su ypatingu tam reikalui pritaikytu sviediniu.

Modernus laivas, skiriamas banginiams medžioti,— tai ištisas plaukiojantis fabrikas; pagautą banginį jis bematant visiškai sudoroja: sulydo taukus, išdžiovina ir sumala mėsą, kaulus ir t. t.

Jau vėlyva naktis, ir saulė beveik prie pat horizonto, tačiau naktis mažai jaučiama, nes uoste, prie laivų triūsia žmonės — smaluoja laivus, lopo bures. Oras prisotintas to ypatingo kvapo, kuris taip mielas kiekvienam jūrininkui ir šiaip jūros mėgėjui: tai mišinys džiūstančių algių garų, sūdytų žuvų, smalos, mazuto... Man šis kvapas primena plačią jūrą su jos neišsemiamomis galimybėmis, primena drąsius, energingus ir ryžtingus pajūrio žmones.

Dabar žvejai triūsia dieną ir naktį, nes jau menkių sezonas, o menkė — tai svarbiausias pajūrio gyventojo turtas. Todėl atrodo, kad visas gyvenimas yra menkei paaukotas. Menkė čia yra didžiausias dalykas, pagal ją čia turi tvarkytis visa žmonių buitis. Į uostą dažnai atplaukia buriniai ir motoriniai laivai, iki kraštų prikrauti šių žuvų. Čia jos yra daug didesnės negu mūsiškės, baltiškosios; pas mus jos retai sveria daugiau negu 5 kg, tuo tarpu norvegiškos menkės dažnai sveria daugiau kaip 12 kilogramų. Jos pagaunamos daugiausia ūdomis, tai yra ilgomis virvėmis, prie kurių trumpais siūlais yra prikabinėta tūkstančiai kabliukų, o tie kabliukai užtaisyti jauku (arba striktu), t. y. mažos žuvelės gabaliuku. Jaukui daugiausia naudojama smėlyje gyvenanti žuvelė tobis arba smulkios silkutės. Jauko klausimas yra labai opus, nes be jo negalima žuvauti, nors būtų ir daugybė menkių. Kad žvejams nereikėtų gaišti karščiausio darbo metu, garlaivis į jūrą išvežioja jauką, apdalina juo esančius jūroje žvejus, o kartu paima iš jų pagautąjį laimikį. Tuo būdu žvejys gali neatsitraukdamas nuo savo darbo ilgesnį laiką išbūti jūroje.

Pastebėjau, kad kai kurie žvejai, o gal ir visi, pagautoms menkėms tam tikromis žirklėmis perkerpa žiaunas; šios operacijos tikslas — nuleisti žuviai kraują, nes žuvis, kuriai nuleistas kraujas, geriau laikosi ir yra geresnės kokybės. Pro žiaunas, kaip žinome, eina didelės kraujagyslės, o širdis, būdama arti jų, iššvirkščia iš kūno visą kraują.

Norvegijoje menkės — tai dažniausias patiekalas ir valgyklose, ir privačiuose namuose; jos gaminamos įvairiai, bet dažniausiai verdamos ir patiekiamos su bulvėmis — tai pigiausias čia maisto produktas, ir jo pakanka ne tik sau, bet dar eksportuojama į tolimiausius pasaulio kraštus. Džiovintų Barenco jūros menkių man teko matyti net Pietų Amerikos rinkose. Jos konservuojamos visokiais būdais — sūdomos, džiovinamos, rūkomos, iš jų gaminami žuvų taukai, o iš atliekų — tam tikri miltai, kuriais šeriami gyvuliai. Pastaraisiais laikais daug žuvų atliekų sunaudojama kailiniams žvėrims, tokiems kaip juodsidabrės ir poliarinės lapės, šerti.

Neperdedant galima pasakyti, kad per menkių sezoną Norvegijos pakraštys esti nuklotas menkėmis ir ne mažiau jų plevėsuoja ore, nes vienas iš paprasčiausių konservavimo bū-

dų — tai perpjauti žuvį išilgai, bet taip, kad abi pusės kartu laikytųsi, truputį pasūdyti ir pakabinus ore padžiovinti. Kitos džiovinamos ant akmenų, ir kartais galima matyti ištisus hektarus, nuklotus menkėmis (iš to yra kilęs vieno produkto pavadinimas „klipfiš", t. y. „uolų žuvis"), o nupjautų menkių galvų primėtytas visas pakraštys. Minėtasis žuvų konservavimo būdas, t. y. džiovinimas, plačiai taikomas šiaurės kraštuose, nes čia oras yra labai grynas, puvimo bakterijų nedaug, tad ir žuvys mažai genda.

Vienas svarbiausių žvejybos produktų yra žuvų taukai (vartojami medicinoje); jie yra gaunami iš menkių kepenų, šildomų tam tikruose katiluose. Vietiniai gyventojai mielai geria tuos taukus puodukais ir mus jais vaišino, tačiau mes negalėjome pasiryžti išgerti to skanumyno. Menkių produktų vertę labai mažina įvairūs parazitai; šios žuvys jais kai kada esti labai apsikrėtusios.

Vaikščiodamas pakrante, pamačiau negyvą, bet dar visai šviežią jūros kiaulę *(Phocaena phocaena)* — banginių giminės jūrų žvėrį, apie 1—$1^1/_2$ metro ilgio, žuvies išvaizdos, beveik juodos spalvos su baltu pilvu. Sužinojęs, kieno ji yra, norėjau ją pirkti, bet žvejys, šio laimikio savininkas, atsakė, kad galiu jį paimti nemokamai. Man rūpėjo išpreparuoti šio nepaprasto žvėries skeletą, tad ir ėmiausi darbo. Reikėjo gabalais nupjaustyti odą (nes ji labai plona ir blogai luposi), išnarinti galvą, galūnes, atskirti vidurius ir apvalyti nuo mėsos visas skeleto dalis. Šis darbas man užėmė visą naktį. Deja, man nebuvo lemta pasidžiaugti nei savo laimikiu, nei savo darbu, ir svajonės praturtinti Lietuvą šiuo vertingu mokslo objektu nuėjo niekais.

Apvalęs skeletą ir apsiuvęs drobe, vežiausi jį su savim. Kelionė buvo ilga. Pradžioje iš Vardö į Archangelską, iš Archangelsko į Petrapilį, iš Petrapilio į Vilnių. Pagaliau parvykau į Lietuvą ir parvežiau savo brangenybę. Liko tik išmaceruoti, galutinai apvalyti ir sumontuoti atvežtą skeletą. Šiam reikalui, kaip paprastai daroma, įdėjau jį į statinę, užpyliau vandeniu, kad galutinai supūtų visos minkštosios dalys. Čia kaip tik ir ištiko nelaimė. Naktį atėjęs valkata šuo apvertė statinę, suėdė skeletą, palikdamas tik kelis jam ir man beverčius kaulus.

Persikėlę per sąsiaurį, skiriantį Vardö nuo žemyno, nutarėme pasukti į pietus ir Varangero fiordo pakrantėmis pasiekti pietiniame Kirkenės fiordo pakrašty esančią tvirtovę, pagarsėjusią geležies kasyklomis. Pasitikėjome savo kojomis ir šiaip atsitiktinėmis susisiekimo priemonėmis. Vietovaizdis čia gražus, ypač arčiau Kirkenės; geras, lygus, uoloje iškaltas kelias vingiuoja tarp kalnų pačiu fiordo pakraščiu. Pagrindinė geologinė formacija — tai granitas ir gneisas, vietomis apiręs ir sudaręs sąnašų, kuriose auga beržynai, o juos raižo daugybė sraunių upelių su putojančiais kriokliais.

Birželio mėnesio pradžia. Skleisdami malonų, gaivinantį kvapą jau sprogsta beržų žalsvai geltoni lapeliai. Palyginti su Murmanu, pavasaris čia žymiai pažengęs į priekį, o juo toliau į vakarus, juo šilčiau. Mat išilgai Skandinavijos pusiasalio, sakytum, prisiglaudusi prie jos kranto, teka šiltoji Golfo srovė. Ji dar apšildo vakarinį Murmaną, bet rytiniam ji jau maža turi įtakos, nes čia ji gana staigiai pasuka į šiaurę, Naujosios Žemės link. Tad vakarinio ir rytinio Murmano klimatas labai skiriasi. Plaukdami iš Baltosios jūros į Ledjūrį, matėme sniegu perdėm nuklotą Murmano krantą, bet toliau į vakarus sniego likučiai buvo matyti tik kalnų tarpekliuose ir šiauriniuose gilių fiordų krantuose.

Taip keliavome su Antanu kartais dieną, kartais naktį, nes poliarinė naktis kai kada esti pasakiškai graži. Pakelėje vis girdėjome burbuliuojančius tetervinus; pas mus jie pradeda groti anksti rytą, o čia jie veiklūs kiaurą baltąją naktį.

Pakelėje, ypač ten, kur vietovaizdis yra tundros pobūdžio, dažnai matėme labai gražų malonų paukščiuką — mėlyngurklę. Tai artimas mūsų lakštingalos giminaitis, bet mūsų lakštingala yra kukliai pilkutė, o mėlyngurklės visa krūtinė, bent iš priešakio, spindi rugiagėlės mėlynumu. Ji be paliovos gieda, ypač nakties metu. Jos giesmelė — tai nepaprasta virtinė įvairiausių garsų, kurių vieni yra jos nuosavi, kiti — skolinti iš kitų paukščių. Dėl jos daugiakalbės giesmelės vietiniai laplandiečiai ją vadina „šimtaliežuviu paukščiu" ir labai ją myli, lygiai taip, kaip baltabruvį strazdą.

Kartą, eidami gražiu beržynu, staiga išgirdome kukuojant gegutę. Sunku įsivaizduoti, kaip stipriai mane šis balsas paveikė: vienu akimirksniu užmiršau, kad esu tolimiausiame Norvegijos užkampyje, Ledjūrio pakrašty, ir visa savo siela, visomis mintimis persikėliau už tūkstančių kilometrų, kur banguoja Nemunas, kur teka Merkys, kur žaliuoja Gudų giria...

Po kelių dienų mūsų gražioji kelionė pasibaigė, ir mes jau buvome Kirkenėje, o kiek vėliau, persikėlę per srauniąją Paats-Joki (norvegiškai Pasvik), buvome vėl savo būstinėje Petsame. Netrukus jau krovėme savo rinkinius į garlaivį „Pachtusov", kuris, plaukdamas išilgai Murmano pakrantės, turėjo mus nuvežti iki Archangelsko. Gerai, kad pasiskubinome, nes vienoje iš Murmano stočių jau perskaitėme laikraštyje, kad prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, ir paskui paaiškėjo, kad mūsų garlaivio reisas buvo paskutinis.

Caro valdžia nepasirūpino žvejais pomorais, kurie čia atvažiavo praleisti vasaros, žvejodami Murmano stovyklose; o jau artinosi ruduo ir baisioji, kelis mėnesius trunkanti poliarinė naktis. Dalis pomorų, nesulaukę pagalbos, savo bedeniais buriniais laivais pasileido išilgai Murmano. Daug jų žuvo, ypač aplenkiant Sviatoj Noso kyšulį prie pat įėjimo į Baltąją jūrą, kur paprastai siaučia pašėlusios audros. Dar labiau nukentėjo tie, kurie pavasario reisu nuplaukė į Naująją Žemę ir ketino grįžti antruoju, t. y. rudeniniu, reisu. Išmirė badu keletas šimtų nencų (samojedų), gyvenančių Naujojoje Žemėje, nes, neatvykus laivui rudenį, jiems nebebuvo kas atvežtų šaudmenų ir maisto.

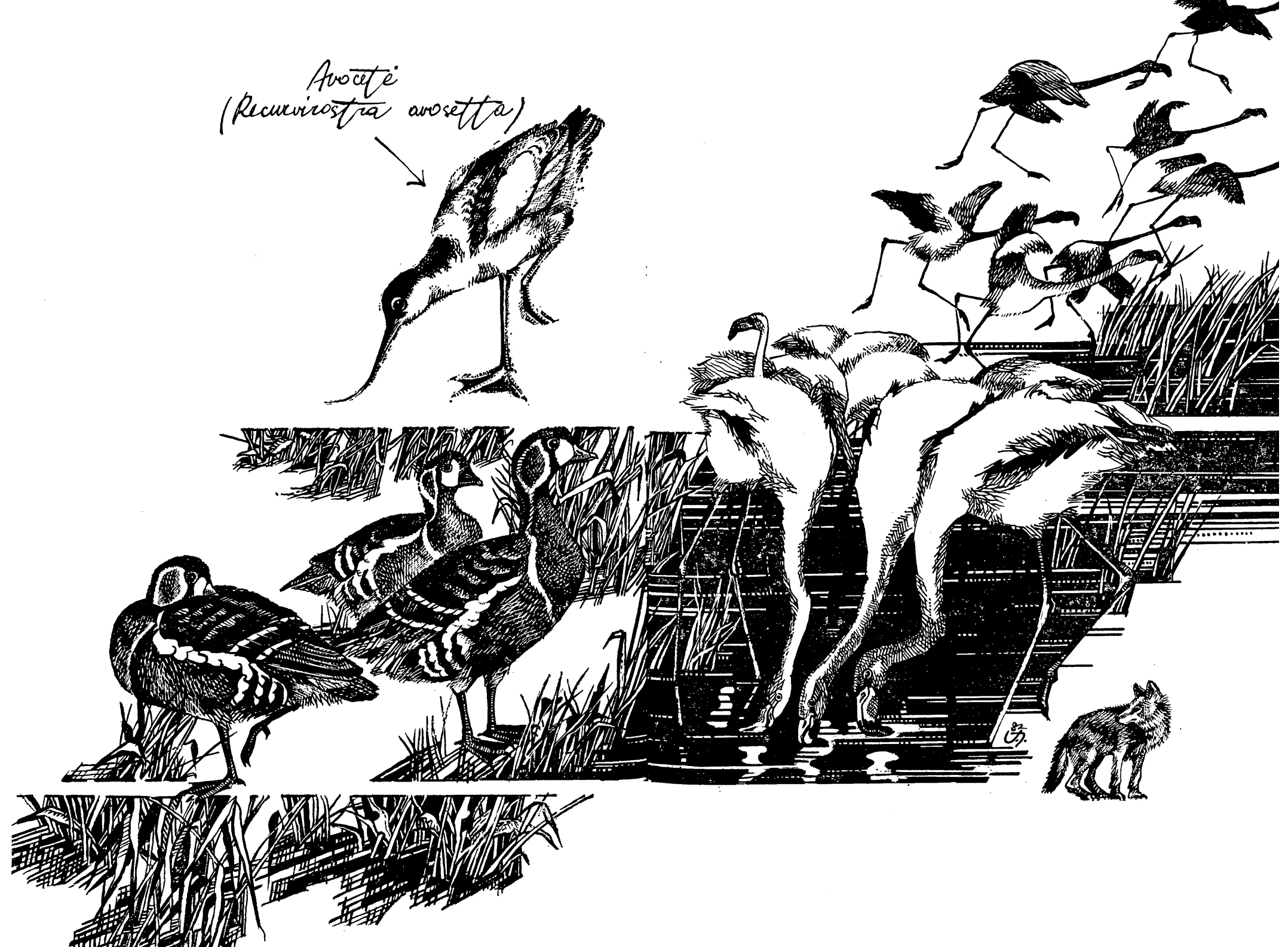
Avocetë
(Recurvirostra avosetta)

KASPIJOS PAKRAŠTY

KASPIJOS PAKRAŠTY

Kaspija... stebuklingoji jūra. Kiek romantikos gamtininkui šiame žodyje! Tolimoje praeityje sujungta su Aralo ir Juodąja jūra, o per ją — ir su Viduržemio jūra, priimdama iš Irano ir Afganistano atplaukiančias milžiniškas upes, ji ilgainiui prarado šiuos ryšius, nuseko ir virto tikru ežeru. Apie jos praeitį dar ir nūdien byloja plati smėlėta Karakumų dykuma, kur vietomis rasi jūros moliuskų kriauklių ir kitų jūros formacijų liekanų. Net ir dabar Kaspijos formavimosi vyksmas nesibaigia, nes ji kasmet senka, užleisdama vietą nendrynams, o šie — derlingiems ryžių laukams. Antai Astrachanės gamtos rezervatas, įsteigtas prieš keliasdešimt metų, iš pradžios teturėjo apie 22 tūkstančius ha ploto, šiandien tas plotas padvigubėjo, nes Kaspija jam užleido savo dalį, virtusią sausuma.

Kaspijos lygio svyravimai pastebėti jau labai seniai. Vanduo buvo labai atslūgęs XII šimtmetyje ir labai pakilęs XIII šimtmetyje. Bet paskui, iki 1700 metų, pastebėtas tik nuolatinis lėtas slūgimas, o vėliau būta keleto, bet nežymių, pakilimų. XIX ir XX šimtmečiais Kaspijos vanduo dar labiau slūgo, ir šiuo laikotarpiu vandens lygis buvo žemesnis negu XV—XVIII šimtmečiais. Todėl galima padaryti išvadą, kad Kaspijos

vandens lygis nuolat slūgsta. Dabar jis yra dvidešimt šešiais metrais žemesnis negu Juodosios jūros lygis.

Šiaurinėje savo dalyje, o ypač ties Volgos žiotimis, Kaspija yra negili, bet vidurinėje ir pietinėje dalyse yra dvi gilios duobės: viena 768 metrų, kita — 945 metrų gylio. Šios dvi duobės yra abipus Apšerono pusiasalio. Aišku, kad tokiame gylyje viešpatauja pastovi 5°—6 °C temperatūra, tuo tarpu vandens paviršius smarkiai įšyla.

Vandens sūrumas, apskritai, labai nedidelis, vos 1,3 procento, t. y. šiek tiek sūresnis negu Baltijoje prie Lietuvos pakrančių, bet įvairiose dalyse jis labai skirtingas, antai, Kara Bogazo įlankoje pasiekia aukštos koncentracijos (16,5—20 procentų). Šaltu metu iš vandens tirpalo Kara Bogaze nusėda storas gipso ir glauberio druskos nuosėdų sluoksnis. Vandens gyvūnai, patekę į šią įlanką, negali pakęsti tokios aukštos druskų koncentracijos ir neišvengiamai žūsta. Kaspijos vandeny valgomosios druskos mažiau negu vandenyne, bet daugiau gipso, magnio sulfato ir kalkių.

Vakariniame Kaspijos pakrašty, žiūrėdamas į jūrą, iš karto matai neribotą vandens lygumą ir atrodo, kad ji turėtų būti labai gili. Tačiau iš tikrųjų taip nėra: iš plačių švendrynų išsiyręs į atvirą jūrą, nustembi radęs vos 20—30 centimetrų vandens sluoksnį; ir nesinori tikėti, kad, išlipęs iš laivelio, gali bristi per jūrą, kur nori. Tokia sekluma kai kuriose vietose yra 30—40 kilometrų pločio. Norėdamas ten išsimaudyti, turi atsigulti iš pradžios ant vieno šono, paskui ant kito. Bet dugnas ne visur yra kietas, ir vietomis jį dengia neišbrendamas dumblas, o jame gyvena begalinė daugybė įvairių minkštakūnių, žieduotųjų kirmėlių, vabzdžių vikšrų, vėžiagyvių ir kitų smulkių gyvūnų, kurie yra maistas žuvims ir vandeniniams paukščiams.

Žinoma, ne visa Kaspija taip atrodo — jos maždaug 426 tūkstančių kvadratinių kilometrų plote yra labai įvairių vietų. Kai kur ji gana gili ir tinka plaukioti net dideliems garlaiviams. Jos ilgis — 1280 km, o plotis — nuo 253 iki 412 km. Dėl tokio ilgumo šiaurės pietų kryptimi jūra įvairiose vietose yra labai skirtinga. Šiaurinė jos dalis žiemos metu apsikloja iš dalies storu nejudamu ledu ir sniegu, iš dalies plaukiojančiomis lytimis, o pietinė dalis neužšąla, ir jos pakrantės ištisus metus

džiugina akį amžinai žaliuojančiais augalais. Suprantama, kad ir gyvybės pasiskirstymas Kaspijoje yra labai skirtingas.

Štai toji Kaspija ir paviliojo mūsų ekspediciją, kurioje dalyvavo ir Azerbaidžano TSR Mokslų Akademijos moksliniai bendradarbiai Vereščiaginas ir Atlachanas.

Šį kartą, 1949 metais, vietą savo studijoms parinkome netoli Lenkorano, Irano pasienyje. To krašto — pietinės Tarybinio Azerbaidžano dalies, įspraustos tarp Kaspijos, Kaukazo ir Talyšiaus kalnų,— klimatas yra subtropinis. Čia kultivuojami ryžiai; kaip žinoma, ryžiai yra vandens augalai ir panašiai kaip mūsų meldai auga sekliose vietose. Kaspijos seklumos geriausiai tam tinka, ir ryžiai čia duoda gausų derlių, net iki 100 cnt iš hektaro. Man niekur neteko matyti tokių derlių, gražių ryžių, kaip čia.

Kitas subtropinis augalas — tai ištisus metus žaliuojanti arbata. Mums keistai atrodė ilgos žalių arbatkrūmių eilės, apibertos baltu sniegu. Ši kultūra pradėta čia auginti dar neseniai. Vietomis arbatkrūmių laukai, turbūt apsaugoti jiems nuo vėjo, apsodinti kiparisų medžiais, primenančiais aukštas, tamsias kolonas, nusagstytas apvaliais, šiek tiek kampuotais kankorėžiais. Čia gerai tarpsta didelis gražus medis Libano kedras ir netikrasis kiparisas *(Chamaecyparis)*, kuris skleidžia malonų, stiprų kvapą. Vietinės augalijos vaizdui papildyti paminėsime, kad kalnų miškuose auga bukų medžiai, o jų skanius riešutukus mielai lesa daugelis paukščių, ėda šernai ir šakalai.

Daugelyje vietų, ypač kalnų tarpekliuose, užtikdavome figmedžių, čia vadinamų „inžir", miškinių vynkrūmių ir granatų. Granatų vaisiai yra obuolio didumo ir aptraukti stora luobele, o vidurys pilnas sultingų, kraujo raudonumo uogų. Kai kuriuose medžiuose tebekabojo dar pernykščiai vaisiai. Mums atvykus, t. y. sausio 14 dieną, jau žydėjo snieguolės *(Galanthus nivalis)*, ciklamenai ir kažkokia smulki veronika, o gėlėse dūzgė bitės, bet vėliau oras atšalo ir vėl pradėjo snigti.

Miškai čia auga tik kalnuose, bet vietomis jie nusileidžia iki slėnių, ir ten galima matyti įdomų medį — Eldaro pušį *(Pinus eldarica)*, kuri yra garsi kaip reliktas iš terciaro gadynės ir dabar platinama visame Kaukaze ir net Turkmėnijoje.

Būdingas Užkaukazės miškams krūmas yra „derži derevo" *(Paliurus aculeatus)* ilgomis plonomis šakutėmis, visas ginkluotas baisiausiais spygliais. Du spygliai, augą iš vienos vietos, yra

atkreipti vienas į užpakalį, kitas į priekį, ir tuo būdu šis krūmas sudaro lyg žabangus, stveriančius įkliuvusį į jį žmogų, kaip voratinklis musę. Jau pačioje lygumoje miškas pereina į šliaužiančius krūmus. Čia auga labai dygi avietė *(Rubus raddeana)*, taip pavadinta įžymaus gamtininko Radės vardu; ji čia užkariavusi šimtus kvadratinių kilometrų išilgai viso Kaspijos pakraščio. Tuose tankumynuose vaikščioti labai sunku; šakos išlenktos lanku, ir dažniausiai jų galai guli ant žemės, tuo būdu sudarydami lyg ir kilpas, į kurias patenka koja. Tos avietės šakos savo dygiais spygliais baisiausiai kabinasi už rūbų, apavo. Geriausi batai bematant lieka sudėvėti. Bet užtat tuose krūmuose randa sau prieglaudą įvairūs žvėrys, o ypač paukščiai, pavyzdžiui, fazanai ir frankolinai. Tiesa, fazanai ten apnaikinti, bet frankolinų randame nemažai kaip tik aviečių tankumynuose. Iš vietinių medžiotojų teko girdėti, kad tie dygūs krūmai — tai svarbiausia prieglauda frankolinams apsisaugoti nuo laukinių kačių, lapių ir šakalų. Girdėjau, kad vasarą šios avietės duoda gausų uogų derlių ir plačiai vartojamos žmonių. Tas uogas mėgsta taip pat žvėrys ir paukščiai.

Pačiame pajūryje dideliais žaliais kupstais auga meldas *(Scirpus maritimus)*, kurio visi stiebai užima spindulinę padėtį. Tie stiebai yra ploni, kieti, turi nepaprastai smailius galus; jie riogso, atsikišę į visas puses, kaip plieniniai virbalai, ir todėl žmogaus akims sudaro didelį pavojų. Šiaip pajūris apžėlęs neaprėpiamais, daug aukštesniais nendrynais negu Lietuvoje. Bet kadangi Kaspija kasmet senka, o vakarinis pakraštys yra lėkštas, tai šių nendrynų kraštas atsiduria sausumoje, virsta ariamu lauku ir pagaliau nyksta.

Ariamuose laukuose matyti neapsakoma daugybė kiautų moliuskų, gyvenusių kadaise jūros dugne, bet, jūrai traukiantis, patekusių sausumon ir žuvusių. Nendrynai sudaro gerą prieglaudą šernams, kurių čia labai daug, ir nendrinėms lūšims.

Jūros seklumos naudojamos taip pat ryžių kultūrai. Ryžiai, būdami pelkių augalai, reikalauja seklaus vandens, maždaug 10—30 centimetrų gylio. Tačiau dugnas turi būti išartas ir įdirbtas kaip ir kitiems javams. Šiems darbams naudojami tam tikri galvijai — iš Indijos kilę buivolai; savo tėvynėje jie gyvena pelkėtose džiunglėse, mėgsta būti vandenyje ir todėl tinka ryžių dirvai įdirbti. Tiesa, Užkaukazės klimatas jiems truputį

per šaltas, ir žiemą jie nemėgsta išeiti iš tvartų. Vasaros metu jie susiranda kur nors vandens ir, atsigulę jame, išbūna ištisas valandas. Be šio naudingo gyvulio ryžių kultūra būtų sunkiai įmanoma, nes nei arklys, nei jautis tam netinka.

Bulgarijoje ir Rumunijoje yra paplitę vietinės veislės buivolai, kilę iš Indijos buivolų, bet dar XII amžiuje aklimatizavęsi ir dėl to ilgainiui spėję prisitaikyti prie vidutinio klimato. Balkanų buivolai yra tokie artimi Užkaukazės buivolams, jog juos galima sėkmingai kryžminti. Tam tikslui ypač tinka Rumunijos ir Semirečjės buivolai. Iš tų dviejų buivolų tipų būtų galima išvesti naują veislę, kuri lengviau iškęstų Užkaukazės žiemą.

Ryžių auginimas ir nuėmimas reikalauja kruopštaus darbo. Pirmučiausia turi būti išauginami daigai, kurie vėliau sodinami į patvinusias dirvas,— tiesiog į vandenį. Nors šis darbas ir sunkus, bet derlius esti labai didelis. Jam nuimti kartais kliudo lietūs, o atmosferinių kritulių Užkaukazėje labai daug. Tuomet dalis varpų ir šiaip nubyrėjusių grūdų lieka vandenyje. Tie grūdai žiemos metu sutraukia daugybę vandeninių paukščių, ypač ančių, todėl ryžių laukuose (jie čia vadinami bidžarais) daugiausia ir galima ančių primedžioti. Ryžiams skiriami laukai kartais esti dirbtiniu būdu drėkinami ir tam tikslui apvedžiojami volais; už tų volų patogu prieiti prie besiganančių ančių, tad bidžaruose medžioklė dažniausiai būdavo sėkminga. Vaikščioti ten gana patogu, nes vandens nebūna giliau kaip iki kelių.

Ryžiai čia, lygiai kaip ir kituose rytų kraštuose, yra mėgstamas ir pagrindinis maistas. Ypač mėgstamas patiekalas, vadinamasis pilavas (plovas), iš virtų ryžių su mėsos, žuvies ar paukštienos gabaliukais; kartais dar įdedama džiovintų vaisių, razinų ir kt. Apskritai, pilavas gali būti prastas, pagerintas ir labai geras, pagal valgytojo skonį ir išgales. Šia proga pažymėsime, kad ryžiai yra vienas labiausiai pasaulyje paplitusių javų. Beveik išimtinai ryžiais maitinasi apie 750 milijonų mūsų planetos gyventojų.

Į šitą kraštą mus labiausiai viliojo žuvys ir paukščiai. Bet, norint susipažinti su gausiomis šiame krašte gyvenančių žuvų bei paukščių rūšimis, reikėjo turėti geras susisiekimo priemones — milžiniškuose TSRS plotuose ši sąlyga yra labai svarbi.

Mes susisiekimo priemonių neturėjome ir dėl to buvome labai susirūpinę. Klausimas buvo išspręstas labai netikėtai ir

mums palankiausia prasme. Atvykę į Azerbaidžano sostinę Baku, aplankėme Mokslų Akademijos prezidentą Jusuf Geidar ogly Mamedalijevą, kuris mus maloniai priėmė ir ištisom dviem savaitėms davė savo įstaigos automobilį drauge su šoferiu, jaunu, labai simpatingu armėnu, vardu Elmir. Nors šoferis buvo dar jaunas, bet turėjo vieną labai mums naudingą privalumą, būtent, nebijojo blogiausių kelių ir rizikingiausių žygių. Ornitologinėse išvykose šie du privalumai turi pirmaeilę reikšmę. Vėliau įsitikinome, kokia vertinga mums buvo akademijos prezidento parama ir kaip būtų buvę sunku be jos išsiversti.

Iš Baku mums teko važiuoti pietų kryptimi apie 270 km iki Lenkorano, kuris yra beveik Irano pasienyje. Mes važiavome kaip tik laiku, nes 1949 metų žiema buvo ypatinga, ir prieš dešimt dienų buvo tiek prisnigę, jog keliai į pietus nuo Baku buvo nepravažiuojami. Dabar jau keletas dienų, kai pasidarė šilčiau ir sniegas baigė tirpti. Važiuoti automobiliu per tokius plačius kraštus zoologui yra labai patogu, nes galima greit pervažiuoti didelius plotus ir sustoti ten, kur įdomiau; tuo būdu galima labai produktyviai sunaudoti laiką. Tiesa, bevažiuojant įvyko avarija, teko taisyti automobilį ir šia proga nakvoti Saliany miestelyje. Kitą rytą išvažiavome anksti, dar tamsoje, o jau brėkštant užtikome labai įdomių plėšriųjų paukščių: erelių, grifų, suopių, sakalų, vanagų, peslių.

Dešinėje kelio pusėje tįso neaprėpiamos Mugano stepės, kur nematyti nė vieno medžio, tik retkarčiais vienas kitas žmogaus gyvenamas namas. Reikia žinoti, kad plėšrieji paukščiai turi įprotį nutūpti kurioje nors aukštesnėje vietoje, kad iš ten galėtų toliau matyti; jei aukštesnių vietų nėra, tai nutupia nors ir ant akmens, žemės grumsto ir kt. Šalia mūsų kelio eina telefono stulpų eilė, ir tie stulpai sudaro patogią vietą plėšriesiems paukščiams nutūpti. Jau žiemos ryto sambrėškoje matome ant vieno kito stulpo tarytum užmautą aukštą kepurę — tai tupi sakalas ar suopis, o kartais milžiniškas grifas ar stepių erelis. Nepatogu buvo tik tai, kad automobilis negali sustoti vienu akimirksniu, o kol jis visai nesustoja, neįmanoma šaudyti; tuo tarpu paukštis, pastebėjęs mašiną mažinant greitį, paprastai, nieko nelaukdamas, nuskrenda. Vis dėlto, panaudoję vieną kitą gudrybę, nušovėme keletą įdomių paukščių, jų tarpe vieną erelį rėksnį, vieną stepių suopį, du sakalus keleivius, du

sakalus balobanus ir keletą kitų. Pastaraisiais dviem sakalais, patinu ir patele, labai apsidžiaugiau, nes pirmą kartą gyvenime man teko juos matyti ir nušauti.

Kitą dieną apie pietus mes jau buvome Lenkorane (azerbaidžaniškai Lenčeran). Užėjome į partijos miesto komitetą ir medžioklės ūkio valdybą informacijos ir, reikalui esant, šiokios ar tokios paramos gauti. Visur buvome maloniai sutikti, ir per keletą valandų jau turėjome visą ratą pažįstamų, jų tarpe ir gerų medžiotojų bei apskritai šio krašto žinovų, su kuriais ir aptarėme tolesnės veiklos planą. Jau Maskvoje iš pasikalbėjimo su profesoriais Dementjevu ir Spangenbergu paaiškėjo, kad geriausia mūsų ekspedicijai vieta bus Kyzylagačo įlankos pakraščiai. Vietiniai krašto žinovai šią mūsų nuomonę patvirtino. Laiką nutarėme praleisti iš dalies Saros saloje, t. y. pačiame įlankos prieglobstyje, iš dalies kaime Kumbaši, upės Kumbaščaj pakrantėje. Rezervatui priklauso dalis Saros salos; ten yra namas, kuriame gyvena rezervato personalas, o taip pat yra specialios patalpos mokslo tyrimams. Jau Baku mieste, rezervato valdyboje, gavome leidimą apsigyventi tuose namuose; tai mums labai pravertė, nes zoologui, o ypač ornitologui, reikia daug vietos rinkiniams apdoroti.

Netoli Lenkorano yra nedidelis, neseniai pastatytas uostas, pavadintas Port Iljičia,— iš ten turėjome persikelti į Saros salą. Mūsų laimei, kaip tik ten pasitaikė salai priklausantis motorinis laivas, kurio įgula priėmė mus su visa mūsų manta, ir maždaug po valandos jau buvome saloje. Sakau saloje, bet gal neilgai teks ją taip vadinti, nes, senkant Kaspijai, aplink ją susidaro sekluma ir netrukus ji, susijungusi su žemynu, virs pusiasaliu lygiai taip pat, kaip Čelekeno sala rytiniame Kaspijos pakrašty.

Svarbiausias Saros punktas — tai žuvų perdirbimo įmonė. Vietinių žvejų laimikį ji perdirba į konservus. O šis laimikis keičiasi pagal sezonus, nes kiekvienai žuvų rūšiai būdingas tam tikras periodiškumas — vienu laikotarpiu žuvys neršia, kitu jos yra išneršusios ir liesos, kitu riebios ir t. t. Prie to periodiškumo žvejyba turi derintis. Žvejybos atžvilgiu Tarybų Sąjunga užima vieną pirmųjų vietų pasaulyje, o svarbiausi jos žuvų turtai kaip tik ir glūdi Kaspijos jūroje. Čia gausumo atžvilgiu pirmą vietą užima nedidelė žuvis, artima mūsų mekšrui, vadinama vobla. Kaspijos mekšras sudaro 42 procentus

visų Kaspijos žuvų, bet svarbią vietą užima ir karšis, silkė, o ypač laukinis karpis — sazanas. Šių žuvų neapsakomos galybės gyvena Kaspijoje ir Volgos žemupyje.

Ypatinga žuvų grupė, gausi Kaspijos srityje, yra eršketai. Tai labai savotiškos, sakyčiau, archaiškos žuvys. Tiek savo išvaizda, tiek gyvenimo būdu eršketai yra įdomios žuvys. Jie yra viena vertingiausių žuvų grupių, ir todėl ne be pagrindo rusai ją vadina „krasnaja ryba". Eršketai yra milžiniško dydžio. Kai kurios didžiųjų eršketų rūšies žuvys sveria daugiau kaip po 1000 kilogramų. Eršketai neturi kaulų, o vien kremzles; jų mėsa labai gera, ir ikrai nepaprastai skanūs. Seniau jų gyventa Europos vakaruose, net ir Lietuvoje, taip pat kai kuriose Šiaurės Amerikos upėse, bet dabar šiose šalyse eršketai beveik visiškai išnaikinti ir jų likę tik Tarybų Sąjungoje.

Yra žinoma, kad eršketai iš Kaspijos eina neršti į Volgos aukštupį, nukeliaudami kelis tūkstančius kilometrų. Jaunos, ką tik iš ikrų išsiritusios, žuvelės turi, žinoma, keliauti atgal į jūrą, ir tai yra pavojingiausias metas jų gyvenime, nes jas puola kitos žuvys, paukščiai, plėšrieji vabzdžiai ir kiti grobuonys. Šiai blogybei pašalinti buvo kilęs sumanymas Volgos aukštupyje dirbtiniu būdu iš ikrų išaugintas jaunas žuveles lėktuvais nugabenti į jų galutinę gyvenimo vietą — jūrą. Tuo būdu būtų išvengta visų minėtųjų pavojų. Šioje srityje daug dirba Saratovo biologinė stotis ir Azerbaidžano Mokslų Akademijos profesorius Deržavinas.

Tačiau ryšium su milžiniškos Stalingrado (dabar Volgogrado) elektrinės statyba Volga bus užtvenkta, o kartu užkirstas kelias eršketams patekti į jų natūralias neršyklas. Todėl iškilo rimtas tolimesnės eršketo egzistencijos klausimas, kurį sėkmingai išsprendė tarybiniai biologai. Dar šio šimtmečio pradžioje Saratovo hidrobiologinei stočiai pavyko sukryžminti dvi eršketų rūšis, iš kurių viena yra sėsli, o kita keliauja į Kaspiją. Šio kryžminimo tikslas — sudaryti tokį hibridą, kuris paveldėtų sėslumą ir todėl išvengtų tolimos kelionės pavojų. Tarybiniais laikais šiuo klausimu daug pasidarbavo prof. N. Nikoliukinas.

Naujos veislės eršketai puikiai auga ir bus paleisti į gėląsias Tarybų Sąjungos jūras, kurios susidarys, užtvenkus upes ir įvykdžius didžiųjų penkmečio statybų planą. Jie taip pat galės būti auginami ir kituose tvenkiniuose bei upėse.

Kadangi eršketų kadaise gyventa ir Nemune, todėl sumanyta gauti jų mailiaus ir apgyvendinti Lietuvos TSR vandenyse. Tai galėtų turėti didelės ekonominės reikšmės.

Neseniai Kaspijoje padarytas vienas įdomus aklimatizacijos bandymas. Sumanyta Juodosios jūros žuvį, vadinamąją kefalę *, perkelti į Kaspijos jūrą. O kadangi Kaspijoje trūksta jai įprasto maisto — kirmėlės nereidos, tai pirmiausia buvo aklimatizuota nereida, o kai ji pakankamai paplito, buvo perkelta ir kefalė. Bandymas visiškai pavyko.

Atvykę į Sarą, mes paskubomis sutvarkėme visus preparavimo įrankius būsimajam laimikiui doroti. Nors buvo sausio mėnuo, bet oras pasitaikė puikus — kaitino saulutė, ir prie pat namų, sąšlavų krūvoje, kapstėsi didokas varnėnų būrys. Kadangi vakariniai Kaspijos pakraščiai yra puiki paukščių žiemojimo buveinė, tai šioje saloje ir toliau Kyzylagačo seklumose turėjo išsipildyti mūsų svajonė — pamatyti savo akimis ir palaikyti savo rankose paukščius, apie kuriuos teko vien skaityti specialioje literatūroje.

Šiaurės Europos paukščiai žiemos praleisti traukia Baltijos pakraščiais pietvakarių kryptimi ir atsiduria Anglijoje, Ispanijoje, Šiaurės Afrikoje, tuo tarpu vakarų Sibiro paukščiai traukia tiesiai į pietus — į Volgos žemupį, į Užkaukazę, Iraną ir dar toliau. Nemaža jų dalis žiemą praleidžia Arakso žiotyse, Lenkorano rajone, ten, kur palankus klimatas, o plačiose seklumose gausu maisto. Vaizdas nepaprastai didingas. Nesuskaitomi, margi Sibiro ir Vidurinės Azijos paukščių būriai tiršta mase užgula jūros pakraštį. Tačiau nereikia manyti, kad užtenka nuvažiuoti, sakysime, į Lenkoraną ir ten, lyg kino ekrane, jau pamatysi šį didingą reginį. Daugelis šių paukščių — pelkių gyventojai, ir čia jie ieško vietų, kurios jiems primintų gimtinę, todėl jie užgula plačius nendrynus, meldynus, jūros seklumas. Norint juos stebėti, reikia vykti mažyčiu laiveliu, būti apsiavus ilgais guminiais batais, nes vietomis, kur laivelis nepraplaukia, tenka išlipti ir stumti jį. Tačiau tai tik trumpam akimirksniui, nes bematant pradedi klimpti iki juostos ir skubi kuo greičiausiai atgal į laivelį. Turint galvoje milžiniškus plotus, neretai tenka išsiruošti vakare ir, pasiėmus skardinę, kuro,

* *Mugil cephalus.*

šiaip taip praleisti naktį, kad auštant galėtum stebėti didingą bundančio gyvenimo vaizdą.

Svarbiausias medžioklės objektas — laukys. Šis juodas paukštis, panašus į vandens vištelę, yra paplitęs ir mūsų krašte. Iš Sibiro vakarų čia jų sulekia milijonai. Jų esti tiek daug, kad jūros ištisi kvadratiniai kilometrai nuo jų pajuosta. Man teko matyti, kaip, plaukiant laiveliu kranto link, juodoji laukių masė prasiskirdavo, duodama mums kelią, o užpakaly vėl susiliedavo. Čia, radę gausybę maisto, jie taip nusipeni, kad iš vieno paukščio galima prileisti 300—400 gramų puikių baltų taukų. Visose valgyklose, turguje šiuo laiku labai pigiai galima gauti keptų laukių — kažkaldakų (taip juos čia vadina).

Žinoma, čia mes laukių nemedžiojome, nes jų pakankamai turime Lietuvoje. Labiausiai susidomėjome savotišku, vien Azijos pietvakariuose sutinkamu paukščiu — frankolinu (rusiškai „turač"). Tai yra vištų šeimos narys, panašus ir į fazaną, ir į kurapką, tarytum tarpinė grandis, jungianti šias dvi gentis. Savo ūgiu jis taip pat užima vidurį tarp šių rūšių ir yra labai puošnus, ypač patinukas. Gyvena, kaip ir fazanai, neįžengiamose Radės avietės tankynėse. Deja, šis paukštis yra smarkiai apnaikintas, ir jį medžioti uždrausta. Norėdami keletą šių paukščių nušauti savo rinkiniams, turėjome gauti specialų leidimą iš Baku medžioklės ūkio valdybos. Pati medžioklė irgi nebuvo lengva, nes neturėjome šuns, o priversti frankoliną pakilti iš aviečių tankmės — dalykas labai sunkus, tad ir mūsų laimikis buvo gana menkas, viso labo trys frankolinai — du patinukai ir viena patelė. Įdomu, kad užtikdavome daugybę sudraskytų frankolinų palaikų. Tai buvo plėšriųjų paukščių, ypač didžiųjų sakalų, ir nendrinių lūšių darbas. Pastarųjų nusikaltimą galima buvo pažinti iš to, kad didžiosios plunksnos būdavo perkirptos pusiau, mat kačių šeimos žvėrių didieji krūminiai dantys kerpa kaip žirklės. Čia gyvena ypatingas kaukazinis fazanas, vadinamas Talyšiaus fazanu; jų gana maža, todėl mūsų rinkiniams jie buvo labai pageidaujami. Mes stengėmės kaip nors jų surasti ir vėliau net buvome nukeliavę į Talyšiaus kalnus, kur keletą jų ir užtikome, bet vis dėlto nušauti nepavyko nė vieno. Užtat plėšriųjų paukščių mūsų saloje buvo gausu, ir mes labai apsidžiaugėme, kai gana netikėtai mums pavyko keletą jų nušauti.

Netoli rezervato namelio buvo nedidelis, gana retas miškelis, galbūt vienintelis visoje plačiojoje apylinkėje. Bevaikščiodami po tą miškelį, pastebėjome, kad po dideliais medžiais visa žemė buvo išbaltinta didelių paukščių išmatomis. Iš to supratome, kad čia susirenka nakvoti dideli plėšrieji paukščiai, veikiausiai jūrų ereliai, kurių čia matėme gana daug, bet dėl jų nepaprasto baikštumo nušauti nė vieno ligi tol nebuvo pavykę. Nutarėme ten nuvykti vakare ir palaukti atskrendančių nakvoti paukščių. Bet pirmasis vakaras nebuvo labai laimingas. Kiekvienas pasirinkome, mūsų manymu, tinkamiausią vietą ir tankių aviečių prieglobstyje laukėme sutemos. Per 40 metrų nuo manęs tikrai nutūpė vienas milžiniškas erelis, ir aš, prisidėjęs šautuvą, šoviau. Bet, deja, mano šūvis buvo nesėkmingas — erelis laimingai pakilo ir nuskrido. Jau beveik visiškai sutemus, ant manęs užskrido kitas milžinas. Iššoviau. Nors ir buvo tamsu, pastebėjau, kad erelis pašautas, tačiau jo ieškoti nebandžiau, nes buvo sunku įžiūrėti. Mano draugas taip pat paleido keletą šūvių, bet nepataikė. Abudu nusiminę, tuščiomis rankomis grįžome namo.

Kitą dieną nuo pat ryto išsiruošiau ieškoti vakarykščio erelio. Ieškodamas savo laimikio, keletą kartų praėjau pro medį, į kurį buvo įkeltas keistas daiktas, lyg šiaudinis avilys, lyg šieno glėbys, ar dar kas kita. Beieškodamas nė nekreipiau dėmesio į šį daiktą, bet pavargęs ir stabtelėjęs atpažinau — tai buvo mano vakar pašautas erelis. Negyvas, sustingęs jis kabojo įsikibęs didelės horizontalios šakos, plačiai išskėtęs sparnus. Lengvai įlipęs į medį, numečiau jį žemyn. Nuo vieno patelės išskėstų sparnų galo ligi kito buvo 2 metrai 30 centimetrų.

Vakare vėl nuvykome į savo slėptuves. Šį kartą buvome laimingesni. Temstant į mano numatytą vietą atskrido ir nutūpė vienas erelis, kurį aš tuoj nušoviau, o vėliau, jau gerokai sutemus, į tą pačią vietą nutūpė dar vienas — jis taip pat buvo nušautas. Tuomet, beieškodamas antrojo erelio, dangaus fone pastebėjau dar vieną siluetą ir prisitaikęs jį taip pat nudėjau. Taigi turėjau tris puikius milžinus, o mano draugas netrukus atnešė ir savo nušautąjį paukštį.

Iš penkių nušautų paukščių trys buvo seniai su baltomis kaip sniegas uodegomis ir geltonais kaip vaškas snapais. Buvome labai patenkinti, nes vargiai kuris medžiotojas gali pasigirti,

kad per tokį trumpą laiką būtų nušovęs penkis tokius retus ir baikščius paukščius. Tą patį vakarą mums pavyko nušauti dar du sakalus keleivius ir du peslius.

Vaikščiodami po Saros tankumynus, užtikdavome nemaža slankų ir kasdien parsinešdavome jų po dvi tris. Be šuns pagalbos pakelti slanką nelengvas dalykas, tad, jei kasdien matydavome jų apie dešimtį, tikriausiai jų ten žiemoja labai daug.

Mums tebesant Saroje, ėmė keistis oras. Po nepaprastai šiltų saulėtų dienų oras atšalo, pradėjo snigti ir lyti. Teko keltis iš salos į žemyną, t. y. atgal į Port Iljičių, kur mūsų jau laukė mašina su pasiilgusiu šoferiu Elmiru. Beje, Port Iljičiuje susipažinome su vietiniu medžiotoju profesionalu Kaleničenka. Iš tolo galima buvo pažinti jo namą, nes pastogė buvo apkabinėta virtinėmis laukinių žąsų, ančių, strepetų bei kitų paukščių.

Medžiotojo profesionalo amatas pas mus, Lietuvoje, beveik nežinomas; jis yra galimas tik tuose kraštuose, kur yra aibės medžiojamų gyvūnų, kaip kad Azerbaidžano pietuose. Kaleničenka — tipiškas tokių profesionalų atstovas, ir medžioklė — jo pagrindinis pragyvenimo šaltinis. Galbūt ne vienas mūsų medžiotojas sportininkas pavydėtų tokiam profesionalui, per metus nušaunančiam tūkstančius žąsų, ančių ir dešimtis šernų, nendrinių lūšių, lapių, šakalų. Su tokiu pavydo jausmu ir mes jį sutikome. Tačiau tokios profesijos romantika ėmė blėsti, įsisąmoninus medžiotojo atvaizduotas medžioklės aplinkybes. Iš tikrųjų medžioklė yra maloni pramoga, jei medžiojama dėl įdomumo, neatsižvelgiant į tai, ar ji bus sėkminga, ar ne. Bet jei reikia medžioti kasdien, o kartais — kas naktį, nepaisant gero ar blogo oro, jeigu reikia šalti ir šlapti, nakvoti kur nors pelkėse ar mažame laivelyje, tegalint pasišildyti vien prie mažytės laivelyje įtaisytos skardinės krosnelės,— tuomet medžioklė jau nebe pramoga, bet darbas.

Kaleničenka yra puikus šaulys, ir žiūrėti, kaip jis šaudo, mums buvo tikras malonumas. Per metus, anot jo, jis iššaudąs apie penkiolika tūkstančių šovinių.

Savo laimikį vietiniai medžiotojai atiduoda paruošų organizacijoms ir mainais gauna šaudmenų, maisto produktų ir kt. Iš paukščių daugiausia atiduodama žąsų ir laukių.

Susitarę su Kaleničenka dėl būsimųjų medžioklių, vykome toliau į Kumbaši kaimą, kurį pasirinkome medžioklės centru.

Seniau čia būta vienuolyno, jam priklausę dideli aplinkinių žemių plotai. Vienuoliai, pasak senų gyventojų, turėję didelį sodą „kaip rojų", kur augę „viso pasaulio vaismedžiai ir vaiskrūmiai". Dabar čia susiorganizavęs žvejų kolūkis. Tebėra išlikęs didelis dviejų aukštų vienuolyno namas su erdvia galerija antrame aukšte; iš jos gana gražus tolimas reginys — vienoje pusėje į Kaspijos žemumą, kitoje — į kalnuotą vietovaizdį, jau Irano teritorijoje.

Apsilankę pas kolūkio pirmininką, buvome mielai priimti ir gavome nors nedidelį, bet patogų kambariuką. Be to, galėjome galerijoje laikyti savo medžioklės laimikį ir preparuoti paukščius. Vieta pasirodė gerai parinkta, nes medžiojamų paukščių buvo labai daug. Kartais net iš kiemo šaudydavome į pralekiančius milžiniškus strepetų pulkus. Čia pat, gal už šimto metrų, buvo Kumbaščaj upė, o į ją nusileisdavo antys, kragai. Tuoj už upės jau galima buvo medžioti — ten nutūpdavo tūkstantiniai žąsų pulkai, ir mes galėjome juos matyti iš savo galerijos. Atsimenu, kartą man grįžtant iš medžioklės ir einant per tiltą, jau pačiame kaime užskrido žąsų pulkas, ir aš paskutiniu šoviniu vieną jų nudėjau.

Dažniausiai čia pasitaiko dvi žąsų rūšys: baltakaklė žąsis *(Anser albifrons)* ir rudakaklė berniklė *(Brenta ruficollis)*. Abi jos nedidelės, bet labai gražios, ypač antroji; ji yra trijų spalvų — juodos, baltos ir bronzinės, turi mažytį juodą snapą ir juodas kojas. Jų tėvynė — Sibiro šiaurės vakarai, iš kur rudenį tūkstantiniai jų būriai traukia į pietus žiemos praleisti Kaspijos pakraščiuose, Azerbaidžane ar Irane. Vos tik atvažiavę, iš savo balkono pamatėme juodus traukiančių žąsų debesis. Paprastai tie būriai esti mišrūs, sudaryti iš abiejų čia minėtų rūšių, bet kiekviena rūšis turi savo balsą, ir, traukiant jų būriui, girdėti savotiška mišri muzika. Šios žąsų masės nakvoja jūroje, o iš ryto, vos brėkštant, būrys paskui būrį pakyla ir traukia į ryžių laukus arba į kviečiais apsėtas dirvas pasiganyti želmenyse. Ten jų susirenka tiršti pulkai. Jos turi savo mėgstamas vietas ir apytikriai jų prisilaiko. Paprastai pirmas iš ryto atskridęs būrys pažymi vietą, kur turi nusileisti antras, trečias ir t. t. Ir ten pagaliau susirenka jų keli tūkstančiai. Iš tolo žiūrint į tokią nutūpusių žąsų daugybę, atrodo, kad matai nelygų, grumstuotą arimą.

Jau pirmą dieną teko matyti grįžtančius namo medžiotojus, nuo galvos iki kojų apsikabinėjusius žąsimis. Mus ėmė pavydas, nes dar nežinojome gerų vietų, nežinojome, kur pasukti. Mus nustebino jaunas medžiotojas, vardu Šurka, vos 14 metų amžiaus, mažas, liesokas berniukas. Bepig tokiems! Jis, išėjęs dar rytui brėkštant, pasislėpė vienoje duobutėje, netoli vietos, kur paprastai susirenka žąsys, kantriai palaukė, kol prisirinko jų tiek, kad buvo tiršta, ir dviem šūviais — vienu į tupinčias žąsis, o kitu į kylančias — nušovė trylika paukščių.

Oras vis blogėja. Naktį smarkiai pašalo, bet rytą šaltis atsileido, ėmė snigti dideliais šlapiais dribsniais. Lepesni paukščiai, kaip geltonosios kielės, kalviukai, kikiliai, ėmė glaustis prie namų. Laukuose matome didžiulius pasipūtusių ir pasišiaušusių vieversių pulkus, braidžiojančius po sniegą. Ryžių laukai skendi vandenyje, užmaskuoti sniego, bet vis tiek neužšalę, ir vietomis matyti tamsūs vandens plotai. Įvairiomis kryptimis pinasi ir kryžiuojasi sniege likę šakalų ir lapių pėdsakai. Dabar, kai paukščiai vargsta, šiems plėšikams pati rūgiapjūtė, nes jiems yra lengviausia pasigauti išvargusį žaliagalvį gaigalą ar margąją žąselę.

Medžiojame ir mes, nepaisydami, kad visur šlapia ir pučia žvarbus šaltas vėjas. Sniegu apneštose lygumose toli matyti žąsų pulkai, bet šūvio atstumu jos neprisileidžia, ir jų galima nušauti tik iš anksto pasislėpus ten, kur jos turi nusileisti, arba nustačius jų skridimo ruožą ir užėmus gerą poziciją. Pastarasis būdas bene visų geriausias, ir mes, juo naudodamiesi, daugiausia nušaudavome.

Žąsis čia medžioja visi — ir paaugliai, ir seniai. Niekur pasaulyje man neteko matyti tiek medžiotojų, kaip čia. Nuo ankstyvo ryto iki vakaro pokši šūviai, kartais tokie dažni, jog sakytum vyksta karo pratimai. Vandens paukščiai, ypač antys, medžiojamos dar visokiais skersai upę permestais tinklais ir kitokiais būdais. Rytą ir vakare, prietemoje, skrisdami išilgai upės vagos, paukščiai patenka į statmenai pastatytus tinklus ir įsipainioja į jų akeles. Skrendančio paukščio inercija yra tokia didelė, kad jis dažniausiai mirtinai susižeidžia ir lieka kaboti tinkle. Medžiojant paukščius, ypač šaudant į tirštus būrius, labai daug jų sužeidžiama. Tokie pašauti paukščiai lengviau patenka į varnų ir plėšriųjų paukščių bei žvėrių na-

gus. Žmonės, net ne medžiotojai, dažnai tuo pasinaudoja. Mačiau geležinkelio darbininkus, pasigavusius sužeistų žąsų.

Vieną tamsų rytą, drimbant šlapiam sniegui, medžioti mums labai sekėsi — vos spėdavome šovinius keisti. Dvi mano pašautos žąsys nulėkė gana toli lygumon, bet aš, nenorėdamas pasitraukti iš geros vietos, tik įsidėmėjau jų kryptį, ketindamas jas susiieškoti vėliau. Tikrai, per žiūroną greit vieną jų pamačiau apsnigtame lauke, ir mes ją paėmėme. Pradėjome ieškoti kitos. Už kelių šimtų metrų pamatėme gana nepaprastą reginį: kelios dešimtys varnų taisyklingu ratu tupėjo sniege, o vidury — didelis jūrų erelis, nepaisydamas smalsių juodųjų žiūrovių, ramiai draskė mano pašautą žąsį. Staiga iš padebesių pasirodęs antras erelis puolė pirmąjį, matyt, norėdamas iš jo atimti laimikį, o pirmasis griebė į nagus žąsies likučius ir pakilo. Paskui jį pakilo ir visas triukšmingas varnų būrys. Į grobuonio nagus patekusi žąselė jau buvo beveik sulesta, nes ore, nelyginant koks skarmalas, kabojo tik grynas skeletas su ilgomis sparnų plunksnomis. Erelis, matyt, įsitikino, kad žąsis maža beverta, ir paleido savo laimikį.

Be dviejų jau minėtų žąsų rūšių, pasitaikydavo dar didžiulės pilkosios žąsys. Jos skraidydavo mažais pulkeliais. Didelį susidomėjimą mums kėlė urvinė žąsis, maždaug didelės naminės anties dydžio, nepaprastai margų plunksnų paukštis. Šis paukštis tokį vardą gavo dėl to, kad peri žemėje, giliuose urvuose. Urvinė žąsis gyvena jūrų pakrantėse ir iš artimų mums kraštų pasitaiko Estijoje, ypač Filsandi salelėje.

Gana dažnai mums teko matyti gulbių, tačiau nė vienos nenušovėme.

Vienas įdomiausių ir gražiausių paukščių, praleidžiančių žiemą pietinės Kaspijos seklumose, yra flamingas. Pats jo liemuo yra nedidelis, gal vidutinės žąsies dydžio, užtat nepaprastai ilgos kojos ir ilgas kaklas. Galva kiek savotiška su kumpu ilgoku snapu. Bet keisčiausia yra jo spalva — šviesiai rožinė su ryškiai raudonais sparnais. Flamingo pirštai yra sukabinti plaukiamosiomis plėvelėmis, bet jis neplaukioja, todėl atrodo, kad šios plėvelės reikalingos sudaryti atramai, vaikščiojant klampiu, dumblėtu dugnu. Šio paukščio gyvenimo būdas gana nepaprastas, labai specializuotas, pritaikytas susirasti maisto jūrų seklumose. Jis minta smulkiais dumble gyvenančiais gy-

vūnėliais, ypač vėžiukais, vadinamais *Artemia*. Jiems gaudyti flamingas turi platų snapą su tam tikrais koštuvais pakraščiuose ir storą, labai riebų liežuvį, kurio viršutinėje pusėje yra ištisa eilė atgal užlenktų raginių šerelių; jais smulkūs gyvūnėliai bematant iš snapo yra nustumiami į ryklę. Senovės Romos smaguriautojai labai vertino riebius flamingų liežuvius. Galima įsivaizduoti, kiek turėjo būti sunaikinama flamingų tokiam lėbautojui pasotinti.

Tiems lėbautojams buvo reikalingos ir gražios flamingų plunksnos: privalgę virš savo išgalių, jie flamingo plunksnele pakutendavo sau ryklę, kad išsivėmę vėl galėtų valgyti.

Prieš penkiasdešimt metų, kaip pasakoja vietiniai žmonės, šių paukščių visame Kaspijos pakraštyje buvo nesuskaitomos galybės, net netoliese nuo Baku esančiuose ežeruose, kurie dabar jau siekia priemiesčius, flamingų buvo tiek daug, kad susidarydavo ištisi raudoni plotai; dėl to vienas tų ežerų vadinamas Raudonuoju ežeru. Pastaraisiais laikais šių puikių paukščių skaičius katastrofiškai sumažėjo, nors medžioklė ir suvaržyta. Vis dėlto Kyzylagačo seklumose dar galima pamatyti tūkstantinius jų pulkus, išsirikiavusius ilgomis virtinėmis. Tie paukščių sambūriai daro savotišką įspūdį — atrodo, lyg visas jūros paviršius nusagstytas rausvomis rožėmis.

Rezervato valdyba kasmet plačiu mastu žieduoja flamingus metiniam jų kelionių ciklui nustatyti. Jiems pagauti sugalvota visai nesudėtinga priemonė, paremta įprastais šių paukščių judėjimo būdais. Flamingai paprastai eina lėtais žingsniais, sulenkę kaklus raidės S pavidalu, ir, nuleidę galvas iki vandens paviršiaus, knaisiojasi dumble. Tose vietose, šiek tiek aukščiau vandens paviršiaus, ištempiamos ilgos plonos, bet stiprios virvės. Paukščiai, pamažu slinkdami į priekį, pakiša savo galvas ir sulenktus kaklus po virve ir nesugeba iš tų paprastų žabangų išsivaduoti. Vieną tų puikių paukščių mes ir nušovėme. Dabar jis puošia mūsų Zoologijos muziejų Kaune.

Dar būdami Vilniuje ir besiruošdami aplankyti Azerbaidžaną, svajojome pamatyti ir gauti į rankas vieną nepaprastą paukštį, pasitaikantį Indijoje ir Artimųjų Rytų kraštuose. Šis paukštis — tai puikioji sultonvištė, artima mūsų laukio giminaitė ir savo išvaizda panaši į jį, bet žymiai didesnė, visa violetiškai mėlynos spalvos, stambiu raudonu snapu ir labai dide-

lėmis kojomis su neproporcingai ilgais pirštais. Kaip ir mūsų vandens vištos, sultonvištė gyvena plačių nendrynų nepraeinamose klampynėse; apie tai ir byloja jos ilgi pirštai, sudarą plačią atramą išsilaikyti ant skysto dumblo. Jau pirmą dieną, plaukdami motorlaiviu iš Port Iljičiaus į Sarą, dumblėtame nendryno liežuvyje, išsikišusiame į jūrą, matėme keletą sultonviščių. Būtume galėję vieną jų nušauti, bet žygis būtų buvęs beprasmis, nes jos vaikščiojo tokioje klampioje vietoje, kad ten nei prieiti, nei prisiirti nebuvo galima. Tatai mums pavyko vėliau: pelkėtose Kumbaš čaj upės žiotyse buvo nušautos trys sultonvištės, o vieną aš užtikau tos pačios upės nendrynuose, gana sausoje vietoje, ir taip pat nušoviau. Taip Kauno zoologijos muziejus įsigijo keturias sultonvištes.

Iš kitų užtiktų čia paukščių verta paminėti avocetę, sėjikų šeimos atstovę, maždaug varnos ūgio, dviejų pagrindinių spalvų — baltos ir juodos, labai ilgomis kojomis su plaukiamąja plėvele. Užvis keisčiausias jos snapas: ilgas, smailas kaip yla galas užriestas aukštyn. Ji taip pat, kaip ir flamingas, mėgsta dumblėtas seklumas.

Matėme nemaža pelikanų ir kormoranų. Šioje žuvų pilnoje jūroje jie apsčiai randa sau maisto.

1948—1949 metų žiema Artimųjų Rytų kraštuose buvo nepaprastai šalta. Laikraščių pranešimais, Teherane temperatūra siekė 20 laipsnių šalčio, ir neįpratę Irano gyventojai labai nukentėjo, tuo labiau, kad tuose kraštuose paprastai trūksta kuro. Kūrenama daugiausia sausu kupranugarių mėšlu, džiugaros šiaudais bei skurdžių dykumos krūmų žagarais. Nukentėjo ne tik žmonės, bet ir paukščiai. Pelkių paukščiai nukentėjo dėl to, kad užšalo vanduo, o kai nakvojantis paukštis prišaldavo prie ledo, jis lengvai patekdavo visokiems savo priešams į nagus ar nasrus. Tie paukščiai, kurie maitinasi želmenimis, nukentėjo dėl to, kad jų įprastas maistas buvo apklotas sniegu. Apskritai visi mūsų nušauti paukščiai, išskyrus plėšriuosius paukščius ir laukius, buvo labai sulysę. Keista, kad Azerbaidžane buvo net šilčiau negu kur kas įpiečiau esančiame Irane. Gal tuo ir galima paaiškinti, kad kai kurie paukščiai, kurie paprastai praleidžia žiemą Irane, 1948—1949 metų žiemą didžiausiais būriais buvo užtinkami Lenkorano apylinkėse. Prie tokių paukščių priklauso strepetas, kitaip —

mažasis einis. Tai įdomus paukštis, artimos gervei sistematinės grupės, bet daugiau panašus į vištą, gyvena Tarybų Sąjungos pietų stepėse. Mums pasitaikydavo užtikti didžiulius jų būrius, gal po kokį tūkstantį paukščių. Dažnai tokie būriai praskrisdavo pro mūsų namus Kumbaši kaime, ir mes juos galėjome šaudyti tiesiai iš kiemo. Šio paukščio didelė dalis sparno yra balta, tad skrendąs būrys, ypač saulėje, iš tolo žiba savo baltomis plunksnomis. Iš strepetienos gaminami skanūs kepsniai, kuriuos galima būtų palyginti su fazanu.

Sunkia paukščių būkle naudojasi ir keturkojai plėšikai, ypač šakalai, kurių labai daug yra visuose pietryčių kraštuose. Tai vidutinio šuns ūgio žvėrys, pilkai rusvi, stačiomis ausimis, smailiu snukučiu ir gauruota uodega. Dienos metu šakalą užtiksi retai, nebent išvarysi jį iš tankumyno, bet naktį jau nuo pat ankstyvo vakaro visur jų pilna. Jie mėgsta savųjų draugystę ir daro žygius, suėję po du tris ir daugiau. Nors šakalas yra atsargus, baikštus ir nepaprastai budrus žvėris, jis yra ir nepaprastai įžūlus, akiplėšiškas ir drąsus, ypač nakties metu. Visi apylinkės šakalai tarp savęs palaiko nuolatinius ryšius, vis šaukdamiesi. Vos tik saulė spėja nusileisti, jau pasigirsta jų kaukimas čia iš vienos, čia iš kitos pusės; tai ausį veriantis laibas balsas su daugybe moduliacijų, panašus į žmogaus balsą. Pirmą kartą jį išgirdęs, o buvo tai Turkmėnijos tugajuose, maniau, kad kokia nors moteris šaukiasi pagalbos. Išgirdus keletą šakalų iš karto kaukiant nakties tamsumoje, pasidaro nejauku. Sunku suprasti, kokią reikšmę turi šis jų kaukimas. Jie kaukia nuolat: ir maisto ieškodami, ir prisisotinę dvėselienos.

Nakčiai užėjus, šakalai eina ieškoti grobio; tuomet jie aplanko kaimus, miestelius, prišliaužia prie nakvojančių stepėse piemenų su bandomis, prie karavanų ir kt. Mielai jie seka paskui didžiuosius plėšriuosius žvėris — vilkus, tigrus. Nakties metu galima juos matyti besirausiančius šiukšlynuose ir beieškančius ten ko nors ėdamo. Jei gali, jie įlenda į paukštynus, išsmaugia ten daugybę vištų — daugiau negu gali jų suėsti. Šakalai papjauna net jaunus ėriukus, įlindę į jų gardus. Ne vien gyvulinis, bet ir augalinis maistas jiems tinka. Saros saloje girdėjau nusiskundimų, kad šakalai įlenda į daržus ir apgadina saldžius prinokusius melionus ir vynuoges,

tad vietiniai gyventojai, kiek tik gali, stengiasi daržus aptverti tinklu. Tačiau reikia pasakyti, kad šakalas žmogui padaro šiek tiek ir naudos — jis yra uolus pelių ir smulkių graužikų naikintojas, be to, suėda bet kokią dvėselieną ir galbūt tuo užkerta kelią epidemijoms plisti. Tačiau vietiniai gyventojai pakankamai neįvertina šakalo nuopelnų ir jo nekenčia.

Kitas gana paplitęs pietryčiuose, net iki Indijos ir Egipto, žvėris yra nendrinė lūšis *(Lynx chaus)*, mažesnė už mūsų lūšį, bet daug didesnė už naminį katiną. Tamsiai pilka, neaiškiai rainuota, su ilgų plaukų šepetukais ausų viršūnėse, ji daro tikro, nors ir nedidelio plėšiko įspūdį. Kaip ir šakalas, ji gyvena neaprėpiamuose Užkaukazės dykynių plotuose, visur, kur tik yra avietynų arba jūros nendrynų, net ir labai klampiose vietose. Tai yra vienas iš tų plėšikų, kurie smarkiai naikina vertingus medžiojamuosius paukščius, ypač fazanus, frankolinus, o taip pat maitinasi smulkiais graužikais, pradedant pelėmis ir žiurkėmis, baigiant kiškiais. Kaip šakalas ir lapė, lūšis yra labai atsargus, bet kartu ir drąsus žvėris. Retkarčiais pamatysi lūšį aviečių krūmuose aukštai pašokančią, kai ji puola kokį nors paukštį, bet šiaip retesniuose krūmuose ji pasirodo tik trumpą akimirką. Medžiotojai sako, kad, nors ir nedidelio ūgio, nendrinė lūšis pašauta kai kada puola žmogų ir gali jį savo baisiais nagais pavojingai sužeisti. Matyt, nendrinė lūšis, kaip ir kita jos giminė — palšoji katė *(Felis ocreata)* — turėjo tam tikros reikšmės senovės Egipto tikybiniame kulte, nes piramidėse randama nemaža jų mumijų. Medžiodami Lenkorano krašte, mes kelis kartus užtikome nendrinių lūšių, bet visuomet taip netikėtai, kad nespėdavome paleisti taiklaus šūvio. Mums pavyko sumedžioti vieną didelį patiną, kuris taip pat pateko į Kauno zoologijos muziejų.

Artėjo laikas grįžti atgal, tad iki vėlyvos nakties preparuodavome sumedžiotų gyvulių kailius. Laimei, buvo šaltas oras ir nebuvo reikalo smulkiai užbaigti kailių preparavimą — pakakdavo tik juos nulupti ir gerai pasūdyti. Mes pririnkome arti šimto kailių — visai nemažą dėžę. Su jos siuntimu susidarė kiek keblumo, nes geležinkelio stotis kėlė visokių reikalavimų, bet siuntinį pavyko išsiųsti į Baku. Ten Mokslų Akademija padėjo rinkinį pasiųsti į Vilnių.

Mūsų laimikis padovanotas Kauno zoologijos muziejui.

Didysis baltasis
garnys
(Ergetta alba)
Lotosas
(Nelumbo nucifera)

VOLGOS DELTOJE

ASTRACHANĖ

ASTRACHANĖS REZERVATAS

PAUKŠČIAI IR VANDENINĖ AUGALIJA

AVANDELTOJE

VOLGOS DELTOJE

ASTRACHANĖ

Jau seniai buvo kilęs sumanymas iš naujo įkurdinti Lietuvoje kai kuriuos vertingus, bet išnykusius paukščius, pavyzdžiui, laukinę pilkąją žąsį. Artimuose mums kraštuose — Estijoje, upės Kasari pelkėtuose pakraščiuose, taip pat Vokietijoje (Meklemburge) — jos dar peri, nors ir negausiai. Bet visos pastangos gauti iš ten šio paukščio kiaušinių buvo nesėkmingos. Lietuvai tapus tarybinių respublikų šeimos nariu, atsirado plačios galimybės gauti laukinių žąsų kiaušinių iš Astrachanės rezervato.

1947 m. balandžio mėnesiui dar visai neįpusėjus, iš Maskvos lėktuvu atskridau į Astrachanę. Mano tikslas — nusileisti Volga iki pat Kaspijos pakrančių ir ten pririnkti laukinių žąsų kiaušinių.

Jau Maskvoje, rezervatų valdyboje, gavau reikalingus leidimus ir kitus dokumentus, nes kiaušiniauti rengiausi Astrachanės rezervate.

Su šiais dokumentais atvykstu pas rezervato direktorių ir skubu vykdyti savo tolimesnius planus. O kol bus sutvarkyti dokumentai, einu apžiūrėti miesto, kurio istorija susijusi su audringų pergyvenimų atsiminimais.

Kadangi Astrachanė yra tarp Uralo kalnyno atšakų ir Kaspijos jūros, tai prieš keletą amžių visiems Azijos klajokliams ji buvo prieinama ir sudarė natūralų kelią į Europą. Be kita ko, per žemutinį Pavolgį daugelį kartų traukė hunų gaujos, kurios pasiekdavo net Vakarų Europą, o totoriai čia pasiliko iki XV amžiaus, kol žlugo Auksinė Orda ir atsiskyrė Astrachanės kunigaikštystė, pagaliau patekusi Maskvos Didžiosios kunigaikštystės valdžion. 1605 metais ją užėmė Tereko kazokai, 1914 metais įsigalėjo kazokų atamanas Zruckis. 1630 metais Astrachanę užpuolė kalmukai, o 1660 — totoriai.

Dabartinė Astrachanė visai kitokia negu seniau. XII amžiuje ji buvo kiek aukščiau, dešiniajame Volgos krante. 1558 metais rusai naują miestą įkūrė saloje, kad lengviau būtų jį ginti nuo klajoklių antplūdžių. Tais sumetimais jie pastatė galingą kremlių, kurio dantytos sienos imponuoja dar ir šiandien. Senovinis kremlius ir dabar tebepuošia miestą. 1918 metais, per pilietinį karą, Astrachanė labai nukentėjo, bet, susikūrus tarybinei santvarkai, ji pradėjo greitai atsistatyti.

Dabar Astrachanė yra stambus prekybos tarp vakarinių ir pietrytinių sąjungos respublikų centras. Čia verda taikus kūrybinis darbas ir kultūrinė statyba. Astrachanė tapo svarbiu žemutinio Pavolgio kultūriniu centru. Mieste veikia aukštojo mokslo įstaigos, daug vidurinių ir kitų mokyklų, yra nemaža visuomeninių ir mokslinių organizacijų.

Astrachanė yra stambiausias Volgos uostas, kuriame vyksta nuolatinis prekių pasikeitimas su Kaukazu, Vidurine Azija ir Iranu. Veik visi naftos kroviniai iš Apšerono pusiasalio į vidaus rinką plaukia per Astrachanę, o didelė žuvų gausybė žemutinėje Volgoje ir Kaspijos jūroje daro ją vienu svarbiausių jūrininkystės ir žuvų prekybos centru. Apie 90 procentų per vietinius uostus transportuojamų medžiagų sudaro nafta, likusi dalis — daugiausia žuvis ir žuvies produktai, medvilnė, vaisiai. Priešinga kryptimi — nuo aukštupio žemyn — Volga gabenama miško medžiaga ir javai, iš dalies pramonės gaminiai, tiek vietos reikalams, tiek ir į Užkaukazę. Astrachanės vietinė pramonė tarnauja daugiausia laivininkystei ir žūklės reikalams. Visa tai teikia miestui atitinkamą atspalvį.

Didelį įspūdį man daro prieplauka, kur stovi ir juda daugybė įvairių rūšių laivų. Čia milžiniški barkasai, baidokai,

prikrauti visokių gėrybių, čia grakštūs keleiviniai garlaiviai stikliniais langais, o tarp jų šen ir ten zuja maži motorlaiviai ir dar mažesni irkliniai laiveliai. Naktį, kai Volga mirguliuoja šimtais įvairiaspalvių žiburių, prieplauka daro dar didesnį įspūdį. Visur nepaprastas judėjimas, garlaivių švilpimas, sirenų kaukimas, motorų gaudimas; ore — savotiškas didelių uostų kvapas — sūdytų žuvų, dervos, mazuto, benzino. Nekantrauju. Noriu ir pats įsilieti į šį judėjimą ir vykti ten, kur Volga įteka į jūrą, bet tuo tarpu dar nežinau, kiek reikės laukti. Pernakvojęs viename viešbutyje, anksti rytą buvau prikeltas rezervato direktoriaus, atvykusio pranešti, kad galima išplaukti. Mat naktį atplaukė rezervatui priklausąs motorlaivis „Lotos", ir rytą prisistatė jo kapitonas, pasiruošęs vykti į tolimesnę kelionę. Šia žinia buvau labai patenkintas ir netrukus su visa savo manta jau buvau prieplaukoje. Mūsų keturių cilindrų motorlaivis nedidelis, tegali paimti vos keliolika žmonių, bet greitas ir pajėgus. Laive mus sutinka kapitonas, žemo ūgio, bet energingas žmogus, kurį visi vadina ne vardu ir tėvo vardu, kaip įprasta Rusijoje, bet tiesiog mažybiniu vardu Liova (Leontijus). Liova — geras kapitonas, jau dvidešimt metų jis plaukioja Volga ir puikiai ją pažįsta, bet atrodo dar visai jaunas, ir nepasakytum, kad turi tokį didelį jūrininko stažą.

Netrukus paliekame prieplauką, atsargiai aplenkdami baidokų, barkasų bei laivų laivelių tirštynę, ir išplaukiame į laisvesnį platesnį kelią. Čia jau baigiasi tikroji Volga ir viena po kitos prasideda jos deltą sudarančios atšakos. Dvi iš jų labai didelės: Senoji Volga ir Bachtemiras. Pastarąja dideli laivai plaukia iki Kaspijos, bet mums tenka sukti į Senąją Volgą. Dešinėje pusėje vėl ištisa laivų tirštynė ir tikras stiebų miškas — čia motorinė žvejybos stotis, lyg MTS vandeny.

Visur pakelėje užtinkame milžiniškas benzino cisternas, kurios turi maitinti gausią žvejų motorlaivių flotiliją. Dar labiau mus stebina didžiulės plaukiojančios žuvų perdirbimo dirbtuvės; prireikus jas galima perkelti kur nori ir tuo būdu apdoroti ką tik pagautą laimikį. Palengva pastatai vis retėja, ir abiejuose upės krantuose prasideda negyvenamos lygumos; šen bei ten neaukštos kalvos ir platūs gluosnių bei žilvičių tankumynai. Retai sutinkami kaimai, apaugę didelėmis balto-

siomis tuopomis, kuriose apstu kovų lizdų. Žemupy krinta į akis dirbamos žemės plotai, kurių daugelis yra prisisunkę druskos ir todėl augalų kultūroms netinka. Tik vadinamosios Baero kalvelės (taip pavadintos žinomo gamtininko K. E. Baero garbei) yra derlingos.

Volgoje daug kur pastatyti didžiuliai visokių rūšių tinklai, ir todėl mūsų motorlaivis turi plaukti atsargiai, kad jų neužkabintų. Viename kaime, vardu Samosdielka, yra didelė įmonė žuvims doroti. Dabar kaip tik karpių sezonas (laukinis karpis čia vadinamas sazanu), ir prie įmonės prieplaukos stovi daugybė laivų su šviežiomis, dar gyvomis žuvimis.

ASTRACHANĖS REZERVATAS

Iki pagrindinės rezervato sodybos, esančios jau netoli žiočių, mums tenka plaukti apie 80 kilometrų. Kelyje reikia užtrukti apie 4 valandas. Vaizdas pamažu keičiasi. Nuo upės vagos vis atsiskiria kiti pertakai, be to, vietoj karklų atsiranda daugiau nendrynų, ir pagaliau jie susilieja stačia siena abipus vagos, bet vis tiek iš jos kyšo aukšti žilvičiai, o vietomis — tuopos. Todėl negali nenustebti, kai staiga už pasisukimo iš tankių nendrynų išneria keli, o paskui keliolika nedidelių dailių namelių — tai rezervato mokslinė bazė.

Rezervatas buvo įkurtas revoliucijos laiku, nes, Pietų Rusijos naudingajai faunai ėmus nykti, kilo reikalas ją apsaugoti. Ypač reikėjo apsaugoti gausingus vandens paukščius, kurie peri Volgos deltoje arba čia sustoja kelionių metu. Pilietiniam karui pasibaigus, jau nuo 1919 metų darbas vykdomas platesniu mastu, o jo sąmata kasmet vis auga. Nuo 1924 iki 1934 metų pasirodė ištisa eilė mokslinių darbų, kuriuose aprašoma rezervato gamta. Ypač daug pasidarbavo V. Chlebnikovas, A. Diuninas, N. Čiugunovas, E. Palaščenka ir kiti. Plačiu mastu imta žieduoti paukščius, norint nustatyti jų metinį gyvenimo ciklą. Atlikti dideli moksliniai darbai deltos florai ištirti, nes reikėjo išspręsti klausimą, kokią reikšmę deltos kitimui turi ši flora. Padaryta daug hidrobiologinių darbų, tyri-

nėjamas dirvožemis ir atliekami hidrochemijos darbai. Rezervato darbų apimtis dabar vis plečiama: nesitenkinama vien moksliniais darbais, imtasi taip pat ir mokomųjų darbų. Iš įvairių aukštųjų mokyklų kasmet suvažiuoja studentai čia atlikti praktikos, ypač zoologijos ir botanikos srityje. Pastaraisiais laikais bandoma rekonstruoti vietinę fauną ir florą. Pavyzdžiui, vietoj mažai vertingo gluosnio pasodinta greit augančių tuopų. Net mėginama užveisti sodus, nors visas rezervato plotas kasmet patvinsta, ir, žinoma, visi medžiai turėtų atsidurti vandenyje, jeigu jie nebūtų pasodinti tam reikalui paruoštuose aukštuose žemės kupstuose.

Pavasario potvynis čia prasideda vėlai, net gegužės mėnesiui įpusėjus, nes vandeniui ateiti iš Volgos aukštupio iki deltos reikia daug laiko. Man atvykus į Astrachanę, Volga buvo jau visai laisva nuo ledų, bet nešė tiek tirštų drumzlių, jog vanduo atrodė kaip kakava su pienu. Turint galvoje potvynį, visi rezervato namai statomi ant maždaug 75 cm aukščio stulpų ir, kad būtų galima susisiekti potvynio metu, nuo namo iki namo supilti aukšti pylimai — takai. Potvynių metu atsiranda nesuskaičiuojama daugybė uodų, ir nuo to laiko per visą vasarą jie neapsakomai kankina žmones. Visi laboratorijų langai užtaisyti tinklu, visur matyti parašai, primenąs uodus ir raginą uždaryti duris. Žinoma, kad kai kurios uodų rūšys yra maliarijos nešiotojai, ir šis pavojus dažnai gresia Volgos žemupio gyventojams. Dėl to Astrachanėje yra įsteigta priešmaliarinė stotis; jos vedėjas maloniai aprūpino mane akrichinu,— veiksmingiausia priemone maliarijai išvengti. Bet pasirodė, kad ši priemonė buvo nereikalinga, nes tuo metu uodai tik pradėjo rodytis, ir pavojus buvo labai mažas.

Rezervato bazę sudaro kelios dešimtys pastatų. Svarbiausi iš jų — tyrimų laboratorija — didokas namas su šviesiomis salėmis, pristatytomis ilgų stalų, prie kurių darbuojasi mokslininiai bendradarbiai. Čia pat už langų teka vienas iš nesuskaičiuojamų Volgos pertakų — jerikų (čia juos taip vadina). Vienoje tų salių ir aš kelioms dienoms gavau vietą savo nušautiems paukščiams doroti. Kiti bazės pastatai — tai maži namukai, paprastai su keturiais nedideliais kambarėliais, kur vasaros metu apgyvendinami čia suvažiavę savo darbų dirbti mokslininiai darbuotojai.

Rezervato aplinka labai skiriasi nuo viso to, ką mes savo krašte esame įpratę matyti. Ariamų dirvų visai nėra, nes dėl aukšto gruntinio vandens lygio žemės įdirbti neįmanoma; be to, sausesnėse vietose stiprus druskingumas neigiamai veikia augalus. Daugelis augalų, išskyrus prisitaikiusius augalus (halofitus), sūriose dirvose gyventi ir augti negali. Neretai užeidavau pabalusius nuo išsiveržusios druskos plotelius; ten druskos kristalai dengdavo augalus, ir iš karto sunku būdavo suprasti, ar tai šerkšnas, ar druskos nuosėdos. Tik kur ne kur prie namų matyti darželiai, kur sodinami pomidorai bei kitos daržovės, kai kur net vaismedžiai ir vynkrūmiai. Tiems darželiams įrengti ir prižiūrėti reikia daug triūso. Šiaip aplinkui viešpatauja begaliniai nendrynų plotai. Kadangi dabar pavasaris, tai tie nendrynai pageltę ir nudžiūvę, vietomis aplaužyti, vietomis dideli jų plotai išdegę, o iš žemės kyšo apanglėję jų stagarai. Po tokius išdegusius nendrynus vaikščioti labai sunku, nes tie stagarai kieti kaip geležis ir lengvai perduria net odinius apavus. Bet ir šiaip vaikščioti nendrynuose labai nelengva, jau vien dėl to, kad jie aukšti ir tankūs. Į juos įlindus, matyti tik dangus ir dėl to lengva paklysti, tad ir aš be kompaso neišdrįsdavau juose bastytis. Kliudo ir daugybė nuvirtusių ir skersai kelio gulinčių nendrių, o čia jos storos ir tvirtos. Kliudo ir nesuskaitoma daugybė pertakų, suskirsčiusių visą Volgos deltą į šimtus salų salelių, kurios visos kartu sudaro apie 16 000 kvadratinių kilometrų plotą. Nendrynuose medžioklę sunkina dar ir tai, kad jau už kelių metrų sunku įžiūrėti kylantį paukštį. Tarp nendrių dažnai auga gluosniai, kartais net didelėmis grupėmis, ir tai paįvairina vietovaizdį. Tuose gluosniuose dažnai peri įvairūs plėšrieji paukščiai, ypač pesliai (jų čia labai daug), be to, varnos ir šarkos.

Vietomis nendrės žemesnės, net žmogaus ūgio, be to, retesnės. Jų vietą palaipsniui užima žemesni augalai, visokios viksvos, tamariksai, saldymedžiai *(Glycyrrhiza)*, smulkūs karklai. Tokiose vietose medžioti labai verta, nes jose daug fazanų.

Ypatingą vietovaizdį sudaro pratakų pakraščių augalija. Turiu galvoje čia pasitaikančias didesnes medžių grupes, tarytum nedidelius miškelius, beveik vienų gluosnių. Tokiose vietose įsikūrė įvairių vandens paukščių kolonijos — dau-

giausia kormoranų, pilkųjų ir baltųjų garnių, girnovių, naktikovių, ibisų, na ir varnų bei pavienių peslių. Tie medžiai, ypač gluosniai, auga pačiame vandens pakrašty ir pasvirę virš vandens iš abiejų kraštų, kartais sudaro nelyginant tunelį. Porą kartų man teko plaukti tokiu tuneliu nakties metu. Aplinkui buvo visiškai tamsu, tik viršum tunelio skliautai kai kur prasiskirdavo ir tuomet būdavo matyti juodai mėlynas dangus su mirguliuojančiomis žvaigždėmis. Dažnai nuo mūsų pratako atsišakodavo kiti tuneliai; neretai kaip tik į juos ir reikėdavo įsiirti, grįžtant namo, bet jie buvo taip paslėpti tarp pakibusių šakų, kad nakties tamsumoje juos pastebėti būdavo labai sunku, ir aš stebėjausi savo palydovu, mokančiu taip puikiai orientuotis.

Vietomis miškeliai baigdavosi ir pamažu vėl prasidėdavo nepermatoma aukštų nendrynų siena. Vienoje kitoje vietoje nendryne užtikau nežymų, gerai paslėptą, kažkur vedantį takelį. Susidomėjęs vienu tokiu takeliu, ėmiau juo eiti ir netoli radau išmintą aikštę, kur stovėjo iš nendrių pastatyta palapinė, ugniakuras, o aplink — svarbiausieji apyvokos daiktai: katiliukas, samtis, daugybė žuvų kaulų bei žvynų ir paukščių plunksnų. Bet žmonių neradau. Ir nesužinojau, kieno visa tai palikta.

PAUKŠČIAI IR VANDENINĖ AUGALIJA

Jau plaukdamas motorlaiviu iš Astrachanės į rezervato bazę, atidžiai stebėjau pakelėje pasirodančius paukščius. Mano dėmesį patraukė nepaprastai įdomus zylių šeimos paukščiukas — r e m e z a. Nepasakysiu, kad jis būtų labai ryškių spalvų, bet įdomus savo gyvenimo būdu, o ypač lizdų sukimu, į kurį atkreipė dėmesį jau seni Lietuvos ornitologai — Tyzenhauzas, Tačianovskis ir kt. Šis paukščiukas yra pelkėtų upių gyventojas, ypač gausus Polesės krašte. Lietuvoje rastas tik pastaraisiais laikais Kuršių marių pakrantėse. Šio paukščiuko ypatybė yra nuostabus lizdas, susuktas iš augalinių pūkų, ypač iš gluosnio vatos. Jo lizdelis yra kapšo pavidalo su ilgoku vamzdžiu į jį įeiti, augaliniu plaušeliu pririštas prie

ploniausios galinės gluosnio šakutės. Dvelkiant vėjui, jis laisvai siūbuoja ore. Toks lizdas vargiai prieinamas bet kokiems priešams. Įdomu, kad šiuos lizdus suka patinas, o po to savo dainele stengiasi privilioti atsitiktinai pasirodžiusią patelę; jei patelė ilgai nepasirodo, jis nukeliauja į kitą tinkamesnę vietą, vėl suka lizdą ir vėl šaukia patelę. Atsiradusi patelė galutinai užbaigia tvarkyti lizdą, suteikdama jam moteriško jaukumo, ir tuomet ima perėti. Jei patinui ir antrą kartą nepavyksta prisišaukti patelės, jis, nukeliavęs kitur, suka dar trečią lizdą, kol pagaliau prisišaukia arba lieka vienišas. Remezų lizdeliai yra meniškai padaryti, tartum kokios tobulos mašinos numegzti, balsvi nuo tų pūkų, iš kurių jie susukti. Šiais lizdais nukabinėti gluosniai pratakų pakraščiuose.

Kitas paukštis, dar kelionės metu kritęs man į akį, buvo naktikovis, garnių šeimos, puikios melsvai pilkos spalvos su juoda kepuraite ir baltu kuoduku iš trijų apie sprindį ilgio baltų laibų plunksnelių. Naktikoviai dažnai pakildavo prieš mūsų motorlaivį ir kvaksėdami nutūpdavo atsikišusiose medžių šakose. Jų balsai ryškūs, sudaryti iš dviskiemenių garsų „kva-kva", dėl to šis paukštis rusiškai vadinamas kvakva.

Atvažiavęs į savo tikslo vietą, nustebau čia radęs daugybę peslių. Galima sakyti, kad tai yra dažniausiai pasitaikąs paukštis Volgos deltoje. Jis turi šiek tiek panašių įpročių kaip ir mūsų varna, nes, kaip ir ji, mielai lankosi priemiesčiuose, ieškodamas maisto po šiukšlynus. Astrachanės srityje, kur taip gausu žuvų, pesliams badauti netenka, nes atmatų esti labai daug. Nekalbant jau apie varnas ir kuosas, vienas iš labiausiai įprastų paukščių yra varnėnas; jis čia ir žiemą praleidžia. Aš jo ir neminėčiau, jei ne ta aplinkybė, kad Astrachanės varnėnai peri visai kitokiu būdu negu mūsiškiai; nerasdami išpuvusių medžių, kaip pas mus, jie ten peri pastogėse ant sijų bei gegnių.

Įdomiausias mano kelionės uždavinys — aplankyti perinčių paukščių koloniją, esančią viename jau minėtų miškelių pratako pakraštyje. Įsėdę į valtį, turėjome vykti apie porą kilometrų, kol pamatėme medžiuose, šalia savo lizdų, tupinčius kormoranus ir garnius. Kadangi medžiai vos tik buvo pradėję žaliuoti, tai visi lizdai ir paukščiai, ypač juodi

kaip anglis kormoranai, iš toli buvo gerai matomi. Beveik visi tinkami tam reikalui medžiai buvo pilni lizdų. Aukščiausioje medžio dalyje įsikurdavo kormoranai, pilkieji ir didieji baltieji garniai, žemiau apsigyvendavo mažieji baltieji garniai ir naktikoviai, o dar žemiau — ibisai, tik, deja, šių pastarųjų puošnių paukščių dar nebuvo, nes jie atskrenda vėliau. Mums apsilankius, paukščių tarpe kilo didelis triukšmas; dažnai vienas kitas paukštis nuskrisdavo nuo lizdo, bet kai kurie atskrisdavo ir nutūpdavo juose, buvo girdimas karkimas, gagenimas. Visa žemė po medžiais išbaltinta skystu paukščių mėšlu, visur primėtyta supuvusių žuvų; nuo viso to sklido nemalonus kvapas. Mums reikėjo paimti visų paukščių rūšių kiaušinių ir, žinoma, tai buvo atlikta greit, be jokių keblumų, nes visi lizdai lengvai prieinami. Be to, man reikėjo gauti keletą suaugusių paukščių. Nenorėdamas šautuvo šūviais kelti didelio triukšmo tirštai apgyventoje kolonijoje, panaudojau mažo kalibro karabinėlį — tyliai ir nepastebimai nušoviau man reikalingus paukščius: du kormoranus, du naktikovius ir baltąjį garnį. Čia pat pasirodė, kad kiaušiniai ne tik man buvo reikalingi: jau besiartinant prie kolonijos, pastebėjau, kad mane lydi keletas varnų, o toliau — dar daugiau; taip pat pamačiau keletą jų lizdų kolonijos pakraštyje. Jos elgėsi įžūliai, visai manęs nepaisydamos, o kai pabaidytas kormoranas ar garnys pakildavo iš lizdo, kelios varnos tuoj stverdavo kiekviena po kiaušinį ir nuskrisdavo į šalį. Visa tai įvykdavo vienu akimirksniu, ir bematant lizdas likdavo tuščias, o oru į visas puses pasprukdavo tie juodi plėšikai su žydrais kiaušiniais snapuose. Kai kada jos darydavo tokį manevrą: dvi trys varnos iš visų pusių apsupdavo perintį kormoraną, kiršindavo jį tol, kol jis, netekęs kantrybės, imdavo atsikirsti. Bet varnoms to tik ir reikėdavo. Norėdamas atsikirsti varnai, kormoranas pasistiepdavo ir tuo tarpu viena jų ištraukdavo jam iš po uodegos kiaušinį. Po to kormoranas vėl atsitūpdavo į lizdą turbūt nė neįtardamas, kad ką tik prarado savo turtą.

Kitą dieną turėjome plaukti į patį deltos galą, t. y. ten, kur prasideda jūra su nesuskaitomomis įlankomis, vadinamomis kultukais. Ši deltos dalis paprastai vadinama avandelta. Šiai kelionei reikėjo pasiruošti — pasirūpinti valtį, patalynę, katilą maistui virti, tinklelį žuvims gaudyti. Į šį žygį išplau-

kiau su dviem palydovais; vienas palydovų buvo bazės tarnautojas, dar jaunas ir energingas žmogus, kitas — senesnio amžiaus, prityręs vietinis medžiotojas. Kitą dieną, anksti atsikėlę, nusiyrėme išilgai pratako Bystraja ir po kelių valandų jau buvome tikrojoje Kaspijoje. Čia vietovaizdis vėl skirtingas — pratakų pakraščiuose jau nebėra medžių, o karklų krūmai darosi vis žemesni ir retesni, kol pagaliau vietoj jų atsiranda gausi vandenyje plūduriuojanti augalija. Tarp tų plūduriuojančių augalų mano dėmesį patraukė savotiškas augalas, lietuviškai vadinamas a g a r u *(Trapa)*. Neapsakoma agaro daugybė auga Volgos deltoje ir kituose Rusijos pietų—rytų vandenyse; išsisklaidę jo lapai vandens paviršiuje vietomis sudaro tirštą plutą. Bet įdomiausi yra šio augalo vaisiai — didoki kieti riešutai su keturiais į visas puses atsikišusiais spygliais. Augalui plūduriuojant vandens paviršiuje, šie laibais koteliais riešutai kabo po vandeniu, ir juos nesunku nuskinti, pakišus ranką po lapais. Šio augalo, totoriškai vadinamo čilimu, riešutai čia yra plačiai vartojami. Jie skinami rudenį arba pavasarį, o tuo laiku, kai jie yra nuo augalo jau atsiskyrę ir guli dugne, renkami tinklais. Riešuto branduoliai yra dideli, miltingi, gali būti valgomi ir žali; tiesa, tuomet jie nėra labai skanūs, bet virti ir sugrūsti kaip bulvės — gana skanūs. Šie riešutai iš dalies čia pavaduoja duoną, ypač plačiai juos vartoja žvejai, ilgesniam laikui išvykę iš namų. Astrachanės turguje mačiau pilnus maišus čilimų. Juos taip pat ėda visoki gyvuliai, ypač šernai, kurių Volgos deltoje yra labai daug, o iš paukščių — laukinės žąsys. Šis augalas kadaise buvo geografiškai daug daugiau paplitęs; jo skirtinga rūšis augo, o gal ir tebeauga Lietuvos vandenyse. Kai kuriuose mūsų ežeruose, pavyzdžiui, Žuvinte, buvo rasti pusiau fosilizuoti šių riešutų likučiai. Iš Astrachanės mano atvežti riešutai buvo pasėti Žuvinto ežere ir gerai užaugo, bet nežydėjo; užtat Kauno botanikos sodo šiltnamiuose žydėjo ir davė vaisių.

Archeologiniais duomenimis, agaro riešutai baslinių pastatų laikais tuometiniam žmogui buvo svarbiausias krakmolingo maisto šaltinis, o vėlesniais laikais jais maitinosi Ukrainos, Italijos, Slovakijos kaimiečiai; Kinijoje ir Japonijoje agaro riešutai net ir dabar plačiai vartojami, o Kašmyre jie net kultivuojami ežeruose, tvenkiniuose ir penkis metų mėnesius

esti pagrindinis maistas dešimtims tūkstančių žmonių. Yra žinių, kad Anglijos valdžia ima 50 tūkst. rb, skaičiuojant mūsų pinigais, nuomos už teisę kultivuoti agarą Vuloko ežere. Kinijos rytuose šis augalas auginamas daugelyje vandenų.

Volgos deltos rezervate mėginta apskaičiuoti agaro derlių; tam reikalui buvo paskirtas vandens plotas apie 0,25 ha, kur kitų vandeninių augalų nebuvo, o vanduo buvo 15 cm gilumo. Iš šio ploto buvo surinkta 877,8 kg riešutų, kitaip sakant 3,5 tonos iš hektaro. Vienas žmogus per valandą surinkdavo 8 kg riešutų.

Be agaro, deltoje užtinkamas kitas savotiškas augalas, iš tolo panašus į mūsų geltonąją lūgnę — vandeninė plaumuonė *(Limnanthemum nymphoides)*, kuris kartu su baltąja lelija ir lūgne kai kada užima didelius vandens plotus. Lietuvoje randamas kai kur gana apsčiai, pavyzdžiui, Minijoje, Ronžėje.

Bet nuostabiausias čia augalas — lotosas *(Nelumbo nucifera)* dideliais, iki 15 cm skersmens, rausvais žiedais ir ant aukštų kotų iškeltais plačiais lapais. Išskyrus Volgos deltą, šis puikus augalas Tarybų Sąjungoje randamas tik Usurio krašte ir Užkaukazės rytuose. Volgos delta — tai tolimiausias šiaurėje šio augalo paplitimo taškas. Rezervato plote yra apie dešimt vietų, kur jis auga, sudarydamas nuostabų grožį, ir yra didžiausia rezervato įžymybė. Pastaraisiais laikais, vartojant dygstančias sėklas, lotosas buvo išplatintas ir kituose rezervato punktuose. Be to, lotosas yra paplitęs Egipte, Indijoje ir kituose Pietų Azijos kraštuose. Indijoje jis laikomas grožio, skaistybės, saulės ir amžinos gyvybės simboliu. Lotosas taip pat yra Budos religijos simbolis, o asiriečių architektūroje stilizuoti jo žiedai buvo dažnai panaudojami ornamentikoje.

Lotoso sėklos yra vidutinio riešuto didumo, labai kietos, joms priskiriamos stebuklingos savybės, kaip antai, jaunatvės palaikymas. Man pavyko gauti šių sėklų visą saują, ir nors jos buvo visiškai sudžiūvusios, bet, pasėtos mūsų Botanikos sodo šiltnamiuose, gerai sudygo ir užaugo. Tačiau, kad sėklos dygtų, reikia žinoti paslaptį. Kadangi sudžiūvusių sėklų kevalas yra nepaprastai kietas, diegas jo išsprogdinti negali, tad reikia šį kevalą keliose vietose įpjauti, pavyzdžiui, brūžikliu.

Visa ši vandens augalija nepaprastai vešliai auga, o kadangi kas rudenį ji vėl apmiršta, tai iš jos susidaro didžiausia masė organinių nuosėdų, o pastarosios virsta substratu naujiems augalams. Gryną vandenį pirmiausia užima agaras kartu su lūgnėmis, baltosiomis lelijomis ir kt. Į pūvančią šių augalų masę siunčia savo ilgus horizontalius šakniastiebius švendrai ir nendrės, ir čia prasideda paskutinė pratako ir kultuko gyvenimo stadija, nes netrukus jis virsta nendrynu. Tuo būdu deltos kontūrai kasmet sparčiai keičiasi, nyksta ištisi pertakai, atsiranda naujos salos ten, kur neseniai buvo grynas vanduo, kelios salos susijungia į vieną ir t. t. Tiesa, augalijai užkariauti jūrą ne taip jau sunku, nes dešimtimis kilometrų nuo krašto jūra yra tokia negili, kad kartais net mažas laivelis siekia jos dugną, ir plaukiant tenka išlipti į vandenį ir stumti laivelį nuo seklumos. Dėl nepaprasto vandens šiltumo ir daugybės jame ištirpusių druskų augalai gerai auga, ir sekluma greit užželia. Pažymėtina, kad dėl aukštos temperatūros, durpių čia neatsiranda, nes organinė medžiaga visiškai suyra, t. y. vyksta pilna mineralizacija.

AVANDELTOJE

Deltos pertakai vietomis sudaro ežeriukus, vietine kalba vadinamus ilmeniais, čia tankiai, čia retai apaugusius vandens augalija. Šiltas vanduo ir daugybė smulkių gyvūnėlių sudaro palankias sąlygas veistis žuvims; užvis daugiausia čia buvo karpių (sazanų). Kartą, pritrūkę maisto, nedideliu tinkleliu, vadinamu nakidka, labai greit sugavome karpių dauggiau negu mums reikėjo. Turbūt joks kitas žvejybos įrankis nėra taip paplitęs visame pasaulyje, kaip šis tinklelis, nes jis užtinkamas visose Žemės rutulio dalyse. Tai yra apskritas, maždaug 3 metrų skersmens tinklelis; prie viso apskritimo prikabinėti švininiai grimzdai, o jo centre pririšta virvutė. Žvejojant tinklelis imamas už virvutės ir išmetamas kuo toliausiai į vandenį. Tuomet jis, išsiskleidęs ratu, krinta į vandenį, jo grimzdai greit pritraukia jį prie dugno ir susirenka į centrą, o pridengtos žuvys lieka uždarytos. Tik vieną kar-

tą išmetę savo tinklelį, mes už kelių minučių įkėlėme į laivelį 5 karpius, kiekvienas 4—5 kilogramų svorio; jų mums užteko dviem dienoms.

Kadangi avandeltos vanduo labai seklus, o dugnas gana kietas, mes galime irtis ir vaikščioti; ši aplinkybė labai palengvino mūsų uždavinį. Greit užeiname žąsų lizdus. Dažniausiai jie sukrauti švendrų bei nendrių kupstuose ir panašūs į mūsų laukinių ančių lizdus — taip pat iškloti pūkais, bet, žinoma, daug didesni. Man rūpėjo surinkti neužperėtų kiaušinių, tad pats rinkau ir savo padėjėjams pavedžiau imti kiaušinius tik tuo atveju, jeigu lizde jų būtų ne daugiau kaip 2—3, nes tuomet jie dar nėra perimi. Šis darbas užtruko mums dvi dienas; per šį laiką radome apie 34 lizdus ir paėmėme 113 kiaušinių. Iš to matyti, kokia daugybė žąsų čia peri. Bet ir kitų čia perinčių paukščių yra taip pat nemaža. Jie peri net ir pakrančių karklynuose. Varnos čia peri taip pat labai žemose vietose, o jų kiaušiniai, kaip ir kitų paukščių, yra tinkami valgyti. Čia žmonės juos renka ir Astrachanės turguje dažnai siūlo įvairių laukinių paukščių kiaušinių — nuo visai mažų iki didžiausių. Teko girdėti, kad Užkaukazėje kasmet surenkami tūkstančiai žąsų kiaušinių.

Prisirinkę kiaušinių, susiradome šiek tiek sausesnę salelę ir, krante gerai paslėpę laivelį, pasiryžome čia nakvoti. Buvo jau vėlyvas vakaras, ir rasti kelią nesuskaitomų pratakų labirinte būtų buvę sunku. Greit pasistatėme palapinę, prisirinkome sausų šakų, susikūrėme ugnį ir pasiruošėme, bene šeštą kartą, virti „uchą" iš mūsų sugautų karpių. Pavakarieniavę ir įsitikinę, kad mūsų valtis saugiai stovi kranto prieglobstyje, sulindome į ankštą palapinę, tik, deja, ilgai negalėjome užmigti, nes naktį paspaudė stiprokas šaltis.

Atsikėlę anksti rytą, jau nebeieškojome žąsų kiaušinių, nes jų turėjome pakankamai, bet aš dar norėjau nušauti keletą paukščių mūsų muziejui — ir svarbiausia — nors vieną pelikaną. Šie gulbės dydžio ir maždaug dešimties kilogramų svorio milžinai apsčiai gyvena visame Kaspijos pakraštyje. Čia jų esama dviejų rūšių: vieni baltos su nežymiu pilkumu, kiti puikios rožinės spalvos. Šiaip viena rūšis į kitą labai panaši: abiejų rūšių pelikanų visi keturi pirštai yra sukabinti plaukiamosiomis plėvelėmis; tuo jie yra panašūs į kormora-

nus ir sudaro su jais vieną irklakojų būrį. Jie turi milžinišką snapą, o po snapu yra didelis odos maišas, į kurį gali tilpti iki dviejų kilogramų žuvų. Jei maišas nepripildytas, jis susitraukia mažomis raukšlelėmis ir pasidaro visai nežymus. Nors vaikščiojantis žeme pelikanas dėl savo pernelyg didelių, blogai prie kūno prisiglaudusių sparnų atrodo esąs nevikrus, užtat stebint jį vandeny, o dar labiau ore, nuomonė pasikeičia. Jis puikiai plauko, o skristi gali pakilęs nuo žemės net statmenai ant medžio šakos ar kito patogesnio daikto. Ore pelikanas stebina žiūrovą savo grakščiais ir vikriais judesiais. Jis gali ištisomis valandomis sklandyti ore, spirale pakildamas iki tokių aukštybių, kur jis atrodo nelyginant mažytė kregždutė. Tokiam puikiam skridimui išvystyti pelikanai turi tobulą pneumatinį aparatą: jų ne tik visi kaulai yra pripildyti oro ir dėl to yra labai lengvi, bet dar po oda randamas ištisas sluoksnis nedidelių oro pūslelių, tarytum muilo putų, kurios, nelyginant kokie oro šarvai, supa kūną. Tuo būdu pelikanas — tai tikras gyvas aerostatas.

Vakar mes matėme daug pelikanų. Vieni jų tupėjo tirštais rožinės spalvos būriais salose, kiti skrido išsirikiavę kampu, panašiai kaip pas mus skrenda gervės. Skrendantis pelikanas atrodo gana keistai: susukęs kaklą raidės S pavidalu, jis pasideda galvą ant nugaros, tarpupetėje ir tuomet atrodo, lyg kažkokia mažytė būtybė sėdėtų prašmatniame dideliame vežime.

Pelikanai, taip pat kaip ir kormoranai, yra nepaprasti žuvų naikintojai. Išsirikiavę pusračiu, jie įvaro žuvis į įlankas, o jiems padeda kormoranai, nardydami ir išbaidydami jas iš gilesnių vietų. Vis dėlto Astrachanės rezervate pelikanai yra globojami, nes jų ten nėra perdaug. Jiems net statomi plaustai, kur jie gali pailsėti ir perėti. Kormoranai nėra taip globojami, nes jų čia labai daug ir jie padaro nemaža žalos žuvų ūkiui. Todėl kasmet rezervate nušaunama apie dešimtį tūkstančių kormoranų. Nušautus paukščius žmonės perka ir valgo.

Man labai rūpėjo nušauti nors vieną pelikaną, bet pasirodė, kad tai dalykas nelengvas, nes šie paukščiai yra atsargūs ir vengia žmogaus; be to, jie turi storus plunksnų šarvus ir anksčiau minėtų oro pūslelių sluoksnį po oda. Paleidęs keletą šūvių stambių šratų, aiškiai girdėdavau šūvio smūgį, bet paukščiai vis nuskrisdavo. Pagaliau pasislėpęs krūmuose,

sulaukiau atskrendant ilgą kampu išsirikiavusių puikių rausvų paukščių virtinę ir, paleidęs 7 mm šratų šūvį, numušiau vieną gražų pelikaną.

Negaliu nepaminėti dar vienos, Volgos deltoje pasitaikančios paukščių pasaulio įžymybės,— b a l t o j o g a r n i o, arba, anot žemaičių, baltosios genšės. Čia jų pasitaiko dvi rūšys: didysis ir baltasis garnys. Retai kuris paukštis turi tokias gražias baltas plunksnas, kaip baltieji garniai. Vienas jų yra šiek tiek mažesnis už mūsų pilkąjį garnį, o kitas vos varnos ūgio, o gal ir dar mažesnis. Abudu yra akinančiai baltos spalvos, tik kojos ir snapas pagal metų laiką yra juodi ar geltoni. Bet svarbiausias papuošalas — tai ilgos, nepaprastai švelnios plunksnos, dengiančios nugarą. Jos yra ilgesnės net už uodegą ir atrodo lyg švelnus šilkinis šydas. Šia proga pažymėsime, kad tos plunksnos dėl savo nepaprasto grožio šio amžiaus pradžioje buvo plačiai vartojamos kaip moteriškų skrybėlių papuošalas, ir jų kaina buvo labai aukšta. Todėl nenuostabu, kad dėl šių plunksnų baltieji garniai buvo uoliai medžiojami ir todėl buvo beveik išnaikinti Pietų Europos kraštuose, Indijoje, Australijoje, Amerikoje. Trys mūsų nušauti baltieji garniai dabar puošia Kauno zoologijos muziejų.

Nors buvo gaila palikti šį gamtininkui įdomų kraštą, vis dėlto atėjo laikas pagalvoti apie kelionę atgal. Susikrovę visą laimikį į valtis, pamažėle yrėmės prieš vandenį rezervato bazės link. Kol apdorojome visus rinkinius, nulupome kailius, rūpestingai susikrovėme žąsų kiaušinius, praėjo dar pora dienų. Kelionė motorlaiviu į Astrachanę irgi užtruko apie pusę dienos. Kitą dieną lėktuvas mus nugabeno į Maskvą, o iš Maskvos — į Vilnių.

Saksaulinis
← kekštas
(Podoces panderi)

TURKMĖNISTANE

TURKMĖNŲ GYVENIMO BŪDAS

AŠCHABADAS — TAŠAUZAS

TUGAJAUS MIŠKUOSE

KARAKUMŲ DYKUMOJE

KARAKUMŲ GYVŪNIJA

TURKMĖNISTANE

TURKMĖNŲ GYVENIMO BŪDAS

Į rytus nuo Kaspijos plyti milžiniški žemės plotai, kurie dar neseniai buvo vadinami bendru Turkestano vardu ir kur susikūrė kelios tarybinės respublikos. Europiečiams mažai težinoma šalis, o vis dėlto nedaug pasaulyje tėra kraštų, kurie žmonijos istorijoje būtų suvaidinę tokį didelį vaidmenį, kaip Turkestanas. Juk iš jo, kaip iš šaltinio, sėmė kultūrą tiek Rytai, tiek ir Vakarai. Turkestanas visai pagrįstai gali būti laikomas europinės kultūros lopšiu. Tai kraštas, kur iškilo galinga ir kultūringa Chorezmo valstybė, viena iš pirmųjų patyrusi žiauraus rytų galiūno — Čingischano smūgį.

Išvykome į šį kraštą kovo mėnesiui įpusėjus, norėdami išvysti jį bundančio pavasario metu.

Ne tik istorikui, bet ir gamtininkui Vidurinė Azija sukelia gilių, jaudinančių minčių. Tikrai, čia gyvoji ir negyvoji gamta rodo žmogui visą savo turtingumą bei įvairumą. Bet klaidinga būtų manyti, kad visame šiame nuostabiame krašte vien tik gamtos dosnumą pamatysi. Anaiptol taip nėra, ir kaip tik čia greičiau negu kur kitur, rasi griežtus kraštutinumus. Tie gamtos kraštutinumai arba sukuria geriausias sąlygas žmogui, augalams bei gyvuliams klestėti, arba, priešingai, sudaro jiems

pražūties pavojų. Mes savo kelionei turėjome labai maža laiko — vos vieną mėnesį, todėl galėjome tik paviršutiniškai susipažinti su vienu kitu šio milžiniško krašto kampeliu. Žinoma, ir to laiko neužtektų, jei nebūtų tokio greito susisiekimo lėktuvais, kaip kad dabar Tarybų Sąjungoje (2700 km iš Maskvos į Ašchabadą — Turkmėnijos sostinę — nuskridome per 12 valandų). Kelionės tikslu pasirinkome Turkmėnistaną — visų pirma, todėl, kad tai yra mums artimiausia Vidurinės Azijos respublika, antra,— kad ji yra toliausia į pietus, trečia, dėl to, kad čia anksčiau minėti gyvybės kraštutinumai bene ryškiausi. Mus, biologus, tatai neapsakomai domina. Iš tikrųjų Turkmėnistano plotas, užimdamas per pusę milijono kvadratinių kilometrų, t. y. būdamas apie 8 kartus didesnis už Lietuvos respublikos plotą, jau tuo pačiu sąlygoja gamtos įvairumą. Bet mus ypač viliojo du dalykai: Amudarja su savo vandens gausumu, žydinčiomis oazėmis, su sena, o kartu ir modernia drėkinimo sistema, ir žiaurioji Karakumų dykuma — derlingų oazių mirties šmėkla, pietuose atsirėmusi į Kopetdago kalnus ir užimanti 80 procentų viso Turkmėnistano ploto. Tai 400 tūkstančių kvadratinių kilometrų ploto dykuma, devynios dešimtosios šios lygumos ploto — smiltynas, vietomis lygus, vietomis sudaręs kopas — barchanus. Pasak prof. S. Suslovo, dabartinis dykumos smėlis yra vėjo supustytas, arba, kaip geologai sako,— eolinės kilmės. Bet vėjo veikimas pasireiškė vien tuo, kad jis smėlį tik išjudino ir pernešė į kitą vietą, o pats smėlis senesniais geologiniais laikotarpiais buvo upių atneštas. Apskritai šių dienų Karakumų dykuma yra ne kas kita kaip sudėtinga Amudarjos, Murgabo ir Tedženo delta, o jos smėlis — dar kvartero laikais iš Pamyro Altajaus, Hindukušo ir Parapamizo suneštos upių nuosėdos. Tik vakarinė Karakumų dalis yra dugnas buvusios Sarmatų jūros, kuri jungėsi su Juodąja jūra.

Aukšti Irano ir Afganistano kalnai — svarbiausias Turkmėnistano vandens rezervas. Žiemos metu, kai ten viešpatauja beveik ašigalių temperatūra, jų viršūnėse susirenka didelės sniego ir ledo masės. Vasarą, ledams ir sniegui tirpstant, vanduo bėga į kalnų papėdę ir pripildo Amudarją, Murgabą ir Tedženą. Bet smėlis blogai laiko vandenį: dalis jo įsisunkia į žemę, sudarydamas požeminį vandenį, o dalis greitai išgaruo-

ja. Daug vandens dirbtiniais kanalais — arykais — sunaudojama visokioms augalų kultūroms. Todėl nei Murgabas, nei Tedženas nepasiekia jūros ir išsenka, sudarydami sausas deltas smėlio dykumoje. Didžioji Amudarja, nukeliavusi ilgą kelią, palyginti nedidelę savo vandens dalį teatgabena į Aralo jūrą.

Dykumų upės turi didžiausios reikšmės ūkiui. „Vanduo brangesnis už auksą",— sako Vidurinės Azijos patarlė. Kur yra vandens, ten yra gyvybė, ten žydi oazės, kur nėra vandens, ten saulės išdegintos dykumos. Kadangi dykumų žemė labai derlinga, tai paprastai užtenka pravesti nors ir nedidelį drėkinamąjį kanalą, kad tuoj atsirastų vešli augalija, laukai ir sodai. Vanduo — tai pagrindinis gyvybės šaltinis. Našios, derlingos Vidurinės Azijos oazės kaip tik ir yra tose vietose, kur pakanka vandens.

Tokiame dideliame plote, kaip Turkmėnija, gyventojų palyginti nedaug: čia gyvena, pagal 1939 m. surašymo duomenis, ne ką daugiau kaip milijonas gyventojų, daugiausia turkmėnų; jų yra keletas genčių, kurių svarbiausios — jomudai, teke, goklanai, sarykai, solorai. Turkmėnai yra giminiški uzbekams ir kirgizams, bet nuo jų skiriasi išvaizda ir būdu, nes turi nemaža svetimų etninių elementų. Senovėje daugelis turkmėnų plačiai versdavosi vergų gaudymu, ypač Persijoje (Irane), todėl persų tipo įtaka juose yra labai žymi. Apskritai jie yra aukšto ūgio, laibi, stiprūs, staigių judesių. Jų odos spalva labai tamsi, plaukai ryškiai juodi. Nuo kitų azijiečių turkmėnas skiriasi aštriu drąsiu žvilgsniu ir karinga laikysena. Jie yra nepalyginami raiteliai, o drąsos ir vikrumo atžvilgiu užima vieną pirmųjų vietų pasaulyje. Jie dar dėvi senoviškus tautinius drabužius, ypač gražiai rengiasi moterys. Vyrai neskuta barzdų, be to, žiemą ir vasarą dėvi milžiniško dydžio avikailines kepures ir vilki vatiniais chalatais. Keista, kai matai žmones, vaikščiojančius tokiais apdarais net vasaros metu, kai temperatūra siekia 40 laipsnių ir net daugiau. Turkmėnai sako, kad tokie drabužiai, ypač avikailio kepurės, kaip tik saugoja juos nuo baisių saulės spindulių. Iš tikrųjų galima sutikti, kad tokia šiluminė izoliacija palaiko aplink kūną ne aukštesnę kaip 37 laipsnių temperatūrą, t. y. kūno temperatūrą.

Turkmėnijoje miškų beveik nėra. Tik kalnuose šen bei ten galima matyti medžių, bet ir tie žmogui sunkiai prieinami.

Todėl medinių pastatų čia niekur nerasi, o pagrindinė medžiaga namams statyti — molis. Molio čia netrūksta: iš jo statomi namai, krosnys, tvoros, o seniau buvo statomos ištisos tvirtovės, aptvertos molinėmis sienomis ir bokštais. Žinoma, taip pritaikyti nedegtą molį galima tik ten, kur klimatas labai sausas, kur kritulių kiekis labai mažas. Kaip tik tokios klimato sąlygos yra Vidurinėje Azijoje. Vidurinėje Azijoje per metus esti 60—100 mm kritulių, t. y. apie dešimt kartų mažiau negu Lietuvoje.

Žinoma, turkmėnų namuose yra ir medinių daiktų. Jie daromi iš specialiai tam reikalui sodinamų medžių — įvairių rūšių tuopų, be to, dar iš tugajuose augančio žilakrūmio *(Elaeagnus orientalis)*. Prie namų dažnai matyti nepaprastai gražus medis karagačas *(Ulmus densa)*, kurio mediena yra graži ir daugiausia naudojama visokiems indams drožinėti ir tekinti. Kadangi šiaip namuose medinių daiktų nedaug, todėl gaisro pavojaus beveik nėra. Mums pasakojo, kad caro laikais į Turkestaną buvo atvažiavęs draudimo nuo ugnies agentas, bet čia jis neradęs darbo, buvęs nesuprastas ir pajuoktas.

Statybinės medžiagos čia yra pakankamai. Iškasama duobė ir imamas molis. Jis čia pat maišomas su vandeniu ir pjaustytais šiaudais (akseliu), minkomas kojomis. Iš taip paruošto molio eilėmis krečiamos sienos, kurios bematant išdžiūsta. Pjaustytuose šiauduose paprastai esti grūdų; jie ima dygti, todėl naujų pastatų siena tam tikrą laiką žaliuoja. Pamatų dažniausiai nedaroma, bet tai neigiamai atsiliepia pastatui, nes lietingu metu — pavasarį — jis ima irti. Dėl to kai kuriems pastatams daromas neaukštas pamatas iš kelių eilių plytų; jos sudaro tam tikrą drėgmės izoliaciją. Pastačius reikiamo aukščio sieną, dedamos sijos, paprastai iš gana menkų, plonų medžių arba vien iš džiugaros *(Sorghum)* šiaudų. Apskritai šis augalas su savo storais ir tvirtais daugiau kaip 2 metrų ilgio šiaudais čia labai tinka. Džiugaros šiaudai aptinkuojami moliu iš viršaus ir iš apačios; tuo būdu susidaro plokščias stogas. Ant šio stogo kai kada daroma patalpa javams laikyti: persiškai ji vadinama „bala chana"—„viršutinė patalpa"; iš to kilęs rusiškas žodis „balagan" (paaukštinta palapinė mugėje), o gal ir žodis „balkonas". Stogas labai svarbi namų dalis. Čia šeimos nariai praleidžia didesnę savo laiko dalį — miega, dirba,

džiovina vaisius ir t. t. Prie gyvenamojo namo glaudžiasi kiti ūkio pastatai — arklidė, tvartai, o jų tęsinį sudaro aukšta molinė tvora. Visų šių pastatų vidury yra kiemas, dažnai ir sodas su šuliniu ar šaltiniu. Apskritai toks ūkis daro nedidelės, bet neprieinamos tvirtovės įspūdį. Tai palikimas tų laikų, kai asmeniškas saugumas nebuvo tikras ir visame Turkestane viešpatavo genčių vaidai, kraujo kerštas, plėšikavimas ir t. t. Tokia statybos sistema visai nereikalinga dabartiniais laikais.

Kadangi medžiaga namui statyti beveik nieko nekainuoja, o darbas irgi nebrangus, tai senus namus savininkai dažnai palieka, nes nesunku pasistatyti naują namą. Tokių apleistų, apgriuvusių namų užtikdavome nemaža; jie mus domindavo, nes juose dažnai būdavo apsigyvenusių įvairių roplių bei paukščių. Dažnai juose rasdavome vieną savotišką, Vidurinei Azijai būdingą pelėdžiukę.

Didesniuose Turkmėnijos miestuose, ypač jų centruose, namai statomi ir iš plytų, bet miesto pakraščiais tebepilkuoja moliniai pastatai. Moliniai namai yra saugesni už mūrinius ir žemės drebėjimo atveju, nes jie ne taip ūmai subyra. Įmaišyti į molį kapoti šiaudai ir įaugusios augalų šaknys teikia sienoms tam tikro tamprumo. Kai 1948 metais Turkmėnijos sostinę Ašchabadą ištiko baisus žemės drebėjimas, labiausiai nukentėjo modernus miesto centras, bet priemiesčių molinių namukų dauguma nesubyrėjo.

Be molinių namų, Turkmėnijoje dar statomi labai lengvi ir praktiški gyvenamieji pastatai, vadinami jurtomis. Jurta statoma palapinės principu; jos sienos yra cilindro formos, o stogas — skliauto pavidalo. Svarbiausia jurtos savybė yra tai, kad ji gali būti lengvai išardoma, perkeliama į kitą vietą ir vėl sustatoma. Oazėse visur paplitę moliniai pastatai dėl to, kad ten žmonės gyvena sėslų gyvenimą; o dykumose, kur svarbiausias gyventojų verslas yra gyvulių auginimas, jurtos yra patogiausia gyvenamųjų namų rūšis, nes čia nuolat keičiama ganyklos vieta, vandens ištekliai nepastovūs.

Jurtos griaučiai yra medinės, labai lengvos, dažniausiai žilvitinės kartys, nes žilvitis yra labiausiai čia paplitęs medis. Prie jų dedamos plonos, ilgos, labai lanksčios medinės lazdos, iš kurių daromas sienų ir skliautų rezginys. Įdomu, kad šiam darbui visai nenaudojamos vinys, bet visos medinės dalys

sutvirtinamos į skyles įveriamais diržais. Reikia taip pat pabrėžti, kad kiekvienas medžio gabalas turi savo tikslią paskirtį ir, statant jurtą, patenka vis į tą pačią vietą. Ant medinių griaučių uždedamas maždaug piršto storumo tūbas. Jis taip pat supjaustytas gabalais, tiksliai pritaikytais savo paskirčiai bei vietai, ir taip pat pritvirtinamas prisiūtais diržais prie medinių griaučių. Kartais, kad būtų šilčiau, dedamos dvi tūbo eilės, o jo spalva gali būti tamsiai pilka, šviesiai pilka, bet geriausia laikoma balta. Viršuje savo skliauto jurta turi apvalią angą vėdinimui ir kaminui. Žiemos metu, kad būtų šilčiau, jurtos pamatas aplinkui apmetamas sniegu ar žemėmis, o vasaros metu priešingai — sienos apatinis kraštas pakeliamas, tuomet susidaro oro srovė, įeinanti pro pamatą ir išeinanti pro skliauto angą. Į jurtą įeiti paliekama plati anga, uždengiama kilimu ar tūbu, o ant žemės, pagal savininko materialinį pajėgumą, tiesiami kilimai ar tūbas. Centrinę vietą jurtoje užima mažytė skardinė krosnelė su kaminu, kyšančiu ties skliauto anga; ant krosnies — vieta katilui, kuriame gaminamas maistas. Jurtoje telpa visi namų apyvokos reikmenys: ten pamatysi drabužius, apavus, balnus, ginklus, indus vandeniui laikyti ir t. t. Šuo, ypač medžioklinis, irgi laikomas jurtoje, taip pat medžiokliniai sakalai, o kartais čia laikomas ir kumeliukas, nes turkmėnai nepaprastai rūpestingai globoja savo gyvulius, ypač arklius. Bet kai kur matėme sakalams padarytą atskirą į narvą panašią patalpą iš molio su mediniais virbais orui praleisti. Dienos metu sakalas būdavo pririšamas už kojos ir patupdomas ant narvo.

Kartą, bekeliaudami Karakumų dykuma, mes užėjome aūlą (aūlu ar kišlaku čia vadinami kaimai). Keliasdešimt jurtų stovėjo smėlio lygumoje. Nei medžio, nei krūmo, nei daržo, nes viso to nėra šiame saulės ir sausros krašte. Šen bei ten tingiai judėjo kupranugaris, kur ne kur buvo matyti būreliai jaunuolių milžiniškomis avikailio kepurėmis ir dryžuotais chalatais, vaikščiojo viena kita višta, o ant narvų tupėjo sakalai. Paaiškėjo, kad visi šio aūlo gyventojai buvo susijungę į kolūkį; jų pagrindinis užsiėmimas — avių auginimas. Didelė avių banda ganėsi netoli dykumoje. Mums to ir tereikėjo, nes po kelių dienų kelionės pritrūkome maisto ir norėjome pirkti aviną. Reikėjo susiieškoti kolūkio pirmininką; pasiklausę sužinojo-

me, kad netoliese esanti jurta buvo kolūkio kontora, ir ten radome pirmininką. Mums buvo gana neįprasta rasti jurtoje, dargi beribės dykumos glūdumoje, tokią įstaigą, o dar keisčiau buvo pamatyti pačioje jurtoje visus įstaigos atributus: stalą, kėdes, radijo imtuvą, plakatus su šūkiais ant sienų ir t. t. Laimei, pirmininkas šiek tiek kalbėjo rusiškai, nes jis buvo dalyvavęs Didžiajame Tėvynės kare ir net mūšiuose prie Berlyno. Sužinojęs, kad atvažiavome iš Lietuvos, jis susidomėjo mumis ir reiškė mums daug prielankumo. Greitai susipažinome ne tik su juo, bet ir su kitais aūlo gyventojais. Pirkome iš jų aviną. Šia proga vienas gyventojas pakvietė mus pas save į svečius, ir turėjome progos susipažinti su jurtos įrengimu ir iš dalies su turkmėnų gyvenimu. Turkmėnijos gyventojai labai vertina jurtą, laiko ją patogiausia gyvenamąja patalpa ir nenorėtų jos keisti į modernius namus. Iš dalies galima su šia nuomone sutikti, nes jurta yra šilta turkmėniškos žiemos metu, vėsi vasarą ir gali būti lengvai vėdinama.

Keletą kartų mums teko lankytis pas turkmėnus, bet, žinoma, iš tų trumpų apsilankymų negalima susidaryti išsamaus jų gyvenimo vaizdo. Šiek tiek plačiau susipažinome su jų gyvenimo būdu, svečiuodamiesi pas pasiturintį turkmėną Karakumų dykumoje. Jo jurta viena iš geresnių, gana didelė, tokia, kad jos viduryje ratu galėjo susėsti apie 20 žmonių. Atskleidę kilimą, kuriuo buvo uždengta įeinamoji anga, patekome į erdvų jurtos vidų, išklotą labai dideliu tekišku kilimu (teke genties austu). Įeinant į turkmėno butą, įprasta nusiauti kojas, ir tenka pripažinti, jog šis paprotys yra pagrįstas, ypač turint galvoje, kad asla išklota gražiais, kartais brangiais patiesalais. Šia proga pastebėsime, kad turkmėnai nuo senų laikų yra pagarsėję savo puikiais kilimais, ypač brangūs yra teke genties darbo kilimai.

Įėję į vidų, mes visų pirma turėjome nusiplauti rankas. Čia aš ir nusidėjau geram tonui, nes, nusiplovęs rankas, prieš šluostydamas nukrėčiau vandens likučius; šeimininkas, laikydamas man paruoštą rankšluostį, mandagiai pasakė, kad taip daryti nedera. Po to mus pakvietė valgyti pilavo, t. y. virtų ryžių su aviena. Vidury aslos, greta skardinės krosnelės, stovėjo didelis katilas, o iš jo kilo garai, skleisdami malonų riebios avienos kvapą. Susėdome valgyti trise, t. y. šeimininkas,

mano kelionės draugas ir aš. Šeimininkė, jauna graži moteris, puotoje nedalyvavo. Ji sėdėjo nuošaliai, apsirengusi puošniais spalvotais drabužiais, visa apsikabinėjusi sidabriniais papuošalais, viskam abejinga ir išdidi. Už jos, ant kilimo, nugara atsisukusi į mus, miegojo sena moteris, gal šeimininko motina. Turkmėnų butuose paprastai nėra nei stalų, nei kėdžių, tenka sėdėti ant žemės; nepratusiam tatai sudaro kiek keblumo — taip buvo ir mums. Reikėjo, vietos papročiais sukryžiavus kojas, atsisėsti prie katilo. Man ši poza buvo labai neįprasta, ir todėl po kelių minučių pajutau, kad labai nepatogu — turėjau pakeisti kojas, bet ir naujoje padėtyje tegalėjau ištverti tik porą minučių — vėl turėjau pasitaisyti. Tai matydamas šeimininkas atnešė man priegalvį, ir čia (baisu dabar prisiminti!) aš vėl nusidėjau rytietiškam etiketui — atsisėdau ant priegalvio. Tik vėliau paaiškėjo, kaip nemandagiai aš pasielgiau, nes reikėjo tik viena alkūne į priegalvį atsiremti. Prasidėjo vaišės, bet nebuvo nei lėkščių, nei peilių, nei šakučių, tad reikėjo vartoti vien savo penkis pirštus. Pradžią padarė šeimininkas, katile paieškojęs geresnio kąsnio, o tokiu laikomas vienas gabalas su kauliuku, kurį suradęs, man padavė. Blogiau buvo su ryžiais. Kaipgi juos imti iš bendro katilo savo pirštais? Reikėjo žiūrėti, kaip darys šeimininkas. Sugriebęs ryžių krūvelę, jisai prispaudė ją prie katilo krašto, suplojo maždaug į blynelį, paskui pakėlė kąsnį prie burnos ir, pakišęs po juo nykštį, vikriai įmetė kąsnį į burną. Mes bandėme taip pat daryti, bet kur tau. Nesisekė. Ryžiai byrėjo man pro šalį, pribarsčiau jų ant brangaus tekiško kilimo ir sau už apikaklės. Šeimininkas, matydamas mano susirūpinimą, paieškojęs tarp savo įrankių, rado seną, bet labai pageidaujamą šaukštą.

Pilavas buvo labai skanus, gaila tik, kad taip sunku jį valgyti. Pietums baigiantis, į jurtą ėmė rinktis daugiau žmonių — jiems buvo įdomu į mus pasižiūrėti iš arčiau; pasikalbėti negalėjome, nes čia, tolimuose Karakumuose, kalbama vien turkmėniškai, ir tik tie, kurie gyveno mieste arba buvo atlikę karinę prievolę, šiek tiek supranta ir rusiškai. Visi svečiai susėdo ratu palei jurtos sieną ir laikėsi labai rimtai. Ta proga šeimininkas mus visus pavaišino čalu, t. y. ypatingu būdu fermentuotu kupranugarių pienu. Tai gana skanus gėrimas, šiek tiek panašus į kefyrą. Čia ir vėl nusidėjau rytietiškam etiketui. Man

pirmam, kaip vyriausiam svečiui, čalas buvo patiektas dideliame mediniame inde ir įdėtas savotiškas šaukštas su snapeliu. Nustebęs, kad porcija tokia didelė, ėmiau valgyti. Valgiau ilgai, su pertraukomis. Vėliau paaiškėjo, kaip nemandagiai aš pasielgiau, nes reikėjo valgyti tik vieną antrą šaukštą ir tuoj perleisti savo kaimynui. Nors ir per vėlai susipratęs, taip ir padariau. Baigdami vaišintis, gavome „užsigardžiuoti" devyndrekiu *(Ferula);* tai skėtinių šeimos augalas, labai paplitęs Azijos dykumose, išauga iki 2—3 metrų aukščio, turi storą stiebą, nepaprastai stiprų nemalonų kvapą. Iš jo gaunamas nepaprastai dvokiantis ekstraktas „asa foetida". Paragavę šio „skanumyno", atidėjome jį į šalį, bet pastebėjome, kad turkmėnų vaikai mielai jį valgo, visai panašiai kaip Pietų Amerikoje vaikai graužia jaunus sultingus cukrašvendrių stiebus.

Padarėme keletą nuotraukų, bet labiausiai norėjome turėti mūsų gražios, tautiškais drabužiais apsirengusios šeimininkės nuotrauką. Deja, vos tik pamačiusi į save nukreiptą aparatą, ji skubiai pabėgo. Vyrai labiausiai domėjosi mūsų šautuvais; apskritai ginklai yra visų azijiečių pasigėrėjimo dalykas, tad jie paeiliui čiupinėjo mūsų šautuvus, ir turėjome duoti jiems keletą šovinių pašaudyti į taikinį.

Senovėje dykumos gyventojai buvo gryni klajokliai, bet dabar, pagerėjus gyvulių ūkio sąlygoms, jie pasidarė sėslesni. Normandiško gyvenimo elementų jų buityje užsiliko iki šiol.

Svarbiausia gyvulininkystės šaka — avių auginimas. Vidurinės Azijos avys yra labai nelepios, pasitenkina bet kokiu pašaru. Pavasarį ir rudenį, t. y. lietaus laikotarpiais, žolė čia esti šiek tiek švelnesnė, bet vasaros kaitros ją visai išdžiovina ir lieka tik sausi sumedėję stagarai. Beveik vienintelė čia žolė — nedidelė viksvelė *(Carex physodes);* ji auga taip retai, kad avis turi skinti kiekvieną jos stiebelį atskirai. Avys ėda taip pat ir druskingų vietų žoles (halofitus), todėl gali ganytis ir druskožemiuose. Žiemos metu ganykla esti dar blogesnė, o avys ganosi ištisus metus atvirame ore.

Be avių, čia dar auginami kupranugariai. Maisto atžvilgiu jie dar mažiau lepūs negu avys, tik reikalauja kitokio pašaro — vadinamosios kupranugarių žolės *(Alhagi camelorum),* be kurios negali gyventi. Keista, kad net žiemos metu, kai ši žolė esti visiškai sausa ir, atrodo, visai netekusi savo maistingumo,

kupranugariai ją skina ir noriai kramto. Kupranugaris — nepamainomas gyvulys stepėse ir dykumose. Jis pats susiranda maisto, bet gali ilgai ir badauti. Apie savaitę jis gali išbūti be vandens, užtat, jo gavęs, išgeria iki aštuonių kibirų. Kupranugaris, kaip ir daugelis kitų dykumos gyvulių, esant maisto pertekliui, gali susidaryti taukų atsargą, kurią naudoja, kai tenka badauti. Šie taukai susikaupia kuproje arba kuprose pagal tai, ar jis yra vienkupris, ar dvikupris. Tokios atsargos susidaro ir įvairiems smulkiems dykumų gyvūnėliams. Tai rodo, kad jie yra prisitaikę prie žiaurių Azijos dykumų gyvenimo sąlygų. Badaudami šie gyvuliai pamažu praranda taukų atsargą. Tokiu atveju kupranugario kupros sudrimba ir nukrypsta ant šono. Avys šią atsargą susidaro uodegoje, kur gali susitelkti iki 16 kilogramų taukų.

Kupranugaris yra gana protingas ir nepaprastai stiprus gyvulys. Ant jo nugaros galima užkrauti apie 250 kg svorio naštą. Turkmėnas dažnai ten pasodina savo žmoną, vaikus ir sukrauna mantą. Jojant kupranugariu, jaučiamas ritmingas, bet švelnus lingavimas. Teko girdėti, kad kai kurie žmonės, turį palinkimą sirgti jūros liga, šio supimo nepakenčia. Kad būtų galima sukrauti į tokio aukšto gyvulio balną visą naštą ir atsisėsti patiems raiteliams, jis yra pratinamas pagal įsakymą atsiklaupti; tai jis labai klusniai atlieka.

Jauniems kupranugariams tenka daryti skaudžią operaciją: skersai šnervių pertvaros praduriama skylutė ir į ją įkišama medinė vinies pavidalo lazdelė. Prie pastarosios pririšama virvutė, kuria gyvulys ir yra vedžiojamas. Karavanuose kupranugarių virtinė sujungiama tomis virvutėmis į vieną eilę.

Antras nepamainomas gyvulys yra asilas. Jis dar mažiau lepus negu kupranugaris, ir pasitenkina bet kokiu pašaru; kartais juos tenka matyti graužiant senas nebenaudojamas pintines, besimėtančias rinkose bei aikštėse. Asilas yra labai stiprus ir ant savo nugaros lengvai pakelia suaugusį vyrą ir dar visokių gėrybių prikrautus maišus, gabenamus į turgų ar kitur. Sunku suprasti, kuo remiantis pas mus sakoma, kad asilas kvailas,— iš tikrųjų jis yra labai protingas, be to, žmogui labai naudingas gyvulys.

Visai kitoks yra gyvenimas ir žmogaus verslas oazėse ir arti upių. Turkmėnija retai apgyventa tėra dykumose, bet der-

lingose oazėse gyventojų nepaprastai tiršta, ir kiekvienas kvadratinis žemės metras yra išnaudotas. Derlingas storas molio, vadinamojo lioso, sluoksnis kartu su vandeniu sudaro palankiausias sąlygas augalijai ir gyvūnijai tarpti. Todėl ir žmogus jau prieš tūkstančius metų šiame krašte sugebėjo pasiekti aukštos kultūros. Bet gamtos sąlygos ilgainiui ne gerėjo, o blogėjo — mažėjo vandens ištekliai. Todėl dar senovėje žmonės įrengė plačią irigacinę sistemą. Dabar, tarybinės santvarkos metais, irigacijos reikalams taikoma moderni technika, padedanti dar tikslingiau panaudoti vandenį; tiesiami didžiuliai kanalai, kurie iš dykumos atkariaus ir grąžins žmogui tuos plotus, kuriais tolimoje praeityje naudojosi jo protėviai.

Derlinga žemė ir vanduo — tai dvi sąlygos augalų kultūrai vystytis; trečioji — subtropinis klimatas su karšta ilga vasara ir ne perdaug šalta žiema. Turkmėnijos oazėse kultivuojami vertingi augalai: vilnamedis, ryžiai, sezamas, džiugara (sorgas), kviečiai ir kt. Žinoma, visi jie, o ypač vilnamedis ir ryžiai, reikalauja drėgmės, bet užtat duoda nepaprastai didelį derlių. Savotiškas javas yra džiugara. Ji užauga iki 2,5—3 metrų aukščio ir turi keletą varpų, kurių kiekvienoje esti po keletą šimtų stambių grūdų. Tie grūdai geras maistas naminiams gyvuliams, o taip pat iš jų kepama ir duona. Žali džiugaros šiaudai yra geras pašaras arkliams, nes turi cukraus, ir nuo jo gyvuliai greit tunka.

Išdžiūvę šiaudai, kaip jau minėjau, tinka namų statybai. Atsivežtas džiugaros sėklas mėginau sėti Lietuvoje; mūsų krašte sėklos iš dalies prinoksta, ir manau, kad, padarius atranką, būtų galima šį augalą pas mus kultivuoti, jei ne grūdams, tai bent žaliajam pašarui, nes jis duoda labai daug žaliosios masės.

Būdingas Turkmėnijai augalas yra melionas. Čia auga daugybė jo atmainų ir visos yra nepaprastai cukringos. Vienos jų atmainos, vadinamos „čardžou", vaisiai sveria iki 15 kilogramų. Juos galima išlaikyti per visą žiemą iki sekančio pavasario. Tašauzo miesto rinkoje šių milžinų mums teko matyti dar kovo mėnesio pabaigoje.

Vidurinė Azija yra pagarsėjusi vaisiais. Sodininkystė čia praktikuojama nuo seniausių laikų, daug seniau negu Europoje. Seniausius laikus siekia vynuogių kultūra, ir užsiliko dokumentų apie tai, kad vienas Hisaro valdovų aprūpino vy-

nu visą Aleksandro Makedoniečio kariuomenę, o pats Aleksandras virto dideliu tenykščio vyno mėgėju. Atrodo, kad Aleksandro Makedoniečio žygio, o ypač dalyvavusio šiame žygyje senovės gamtininko Teofrasto — didžiojo mąstytojo Aristotelio mokinio — dėka į Europą pateko daug vertingų augalų, kaip persikai ir abrikosai, o iš naminių paukščių — povas. Vidurinės Azijos vynmedžių yra daug rūšių, jų uogos įvairių formų bei dydžio ir yra labai cukringos.

Čia labai paplitę graikiniai riešutai; kultūrinė jų veislė auga soduose, o laukinė — nedideliais miškeliais.

Kelių pakraščiuose dažnai galima užtikti šilkmedžių; jų lapais maitinasi šilkaverpiai, kurių auginimu vietiniai gyventojai verčiasi taip pat nuo senų laikų. Vidurinė Azija dėl savo karšto klimato ir nelietingų vasarų labai tinka šilko pramonei. Čia beveik kiekviena moteris moka šilkaverpius prižiūrėti. Šilkmedžiai, be to, duoda saldžių, skanių uogų.

Tašauze matėme rinkoje pardavinėjant gana dideles, pailgas, raudonos spalvos uogas. Jos buvo miltingos ir gana saldžios, tačiau didelis kauliukas labai mažino jų vertę. Turkmėniškai jos vadinamos džida, botaniškai *Elaeagnus orientalis*. Laukinės džidos uogos smulkios, bet kultūrinė jos veislė turi dideles saldžias uogas.

Figos, čia vadinamos inžiru, irgi auga Vidurinėje Azijoje. Tačiau jos nepakelia žiemos šalčių, ir todėl rudenį medeliai turi būti prilenkiami prie žemės ir užklojami šiaudais. Jų vaisiai labai cukringi, bet turkmėnai jų nedžiovina, kaip kad daroma Italijoje, paprastai sunaudoja šviežius.

Dar vienas ypatingas vaisius, atkreipęs mūsų dėmesį, buvo granatas. Jis užauga didelio obuolio didumo, su ryškiai raudonos spalvos pūslelėmis po odele. Jie yra labai rūgštūs ir todėl dažnai vartojami vietoje citrinos, arbatą geriant. Jų raudonoji sunka vartojama odoms dažyti, o luobelė duoda taip pat labai patvarios, geltonai dažančios medžiagos.

Be dirbtinio drėkinimo sodai augti negali, tad į visus sodus įvesti kanalai — arykai. Drėkinimą palengvina ta aplinkybė, kad dirbamoji žemė — liosas — sunkiai praleidžia vandenį ir todėl vanduo be nuostolio gali būti nuvestas labai toli. Medeliui prisotinti vandeniu aplink jį turi būti sudarytas įdubimas, pripildytas vandens, nes tik per ilgą laiką žemė jį praleidžia.

Iš Maskvos mes išskridome kovo 18 dieną, kai termometras rodė 12 °C žemiau nulio ir buvo dar nemaža sniego. Tą pačią dieną po pietų turėjome būti Turkmėnijos sostinėje Ašchabade, bet Kaspijos pakrašty mus sutiko smarki, iš rytų siaučianti smėlio audra, tad buvome priversti nusileisti Baku aerodrome ir čia praleisti naktį. Kitą dieną anksti rytą jau skridome viršum Kaspijos jūros, o netrukus pasirodė liūdnas, tarytum išmiręs kraštas — smėlėta Vidurinės Azijos dykuma ir Kopetdago kalnų papėdė. Vietomis tarp gelsvai pilkų smiltynų buvo matyti balti plotai, kuriuos laikėme sniego užpustytais sklypais ir tik vėliau įsitikinome, kad tai yra druska nuklotos molėtos lygumos.

Apie vidudienį buvome jau Ašchabade. Ten buvo graži, šilta, saulėta diena. Termometras rodė 22 °C aukščiau nulio; jau buvo išsprogę kai kurie medžiai, ypač keletas tuopų rūšių. Ypatingą įspūdį mums padarė vadinamasis Judos medis *(Cercis Griffithi)* dar be lapų, bet visas apkibęs puikiais violetinės spalvos žiedais. Pirmą kartą savo gyvenime pamatėme garsiąją Vidurinės Azijos drėkinimo sistemą. Soduose, parkuose, net ir pačiame mieste prakasti grioveliai; jais teka švarus šaltas vanduo, atbėgęs čia iš Irano kalnų, kurių sniegu apklotos viršūnės buvo matyti iš miesto.

Pirmiausia nuėjome į Mokslų Akademijos filialą pasitarti dėl tolimesnės kelionės ir susipažinti su vietinės faunos rinkiniais. Aplankėme Mokslų Akademijos botanikos sodą ir ten susipažinome su svarbiausiais vietinės floros atstovais. Iš tų apsilankymų turėjome daug naudos ir likome labai dėkingi vadovaujančiam personalui už vertingas informacijas. Mes turėjome dvigubą tikslą: pirma — nuvykti į Amudarjos žemupį, kur šios didžiulės upės sąnašos jau prieš tūkstančius metų nulėmė senojo Chorezmo vietovių pobūdį, antra — aplankyti gamtos labiausiai nuskriaustą sritį, Karakumų dykumą, kur gyvybė randa minimumą to, kas reikalinga.

Tarp Ašchabado ir Amudarjos žemupio yra patogus oro susisiekimas — lėktuvai skrenda skersai visą Karakumų dykumą, nuskrisdami apie 400 kilometrų tiesia linija. Tuo būdu galė-

jome susidaryti bendrą šios dykumos reljefo vaizdą. Tikrai, lėktuvas skrido neaukštai, dangus buvo giedras, tad baisieji Karakumai buvo gana aiškiai matomi. Beribė, pilkšvai gelsva lyguma, vietomis įvairinama čia tamsesnių, čia šviesesnių dėmių; tai takyrai, lygūs kaip stalas molio plotai, beveik neapaugę jokia augalija; kitur — baltos druskos dėmės arba gana nežymus margumas — skurdūs saksaulo krūmokšniai.

Maždaug po pusantros valandos pasirodė dirbami laukai ir nedideli sūrūs ežerėliai, apaugę nudžiūvusiais nendrynais,— vadinasi, perskridome Karakumus, jie liko pietuose. Vėl tipingas Azijos miestų vaizdas — plūkto molio nameliai plokščiais stogais, o tarp jų gana sraunus Amudarjos pertakas. Vienoje šio pertako pusėje — grupė baltų moderniškų namų. Esame Tašauze, Turkmėnijos aruode. Čia gausi drėkinimo sistema, derlingas liosas, todėl puikiai tarpsta kviečiai, džiugara (sorgas), o užvis labiausiai — ryžiai, vilnamedis. Iš tolo buvo matyti medvilnės kalnai, paruošti transportui į pramonės centrus.

Jau iš pirmo žvilgsnio mums, kaip zoologams, vieta pasirodė neįdomi, mat žmogus čia per daug pakeitė pirmykštį žemės vaizdą. O kai pirmoji mūsų išvyka šį spėliojimą pilnai patvirtino, mes netgi truputį nusiminėme. Ieškojome su kuo pasitarti ir tuo tikslu kreipėmės į vietinį partijos komitetą, kur buvome maloniai priimti ir supažindinti su medžioklės valdybos pareigūnais. Maža to, mums buvo parūpintas sunkvežimis.

Mus lydėjo keletas palydovų, kurių tarpe buvo vietinis medžioklės inspektorius, gerai pažįstąs visą Amudarjos žemupį ir, svarbiausia, laisvai kalbąs turkmėnų kalba. Turėti tokį palydovą mums buvo labai svarbu, nes Turkmėnijos provincijose rusų kalba mažai paplitusi, ir dėl to dažnai patekdavome į keblią padėtį.

Savo naujųjų draugų patariami, pirmučiausia aplankėme kelis sūrius ežerus Kyzylkumo * vietovėje; vieno tokio ežero pakraštyje ir nakvoti teko. Šių ežerų pakraščiai smėlėti, gana retai apaugę skurdžia dykumų augalija, ir jų fauna nėra gausi. Vis dėlto mums pavyko nušauti porą retų ir įdomių ančių *(Oxyura leucocephala)*, kurių prieš tai nebuvau matęs. Išsky-

* Kyzylkum reiškia „raudonas smėlys"; šis pavadinimas yra labai paplitęs Vidurinėje Azijoje.

rus kelis stibynuočius ir kelias smiltvištes, kurių vis dėlto nepavyko sumedžioti, nieko įdomesnio čia neradome.

Pernakvoję ežero pakraštyje, pasukome į pietus, Urgenčio kryptimi, kad, padarę ratą, vėl grįžtume į Tašauzą. Ši diena nors ir neatnešė mums žymesnio laimikio, bet vis dėlto buvo įspūdingesnė. Mes važiavome vos žymiu keliuku, čia lygiais druskingais molynais, čia smėlėtomis lygumomis, pribarstytomis akmenų ir žvyro. Apie vidudienį vėjas ėmė stiprėti. Iš pradžių jis nešė smulkiausias molio dulkes ir visą apylinkę aptraukė pilkšvai rausvais rūkais, o po kelių valandų jis virto jau tikra audra, kuri nešė ne tik smėlio debesis, bet siautė kaip ištisa smulkių akmenukų kruša. Netrukus mūsų ir taip jau nelabai žymus keliukas buvo visiškai užpustytas, panašiai kaip mūsų keliai per pustymus žiemos metu. Mums važiuojant atviru sunkvežimiu, smulkūs akmenukai smarkiai kapojo veidą, smėlys skverbėsi į akis, ausis, burną ir jo pribyrėjo pilnos mūsų kišenės. Porą kartų sustojome, norėdami atpažinti kelią, ir tuomet galėjome įsitikinti, kaip greit susidaro naujos kopos ir kaip greit senos kopos slenka į priekį. Užtenka nedidelės kliūties vėjui — kupranugario, arklio, žmogaus, kad imtų augti kopa. Kam teko patirti sniego pūgą, tas gali įsivaizduoti, kaip yra nemaloni smėlio audra, nešanti netirpstančias, kietas, kampuotas daleles. Mūsų palydovai, matyt, jau ne pirmą kartą pergyveno tokį įvykį. Netrukus mes pamatėme nedidelę kupranugarių vilkstinę, o su ja — porą senų turkmėnų, sunkiai skinančių sau kelią, kovojančių su vėjais ir smėliu. Jie mums padėjo surasti vos žymius kelio pėdsakus, o netrukus drumzliname akiratyje pasirodė didžiulės, netvarkingai susigrūdusios masės kontūrai, tarytum miestas rudens vakaro prietemoje. Iš savo palydovų sužinojome, kad tai yra sena sugriauta tvirtovė — Izmukširas. Nutarėme truputį pasilsėti nuo kankinančios audros; antra vertus, apžiūrėti senus griuvėsius.

Visas pastatas, užimantis maždaug 50 hektarų plotą, darė didingą įspūdį. Kaip ir visos Vidurinės Azijos tvirtovės, Izmukširas apsuptas kokių 20 metrų aukščio labai stora moline siena su didžiuliais laibo kūgio pavidalo bokštais. Atrodė, kad ta siena be reikalo tvirtove vadinama; jau geriau būtų ją pavadinus milžiniška patalpų galerija, kur galėjo tilpti ne tik įgula, bet ir kareivių šeimos ir šiaip krašto gyventojai. Didžiu-

lis aptvertas plotas galbūt buvo skiriamas galvijams ir arkliams laikyti. Keistas ir niūrus mums atrodė šis miręs ir apgriuvęs milžinas. Teberiogsojo bokštai su tamsiomis, tarytum lavono akiduobės, ambrazūromis. Kai kur sienose pramuštos spragos, ir ten netvarkingomis krūvomis guli išmėtyti žmonių skeletai ir nenoromis skverbiasi galvon senovės turkmėnų įsitikinimas, kad tvirtovės sienos atlaikančios bet kokį puolimą, jeigu į jas esti įmūrytų gyvų priešo belaisvių.

Tvirtovės aikštė nelygi, visur mažiau ar daugiau sudūlėjusių griuvėsių krūvos, apaugusios dykumai būdingais augalais. Matyti daug senovės namų apyvokos daiktų, ypač daug majolikos dirbinių, indų ir kt. Vienoje vietoje radau nedidelį sidabrinį pinigą su arabišku įrašu. Nūdien tvirtovės griuvėsiuose, sienų plyšiuose, kyšuliuose peri daugybė paukščių. Čia įsikuria sakalai, čiurliai, uoliniai karveliai, apuokai. Aikštėje pakėlėme porą azijinių kiškių tolajų *(Lepus tolai)*. Vis dar siaučiant audrai, išvažiavome iš smiltynų srities ir pasiekėme dirbamus laukus, kur jau nebe taip pustė. Vietą nakvynei pasirinkome vėl ežero pakraštyje; čia mums pavyko sugauti gerų žuvų ir jas išvirti vakarienei. Ežero vanduo buvo sūrus ir netikęs gerti, bet, neturėdami kitokio vandens, jo prisipylėme į atliekamą automobilio kamerą. Iš jo išvirta arbata atsidavė kaučiuku, benzinu ir žuvimis.

Kitą dieną važiavome jau dirbama lyguma, kur augo kviečiai, džiugara, medvilnė ir ryžiai, bet sodų čia kaip ir nematyti. Vietomis pasitaikydavo gana tankių medžių būreliai — tai kapinės. Kadangi medžių čia reta, tai kiekvienas nors ir mažiausias miškelis ar krūmas yra paukščių ir kai kurių žvėrių tankiai apgyventas. Todėl mes ypatingą dėmesį kreipdavome į kapines ir neapsivildavome, nes tenai visuomet rasdavome ką nors įdomaus. Net atskiri pakelės medžiai beveik visuomet duodavo prieglaudą bent vienam šarkų lizdui, o kapinių medžiuose buvo tirštos kovų kolonijos. Ir šį kartą važiuodami nuo Izmukširo per pusę kilometro nuo kelio pamatėme kapines, apaugusias senomis tuopomis. Be kovų, kurių ten buvo daugybė, radome porą peslių lizdų ir tikrą koloniją ausuotųjų pelėdų, perinčių apleistuose kovų lizduose. Kapinių pakraštyje radome keletą fazanų, iš kurių vieną gražų patiną mums pavyko nušauti.

Grįžę į Tašauzą, skubiai ėmėme preparuoti atsivežtą laimikį, nes norėjome kiek galint greičiau išvykti į rytinį Amudarjos krantą, esantį jau Karakalpakijoje. Svarbiausias tikslas — čia susipažinti su tugajumi, jo fauna ir flora. Tugajumi Vidurinėje Azijoje vadinamas savotiškas miškas, augantis upių pakraščiuose, panašus į Pietų Amerikos galerinį mišką.

Apie 80 kilometrų į rytus nuo Tašauzo yra ilgas tugajus, vadinamas Badaj Tugajumi. Kitą dieną, gavę sunkvežimį, baisiausiu keliu važiavome Amudarjos link ir, saulei leidžiantis, beveik pasiekėme jos vakarinį krantą. Sakau beveik, nes, sunkvežimiui įklimpus į skystas upės sąnašas, liko mūsų neprivažiuota tik keletas kilometrų, tad, susikrovę ant pečių visą savo mantą, bridome per dumblą ir vandens klanus iki upės. Mums reikėjo persikelti į kitą pusę, kur tęsėsi violetiškai pilka tugajaus juosta. Mūsų laimei, vidury upės pasirodė žvejų valtis. Ėmėme šaukti, mosuoti rankomis ir pagaliau prisišaukėme juos. Už nedidelį atlyginimą jie sutiko mus perkelti į kitą upės krantą.

Beartėdami prie kranto, pamatėme du mums pageidaujamus objektus: vienas — tai fazanas, kuris išnėręs iš tankumyno godžiai gėrė vandenį, čia panardindamas snapą, čia iškeldamas jį aukštyn, antras — tai juodosios varnos, tupėjusios medžių viršūnėse.

Atėjo vakaras, ir reikėjo pagalvoti apie nakvynę. Vėl užsidėję mantą ant pečių, keliavome upės pakraščiu, kur, mūsų laikinųjų palydovų žodžiais tariant, įsikūrė kita žvejų grupė, o netrukus pamatėme ir jų palapinę, iškabintus tinklus ir laužą, virš kurio kabojo didokas katilas. Buvome patenkinti, kad jau baigėsi varginga kelionė; greit susipažinome, ir jie pakvietė mus į palapinę prie bendro katilo. Patalpa ne perdaug mus masino, tad įsikūrėme po atviru dangumi tugajaus tankumyne, pačiame upės pakraštyje, bet nuo katilo neatsisakėme, tuo labiau, kad jame buvo pagaminta milžiniška karšių porcija.

Dar tą pačią naktį norėjome pamedžioti šernų. Jų čia labai daug, visur matyti jų pėdų ir išmatų, kuriose gausu dži-

dos kauliukų. Reikia tik rasti vietą, kur jie ateina į upę gerti vandens. Iš pėdų apytikriai nustatę, mūsų manymu, tinkamas vietas, užėmėme pozicijas ir tykojome iki vidurnakčio, tačiau nieko nepavyko nušauti, nors ir girdėjome netoliese gerti atėjusius žvėris.

Ypatingą nuotaiką sukėlė mums šakalai, šie būdingi Vidurinės Azijos ir kitų Rytų kraštų žvėrys. Vargu ar kuris kitas žvėris yra toks triukšmingas kaip šakalas: visą naktį jis staugia, dejuoja visokiais balsais. Savo kelionės metu, nakvodami po atviru dangumi, užmigdavome, klausydamiesi savotiško šakalų koncerto.

Kitos dienos rytą reikėjo pirmiausia preparuoti vakar dieną nušautus paukščius. Tai reikalavo ypatingos kantrybės, nes nuo pat aušros aplinkui mus kudakavo fazanai, be to, pats tugajus mus traukte traukė. Prie mūsų stovyklos, ne toliau kaip už 10 metrų, buvo status krantas, o toliau — didžiulė upių motina, galinga ir įnoringa Amudarja. Jos vandenys, plačiai išsilieję, pridarė įlankų, klanų ir sunešė riebaus, lipnaus dumblo. Jos vanduo vietomis sraunus ir gilus, vietomis visai nejudantis ir seklus. Plačios, smėlingos salos išsimėčiusios šen ir ten, o jose tupi rausvų, kaip rožės, pelikanų virtinės. Tai ji, garsioji upė, graikų Oksus, arabų Džeihun, kurios vardas tiek kartų buvo siejamas su didelėmis tautų kelionėmis, su indoeuropiečių kultūra, su mongolų antplūdžiu. Žiūrėdamas į ją, jauti kažkokią ypatingą pagarbą. Tai tikrai šventoji upė, nes be jos nebūtų įmanoma gyventi didesnėje Vidurinės Azijos dalyje, lygiai taip pat kaip be Nilo nebūtų gyvenimo Egipte. Nešdama savo vandenis iš Hindukušo, ji nukeliauja 2336 kilometrus kelio, kol pasiekia Aralo ežerą. Vietomis ji yra vos pusės kilometro pločio, o vietomis atstumas tarp jos krantų siekia iki penkių kilometrų. Amudarja du kartus per metus patvinsta: balandžio mėnesį, kai kalnuose tirpsta sniegas, ir birželio—liepos mėnesį, kai nuo vasaros kaitros tirpsta Hindukušo ledynai. Nešamo vandens kiekis labai įvairuoja; antai potvynio metu ji neša 6410 m^3 per sekundę, o per atoslūgį vos 447 m^3. Jau nuo Afganistano sienos ji neturi jokių intakų, todėl savo ilgame kelyje išsieikvoja. Jos vanduo išgaruoja; jį paima daugybė kanalų, arykų, kuriais drėkinami dirbamųjų žemių plotai. Štai žemutinė Amudarja prie Nukuso netenka

jau 25—38 procentų savo vandens. Jos griaunamoji jėga labai didelė: vienoje vietoje nugriauna krantą, kitoje vietoje iškyla sala, ji nuolat keičia savo vagą, sudarydama seklumas ten, kur neseniai buvo giluma arba atvirkščiai. Ji lygiai kaip ir Nilas neša daugybę trąšių nuosėdų, kuriomis patręšia aplinkinius laukus; apskaičiuota, kad pro Kerkį netoli Afganistano sienos per metus ji nuneša apie 300 milijonų kubinių metrų nuosėdų. Šios nuosėdos sudaro smulkų dumblą, kuriame yra apie 7 procentus kalkių, apie 2 procentus kalio, taip pat yra ir fosforo. Vienam hektarui Amudarja kasmet padovanoja apie 1720 kg kalkių, apie 491 kg kalio ir per 44 kg fosforo rūgšties. Pro Kerkį Amudarja neša per metus 22,5 milijono tonų ištirpintų vandenyje druskų. Ligi 1948 metų jos vandeniu buvo drėkinama 800 tūkstančių hektarų, bet, pasak prof. S. Suslovo, šį skaičių galima padidinti iki 5 milijonų. Dėlei savo nepastovumo ir nuolat besikeičiančios vagos Amudarja yra nelabai tinkama laivybai (tik potvynio metu gali plaukti didesni garlaiviai).

Grįžtame prie mūsų tugajaus. Kaip buvo sakyta, tai yra palyginti siaura miško juosta, kartais abiejuose, kartais viename upės krante, pačiame upės slėnyje. Tugajus dažniausiai yra sudarytas iš keleto terasų, kurių apatinė esti prie pat vandens ir drėgmės atžvilgiu užima palankiausią vietą. Tačiau upė, dažnai keisdama savo vagą, neretai pasmerkia mirti ištisą tugajų ar bent jo dalį, arba terasą, ypač aukščiausiąją. Bet taip pat atsiranda ir nauji tugajai ten, kur viešpatavo vien apmirusi lyguma. Sąlygos, kuriomis atsiranda ir vystosi tugajai, gana savotiškos. Tugajai turi pakankamai drėgmės; be to, potvyniai jiems atneša daug mineralinių trąšų, o artima dykumos su savo aukšta temperatūra kaimynystė dar labiau pagerina jų padėtį. Visos šios sąlygos tugajuose sukuria atogrąžų klimatą, vandens prisotintą atmosferą ir gerą dirvą — puikiausias sąlygas augalijai tarpti, bet užtat žmogui ten gyventi nesveika.

Didesnių medžių tugajuje auga nedaug; yra kelios tuopų rūšys *(Populus euphratica)*, tamariksai, įvairių rūšių gluosniai *(Salix wilhelmsiana)*, bet (bent Amudarjos tugajuose) vyrauja žilakrūmis džida *(Elaeagnus orientalis)*, nedidelis medis, labai spygliuotas ir todėl smarkiai sunkinantis vaikščiojimą,

ypač nakties metu. Savotiškas krūmas yra džingilis *(Halimodendron argenteum)*, savo bendra išvaizda panašus į geltonąją akaciją *(Caragana)*, labai gražiais violetiniais žiedais. Šia proga paminėsime, kad šis gražus krūmas buvo bandomas aklimatizuoti Lietuvos smiltynuose, tačiau pas mus jam kažko trūksta, jis pamažėle nyksta ir pagaliau žūsta. Kai kurių tų augalų, kaip antai džidos, žiedai labai kvepia; kitų, pavyzdžiui, tamariksų, žiedai esti įvairių spalvų, todėl tugajus pavasarį atrodo labai puošniai, o ore sklinda gardus, stiprus kvapas. Tugajaus reikšmė žmogui nedidelė — jame nedaug medžių, kurie duotų vertingos medienos. Medžiai daugiausia naudojami kurui, bet spygliuoti krūmai labai apsunkina malkų gaminimą. Ir vis dėlto, pasak profesoriaus S. Suslovo, dėl „netvarkingo kirtimo, dėl ožkų ganymo ir gaisrų, tugajai kaskart nyksta".

Tugajų gyvūnija gana turtinga, nes čia randa tinkamas gyvenimo sąlygas ir vandens, ir miškų, ir stepių gyvūnai. Tugajui būdinga paukščių rūšis — fazanas. Badaj Tugajuje mes radome fazanų, vadinamų Chivos fazanais *. Jų plunksnų spalva tamsi: juoda, tamsiai žalia ir auksinė — visos žvilga puikiu metaliniu atspalviu. Matyt, fazanų čia daug, nes nuolat girdėjome jų balsus, bet be šuns medžioti juos nelengva. Fazanai, nors ir prisileidžia žmogų, bet stengiasi nepakilti į orą, o vien gelbėtis savo greitomis kojomis, bėgiodami neišbrendamuose erškėtynuose. Fazano, kaip ir daugelio čia gyvenančių paukščių, įprastas maistas yra džidos uogos.

Kitas mums įdomus paukštis — tai skirtingos geografinės rasės juodoji varna. Įdomu, kad juodoji varna sutinkama taip pat Europoje į vakarus nuo Elbės, bet ji priskiriama skirtingai rasei *(C. c. corone)*. Susidomėjau taip pat mano pirmą kartą laisvėje matytais juodagurkliais strazdais *(Turdus atrogularis)*. Jų mišrūs būriai kartu su mūsiškiais amaliniais strazdais taip pat maitinasi džidos uogomis. Labai nustebau, užtikęs svirbelių pulkelį. Žinojau, kad jie yra šiaurės tundros paukščiukai, žiemos metu traukiasi į pietus, apsilankydami vidurinėje Europoje, bet nesitikėjau rasti juos čia, tolimuose pietuose, maždaug 42-oje lygiagretėje. Taip pat aptikau ir kitą šiaurinį paukštį —

* *Phasianus colchicus chrysomelas.*

Šerno
(Sus scrofa)
iltys

balinę pelėdą; ją radau negyvą, labai sulysusią, gulinčią ant žemės.

Tugajuje labai gausu šernų. Jų suplota kūno forma, pleišto pavidalo galva, stambūs šeriai ir stora oda yra puikiai pritaikyti gyventi spygliuotuose brūzgynuose. Seniau gyventa ir tigrų, bet ilgainiui jie buvo išnaikinti, ir dabar Vidurinėje Azijoje tik retkarčiais pasitaiko vienas kitas tigras. Užtat smulkesnių jų giminių dar galima lengvai aptikti. Tai visų pirma nendrinė lūšis *(Felis chaus)*, pilkos spalvos, už mūsų lūšį daug mažesnė. Be to, labai paplitęs šakalas. Azijinis kiškis tolajus ten irgi neretas žvėrelis.

Nors Vidurinėje Azijoje labai gausu roplių, bet laikas buvo dar ankstyvas, ir daugumas jų tebebuvo nepabudę iš žiemos miego; sugavome tik keletą labai savotiškų gyvačių, vadinamų gyvatėmis strėlėmis *. Strėlė yra labai ilga, bet plona kaip virvelė, ir turi labai mažą galvą; yra labai graži ir nepaprastai vikri, tad ją pagauti nelengva, tuo labiau, kad gyvatė neatsitolina nuo savo urvelio ir, esant pavojui, tuoj į jį įšliaužia. Nors strėlė yra nuodinga, bet jos žiotys labai siauros ir todėl žmogui įkąsti negali.

Turiu pagaliau paminėti dar vieną zoologinę įžymybę, kuri atsilygino mums už visą vargą. Tai nepaprasta archainė žuvis, kurią pavadinsiu menčiasnapiu **. Artimos šios žuvies giminės randamos tik Šiaurės Amerikoje. Ji yra giminiška eršketui, bet turi mentės pavidalo snapą ir ilgą, siūlo pavidalo uodegą. Vidurinėje Azijoje jų gyvena trejetas rūšių, bet ir ten jos nėra gausios, todėl ir neturi pramoninės reikšmės. Sumobilizavus vietinius žvejus, mums pavyko sugauti aštuonetą šių nepaprastų žuvų.

Buvo jau laikas mums vykti toliau, bet jokių susisiekimo priemonių neturėjome. Tiesa, mūsų kaimynai žvejai turėjo dvi dideles valtis ir galėjo mus nuplukdyti upe žemyn, iki žmonių gyvenamų vietų ar kokio didesnio kelio. Maždaug už trisdešimties kilometrų buvo apgyventa vietovė Džimurtau, ten buvo ir šioks toks uostas. Pradėjome derybas su mūsų vyriausiuoju žveju, ir, tiesa, už gerą atlyginimą jis sutiko mus

* *Taphrometoron lineatum.*

** *Pseudoscaphirhynchus kaufmanni.*

pristatyti į Džimurtau. Paskutinį kartą susikūrėme ugnį ir išsikepėme iš vakaro nušautus fazanus; su lietuviškais lašiniais kepti fazanai buvo puikus patiekalas. Bevalgydami stebėjome, kaip mūsų žvejys darė žuvų atsargą. Iškasęs krante keturkampę duobę, jis eilėmis vieną prie kitos sudėjo žuvis, kiekvieną eilę apiberdamas druska. Kai duobė buvo beveik pilna, jis ant viršaus uždėjo velėnų ir kiek galėdamas vietą užmaskavo — pasodino krūmokšnį ir pribarstė sausų pernykščių lapų. Žinoma, tokiu būdu konservuoti galima tik molingoje dirvoje ir nepaprastai sausame klimate. Plaukdami į Džimurtau, aptikome didelę salą, apaugusią tugajumi. Tikėdamiesi ten rasti fazanų, sustojome pamedžioti. Ir tikrai fazanų radome nemažai. Be ypatingų nuotykių pasiekėme savo kelionės tikslą — nedidelę namų grupę Amudarjos pakrašty. Mums sekėsi — tuojau radome sunkvežimį, kuris ruošėsi netrukus išvažiuoti į Tašauzą.

Tašauze neturėjome jokių reikalų, taigi sutvarkę rinkinius, ėmėme rūpintis kelione į Ašchabadą. Turėjome kiek laisvo laiko ir, tuo pasinaudodami, apžiūrėjome miestą, ypač senąjį miestą anapus nelabai plataus Amudarjos pertako. Senajame mieste besąs ir turgus, ir visur čia vyrauja senas azijietiškas stilius, o naujajame mieste tuo atžvilgiu neradome nieko ypatinga. Senajame Tašauze, turbūt kaip prieš šimtą metų, matėme siauras gatveles, o iš abiejų pusių eiles molinių namų su plokščiais stogais, kartais su prieangiais, paremtais skaptuotais mediniais stulpais. Kai kur prie didesnių namų buvo keturkampiai kiemai, o juose — tam tikros rytietiškos krosnys su apvalia, įstrižai pastatyta anga duonai kepti. Teko matyti, kaip šeimininkė kepė duoną. Ji ima iš medinio indo tešlos gniužulus ir, iš jų padariusi lyg ir blynelius, prilipdo juos prie įkaitintos krosnies vidinio paviršiaus. Miltai džiugariniai. Iškepti paplotėliai vadinami „čerek".

Turgus labai įdomus. Marga, triukšminga kaimiečių ir miestelėnų minia; kaimiečiai daugiausia su asiliukais, rečiau su kupranugariais. Milžiniški kupranugariai taip apkrauti žagarais kurui, kad pats gyvulys iš po jų vos matomas. Jie kantriai stovi laukdami, kol bus parduota jų našta. Čia vėl turkmėnas ilgu dryžuotu chalatu su milžiniška avikailio kepure ant galvos joja ant mažo asiliuko, užpakalyje savęs padėjęs

dar geroką naštą su pupomis ar džiugara. Viduryje rinkos ilgi stalai, ant jų krūvos geltonų ir baltų svogūnų, didžiuliai saldūs melionai, granatai, o pasieniais įsitaisę kalviai, indų pardavėjai; beje, čia galima pamatyti aukštus varinius indus arbatai prie laužo virti ir didelius aukštus, panašius į graikiškas amforas, ąsočius vandeniui laikyti. Man nenoromis prisiminė vaizdai iš „Tūkstanties ir vienos nakties" arba Jano senų Chorezmo miestų aprašymai „Čingischane".

Kitą dieną išvykome per Karakumų dykumą į Aščhabadą. Iš čia turėjome vykti į Murgabo deltą, tačiau netikėtai aplinkybės susidėjo nepalankiai, ir mes turėjome atsisakyti šio sumanymo. Paskubomis teko susidaryti kitą kelionės maršrutą. Po tam tikrų svyravimų, pasitarę su Mokslų Akademijos filialo gamtininkais, nutarėme vykti į Karakumų dykumos centrą. Dabar patys turėjome apsirūpinti maistu vienai savaitei ir pasiimti indų vandeniui. Su vietinės valdžios organų pagalba mums pavyko tai padaryti gana greit. Netrukus išvykome į Karakumų širdį. Pakeliui vis matėme vienodą, niūrią, šiek tiek banguotą lygumą su tamsiomis takyrų dėmėmis ir druskingais baltais plotais. Nė vienos trobelės, nė vienos jurtos, nei kelio, nei lašelio vandens — toks reginys tęsiasi šimtus kilometrų. Todėl ši dykuma ir pavadinta „Karakumai"— tai reiškia „juodas smėlys", bet „juodas" čia reiškia ne tiek spalvą, kiek tam tikrą blogybę.

KARAKUMŲ DYKUMOJE

Esame Darvazoje. Tuščia ir nyku aplinkui, tik kelios trobelytės: mažytė meteorologinė stotis ir keli žmonės šioje beribėje negailestingoje lygumoje. Toliau kelios veltinės jurtos, arti jų vaikščioja kelios ožkos, vištos, ir, tarytum užsimąstęs, nejudėdamas stovi didelis, susivėlusiais gaurais kupranugaris. Bet vėliau pamatėme ir įdomesnių dalykų. Prie vienos jurtos stovėjo nedidelis medinis pastatas, o ant jo diržu pririštas tupėjo medžioklinis sakalas. Tai labai pakėlė mūsų nuotaiką.

Mums reikia dviejų žmonių, gerai pažįstančių Karakumus, su kuriais nepaklysdami galėtume apkeliauti kelių šimtų kilo-

metrų ratą. Krovinio mes turime taip pat nemaža: visų pirma dvi statinės vandens po 100 litrų kiekviena, be to, mūsų miegamieji maišai, šoviniai, preparavimo reikmenys, foto aparatai, miltai, duona, cukrus, katilas, arbatinis ir dar dievaižin kokie griozdai. Abejoju, ar atsiras toks kupranugario savininkas, kuris panorės ant savo gyvulio užkrauti mūsų mantą.

Tačiau mano baimė pasirodė nepagrįsta. Vieną palydovą radome tuojau pat. Jis turėjo ir kupranugarį. Tai senyvas žmogus, jau pražilusia barzda, sausas ir, atrodė, išvargęs. Jo vardas Mered-aga *. Kitas netrukus pats mums prisistatė. Tai jaunesnio amžiaus vyras, juodais plaukais ir barzda, taip pat sausas, bet stiprus, žėrinčių akių ir energingų veido bruožų. Jo vardas Šaniaz-aga, tas pats, kuriam priklauso mūsų matytas medžioklinis sakalas ir kupranugaris. Šaniaz-agai mes kažkaip iš karto pajutome simpatiją ir pasitikėjimą. Gaila tik, kad nei vienas, nei antras nemokėjo rusiškai, ir mes su jais galėjome susikalbėti tik per vertėją.

Susitarę dėl atlyginimo, reikia pasakyti nebrangaus, pirmiausia pavaišinome naujuosius pažįstamus, o paskui ėmėme krauti ant kupranugarių visą savo krovinį. Kupranugaris pagal įsakymą atsiklaupdavo ant žemės, o šeimininkas savo nuožiūra išdėstydavo daiktus, ypač žiūrėdamas, kad jie būtų suskirstyti simetriškai iš abiejų pusių ir kad netrintų gyvuliui odos. Kiekvieną kartą, kai buvo pridedamas naujas ryšulys, kupranugaris gailiai sumaurodavo, tarytum norėdamas pasakyti, kad jau gana. Pagaliau viskas buvo užkrauta, abi statinės buvo pripiltos vandens, o abu gyvuliai irgi išgėrė atsargai po keletą kibirų vandens. Šaniaz-aga buvo prityręs medžiotojas ir vedėsi su savim kurtų veislės šunį Sakarą, nešėsi savo medžioklinį sakalą ir, be to, dar šautuvą. Tuo būdu mūsų karavaną sudarė du lietuviai, vienas Turkmėnijos Mokslų Akademijos mokslinis bendradarbis, vienas laborantas ir du turkmėnai — palydovai.

Ritmiškai linguodami plačiais žingsniais žygiuoja kupranugariai. Šaniaz-aga su sakalu ant kumščio ir šautuvu ant

* Žodis „aga" tiurkų giminės kalbose reiškia „vyresnysis brolis", seniau buvo karininkų ir aukštesnių valdininkų titulas, vėliau pasidarė žemesnių karių titulas ir pagaliau virto mandagumo titulu, pridedamu prie pavardės.

peties eina pirmas, rodydamas kelią, su juo bėga Sakaras. Šaniazo žingsnis neskubus, bet greitas ir lankstus; jis dažnai padaro lanką, ieškodamas kiškių, ir vėl prisijungia prie mūsų karavano. Dažnai jis siūlo man atsisėsti ant jo kupranugario, bet man įdomiau eiti, nes tuomet randu paukščiukų, driežų, gyvačių. Dykumos paviršius labai banguotas, jame daug gana aukštų kopų — barchanų — ir tarp jų paslėptų slėnių; tad mūsų karavanas protarpiais išnykdavo iš akių ir, norint jį pavyti, tekdavo vadovautis žmonių ir kupranugarių pėdsakais. Bet nereikia užmiršti, kad, vėjui pučiant, tie pėdsakai bematant užpustomi, o pasimesti pėsčiam Karakumuose — tai tikra mirtis, nes gal per šimtą kilometrų neužeisi vandens. Paklydusiam geriausia užlipti ant aukšto barchano ir kantriai laukti, kol akiratyje pasirodys karavanas, išniręs iš slėnio. Apskritai, mūsų vietovaizdis vienodas, bet atskiri ruožai yra skirtingi: vietomis švarus geltonas smėlys ir dailios banguotos kopos be jokios augalijos; vietomis kopos apaugusios, nors ir skysta, dykumai būdinga augalija — švelniomis viksvomis *(Carex physodes)*, o ypač saksaulu *(Haloxylon persicum)*. Vietomis pasitaiko molinga dykuma, lygus, kaip stalas, visas plyšių išraižytas takyras; tie plyšiai sudaro gana taisyklingus daugiakampius. Vietomis lyguma pribarstyta kristalinio gipso bei didesnių jo gabalų, ir šie kristalai, atmušdami saulės spindulius, taip žiba, jog net akis skauda. Vis dėlto dar ne vasara, dar drėgniausias metų laikotarpis, ir vietomis, ypač takoskyrose, stovi vandens klanai, bet jų vanduo sūrus ir gerti netinka.

Per dieną netoli tenueiname, vos 25—30 kilometrų, nes eiti sunku, be to, pasitaiko įvairių, mus dominančių augalų, žvėriukų, paukščių, driežų, gyvačių. Kiekvienam tokiam objektui reikia panaudoti tam tikrą laiko dalį. Mes daug laimėtume, jei keliautume anksti rytais, ir kasdien pasižadame taip daryti, bet visuomet pasitaiko kliūčių: dažniausiai nakties metu mūsų kupranugariai besiganydami nusibasto kažin kur, ir iš ryto negalime jų rasti, kol pagaliau, saulei jau gerokai pakilus, mūsų palydovai juos atveda. Surinkti visus daiktus, patalynes, indus, preparatus ir t. t., pakrauti ant kupranugarių irgi reikia daug laiko. O čia dar visokie nemalonūs nuotykiai: žiūrėk, kupranugaris savo užpakaline koja atsistojo

ant arbatinio ir padarė iš jo daiktą, panašų į seną kepurę, ar dar kas nors panašaus atsitiko. Vis dėlto vidudieny, pačiu karščiausiu laiku, sustodavome kelioms valandoms ir, užmetę brezentą ant saksaulų krūmų, pasidarydavome sau pavėsį. Tomis valandomis buvo geriausias laikas driežams, gyvatėms ir vėžliams gaudyti, nes visi ropliai, ypač pavasarį, pabudę iš žiemos įmygio, labai mėgsta šildytis prieš saulę.

Nukeliavę tam tikrą kelio ruožą, vakare, žinoma, sustodavome nakvynės. Tai buvo vienas iš maloniausių momentų po dienos nuovargio ir kaitros. Tuomet prasidėdavo tikra vakarinė liuoba: reikėjo nuimti naštą nuo kupranugarių, sukurti ugnį, išsivirti vandens arbatai, išsikepti duonos, apdoroti sumedžiotus paukščius ar zuikius, preparuoti laimikį ir t. t., o jei dienos užtenka,— dar ramiai apeiti artimiausią apylinkę.

Pirmučiausia reikėjo pasirūpinti kuro. Tam tikslui labiausiai tiko saksaulas, nuostabus krūmas kartais iki 3 metrų aukščio ir 20 centimetrų storio, šviesiai pilka, beveik balta žieve, be lapų, tik su nežymiais žvyneliais ant šakučių. Jo sunki kaip akmuo mediena (skęsta vandenyje) nepaprastai trapi ir be kirvio galima pasigaminti kuro net iš gyvo augalo; be to, jis liepsnoja ir duoda daug šilumos. Tai tikra dovana dykumos keliautojui.

Svarbiausias mūsų darbas vakare — išsikepti duonos ir pasigaminti vakarienę. Šią pareigą nekieno neraginamas prisiėmė visagalis Šaniaz-aga. Duona, žinoma, buvo ne tokia kaip pas mus: ji kepama iš džiugaros miltų ir vadinama čereku. Šaniaz-aga išminkydavo tešlą, paskui iš jos padarydavo tarytum didelį sklindį, išbadydavo jame daugybę skylelių ir kišdavo jį į karštus pelenus, apiberdamas jais ir iš viršaus. Duona iškepdavo labai greit ir būdavo panaši į žydišką macą.

Pagrindinis patiekalas buvo pilavas (plovas), gaminamas iš nušaunamų paukščių arba iš kiškių, kurių mūsų palydovas su savo sakalu sumedžiodavo kartais net po keletą. Žinoma, tam buvo reikalingi ryžiai, o jų atsargą mes gabenomės su savimi. Mes taip pat turėjome ir lietuviškų lašinių; jie labai tiko į turkmėnišką pilavą. Beje, mūsų palydovai bjaurėdavosi lašiniais, ir todėl mes turėdavome imtis visokių gudrybių, kad į pilavą nejučiomis įbruktume smulkiai supjaustytų spir-

gų. Savo tautinį valgį su šiuo slaptu priedu jie suvalgydavo su dideliu apetitu.

Šaniazas, kaip ir visi turkmėnai, labai rūpinosi savo gyvuliais — kupranugariu, šunim ir sakalu. Kurtų veislės, bet nedidelio ūgio šuo (kaip kad esti rusiški kurtai), trumpais plaukais, labai lepus ir labai greitas gyvulėlis. Šeimininkas gabenosi veltinį patiesalą kurtui atsigulti, o nakčiai jį apvilkdavo specialiai tam tikslui pasiūtu šiltu švarku. Turėjo taip pat atskirą indą šuniui maitinti. Dar labiau jis rūpinosi savo sakalu. Turėjo jam nuolat šviežios mėsos — apdorotą susliką ar paukštį ir vakare lesindavo jį, žiūrėdamas, kad per daug neprisirytų, bet kad nebūtų ir alkanas. Yra žinoma, kad daugelis paukščių, taip pat ir plėšrieji paukščiai, atryja nesuvirškintas maisto dalis: plunksnas, plaukus, vabzdžių chitininį apvalkalą ir t. t. Šaniazas rūpinosi, kad jo sakalas, be grynos mėsos, turėtų dar ką ir atryti, ir tam savo medžiokliniame krepšyje nešiodavosi suveltų vilnų kamuoliukų. Įdomu, kad sakalas, sulesęs savo mėsos porciją, godžiai prarydavo patiektą jam vilnų gniužulą. Šį gniužulą sakalas ir turėdavo kitą rytą dar prieš medžioklę atryti, o iki to laiko medžiotojas rūpestingai jį nešiodavo ant odine pirštine apmaudo kumščio, supdavo, nes tai, anot jo, paskatindavo paukštį greičiau atryti gniužulą. Kai paukštis gniužulą atrydavo, Šaniazas visiems paskelbdavo gerą naujieną. Vakare, sustojus nakvynės, Šaniazas sakalui surasdavo ne per kietą, dažniausiai aptrūnijusį saksaulo kelmelį, kad paukštis nesusigadintų nagų, pastatydavo jį užuovėjoje, o jei užuovėjos nebuvo, tai padarydavo ją, ištempęs brezentą ar kitą kokį daiktą. Naktį sakalas visuomet tupėdavo netoli šeimininko galvos. Jei nebuvo reikalo medžioti, tai mūsų kelionės metu sakalas buvo patupdomas ant kupranugario kaklo — tankios suveltos vilnos jam būdavo patogi vieta. Šiaip sakalas buvo nešiojamas ant kumščio.

Mūsų karavano priešakyje visuomet eidavo Šaniazas sakalu nešinas su šautuvu ant pečių ir greta bėgančiu šunimi. Kartais jis sukdavo į šalį, ieškodamas kiškių. Pamatęs kiškį, staigiu judesiu išmesdavo sakalą į viršų, kartu paleisdamas jį nuo odinės kilpos, kuri prilaikydavo jį už kojos. Paukštis tuoj pasileisdavo vytis kiškio. Jei pasitaikydavo jaunas, ne-

prityręs kiškis — medžioklė baigdavosi greit, bet seni gyvuliukai esti gudrūs, jie moka visaip išsisukinėti: staiga pritupia kokioje duobutėje arba netikėtai pasuka atgal, įlenda į tankų krūmą ir t. t. Tuo tarpu sakalas, nuskridęs tiesia linija, sugaišta nors ir trumpą akimirką, bet jos kartais užtenka kiškiui, kad jis išgelbėtų savo gyvybę. Čia pagalbon ateina šuo: jei kiškis įpuolė į krūmą, šuo be jokio vargo jį tenai pribaigia. Sakalas, puldamas kiškį, neįkimba į kūną, bet stengiasi jam suduoti stiprų smūgį nagais, panaudodamas visą savo kūno inerciją. Parblokštas kiškis lengvai patenka šuniui į nasrus. Dabar medžiotojo uždavinys — kuo greičiausiai atskubėti ir atimti kiškį iš sakalo, kad šis nespėtų pasisotinti, nes kitaip jis visiškai nebenorėtų toliau medžioti. Tačiau už sėkmingą medžioklę sakalas turi būti atlyginamas; paprastai jam duodamas kiškio liežuvis ar šiaip mažytis mėsos gabaliukas. Mus lydėję turkmėnai sakė, kad jų sakalai yra pratinami tik vienai medžioklės rūšiai — vien tik kiškiams gaudyti. Tikrai, Šaniazo sakalas visai nepaisė suslikų ir kitų žvėriukų, nors jų buvo gausybė.

Visi mūsų matyti sakalai priklausė rūšiai *Falco cherrug* (rusiškai baloban). Šie sakalai pagaunami spąstais (lankais), kurie vartojami ir smulkiems žvėriukams gaudyti. Kad spąstai nesulaužytų kojų, geležiniai lankai apraišiojami minkštais skudurais. Spąstai statomi kur nors aukščiausiose vietose, o jei tokių vietų nėra, tai kraunamos akmenų krūvos, nes sakalas mėgsta nutūpti aukštoje vietoje ir iš ten dairytis.

Dykumai būdingas nepaprastai greitas gyvybės vystymosi tempas, ypač pavasarį. Nors mūsų pereitas plotas buvo nepaprastai vienodas, vis dėlto kas dieną rasdavome ką nors nauja, nes kasdien užaugdavo naujų augalų ir pasirodydavo naujų gyvūnų. Tai mums buvo itin naudinga. Greitai pasirodė vadinamieji efemerai — augalai, kurių vegetacijos periodas labai trumpas, glaudžiai susijęs su pavasario krituliais ir drėgme. Prie tokių augalų čia priklauso jau minėtoji *Ferula,* pasižyminti didžiausia vegetacinių dalių mase ir kelių metrų aukščio žiedyno stiebu. Toliau eina tulpės — įvairių rūšių, spalvų, dydžio, bet dažniausiai *Tulipa beseana.* Ištisa eilė visokių vėdryninių, mažytis *Ranunculus falcatus* ir gražus dideliais violetiniais žiedais *Rhinopetalon Karelini.* Visi tie augalai sku-

ba išdygti, užaugti, pražydėti ir pribrandinti sėklas, nes jau gegužės mėnesį užeina tokios kaitros, kad visos, viršum žemės paviršiaus esančios jų dalys turi nudžiūti. Tačiau yra ir atsparesnių kaitroms augalų. Tai vadinamieji kserofitai. Jie sugeba pasipriešinti savo lapų garinimui, o kita vertus, jie išvysto nepaprastai didelę šaknų sistemą, sugebančią iš didelio ploto ir iš didelės gilumos imti vandenį. Prie tokių augalų priklauso visų pirma įvairios kiečių rūšys *(Artemisia maritima, A. pauciflora* ir kt.). Kiečiai — tai būdingas Karakumų augalas; jo žalsvai pilka spalva vyrauja visoje dykumoje, o gailus kvapas pripildo visą orą. Kartu su saksaulu, kupranugarių žole *(Alhagi)* ir viksvomis *(Carex physodes)* — tai įprasčiausi Karakumų augalai.

KARAKUMŲ GYVŪNIJA

Lygia greta su augalų pasauliu vystosi ir gyvūnų veikla, nes vieni nuo kitų yra priklausomi. Karakumams būdingi smulkūs graužikai. Čia gyvena nepaprastai daug suslikų. Jų yra keletas rūšių. Dažniausiai sutinkamos: *Spermophilopsis leptodactylus, Rhombomys opimus, Gerbillus meridianus.* Kur tik pasisuksi, ypač viksvomis apaugusiuose slėniuose, visur daugybė jų urvų, ir galima manyti, kad suslikai, purendami žemę, paruošia dirvą vėjo erozijai. Nors šių žvėriukų labai daug, bet jie labai baikštūs, ir tik netikėtai užėjus iš už kauburio, galima juos pamatyti iš arti, bet ir tai trumpai akimirkai, nes jie žaibo greitumu pasislepia savo urvuose. Tad ir nušauti juos ne visai lengva; kartais pašautas žvėriukas dar paskutinėje agonijoje nušliaužia į savo urvelį ir dingsta iš akių. Kartais mėgindavau, atsargiai prisėlinęs kopą, nejučiomis iškišti galvą, kad pamatyčiau, kas už jos darosi; tuomet kartais visas slėnys būdavo pristatytas, sakytum, mažų žmogiukų — suslikų, pasistojusių ant savo užpakalinių kojyčių ir besižvalgančių aplinkui.

Paukščių bendruomenė, palyginti su žinduoliais, čia įvairesnė. Kai kurios jų rūšys mums buvo nepaprastai įdomios, kaip antai, garsusis saksaulinis kėkštas *(Podoces panderi).*

Šis keistas paukštis yra mūsų kėkšto giminaitis, bet pastarasis yra miškų gyventojas, prisitaikęs gyventi medžiuose, o saksaulinis kėkštas — smiltynų gyventojas. Kaip ir kiti smiltynuose gyveną paukščiai, saksaulinis kėkštas didesnę savo gyvenimo dalį praleidžia bėgiodamas žeme, panašiai kaip ir kai kurie sėjikų giminės paukščiai. Savo spalvomis jis primena mūsų plėšriąją medšarkę, tik už ją yra daug didesnis. Mums pavyko rasti net du lizdus, abu su kiaušiniais, maždaug tokios pat spalvos, kaip ir mūsiškio kėkšto. Pavyko taip pat nušauti apie šešetą šių paukščių. Laimikiu buvau nepaprastai patenkintas, nes toli gražu ne kiekvienas rinkinys gali pasigirti turįs šių paukščių.

Kita Karakumų įžymybė buvo einiai, tik ne ta rūšis, kuri pasitaiko Centrinėje Europoje, o kita, mažesnė ir skirtingų spalvų *(Chlamydotis undulata)*. Tai irgi smėlio dykumose gyventi prisitaikęs paukštis, ypač jo viršutinė kūno dalis iki smulkmenų suderinta su dykumos paviršiaus spalva. Tai nemažas, didoko gaidžio ūgio paukštis, tik ilgesnėmis kojomis. Einį pamatyti net pro žiūroną yra labai sunku: jis yra baikštus ir šūviui neprisileidžia. Du einius mes pagavome spąstais.

Vieną dieną užėjome keistą pastatą. Tai buvo kranklio lizdas, sukrautas maždaug dviejų metrų aukščio, vos išlaikančiame jo svorį, saksaulo medelyje. Miškinguose kraštuose pripratome matyti šio paukščio lizdus neprieinamose medžių viršūnėse. O čia, nesant didesnių medžių, kranklys pasirinko tokį, kokį galėjo rasti — vos keliolikos centimetrų storio medelį. Prijojus kupranugariu, nesunku buvo apžiūrėti lizdą ir paimti kiaušinius.

Karakumams būdingas paukščiukas, giminiškas mūsų devynbalsėms, bet savo gyvenimo būdu šiek tiek panašus į karetaitę, yra *Scotocerca inquieta*. Jis labai guvus, judrus, nė vienos akimirkos nepabūna ramus, ir todėl nelengva jį nušauti.

Aptikdavome taip pat mėlyngurklių *(Luscinia svecica svecica)*, kaip spėjome, laikinai sustojusių savo kelionėje iš pietų į savo vasarines buveines. Nemaža buvo kultupių, ypač rūšies, vadinamos plėšanka *(Oenanthe pleschanka)*. Iš kitų paukščių dažniau aptikdavome smulkių vieversių *(Calandrella pispoletta)* būrius. Plėšriųjų paukščių daugiausia pasitaikydavo pelėsakalių, startsakalių. Vieną kartą ant manęs užskrido paukštvanagis

su putpele naguose. Paukštvanagį pavyko nudėti. Apskritai Karakumų paukščių fauna man atrodė labai negausi.

Vidurinėje Azijoje labai gausu įvairių roplių. Gaila tik, kad buvo ankstyvas pavasaris ir todėl daugelis roplių dar nebuvo pasirodę. Labiausiai mus domino šio krašto ropliams būdingi adaptacijos reiškiniai. Dažniausiai aptikdavome nedidelių driežų rūšį *(Phrynocephalus mystaceus);* tai nepaprastai greitas ir vikrus bėgikas; jį ir sugauti sunku, nes turi vieną savotišką būdą gelbėtis: matydamas, kad priešo neišvengs, jisai ypatingais šoniniais judesiais labai greit užsikasa į smėlį. Šiuo būdu jis gali išsisaugoti nuo plėšriųjų paukščių, bet žmogui tatai tik palengvina jį sugauti. Kita jų rūšis yra daug didesni driežai, su savotiškais karpytos odos priedais žiočių kampuose. Dienos metu, kai saulė negailestingai kepina, šie driežai užlipa ant barchanų aukščiausių viršūnių ir pasistiepdami iškelia savo kūną kuo aukščiausiai, uodegą susukdami spirale taip, kaip daro kai kurių veislių šunys. Tai yra priemonė nepakeliamai kaitrai išvengti, nes iš tikrųjų nustatyta, kad neretai Karakumuose smėlio paviršius įšyla per 60 °C, o šiek tiek aukščiau šio paviršiaus, ypač ten, kur vėjui nėra kliūčių, temperatūra yra daug žemesnė — maždaug 30 °C. Kiti driežai gelbstisi dar kitokiu būdu, būtent, įlipa į aukščiausias krūmų viršūnes. Apskritai nereikia manyti, kad dykumų gyvūnams reikalingos visos tos sąlygos, kurias sudaro jiems aplinka. Daugumai šios sąlygos yra pražūtingos, bet jie turi priemonių jų šiaip ar taip išvengti. Kad pražūtinga yra didelė saulės atokaita, rodo faktas, jog driežas, pririštas už kojytės ir paliktas prieš saulę, žūsta jau po 2—3 minučių. Tokie pat bandymai buvo padaryti su jaunais žvėriukais.

Daugumas roplių, ypač driežai, yra geltonos spalvos smulkiu tamsiu margumu; tai taip pat savotiškas prisitaikymas prie dykumoje vyraujančios spalvos ir priemonė apsisaugoti.

Kyla klausimas, kur dykumos gyvūnai gauna vandens. Pasirodo, kad dauguma jų visiškai negeria ir pasitenkina tuo vandeniu, kuris yra maiste; prie tokių galima priskirti vabzdžialesius paukščius ir roplius, nes jų maistas yra gana vandeningas. Be to, roplių oda yra labai stora ir sausa, nepraleidžianti vandens garų, todėl ropliai labai taupiai sunaudoja vandenį. Tą patį galima pasakyti apie paukščius, kurie, kaip

žinoma, iš viso nesišlapina ir net neturi šlapimo pūslės, o jų organizmo vanduo, patekęs į storąją žarną, rezorbuojasi, ir žymi jo dalis patenka vėl į kūno apykaitą. Tuo galima paaiškinti faktą, kad kai kurie paukščiai gali perskristi per Sacharą ir keletą savaičių apsieiti be vandens. Kai kurie Karakumų paukščiai iš keblios padėties išsisuka savotišku būdu; štai, pavyzdžiui, smiltvištės, gyvendamos visai sausose, be to, druskingose vietose, atsigerti kasdien skrenda už šimto ir daugiau kilometrų, o, būdamos ištvermingi ir greiti lakūnai, tiek kelio nukeliauja maždaug per valandą.

Viena labai savotiška dykumos gyvių adaptacijos (prisitaikymo) forma yra vadinamasis vasaros įmygis. Yra žinoma, kad ir mūsų klimato kai kurie gyvūnai, rudeniui atėjus ir kartu pablogėjus gyvenimo sąlygoms, patenka savotiškon fiziologinėn būklėn, kai visos funkcijos — kvėpavimas, kraujo apytaka ir kt.— sulėtėja iki minimumo. Ši būklė labai netiksliai vadinama žiemos įmygiu, nes su miegu tai nieko bendro neturi. Dykumos gyvūnai, be žiemos įmygio, patenka dar ir į vasaros įmygį. Tai ir suprantama, turint galvoje nepaprastai aukštą temperatūrą vasaros metu ir palankias gyvenimo sąlygas pavasarį ir rudenį.

Būdingas Karakumų roplys — vėžlys *(Testudo horsfieldi);* tuo metu jis buvo tik neseniai pabudęs iš žiemos įmygio. Šie didoki, net iki kelių kilogramų svorio ropliai yra labai gausūs visoje dykumoje. Šliauždami smėlyje jie palieka ryškius pėdsakus, ir todėl juos surasti nesunku. Mes jų pagavome apie puskapį, bet pagaliau atrinkome visų gražiausius, o kitus paleidome laisvėn. Tik juos vežti buvo nepatogu, nes stipriais nagais jie suplėšydavo maišą, į kurį būdavo įleisti, ir pabėgdavo. Be to, mūsų turkmėnai, sužinoję, kas užkraunama ant jų kupranugarių, imdavo protestuoti.

Šeštą savo kelionės dieną mes pamatėme labai keistą geologinį padarą; tai buvo apie 80 metrų aukščio, gana taisyklingo kūgio pavidalo, kalnelis. Jį pastebėjome ruduojant jau už keliolikos kilometrų, o priėję arčiau, pamatėme, kad jis sudarytas iš horizontalių smiltainio sluoksnių. Kaip jau buvo minėta, dabartiniai Karakumai yra eolinio veikimo padarinys, kitaip sakant, buvusios jūros dugnas su savo taisyklingais sluoksniais buvo vėjo išardytas, ir pagaliau susidarė dabar-

tiniai Karakumų smiltynai. Tačiau kai kurių buvusio dugno plotų vėjas nepajėgė arba nespėjo išardyti, ir jie užsiliko, išlaikę pirminę sluoksnių tvarką. Tokius padarus rusų geologai vadina „ostancy". Prie tokių padarų ir priklauso Oilykyzylas, mūsų aptiktasis kalnelis.

Nors iki vakaro buvo dar toli, bet vieta buvo tokia įdomi, jog mes nutarėme čia sustoti ir praleisti naktį. Žinoma, pirmiausia mums reikėjo užlipti į kalnelio viršūnę. Belipdami netikėtai radome retą daiktą — milžinišką kilniojo erelio lizdą su vienu jaunikliu. Paukščiukas buvo vos apaugęs pūkais, bet savo ūgiu prilygo gerai nupenėtai vištai. Seni paukščiai, matyt, buvo labai atsargūs, nes daugiau čia nepasirodė.

Vieta, kur apsistojome, buvo ir šiaip gana įdomi. Čia buvo daug įvairių graužikų ir paukščių; be kita ko, čia užtikdavome saksaulinių kėkštų ir radome jau antrą jų lizdą. Bevaikščiodami po apylinkę, susitikome su klajojančių jomudų grupe. Jie mums buvo palankūs ir stengėsi padėti. Reikalas tuoj atsirado: mūsų maisto ištekliai jau baigėsi, o kaip tik tą dieną nieko gero nenušovėme. Pradėjome derėti aviną ir greit susitarėme, taip pat iškeitėme parako pakelį į porą kilogramų ryžių. Netrukus avinas buvo jau mūsų stovykloje, papjautas ir nuluptas. Kaip ir visuomet, Šaniazui teko imtis šio darbo, ir jis atliko jį kuo puikiausiai. Visa tai turėjo kažkokių iškilmių pobūdį, o jo centrinis asmuo kaip tik buvo Šaniazas; jis su avikailio kepure ant galvos, juoda barzda ir atraitytomis rankovėmis, kaip koks juodas demonas, triūsė prie ugnies aplink didelį geležinį katilą, kurį pasiskolinome iš jomudų. Aplink ugnį ratu stovėjo pora dešimčių visokio amžiaus jomudų; ir vaikai, ir seniai — visi milžiniškomis kepurėmis ant galvų.

Antrasis mūsų palydovas Mered-aga toli gražu nebuvo toks darbštus kaip Šaniaz-aga. Gal čia daug įtakos turėjo jo amžius. Jis buvo labai savotiškos psichikos ir praktiško būdo — labai nemėgdavo eikvoti savo jėgų. Mūsų sustojimų metu jis, pasitiesęs audeklą, atsiguldavo ir gulėdavo. Pagyvėdavo tik tuomet, kai būdavo paruoštas valgis.

Aną iškilmingą vakarą, kai pjovėme aviną, jis, rytietišku papročiu sukryžiavęs kojas po savim, žiūrėjo, kaip Šaniazas spirgino pilavą. Matydami, kad jis neturi ką veikti, pasiūlė-

me jam iškepti duonos, bet jis griežtai atsisakė, o paklaustas, ar jis to darbo nemoka, atšovė, kad mokąs, net labai gerai, ir kaip tik dėl to nenorįs kepti, nes, girdi, mes, paragavę jo duonos, kitos nepanorėsime ir kasdien reikalausime, kad jis ją keptų.

Dar pora dienų kelionės, ir mes, apsukę platų ratą, išeiname į didelį lygų takyrą ir toli rausvuose dulkių rūkuose vėl išvystame Darvazą.

Mūsų kelionė artėja prie galo. Atsilyginame savo draugams Meredui ir Šaniazui, nuoširdžiai spaudžiame jiems rankas, dėkodami už ištikimą ir vertingą bendradarbiavimą mūsų žygyje.

Kitą dieną išvykstame į Turkmėnijos sostinę. Galvoje be tvarkos spiečiasi įspūdžiai. Kiekvienas keleivis paskendęs savo mintyse. Iš tikrųjų per trumpą laiką tiek daug pamatėme, kad pergyventus įspūdžius sunku klasifikuoti. Čia mes pamatėme visą gamtos turtingumą, bet matėme taip pat ir žiaurią, nuolat žmogui grūmojančią gamtą. Matėme taip pat šimtais metų trukusią kovą dėl geresnės buities baisiojoje dykumoje. Kažin kiek tūkstančių metų Karakumuose viešpatauja toks gamtos režimas kaip dabar, ir kiek tūkstančių metų šis plotas, apimantis apie 400 milijonų hektarų, yra žmogui beveik neprieinamas, nes čia nėra esminio dalyko — vandens. Daug šimtmečių turkmėnų tauta kovojo dėl vandens, kasė kanalus, statė užtvankas, padarydavo vandens atsargas, bet ir tai tik dykumos pakraščiuose. O įsikūrus Tarybų valdžiai, drėkinimo planai buvo realizuoti plačiu mastu. Tarybų valdžia nešykštėjo lėšų drėkinimo darbams ir hidrotechniniams įrenginiams, kurių daug pastatyta ir rekonstruota. Vien 1947 metais, valant kanalus, iškasta apie 5 milijonus kubinių metrų žemės. Palyginti su 1925 metais, pasėlių plotas padvigubėjo ir pakilo medvilnės ir kitų kultūrinių augalų derlius.

Kyla klausimas, iš kur toliau imti vandens, nes Tedženas, Murgabas ir kiti mažesni upeliai pilnai išnaudoti ir negali duoti daugiau vandens. Lieka tik didžioji Amudarja — 40 kartų galingesnė už Murgabą, nešanti kasmet į Aralo jūrą 60 milijardų kubinių metrų vandens; be to, jos aukščiausias vandens lygis pakyla pavasarį ir vasarą, tai yra kaip tik tada, kai žemės ūkiui labiausiai reikia drėgmės. Jau nuo Petro I

laikų ne kartą buvo keliamas klausimas pasukti Amudarją į vakarus ir tuo būdu sudrėkinti sausus Turkmėnijos plotus. Bet šis sumanymas, reikalaująs milžiniško darbo ir dar didesnio kapitalo, atšaldydavo tuometinius valdovus.

1925 m. vasario mėnesį Ašchabade įvyko pirmasis Turkmėnijos Tarybų suvažiavimas, kuris, be kita ko, nutarė pradėti Karakumų kanalo darbus; metais vėliau buvo pradėti niveliacijos darbai, o 1927 metais Amudarjos vanduo jau tekėjo į naujai prakastą vagą, įsiliedamas į seniai išsekusį senupį Uzbojų. Stebuklingu būdu vanduo pakeitė dykumos vaizdą, ugdydamas žalią, švelnią žolelę, žydinčius medžius, vilnamedį ir javus. Bet tai tik pradžia, dar tik keliasdešimt kilometrų nueina į šalį Amudarjos vanduo. Ateity jis nueis toliau, perkirs Karakumus ir pasieks Kaspijos jūrą, o tuomet šis mirties plotas virs žaliomis dirvomis ir žydinčiais sodais.

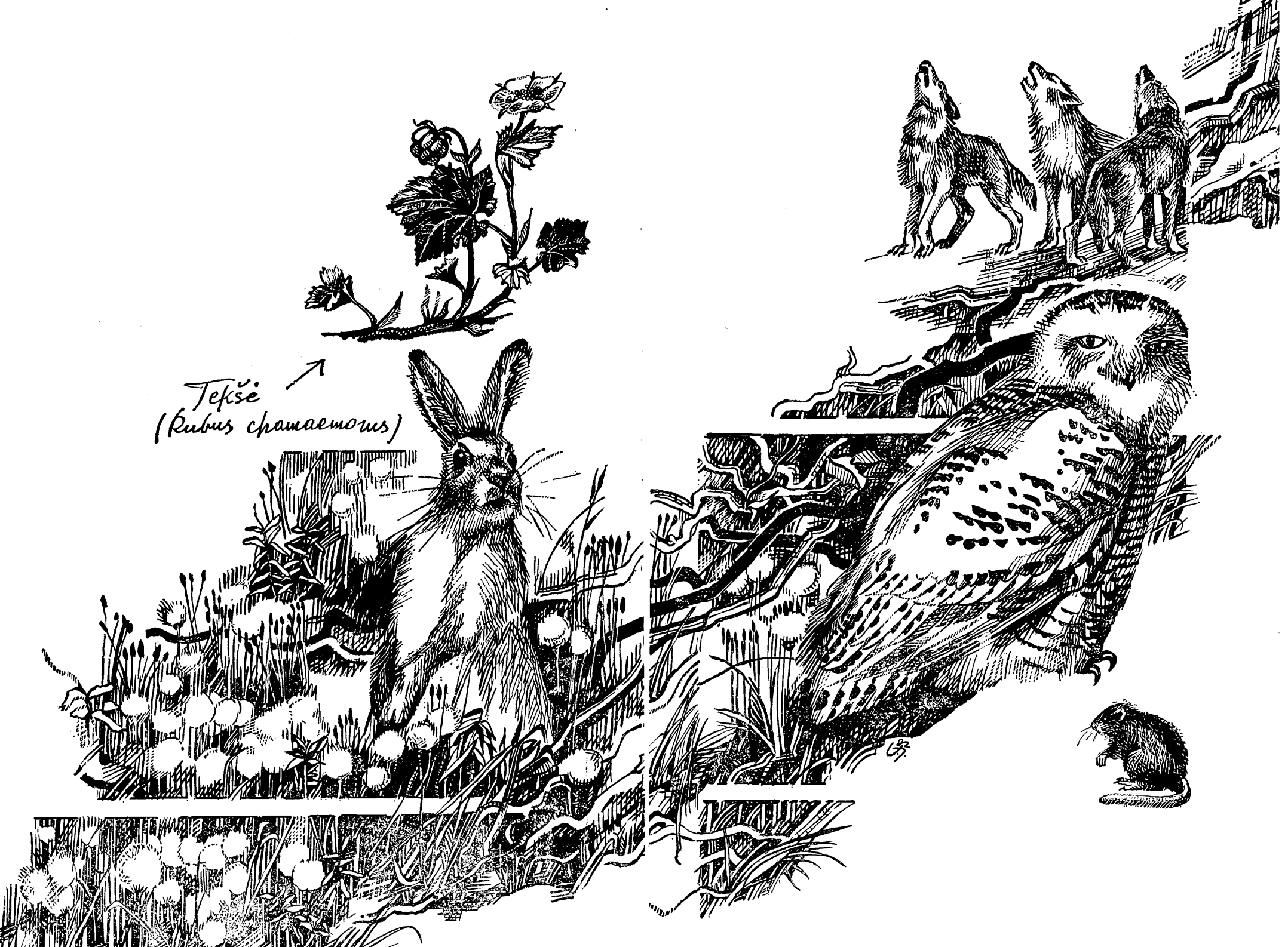
Tekšė
(Rubus chamaemorus)

MANO PASKUTINĖS IŠVYKOS

TRUPUTIS TADŽIKIJOS

OBĖS ŽIOTYSE

MANO PASKUTINĖS IŠVYKOS

Dėl Antrojo pasaulinio karo ir politinių įvykių pokariniais metais man neteko toli keliauti vakarų kryptimi, bet užtat kelias į Rytus, į plačiąją Rusiją, buvo visuomet atviras, o tie neriboti Rytų kraštai gamtininkui yra ne mažiau įdomūs. Tad du kartus aplankiau Volgos deltą ir Kaspijos pakraštį, buvau Azerbaidžane, Kaspijos pakraštyje ir Tolyšiaus kalnuose, buvau Turkmėnijoje ir pačiame Karakumų dykumos centre, taip pat teko būti Kazachijoje, Išimo upės pakraščiuose. Kai kurios iš tų išvykų jau buvo aprašytos ir paskelbtos spaudoje, tad nenoriu kartoti. Bet apie dvi mano išvykas nebuvo rašyta — apie išvyką į Tadžikiją ir į Sibiro šiaurę, todėl manau, kad jos kai kam gali būti įdomios.

TRUPUTIS TADŽIKIJOS

Liūdnai ūžia lėktuvo propeleris. Jo ūžimas ritmiškai keičiasi čia aukštesniais, čia žemesniais tonais. Pažvelgęs pro apvalų langelį, nematai žemės, o vien tik pilkų debesų tiršty-

nes. Bet vietomis ši masė prasiskiria, ir pasirodo mūsų gimtoji planeta. Mes jau esame Azijoje. Toli į kairę, kiek tik akis siekia, vienoda neryškios spalvos lyguma, vienur beveik geltona, kitur — tamsiai pilka, o dar kitur — neaiškių kontūrų balti lopiniai. Gelsvi plotai — tai smėlys, o tamsūs — saksaulo, to tipingo dykumos krūmo, tankumynai. Balti lopiniai atrodo lyg būtų sniegas, ir aš, prieš dešimtį metų skrisdamas tuo pačiu ruožu, maniau, kad tai sniegas, bet dabar žinau — tai druska. Iš smulkmenų mažai ką galima pažinti žemės paviršiuje. Vietomis vis dėlto atpažįstu pusmėnulio pavidalo figūras — tai barchanai, savotiški vėjo ir smėlio padariniai, o šiaip žinau, kad ten šimtus kilometrų tęsiasi sausa dykuma, kur nerasi nė lašo vandens, tai žiaurusis Kyzylkumas. Dešinėje matyti įmantriai išvingiuota švino spalvos juosta — Amudarja, svarbiausia Turkestano upė. Viename ir kitame jos krašte daugybė ežerų ežerėlių — jie ilgi, siauri, susisukę kaip riestainiai. Tai kaprizingosios Amudarjos padarai — jos senvagės likučiai, nes ji kasmet keičia savo vagą ir pridaro naujų ežerėlių. „Kokia puiki geografijos pamoka",— pagalvojau sau.

Toliau reljefas keičiasi. Jau nebe lyguma, bet banguotas paviršius, kalvelės kaskart aukštesnės, o mūsų lėktuvas vis kyla aukštyn. Prasideda kalnų papėdė, o toli, tarytum per rūkus, neaiškiai pasirodo aukštas kalnagūbris, paskendęs snieguose. Tai Turkestano kalnagūbrio ketera. Greit artėjame ir netrukus esame virš jos aukščiausių viršūnių, tai yra apie 4500 m aukštumoj. Vaizdas atšiaurus ir bauginantis; išskyrus tik visai stačius šlaitus, viskas padengta sniegu, kuriam saulė teikia rausvą atspalvį. Bet dar prietemos viešpatauja tarpekliuose. Ten auga arča — turkestaniškas kadagys, savo šaknimis įsikabinęs į stačių uolų plyšius ir pakibęs ties bedugnėmis. Kalnai eina žemyn, ir netrukus po mumis atsiranda tarpeklis, bet už jo vėl kalnai. Tai Zeravšano kalnagūbris. Už jo — vėl žemesnė vieta ir trečias iš eilės Hisaro kalnagūbris. Lėktuvas leidžiasi žemyn, ir netrukus esame virš plačios, bet šiek tiek kalvotos lygumos, kur matyti Tadžikijos sostinės pastatai.

Dušanbė, buvęs menkas miestukas, tarybiniais laikais virto respublikos centru ir kurį laiką buvo vadinamas Stalinabado vardu; dabar jis vėl Dušanbė.

Išlipame iš lėktuvo. Saulė kepina kaip pas mus vidurvasaryje (o juk šiandien tik balandžio 1 diena), aplink žaliuoja daržai ir rausvais žiedais žydi migdolų medžiai, patvoriais geltonuoja pienių žiedai. Iš artimų kalnų strimagalviais šniokščia mažyčiai upeliukai; jie nukreipiami į miestą, kur jų vanduo vasaros metu drėkina medžius ir šiaip visus miesto žalumynus. Tiesa, kitą dieną palijo; iš kalnų nuo greit tirpstančio sniego prapliupo jau didesni upeliai ir užtvindė žemesnes miesto dalis. Miestas paskendo purve, su kuriuo palyginus, mūsų krašto purvas yra tikras niekis. Reikia atsiminti, kad Vidurinės Azijos dirvos daugiausia yra sudarytos iš lioso, o pastarasis susideda iš smulkutėlių dalelių, kurios, susimaišiusios su vandeniu, virsta lipnia, nepaprastai klampia mase. Jeigu iš mūsų dumblo visuomet galima išsikapanoti, tai to negalima pasakyti apie Vidurinės Azijos dumblą. Jis sudaro ne tik žmogui, bet ir laukiniams gyvuliams rimtą pavojų. Tad lietingu oru miesto gyventojai labai supurvina savo apavą, tuo labiau, kad Dušanbėje, kaip naujame mieste, yra dar daug tuščių aikščių ir negrįstų gatvių.

Miestas dar tebestatomas ir, kaip ir kiti nauji tarybiniai miestai, statomas plačiu mastu. Jau dabar galima pamatyti milžiniškų ir meniškų pastatų, veikia gerai įrengtos susisiekimo linijos. Bet aš nesiruošiu jo aprašinėti, nes mano kelionės tikslas buvo kitoks. Vis dėlto negaliu nepaminėti botanikos sodo, tiesa, dar labai jauno, kurį man aprodė geras šio reikalo žinovas ir atsidavęs savo darbui mokslinis bendradarbis, kilęs iš Estijos, J. Tinbergas. Su juo greit radome bendrą kalbą.

Dušanbėje radau ir kitų gamtininkui įdomių dalykų, nes miestas plečiasi ir tuo pačiu įauga į kaimą, apglėbdamas mažai paliestus gamtos kampelius. Be visur augančių migdolų ir uriukų (laukinis abrikosas), visur galima matyti nedidelių apykreivių tuopų *(Populus pruinosa)* medžių. Be to, visai Vidurinei Azijai būdingos piramidinės tuopos, kurių čia nemaža rūšių. Jų dažniausiai pamatysi išilgai irigacijos griovelių — arykų. Auga čia tuopos labai greitai ir savo šakomis teikia gyventojams kuro. Neišdildomą įspūdį padarė man platanai. Aš jų daug matydavau Europos vakaruose. Ten auga rūšis, vadinama *Platanus occidentalis* — milžiniškas medis, bet tokių

milžinų kaip Rytuose (rūšis *P. orientalis*) man neteko matyti. Jie siekia 30, kai kada ir 40 metrų aukščio, o jų kamieno apskritimas — iki 12 metrų. Rytų, ypač musulmonų apgyventuose kraštuose, tai kone šventas, visų globojamas medis, dažnai sodinamas kapinėse arba arti mečetės. Atrodo, kad jų jau nebėra laukinėje būklėje, ir vien tik Hisaro kalnuose, gerai apsaugotuose tarpekliuose, kartais jų randama drauge su graikiniais riešutmedžiais, figmedžiu, vynuogėm, churma. Milžiniškas platanas yra Turkmėnijoje, Sairobo kaime (netoli Širabado); jo išpuvusiame apie 4 metrų skersmens uokse dar neseniai tilpo musulmoniška mokykla—„medres". Šiuo atžvilgiu platanas rungtyniauja su garsiąja dracena, kurią Humboltas aprašė Tenerifos saloje, ir su lietuvišku Stelmužės ąžuolu.

Man, kaip ornitologui, ir mieste atsirado įdomių dalykų. Visų pirma mano dėmesį patraukė nedidelis, mūsų purplelio didumo karveliukas — mažasis purplelis *(Streptopelia senegalensis ermanni)*. Tai tikras miesto paukštis — jį pamatysi ieškant lesalo gausiausiai žmonių lankomose miestų dalyse, lygiai taip pat, kaip ir mūsų žvirblių (kurių vis dėlto miestuose mačiau nedaug, be to, tik karklažvirblių). Mažasis purplelis — labai malonus paukštelis, rytiečių mylimas ir globojamas. Deja, pasak ornitologo Meklenburcevo, šių paukščiukų pastaraisiais laikais labai sumažėjo, o juk prieš keliasdešimt metų miesto turguose jų susirinkdavo šimtais. Dėl to šis autorius kaltina medžiotojus.

Iš aptiktų miestuose ir šiaip žmogaus apgyventose vietose paukščių ypač mane sudomino maina *(Acridotheres tristis)*. Tai paukštis maždaug mūsų juodojo strazdo dydžio, tamsiai bronzinės spalvos, su baltu lankeliu ant sparnų ir uodegos gale. Tikroji jo tėviškė — Indija ir Pakistanas, bet apie 1912 metus jis pradėjo slinkti į šiaurę, ypač Amudarjos krantais, apsigyvendamas daugiausia miestuose. Dabar mainų labai pagausėjo. Dušanbėje taip pat jų radome daug. Mainų papročiai tokie kaip mūsų varnėno; žiemos metu jos lankosi šiukšlynuose, turgaus aikštėse, o pavasarį pakrinka poromis ir įvairiuose užnarviuose išveda dvi, net tris vaikų vadas. Tai triukšmingi rėksniai, pramokstantys pamėgdžioti svetimus garsus, net ir žmogaus kalbą. Tuo laiku, kai aš buvau Dušan-

bėje, daug jų šimtų kas vakarą atskrisdavo nakvoti į naujai pastatyto teatro pastatą. Ypač tirštai jų prisirinkdavo kolonų kapiteliuose. Neapsakomas klegesys viešpatavo tuomet tarp jų. Bet būdinga, kad nei varnų, nei kuosų miestuose nemačiau.

Ne mažiau būdingas paukštis yra žvirblis. Kartu su mūsiškiu žvirbliu *(Passer domesticus)* gyvena labiau už jį paplitęs ispaniškasis žvirblis *(Passer hispaniolensis)*. Jis yra už mūsiškį šiek tiek stambesnis, puošnesnis ir gerokai gausesnis. Turi ir skirtingų papročių, nemėgsta didelių miestų, bet mielai apsigyvena miesteliuose ir kaimuose. Savo lizdams jis neieško užnarvių, kaip mūsų žvirblis, bet kraunasi laisvus rutulio pavidalo lizdus medžiuose. Apie šio paukštelio gausumą byloja jų lizdai, ypač gerai matomi dabar, kai nėra lapų. Kai kuriose vidutinio didumo tuopose suskaičiavau po 12—15 lizdų. Šia proga reikia pasakyti, kad žvirblis Turkestane nėra tas mielas ir nekaltas paukštelis kaip Lietuvoje. Galima dargi pasakyti, kad jis yra nepaprastai žalingas, tikra rykštė, nes neretai sunaikina visą laukiamą javų derlių. Vietiniai gyventojai nuo senų laikų kovoja su juo tradiciniais būdais, bet tos kovos rezultatai labai menki. Dabar prieš šį paukštelį taikomi nuodai. Tai retas pavyzdys, kad žmogus turi prieš paukščius vartoti nuodus.

Dušanbėje turėjome prisistatyti Mokslų Akademijai. Šį uždavinį ne tik greit atlikome, bet ir nepaprastai greit radome gerų draugų, kurie nuoširdžiai mus priėmė ir padėjo visas pastangas, kad mūsų kelionė būtų sėkminga.

Jau kitą dieną turėjome savo dispozicijoje „Viliuką" su patarimu nuvažiuoti į Hisaro kalnų tarpeklį, kur Mokslų Akademijos Botanikos institutas turi savo gamtos rezervatą ir yra įtaisęs augalų aklimatizacijos stotį. Vieta vadinasi Kondara —„Kasyklos tarpeklis". Oras buvo lietingas, bet, nustojus lyti, aš ir mano draugas Poška išsiruošėme į kalnus. Viršūnės dar sniegu padengtos, o už sniego ribos sunkiasi maži upeliai, kurie vis didėdami apačioje virsta pašėlusiais, verdančiais, putojančiais kriokliais. Kalnai gana statūs, o jų šlaitais vienu ir kitu tarpeklio šonu eina siaurutėliai takai. Takelis po lietaus gerokai slidus, ir kartais būdavo nejauku, matant po kojomis tarp stačių krantų kunkuliuojantį upelį. Poš-

ka sakė, kad jei paslystume ir nuriedėtume žemyn, tai tikrai kaulų nesuskaičiuotume. Na, bet tokio nuotykio išvengėm. Kalnų viršūnių nepasiekėme, nes jos buvo labai stačios, o dargi po lietaus — labai slidžios, bet apie paties tarpeklio prigimtį šį tą sužinojome. Tikro miško čia nėra, bet žymu, kad kadaise būta. Apie tai byloja stori kelmai nukirstų riešutmedžių ir arčos (turkestaniško kadagio), kuri šiaip užauga iki 18 metrų aukščio. Visur daug laukinių migdolų, ir jie kaip tik dabar žydi švelniais rožinės spalvos žiedais. Iš žemės smarkiai auga dideli sultingi lapai vieno lelijinių šeimos augalo — eremūro *(Eremurus).*

Paukščių aptikome nuostabiai mažai — keletą kultupių, strazdų. Pralėkė keletas peslių ir pora erelių. Tik eidami atgal, pamatėm skirtingą nuo mūsiškės baltąją kielę. Buvo tai rytinė geografinė rasė, vadinama *Motacilla alba personata.*

Svarbiausias mūsų kelionės tikslas buvo aplankyti patį pietinį Tadžikijos kampą, prigludusį prie Afganistano sienos. Šis kampas įterptas tarp Vachšo ir Piandžo, t. y. tarp tų dviejų upių, iš kurių susijungimo gimsta galingoji Amudarja, amžinoji Turkestano maitintoja.

Plečiantis pramonei ir žemės ūkiui, Vidurinės Azijos gamta sparčiai keičia savo vaizdą. Pirminės gamtos vietovaizdžių paliko nedaug, o labiausiai pasikeitė vadinamasis tugajus. Tuo vardu vadinama savotiška augalų bendrija, maždaug atitinkanti mišką, bet susidedanti vien iš tam tikrų subtropiniame klimate augančių medžių, krūmų, nendrių. Tugajaus plotas dažniausiai yra juostos pavidalo ir tęsiasi išilgai upių krantų. Tadžikijos gamtos apsaugos organizacija pasiryžo išsaugoti keletą senovinės gamtos vietovaizdžių, o tarp jų ir tugajų. Tam reikalui buvo nužiūrėtas plotas, esantis tarp Vachšo ir Piandžo upių, palyginti dar mažai žmogaus paliestas, žinomas „Mavzei Babron" vardu; lietuviškai tai reiškia „Tigrų slėnys". Ši vieta ir buvo svarbiausias mūsų kelionės tikslas. Čia yra rezervatas, tuo pačiu vardu vadinamas.

Bendras rezervato plotas — 20 000 ha, bet toks pats vietovaizdis tęsiasi ir toliau į pietus, tačiau jau Afganistane.

Nepasakyčiau, kad tugajus padarė man tokį imponuojantį įspūdį, kaip mūsų miškai. Taip pat vargiai jį pavadinčiau mišku; galbūt jam daugiau tiktų žodis „džiunglės".

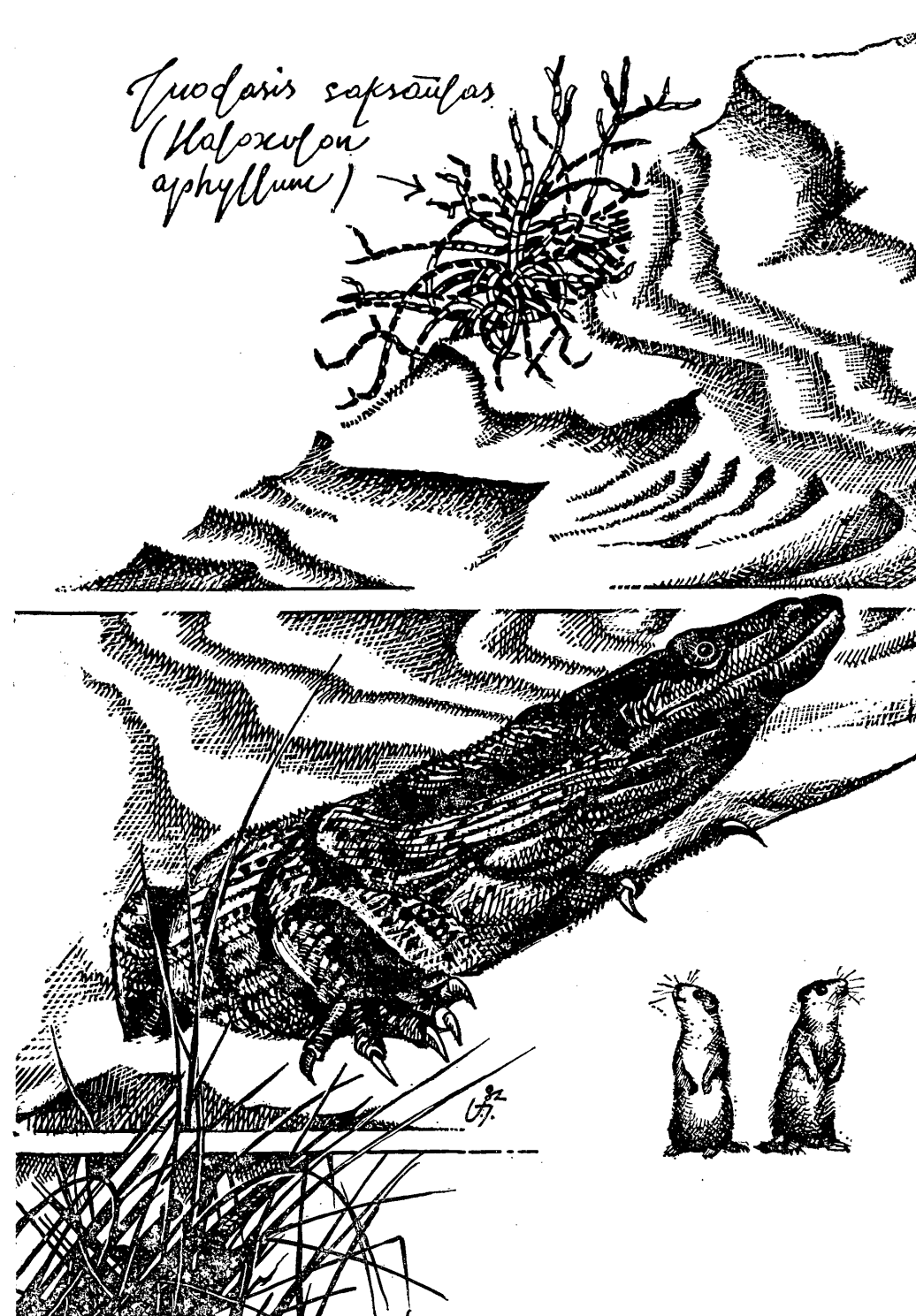
Juodasis saksaulas
(Haloxylon
aphyllum)

Iš didesnių medžių ten apsčiai rasi keletą tuopų rūšių (ypač *Populus pruinosa* ir *P. euphratios*), bet tugajai nėra tokie milžiniški kaip tie, kuriuos aptinkame Europos pietuose. Šiaip tugajus dažniausiai esti apaugęs krūmais, daugiausia žilakrūmiais *(Elaeagnus angustifolius* ir *Tamarix hispida);* daugelis jų dygliuoti ir todėl apsunkina vaikščiojimą po tugajų. Bet užvis būdingiausias tugajui yra vienas varpinis augalas *Erianthus ravennae.* Jis sudaro kupstus, panašius į mūsų viksvas, tik žymiai didesnius. Iš tų kupstų išauga didžiuliai, iki 6 metrų aukščio stiebai su žiedynu viršūnėje. Tie stiebai savo pamate yra daugiau kaip 2 cm storumo ir tokie stiprūs, kad juos naudoja meškerėms. Prasimušti pro erianto tankumynus labai sunku, nes iš pernykščių nudžiūvusių lapų susidaro gana stori, dažnai ore pakibę sluoksniai, kurie vis dėlto žmogaus sunkumo nepakelia, be to, tarp kupstų visomis kryptimis guli taip pat pusiau ore pakibę žiedynų stiebai. Pridursime dar, kad nuo buvusių potvynių ši negyvoji augalinė masė apnešta dumblu ir, žingsniuojant per ją, į orą pakyla tirštas dulkių debesis. Ne visur tugajus yra praeinamas dėl daugybės susidariusių ežerėlių, kurie yra Vachšo ir Piandžo senvagių likučiai ir todėl išlaikė šių upių vingių, t. y. dažniausiai riestainio, formą. Kaip minėjome, jų krantai nepaprastai klampūs, nes susidarę iš smulkutėlio lioso dalelių.

Tugajaus gyvūnija nėra labai gausi. Pagrindinė žinduolių rūšis, kuria daugiausia rūpinasi rezervato administracija, yra elnias, priklausantis bucharinei rasei. Visame rezervato plote jų yra apie 500. Iki nesenų laikų čia buvo tigrų, kurie elniais daugiausia ir maitinosi. Dabar jų vis dėlto nebeaptinkama ir manoma, kad likusieji pasitraukė į Afganistaną. Iš vietinių gyventojų neteko girdėti nusiskundimų tigrais. Vienas rezervato pareigūnas pasakojo man, kad matė tigrą sėlinant prie elnių, bet nebuvo atsitikimo, kad tigrai pultų žmogų. Tai pačiai šeimai, kaip ir tigras, priklauso gana paplitusi rezervate nendrinė lūšis *(Felis chaus)* ir katės rūšis *(Felis ochreata),* davusi pradžią naminei katei. Tarp daugybės gyvenančių čia graužikų būdingas yra spygliatriušis *(Hystrix hirsutirostris),* kurį teko mums sutikti ir sumedžioti.

Iš paukščių tugajui būdingas fazanas, buvęs kadaise labai paplitęs visoje Vidurinėje Azijoje, bet labai praretėjęs pasta-

raisiais laikais. Svarbiausia to priežastis — vietovaizdžio pakitimas ir nepalankios jam modernios agrotechnikos priemonės.

Į rezervato teritoriją iš dalies įeina dykuma Buritau — didelis nederlingas, smiltingas ir akmenuotas, vietomis uolomis pasišiaušęs plotas. Tikroji Azija iki pat horizonto, esančio jau už Tarybų Sąjungos ribų, kaimyniniame Afganistane. Šiurpus, beviltiškas vaizdas. Nors ir skurdžios čia gyvenimo formos, bet gamtininkui įdomios. Kad geriau susiorientuotume, užlipome į aukštesnę uolą: į pietus, jau užsienyje, matyti skurdus afganų kaimas — maži molio nameliai, o aplink jį — ta pati dykuma, smėlis ir akmenys.

Dabar ir tik dabar yra pats gyvybės klestėjimas, nes jau gegužės mėnesį užeina dideli karščiai, smėlis įkaista tiek, kad jame galima iššutinti kiaušinį, ir tuomet visa gyvybė apmiršta. Tad skuba visi augaliukai, kasdien pastebi didelį jų prieaugį. Štai prieš keletą dienų tik diegas pasirodė iš po smėlio, o šiandien jau jis žydi ir taip pat greitai atsiranda sėklos ir apmiršta jo antžeminė dalis. Tokie augalai ir vadinami efemerais. Bet jų dabar gausu: žydi kažkokios žemaūgės aguonos, ir jų kruvinos spalvos žiedais marguliuoja dideli plotai, o tarp jų nemaža lelijinių augalų, ir dar kažkokių švelnių irisų, taip pat kitų gėlių, panašių į mūsų vištapienę *(Gagea lutea),* bet didesniais violetinės spalvos žiedais. Vietomis dideli plotai, apaugę *Malcolmia turkestanica;* ji žydi nesuskaitomais žiedais, tokios spalvos, kaip mūsų viržiai, ir taip pat turi daug bitėms naudingo nektaro. Tarp įvairių efemerų išsiskiria savotiškos, gana smulkios viksvos. Kaip paskui sužinojau, tai *Carex pachystylis;* jų žiedai apsupti savotišku maišeliu, tarytum pūsle, pusiau rudos, pusiau baltos spalvos. Dėl to šie augalai labai dekoratyvūs. Tarp aptiktų efemerų yra vienas tikras milžinas — tai *Ferula gigantea,* devyndrekis, skėtinių šeimos augalas. Jis yra žmogaus ūgio, nemalonaus kvapo.

Skurdi ir dykumos gyvūnija. Iš žinduolių gana gausi susliką grupė, ypač viena rūšis *Spermophilopsis leptodactylus,* iš paukščių — keletas vieversių rūšių, storkulnis ir keletas plėšriųjų paukščių. Aptikome šiek tiek roplių; daugiausia tai buvo nedideli driežai *Phrynocephalus,* labai vikrūs, besigelbėdami, esant pavojui, užsikasa į smėlį. Tačiau nuo žmogaus ši

gudrybė negelbsti: tuomet dar lengviau juos pagauti. Iš gyvačių aptikome baisiąją giurzą *(Vipera lebetina)*, nevikrią, bet labai nuodingą rūšį.

Tuo ir baigiu trumpą savo kelionės aprašymą į Tadžikiją. Daug ko čia nepaliečiau. Nepaminėjau plačių šio krašto galimybių, jo klimato, jo pasakiškų mineralinių turtų, jo žemės derlingumo ir pagaliau simpatingų šio krašto gyventojų bruožų. Linkiu jauniems Tarybų Lietuvos gamtininkams apsilankyti šiame krašte ir tuo praplėsti savo mokslinius horizontus.

OBĖS ŽIOTYSE

Tolimoji šiaurė. Tie du žodžiai nuo seno turėjo man ypatingos reikšmės, kažkokios rimtos poezijos, tad jau nuo jaunų dienų svajojau aplankyti užpoliarinius kraštus, kurių krantus skalauja pilkieji Arktikos vandenys, o vasaros saulė šviečia dieną ir naktį. Šį kartą sumaniau išvyką į Obės žiotis, į Salechardą *, o gal ir toliau, jei pasiseks.

Važiuojame trise: du mano moksliniai bendradarbiai — Antanas Vaitkevičius ir Tomas Stanikas — ir aš. Mūsų tikslas — aplankyti Vakarų Sibiro tundrą, patirti jos primityvią prigimtį, pažinti gyventojus, tiek žmones, tiek žvėris ir paukščius. Mums įdomu, ar Uralas, t. y. ši gamtinė riba tarp Europos ir Azijos, yra tik formalus dalykas, ar ji turi kokią gilesnę įtaką augalijai ir gyvūnijai.

Taupydami laiką, nutarėme pasinaudoti oro susisiekimu ir lėktuvui bilietus užsakėme iš anksto. Pasiekti Salechardą galima per Maskvą, Vorkutą, iš kur, lėktuvu perskridus Uralą, būtų netoli. Kitas kelias daug ilgesnis — per Tiumenę. Pagaliau, kelionių biuro įtikinti, paėmėme tiesioginius bilietus iki pat Salechardo per Vorkutą. Deja, kaip paaiškėjo, buvome suklaidinti, nes oro susisiekimo Salechardas neturi, ir mes, atskridę iki Vorkutos, toliau turėjome važiuoti geležinkeliu iki Obės kranto, o dar toliau — garlaiviu, kuris Obės upe at-

* Salechardas seniau buvo vadinamas Obdorsku.

gabeno mus iki Salechardo. Tuo būdu mūsų kelionė užtruko daug ilgiau negu manėme.

1962 m. birželio 24 d. naktį atvykome į Vorkutą. Buvo šalta naktis, termometras rodė apie 4 °C žemiau nulio, o aptirpusios dienos metu sniego pusnys buvo sušalusios į kietą ledą. Atsikėlę iš ryto, turėjome dar beveik visą dieną laukti traukinio, kuris mus nuvežtų iki Obės krantų. Tad buvo laiko apžiūrėti šį naują užpoliarinį miestą. Kaip žinoma, tai naujas miestas, pradėtas statyti apie 1930 metus, o dabar virtęs svarbiu anglies pramonės centru. Mums pasakojo, kad miestui pradžią padaręs medžiotojas: jis, medžiodamas tundroje, prie savo laužo pastebėjęs keistus juodos spalvos akmenis, kurie užsidegdavo ir duodavo kaitrią liepsną. Tie „akmenys", vėliau ištirti geologų, pasirodė esą akmens anglis.

Kadangi turėjome daug laiko, nutarėme aplankyti anglies kasyklą ir šiuo reikalu kreipėmės į jos direktorių D. Lichačiovą, kuris ir davė mums leidimą. Formalumai aplankyti kasyklą gana savotiški: pirmiausia liepė mums nusirėdyti iki pliko kūno. „Kam tai reikalinga",— paklausėme. „Patys suprasite, kai grįšite iš kasyklos",— buvo atsakyta. Paskui davė mums visą aprangą tokią, kaip turėjo čia visi darbuotojai kalnakasiai,— pradedant marškiniais ir baigiant kepurėmis bei metaliniais šalmais ant galvos užsidėti. Be to, kiekvienas mūsų buvo aprūpintas elektros lempute ir tam tikru aparatu, kuris rodė metano spektrą, jeigu šios dujos pasirodytų. Kaip žinoma, dėl šių dujų sprogimo kai kada kasyklose įvyksta pavojingos katastrofos. Šitaip aprūpinti, su mūsų vadovu ir darbininkų grupe liftu nusileidome į šachtą apie 500 metrų gylio. Nusileidimas nelabai malonus, nes daugelyje vietų čia yra šaltinių, ir šios giluminės kelionės pabaigoje buvome gerokai sušlapę. Sustojome prie vieno horizontalaus koridoriaus ir toliau nuėjome pėsti; iš koridoriaus ėjo šoninės aklinos atšakos, ir ten su mechanizuotais grąžtais dirbo kalnakasiai. Kai kur šoninės atšakos ėjo ne horizontaliai, bet įstriža kryptimi žemyn; jos buvo tokios siauros, kad du žmonės vos galėjo prasilenkti. Kai kurie koridoriai buvo labai žemi, dažnai užgriozdinti rąstais; dabar supratome, kam mums davė lemputes ir metalinius šalmus, nes ne kartą teko atsitrenkti galva į įvairius kietus daiktus. Kai kuriuose koridoriuose ėjo konveje-

riai su anglies kroviniu, kitur važiavo traukinukai, o tarp vagonečių ir sienos buvo toks mažas tarpas, jog, einant traukinukui, reikėjo gerokai prisiglausti prie sienos, kad vagonetė tavęs neužkabintų. Kai kur koridoriai buvo sutvirtinti mediniais rąstais apie 20 cm storio, kad išlaikytų žemės sluoksnių slėgimą. Prie tokios aplinkos nepratusiam žmogui — tai nejaukus vaizdas. Visur labai daug drėgmės ir vidutiniška, vienoda temperatūra — apie 11 laipsnių. Be abejo, angliakasių darbas yra sunkus, bet atlyginimas už jį gana didelis, o darbo stažas lengviau pasiekiamas.

Išėję iš kasyklos, turėjome atlikti dar vieną formalumą — mus nuvedė į pirtį, o pirmiausia pasiūlė pasižiūrėti į veidrodį: tuomet supratome, kam reikalingi buvo kalnakasių kostiumai. Mielai pasinaudojome šiltu ir šaltu dušu ir apsivilkome savo drabužiais.

Vakare tą pačią dieną sėdome į traukinį tęsti savo kelionės į Rytus. Naktis buvo tokia pat šviesi, kaip ir diena, tad galėjome nuodugniai susipažinti su supančiu mus vietovaizdžiu, o buvo jis nesudėtingas. Nei miško, nei arimo, nei sodo, o vien tik tundra ir tundra, kiek akis užmato, apaugusi keružiais berželiais; tik retkarčiais pamatai upę ar skystus stotelės pastatus, stoties viršininką su raudona kepure ir keletą vatinukais apsivilkusių žmonių. Tik po kelių valandų kelionės išvystame Uralą; jis atrodo čia pat, aiškiai matomi jo apsnigti kalnai, ir, rodos, mes tuoj turime į juos įvažiuoti. Bet tai tik akių apgaulė — iki jų dar toli, o matomi jie aiškiai dėl jų milžiniško didumo ir kontrastinės baltos spalvos. Tik gerokai po vidurnakčio privažiuojame pačius kalnus, važiuojame tarpekliais ir matome jų viršūnes iš dešinės ir iš kairės, o dar toliau aukštuma darosi žemesnė, ir vėl prasideda lygi, berželiais apaugusi tundra.

Jau netoli ir mūsų galutinė stotis — ji vadinasi Labyt Nangi. Vietinių gyventojų nencų (samojedų) kalba tai reiškia „septyni maumedžiai". Nedaug šių maumedžių čionai, ir primityvus šio krašto gyventojas nencas be vargo gali juos suskaičiuoti.

Štai pagaliau atvykome į „Septynis maumedžius", o toliau turime keliauti upe, kurios vis dar nematome; paaiškėja, kad iki jos apie 5 kilometrus.

Atvažiavę į prieplauką, pamatėme Obę, šią dažnai girdėtą, didžiulę Sibiro upę. Bet čia jos krantai toli gražu nebuvo romantiški — tai greičiau buvo sąnašynas visokių nešvarumų, išmestų namų apyvokos daiktų ir pan. Po dviejų valandų garlaivis atvežė mus į Salechardą.

Dar Kaune būdamas, sužinojau, kad Salecharde yra vidurinė medicinos mokykla, tad bendros orientacijos dėlei susirašiau su ja ir dabar pirmiausia galvojau šią mokyklą surasti. Tai buvo nesunku padaryti, ir mokyklos direktorius G. Dvorianskis maloniai mus priėmė, nuvedė į viešbutį, o rytojaus dieną pažadėjo apgyvendinti savo vadovaujamos mokyklos bendrabutyje, kuris tuo metu, atostogų proga, buvo tuščias.

Dabar einame susipažinti su Salechardu, užpoliariniu miestu. Grindinio jame nėra galbūt dėl to, kad čia nėra akmenų, bet vietoj jų kai kur padėti rąstai, arba nieko nepadėta, ir pravėžos eina žeme, tokia pat kaip ir visoje tundroje. Yra ir šaligatvių. Jie padaryti iš lentų ir, kaip sakė vietiniai gyventojai, rudenį — tai vienintelis išganymas pėsčiajam. Kai kur yra želdinių: pasodintas vienas kitas sibirinis maumedis ar sibirinė eglė, bet jie auga lėtai; seni medžiai turi 20—25 cm storio. Kai kur lygiagrečiai su šaligatviu iškastas griovys, o jame vanduo su žaliais maurais ir kita tundros augalija. Kadangi miestelis nedidelis — jame viso labo 22 tūkstančiai gyventojų,— greit patenki į priemiestį, ypač jei gatvė ilga ir eina per visą miestelį. Gatvės gale matyti žaliuojanti tundra. Kai kurios miesto pakraščio gatvės ne galu, bet šonu prigludusios prie tundros, ir tuomet susidaro neįprastas vaizdas: iš vieno šono matai miesto pastatus, o iš kito — beribę tundrą. Miestiečiai apsirengę daugiausia vatinukais, bet, kaip ir kitur, jaunuomenė prisilaiko naujos mados: vyrai nešioja siauras kelnes, merginos — trumpus sijonus ir naujoviškas šukuosenas. Dauguma miesto gyventojų rusai ir nemažai totorių. Nencai vengia miesto, tik trumpam į jį atvyksta.

Štai mes naujame bute. Mokyklos direktorius atsiuntė mums į viešbutį sanitarinį autobusiuką, kuris nugabeno mus ir mūsų mantą į mokinių bendrabutį. Mums čia gerai: erdvu, o svarbiausia, esame pačiame miesto pakraštyje — mūsų kiemas ribojasi su tundra, ir, pažvelgus į vakarus, horizonte matyti apsnigti Uralo kalnai, nors iki jų gal 100 kilometrų. Apie

vidurnaktį, kai saulė nusileidžia iki savo žemiausio taško, atrodo, kad ji liečia kalnų viršūnes ir tarytum paauksina jas. Bet tai trumpam laikui; jau apie pirmą valandą po vidurnakčio saulė nutolsta nuo kalnų viršūnės. Iš to vaizdo mes tiksliai žinome vidurnakčio valandą.

Birželio 25 d. pirma mūsų išvyka į tundrą. Išėjome iš namų 11 val. vakaro ir visą naktį braidžiojome tundroje. Oras mums palankus, visą naktį šviečia saulė, tik vaikščioti sunku. Sunkūs mūsų guminiai batai ir lietpalčiai, kuriuos be reikalo užsivilkome. Oras nepaprastai prisotintas vandens garų, tad žmogaus oda sunkiai transpiruoja; be to, prakaito garai nepraeina pro lietpaltį, tad visas prakaitas lašais nusėda ant kūno. Bet ir šiaip vaikščioti tundra — varginantis dalykas, nes po kojomis nejauti tvirtos atramos, vien tik minkštą patiesalą, sakytum, patalus ar pagalvę.

Sibiro tundra skiriasi nuo Kolos pusiasalio tundros. Kolos tundra pribarstyta uolų, akmeninių luitų, vietomis yra sausa ir kieta, o čia, Sibire,— tai beribė pelkėta lyguma. Pietų kryptimi ji palaipsniui pereina į taigą; ten pamatysi vieną kitą medelį, maumedį ar eglaitę, ir juo toliau į pietus, tuo daugiau tų medžių, o į šiaurę jų vis mažėja, ir prasideda beviltiška lyguma. Vienintelis čia augantis medis — tai beržas keružis, bet mažai jis panašus į mūsų beržus: jo aukštis — pusė metro, gal 75 cm, o storumas — sulig žmogaus pirštu. Nuo mūsų beržo jis skiriasi ir savo lapais — jie yra smulkūs, maždaug kapeikos monetos dydžio, beveik apvalūs, o jų žirginiai — kiaušiniškos formos. Vietomis pasitaikydavo mums ir tikrų medžių, tai sibirinis maumedis *(Larix sibirica)* ir sibirinė eglė *(Picea obovata)*, bet ir jie čionai nekaip jaučiasi — nedidelio ūgio, laibi. Sibirinis maumedis žinomas ir Lietuvoje, nes mūsų miškininkai žūt būt stengiasi jį aklimatizuoti, nors jo vertė daug mažesnė už europinio maumedžio.

Sibirinė eglė daugiausia skiriasi savo smulkiais kankorėžiais ir bendra išvaizda. Ji neišauga tokia didelė ir tokia stora, kaip mūsų eglė. Tai laibi medeliai, gana skystomis palinkusiomis žemyn šakomis, ant kurių nesilaiko sniegas. Vis dėlto mano silpnybė kolekcionuoti verčia mane iškrapštyti su šaknimis keletą tų eglelių, kad galėčiau nuvežti jas Lietuvon ir praturtinti mūsų dendrologinį parką Obelynėje.

Apie 5 val. ryto grįžtame namo, truputį nusivylę šios dienos, tiksliau sakant, šios nakties, medžioklės rezultatais. Tikėjausi rasti daug paukščių, bet aptikdavome beveik tik dvi kielių rūšis: geltonosios kielės šiaurinę rasę *(Motacilla flava thunbergi)* ir geltongalvę kielę *(Motacilla citreola)*. Galima teigti, kad šios dvi rūšys — tai tipingi mūsų aplankyto krašto paukščiai. Iš mūsų paukščių retkarčiais matėme pilkąją varną ir šarką — matyt, čia, tolimoje šiaurėje, šie paukščiai jaučiasi nekaip, taip pat kaip ir žvirblis. Pastarąjį paukštį matėme ir Vorkutoje, vadinasi, dar įšiauriau, negu Salecharde. Nei kranklio, nei kovo, nei kuosos čia nesutikome.

Rytojaus dieną ir kitas dienas darėme tolimesnes išvykas rytų kryptimi. Apie tundrą geriausią supratimą duoda jos augalija, o pastaroji čia — labai skurdi. Tačiau šis mano teiginys yra sąlyginis, nes tundra užima milžiniškus plotus įvairiose geografinėse ilgumose ir platumose, todėl yra nevienoda. Pačiame Ledynuotojo vandenyno pakraštyje — tai beveik plikas dumblas, suskilęs daugiakampiais plyšiais nuo baisiausių šalčių. Čia auga keletas rūšių varpinių augalų, viksvų. O gyvūnija dar skurdesnė. Bet pačiame pajūryje ji pagausėja. Toliau į pietus atsiranda samanų ir auga jau keliasdešimt rūšių varpinių žolių, taip pat švyliai *(Eriophorum vaginatum)* ir daug viksvų. Pasirodo pirmieji krūmai: kalvų papėdėse, kur susidaro šiokia tokia užuovėja, jau aptiksi beržo keružio ir poliarinio karklo krūmokšnių. Dar labiau į pietus, apie Salechardą, apytikriai apie 67° paralelę, jau prasideda miškatundrė, t. y. vietovaizdis, kur į tundrą įsimaišo taigos elementas. Daugiausia čia auga beržas keružis: kiek akis užmato, iki pat horizonto, visa lyguma juo apaugusi, panašiai kaip rugiais apsėtas laukas. Bet pasitaiko tarp tų berželių, tarytum lopiniai, žavėtinai gražaus, mums pažįstamo augalo. Tai balažuvė *(Andromeda)*. Ji ir pas mus auga paliose arba tyruliuose, bet pavieniais augaliukais, o čia tundroje ji sudaro kažką panašaus į žmogaus rankų sukurtus švelnios rožinės spalvos gėlynus. Iš mūsų augalų čia auga pliurė, arba tekšė *(Rubus chamaemorus)*. Tai uogakrūmis, gana gausiai augantis šiaurinėje Lietuvoje, o čia — vyraujantis augalas.

Salechardo paralelėje jau aptinkama taigos elementų. Tai daugiausia sibirinė eglė ir sibirinis maumedis, bet tai vargin-

gi pavieniai medžiai, retomis šakomis. Jie nesudaro grupių, nekonkuruoja tarp savęs, kaip, pavyzdžiui, mūsų spygliuočiai, ir, žinoma, nesudaro pavėsių.

Visoje tundroje sėte prisėta smulkių ežeriukų. Jie yra negilūs, neryškiais krantais, ir jų vandens lygmuo siekia tundros paviršių. Gyvūnija čia negausi. Iš paukščių ežeruose aptikdavome gulbę giesmininkę, smailiauodegę ir juodąją antį, cyplę. Radome taip pat būdingų šiaurės pajūriui ilgauodegių žuvėdrų ir plaukikų. Šis pastarasis paukščiukas įdomus tuo, kad patinukas prisiima visas pareigas, kurias atlieka kitų paukščių patelės, t. y. peri kiaušinius ir vedžioja vaikus. Patinuko apdaras kuklesnis negu patelės,— tai irgi atvirkščiai kaip kitų paukščių. Ten pat radome mažąją kuolingą su vaikais (šis paukštis gana retas Lietuvoje ir matomas tik perlėkimo laiku). Maumedžiuose aptikdavome retą Lietuvoje, bet gana dažną čionai margasparnį kryžiasnapį. Įdomu, kad jie laikydavosi ir karklynuose, upių pakraščiuose. Matydavome ir pentinuotų startų, bet jos buvo labai baikščios, ir tik per didelį vargą pavyko porą jų sumedžioti. Aptikome taip pat pirmą kartą mano matytą startą — nykštuką *(Emberiza pusilla)*. Visi labai norėjome surasti baltąją pelėdą, bet ilgai mums tai nepavyko. Tik štai po kelių dienų vienas mūsų naujas pažįstamas atnešė šį gražų paukštį. Pelėda buvo atskridusi į Salechardo miestelį ir ilgokai tupėjo ant kažkokio stogo, kur ir buvo nušauta. Jos skilvyje radome prarytos pelės liekanų.

Žinduolių šiuo laiku aptikti buvo sunku, nes gausus augalijos, ypač beržo keružio, trakas sudaro jiems saugią prieglaudą. Tipingas tundros žinduolis — šiaurės elnias. Laukinėje būklėje jis jau rečiau pasitaiko, bet vietiniai gyventojai nencai laiko dideles bandas prijaukintų elnių. Matyt, nemažai jų žūsta, nes per savo išvykas dažnai rasdavau jų liekanų, ypač kaukolių su ragais. Šiaurės elnias — tai nepamainomas gyvulys tundros gyventojo; galima net pasakyti, kad be jo būtų neįmanoma gyventi tundroje. Pakinkytas į roges, jis yra patikima ir greita susisiekimo priemonė tiek žiemos, tiek ir vasaros metu, nes ratai šiame krašte — nežinomi. Elnias patogus tuo, kad jam nereikia pašarų atsargos, kaip mūsų naminiams gyvuliams. Jis pats ganosi tundroje, maitinasi kerpėmis (*Cladonia* ir kitomis), iškasdamas jas iš po sniego žie-

mos metu; o sužaliavus augalijai, daugiausia mėgsta beržo keružio jaunus ūglius, grybus, uogas, net smulkius žvėriukus (lemingus). Elnio oda — nepamainoma medžiaga nenco apavams, drabužiams. Mėsa ir pienas — vertingas maistas.

Pastaruoju laiku čia įveista ondatra, gausus baltasis kiškis. Vietiniai plėšrieji žvėrys — rudoji ir baltoji lapės.

Pasak vietinių medžioklės organizacijų, vilkai daro daug nuostolių, nes išpjauna nemažai šiaurės elnių, todėl vyriausybė ėmėsi priemonių jiems naikinti. Tam reikalui panaudojami maži lėktuvai, kuriuose, be piloto, yra du medžiotojai. Medžioklės dažniausiai organizuojamos Gydano pusiasalyje, kur vilkai pridaro daugiausia nuostolių.

Tundros vaizdas būtų neišsamus, nepaminėjus vabzdžių. Jų čia nedaug, retkarčiais pasirodo vienas kitas drugelis, bet vyrauja uodai. Jau ir Lietuvoje uodų yra daug ir jie įkyrūs, ypač vasaros pradžioje, bet tai — tik menkniekis, palyginti su tirštais jų būriais tundros kraštuose. Nėra tokio kampelio, kur nuo jų būtų galima pasislėpti, nei dieną, nei naktį. Jie zvimbia be pertraukos, o jų būriai tokie tiršti, kad dažnai užstoja vaizdą, tarytum dūmų debesys. Tai nebuvo mums naujiena, ir mes vežėmės su savimi naujai išrastų medikamentų uodams atbaidyti. Deja, ši priemonė mažai mums tepadėjo, ir uodai neišpasakytai mus nukamuodavo.

Mums buvo įdomu pažinti vietinius gyventojus nencus (samojedus). Pagal surinktus duomenis, jie gyvena išsibarstę didžiuliame plote — nuo Kolos pusiasalio Europoje iki Jenisejaus pakraščio Azijoje ir iš dalies (bent seniau) Naujosios Žemės saloje. Nencai neužima ištiso ploto, bet gyvena drauge su kitomis Sibiro tautomis — su komių tauta ir su rusais.

Didžiausią Salechardo gyventojų dalį sudaro rusai, bet grynо europinio tipo pasitaiko retai. Gyvena čia nemažai totorių. Apskritai mieste matėme daug žmonių mongoloidinio tipo, mažo ūgio, nedailios kūno sudėties, plokščiais veidais, priplotomis nosimis, su mongolams būdinga akių raukšle *(epicanthus)*. Be to, sutikom visokio laipsnio metisų — rusų ir vietinių genčių palikuonių. Dauguma jų paveldėjo mongoliškus bruožus, ir, kaip matyti, šie bruožai yra dominuojantys.

Nutarėme padaryti išvyką motoriniu laivu. (Tam tikslui mums buvo nurodytas vietinis totorius, laivo savininkas.) No-

rėjome aplankyti Obės krantus ir pabuvoti nencų gyvenvietėje. Išvyka prasidėjo nelabai palankiai, nes pagedo oras ir ėmė smarkiai lyti, be to, pūtė šiaurus vėjas. Mūsų vadovas totorius Achmedas bijojo plaukti upės viduriu, nes ten siautė didelės bangos, o pati upė buvo tokia plati, kad vos matėsi vienas krantas nuo kito, tad mes su motorlaiviu vis glaudėmės prie kranto, kur bangavimas buvo silpnesnis. Keliose vietose išlipome iš laivo, bet vietovaizdis buvo vis tas pats: vis ta pati, vienoda, berželiais apaugusi tundra. Vienoje vietoje, upės pakraštyje, ilgas taigos kyšulys, perkirtęs tundrą, atsirėmė į pačią upę. Nutarėme čia nakvoti, nes buvome labai pavargę ir tą dieną pasiekti nencų gyvenvietę nebesitikėjome. Nakvynė buvo gana nemaloni, nors ir turėjome palapinę ir visi į ją sulindome, tačiau į ją pro visus plyšius skverbėsi uodai dūzgė palei ausis ir gėlė, kur tik galėjo. Vėliau ėmė lyti. Iš pradžių mūsų palapinės stogas sulaikė vandenį, bet vėliau jis pasipylė čiurkšlėmis, ir įdubusiose vietose pasidarė valkos. Tą naktį visai neteko miegoti.

Iš ryto sukūrėme laužą, pasigaminome pusryčius ir išpreparavome vakar nušautus paukščius. Be ypatingų nuotykių, kai kur išlipdami į krantus, plaukėme dar vieną dieną. Sekanti naktis žadėjo būti malonesnė, nes prie pat upės aptikome mažytę medžiotojų trobelytę su mažyčiu langeliu ir dviem lentynomis atsigulti. Šiaurės medžiotojai stato tokias trobelytes („fateras") pavasarinėms, rudeninėms ir net žieminėms medžioklėms, bet daugiausia jomis naudojamasi paukščių, ypač ančių, perlėkimo sezonu. Medžiotojas, pasiėmęs keletą šimtų šovinių, ten praleidžia keletą savaičių. Apie medžiotojo buvimą aptiktoje trobelėje liudijo krūva tuščių šautuvo gilzių, ančių plunksnų, sparnų ir kojyčių. Iš tų liekanų supratome, kad jam pavyko sumedžioti beveik vien cyplę, tipingą šiaurinę antį. Prieš einant gulti, šiek tiek aptvarkiau šį nakvynės namą, nes buvo ten neapsakomas šiukšlynas, išrūkiau vidų eglišakėmis ir išbarsčiau visus užkampius DDT milteliais. Po to galėjome užmigti, ir nekankino nei uodai, nei kiti parazitai.

Anksti rytą mūsų laivo „kapitonas" Achmedas atnešė iš netoli buvusios nencų jurtos (čia vadinama „čum") sūdytų muksunų. Tai lašišų šeimos žuvis, moksliškai vadinama *Salmo muksan*. Gavome taip pat šiaurės elnio taukų, ir ši žuvis, pa-

spirginta laužo žarijose, buvo visai neblogas patiekalas. Šia proga sužinojome, kaip nencai konservuoja taukus. Tam reikalui jie turi tam tikrus iš beržo tošies padarytus indus, kažką panašaus į kibirą, ir ten supila sulydytus taukus, o indą paslepia įšalusiame dirvos sluoksnyje. Nuo mūsų nakvynės vietos iki nencų gyvenvietės buvo netoli, ir mes, žinoma, pasinaudojome šia proga susipažinti su šia įdomia mums Sibiro tauta.

Nencų gyvenvietę vargiai būtų galima pavadinti kaimu: ją sudarė 3 ar 4 jurtos ir keletas laivų upėje arti jų; bet čia nematėme nieko, kas būdinga mūsų kaimui. Net ir tundra aplink jurtas visai nebuvo išmindžiota: mat nencų gyvenvietės nėra pastovios. Nencas, pagyvenęs vienoje vietoje, bet numatęs, kad kitur, kartais toli nuo jo, yra geresnė ganykla jo elniams ar geresnė vieta žuvims gaudyti, arba geresnė medžioklės teritorija, susideda savo mantą į roges ir tiesiai per tundrą, be jokio kelio, traukia į naują vietą.

Jurta, arba čumas,— tai didelė, kūgio pavidalo palapinė, apie 5—6 metrus skersmens apačioje. Jos griaučiai padaryti iš surištų karčių. Kadangi mes buvome vasaros metu, jurtos stogas buvo vasarinis, t. y. padarytas iš beržo tošies gabalų, meniškai tarp savęs susiūtų, tik vienoje vietoje palikta anga įėjimui, o viršuje — dūmams išeiti. Jurtos viduryje, pačiame centre,— ugniakuras, o aplink — guoliai iš šieno visiems šeimos nariams. Ten miega aplink ugnį visa šeima ir visi jos šunys. Žiemą jurta, be to, apdengiama dar elnių odomis. Nei stalų, nei kėdžių, net ir suolų jurtoje nematyti, ir visi ūkiški darbai atliekami, sėdint ant žemės. Ir nuostabu, kad tokiomis sąlygomis moterys sugeba išsiuvinėti puikius siuvinius, numegzti pirštines, pasiūti apavus iš elnių odų. Ne mažiau teko matyti ir drožinių iš medžio, pavyzdžiui, drožinys, vaizduojantis plaukiančias antis klykuoles, ir ne vieną paukštį, bet visą jų būrį. Be to, viskas padaryta natūralių spalvų. Šitą drožinį medžiotojai naudoja, norėdami pavilioti ir priversti nutūpti ant vandens pralekiantį ančių būrį — tuomet pasaloje tykojantis medžiotojas gali vienu šūviu keletą jų nušauti. Gražios yra ir nencų rogės, kuriomis jie keliauja iš vienos vietovės į kitą, sukrovę savo šeimas ir nesudėtingą mantą. Teko matyti mažus vaikus, apvilktus pasiūtais iš elnių odos drabužiais ant pliko

kūno. Jie buvo taip baisiai sukandžioti uodų, jog visas veidas buvo vienas didelis šašas, ir atrodė, kad jie serga raupais.

Arti jurtų teko matyti nelaisvėje laikomus lapiukus. Jie buvo pririšti, kiekvienas prie atskiro kuoliuko, ir net buvo pasidarę arti jo negilų urvą. Lapiukai šitaip laikomi iki pusės žiemos, t. y. iki to laiko, kol subręsta jų kailis. Tada jie užmušami. Šis žvėrininkystės būdas labai primityvus ir labai skiriasi nuo naujoviškų žvėrių auginimo metodų; auginant šiuo būdu, neįmanoma gauti pilnaverčių kailiukų, nes pririšti lapiukai nuzulina savo plaukus, ypač kaklo, kur juosia virvė. Duodamas jiems maistas taip pat nevisavertis, nes jie maitinami beveik vien tik sūdytomis žuvimis. Lapiukų maitinimas — tai moterų pareiga, bet tuo noriai užsiima ir vaikai, nes viso pasaulio vaikai domisi gyvuliais, ypač jaunais. Šitas žmogiškas bruožas nesvetimas ir tolimos tundros gyventojui, ir jis stengiasi savo vaikams suteikti tam tikrą malonią pramogą. Antai prie jurtos pastebėjau keletą jaukių jaunų varnų, o paklausęs suaugusiųjų, kam jos čia, gavau atsakymą, kad jos atneštos vaikų malonumui.

Susipažinę su nencais, buvome nustebinti to kontrasto, susidariusio tarp šių primityvių žmonių ir šiuolaikinio žmogaus, kuris, nepaisydamas visų sutinkamų kliūčių, ryžtingai skverbiasi į nesvetingą tolimąją šiaurę. Kultūringam žmogui, o ypač mums, gamtininkams, simpatingas yra šis nereiklus, bet iš esmės padorus tundros gyventojas, mylintis savo gimtąjį pelkėtą ir snieguotą kraštą.

Atvykstantiems iš pietų nelengvai sekasi įsikurti šiaurės kraštuose. Tiesa, jiems padeda moderni technika, aviacija, automobiliai ir medicina su visu savo priemonių ir medikamentų arsenalu. Tačiau gamta — dar ne visai žmogaus pavergta ir dažnai stato jam, nepasakyčiau, kad neįveikiamas, bet vis dėlto rimtas kliūtis. Svarbiausia kliūtis žmogui įsisavinti ašigalių kraštus — tai šaltis. Šiaurės ašigalyje jis nėra toks baisus, kaip Pietų ašigalyje, bet vis dėlto žmogus turi su juo skaitytis.

Salechardo krašte žiema žiauri ir ilga. Jau gruodžio mėnesį saulė visai nesirodo, o sausio mėnesį ji šviečia vidutiniškai 2 minutes per dieną, bet paskui diena ima vis labiau ilgėti. Temperatūra žiemos metu labai žema, šaltis kai kada siekia

—52 laipsnius. Vasara trumpa ir šalta, kartais su šalnomis ir sniegu; dažniausiai temperatūra esti nuo 0° iki —5 °C, tik retkarčiais pakyla net iki 20 laipsnių.

Suprantama, kad tokios klimato sąlygos uždeda tam tikrą antspaudą tolimos šiaurės kraštams. Bet ne mažiau įtakos vietovaizdžiui, augalų ir gyvūnų gyvavimui turi vadinamasis amžinas įšalas. Šiuo vardu vadinamas gana artimas paviršiui žemės sluoksnis, kurio temperatūra visada yra žemiau nulio. Viršutinis sluoksnis atšyla vasaros metu, bet labai nevienodai — nuo kelių centimetrų iki kelių metrų. Įšalo sluoksnis įvairuoja nuo kelių iki kelių šimtų metrų (kai kur iki šešių šimtų metrų storio). Amžino įšalo plotas yra milžiniškas. Tarybų Sąjungoje jis apima 10 milijonų kvadratinių kilometrų, kitaip sakant,— apie 47% visos teritorijos, o jei skaičiuosime ir Šiaurės Amerikos kraštus, ir Antarktidą, tai įšalui tenka 20% visos pasaulio sausumos. Amžinojo įšalo kilmei paaiškinti yra sukurta keletas teorijų, bet patikimiausias yra aiškinimas, kad tai ledynmečio liekana (reliktas), vadinasi, jo amžius yra ne mažesnis kaip 12 tūkstančių metų.

Sušalęs žemės sluoksnis turi didžiausios įtakos augalams. Medžių šaknys negali jo peržengti ir yra priverstos šlietis horizontalioje plotmėje. Dauguma medžių, pasiekę savo šaknimis šią ledo grindą, žūsta, bet kai kurios jų rūšys, pavyzdžiui, daurinis maumedis, pasiekęs ledą, sudaro naują lygiagrečią ledui šaknų sistemą. Aišku, kad tuomet medis netvirtai laikosi žemėje, ir audros lengvai išjudina mišką iš normalios padėties — medžiai pakrypsta į visas puses, pasidaro „girtas" miškas, o medžiai, besistengdami atgauti stačią padėtį, visaip išsikreivina. Ir vis tiek tokie medžiai nesulaukia senyvo amžiaus ir žūsta. Taigi toje juostoje, kur tundra pereina į taigą, randama daug mirusių medžių, o tie, kuriems dar neatėjo galas, yra liguisti, apkerpėję, vos gyvi. Bet varpiniai augalai gali pasitenkinti plonu atšilusios žemės sluoksniu, kurį net arti galima. Tuomet su iškelta žemės pluta įsaulyje žiba ledo kristalai, o plūgas slidinėja ledo grindoje.

Dėl amžino įšalo tundra nėra labai klampi, ten nėra tokių vietų, kaip mūsų pelkėse, kur žmogus, neatsargiai įžengęs, iki kaklo atsiduria skystoje buzoje. Tundroje 50—60 cm gylyje jau kietas ledo dugnas, ir į jį neįklimpsi.

Didžiausius rūpesčius ir didžiausius nemalonumus amžinas įšalas padaro architektams, statybininkams. Net tvirtai pastatyti namai, ne tik mediniai, bet ir mūriniai, čia suardomi tarytum žemės drebėjimo. Svarbiausia to priežastis — netolygus įšalo tirpimas įvairiose pamato dalyse, nes įvairūs objektai nevienodai įšyla, pavyzdžiui, namo dalį ir kiemo plotą iš pietų pusės saulė apšildo, o iš šiaurės pusės jie lieka pavėsyje, todėl dažnai galima matyti, kad priemenė yra įstrižai persikreipusi, o vartų stulpai palinkę.

Taigi aišku, kad tolimoje šiaurėje žemės ūkis susiduria su didelėmis kliūtimis. Svarbiausia iš jų — vėl tas amžinas įšalas, kuris nepraleidžia vandens, ir todėl daugelyje vietų atsiranda pelkėtumas. Be to, amžinas šaltis sulaiko mikroorganizmų veikimą, o, kaip žinome, šie smulkūs organizmai šiltesniuose kraštuose pagamina derlingąjį dirvožemį. Kadangi čia, tolimoje šiaurėje, tokia mikroorganizmų veikla negalima, tai nesusidaro ir dirvožemis — geriausiu atveju pasigamina durpės. Bet klaidinga būtų manyti, kad tundra yra nenaudinga žmogui. Neaprėpiami jos plotai yra neblogos ganyklos šiaurės elniui, šitam visais atžvilgiais naudingam gyvuliui, ir dabar daromos pastangos kiek galima labiau išplėsti šią ūkio šaką. Nereikia taip pat pamiršti, kad tolima šiaurė, lyginant su mūsų klimatu, turi kai kurių pranašumų. Ilga, kelis mėnesius trunkanti diena duoda augalams daug šviesos — daug daugiau negu mūsų krašte,— o šviesa yra svarbiausias augimo skatintojas. Be to, saulės šviesa turi ten daugiau ultravioletinių spindulių, kurie taip pat palankiai veikia augalus.

TURINYS

17 KAIP AŠ TAPAU GAMTININKU
91 GUDŲ GIRIA
157 OBELYNĖ
175 MANO ŽVĖRYS IR PAUKŠČIAI
201 KUR SAULĖ VIDURNAKTĮ ŠVIEČIA
249 KASPIJOS PAKRAŠTY
271 VOLGOS DELTOJE
289 TURKMĖNISTANE
329 MANO PASKUTINĖS IŠVYKOS

Ivanauskas T.

Iv-2 Gamtininko užrašai / [Įž. str. „Prof. T. Ivanauskas ir jo kelionės", p. 5, Č. Kudabos].— 3-iasis, patais. ir papild. leid.— V.: Mokslas, 1982.— 352 p., iliustr.

Knygoje, skirtoje žymaus mūsų krašto gyvosios gamtos tyrinėtojo, žinomo ornitologo T. Ivanausko 100-osioms gimimo metinėms, spausdinami jo kelionių užrašai, įdomūs pasakojimai apie įvairius žvėris ir paukščius, taip pat dienoraščių ištraukos.

2005000000

I $\frac{21001—134}{M\,854(08)—82}$ 30—82

BBK 28.6S
59(077)

ТАДАС ЛЕОНАРДОВИЧ ИВАНАУСКАС. ЗАПИСКИ НАТУРАЛИСТА. На литовском языке. Издательство «Мокслас» Лит. ССР, г. Вильнюс. 1982 г.

TADAS IVANAUSKAS. GAMTININKO UŽRAŠAI. Redaktorė J. Kairienė. Meninis redaktorius V. Jurkūnas. Techninė redaktorė L. Žvinakevičienė. Korektorės: A. Vaitkevičienė, N. Žadavičiūtė. IB Nr. 1856. Duota rinkti 1982.01.14. Pasirašyta spausdinti 1982.04.29. LV 12121. Formatas $60\times90^1/_{16}$. Popierius — ofsetinis-kreidinis. Šriftas — 10 p. baltika. Spauda — iškilioji. 22 sp. l. 22,73 apsk. l. l. Tiražas 30 000 egz. Užsak. Nr. 138. Kaina 2,70 rb. „Mokslas", Vilnius, Žvaigždžių g. 23. Spaudė „Vaizdo" spaustuvė, Vilnius, Strazdelio g. 1